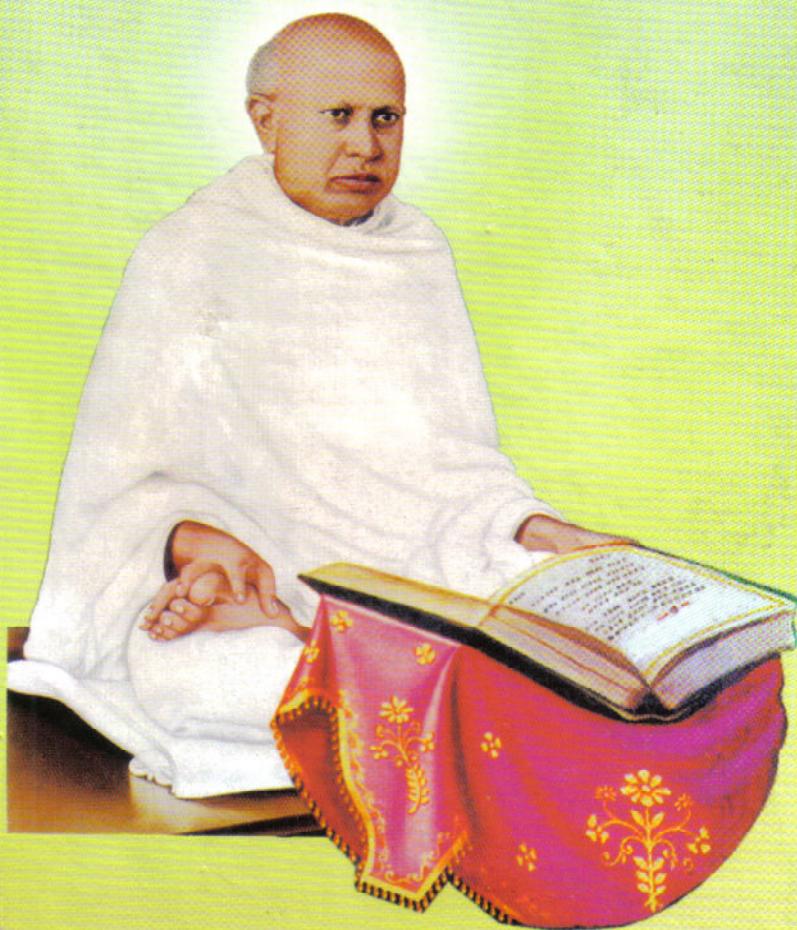


# ઈંગ્રોપદેશ-પ્રવાચન



પ્રકાશક

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ

સૌનાગઠ-૩૬૪૨૫૦ (સૌરાષ્ટ્ર)

\* ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ-કહાન-જૈનશાખમાણા, પુષ્પ-૧૬૬ \*



# ઈષ્ટોપદેશ-પ્રવચન

આચાર્ય શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી વિરચિત  
‘ઈષ્ટોપદેશ’ શાસ્ત્ર ઉપર  
પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીનાં  
સાવગંભીર પ્રવચનો



: પ્રકાશક :

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ,  
સોનગઢ-૩૬૪૨૫૦ (સૌરાષ્ટ્ર)

પ્રથમ આવૃત્તિ	વીર સં. ૨૫૧૪	વિ.સં. ૨૦૪૪	ઈ. સ. ૧૬૮૮	પ્રત : ૧૫૦૦
દ્વિતીય આવૃત્તિ	વીર સં. ૨૫૨૬	વિ.સં. ૨૦૫૬	ઈ. સ. ૨૦૦૦	પ્રત : ૧૦૦૦
તૃતીય આવૃત્તિ	વીર સં. ૨૫૩૫	વિ.સં. ૨૦૬૫	ઈ. સ. ૨૦૦૯	પ્રત : ૧૦૦૦

ઇષ્ટોપદેશ-પ્રવયન (ગુજરાતી)ના

\* સ્થાયી પ્રકાશન-પુરસ્કર્તા \*

પિતાશ્રી સ્વ. મણીભાઈ તથા માતુશ્રી સ્વ. વનીતાબેનના સ્મરણાર્થે  
છ. ડૉ. દિનકરભાઈ શાહ તથા ધર્મપટ્ણી સુનિતાબેન, લંડન

આ શાખની પડતર કિંમત રૂ. ૫૮=૭૦ થાય છે. અનેક મુમુક્ષુઓની આર્થિક  
સહાયથી આ આવૃત્તિની કિંમત રૂ. ૫૦=૦૦ થાય છે. તેમાંથી ૫૦% શ્રી કુંદકુંદ-કહાન  
પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ હસ્તે સ્વ. શ્રી શાંતિલાલ રત્નલાલ શાહ પરિવાર તરફથી કિંમત  
ઘટાડવામાં આવતાં આ ગ્રંથની વેચાણ કિંમત રૂ. ૨૫=૦૦ રાખવામાં આવી છે.

કિંમત : રૂ. ૨૫=૦૦

: મુદ્રક :

સ્મૃતિ ઓફસેટ

જૈન વિધાર્થી ગૃહ કંપાઉન્ડ, સોનગઢ-૭૬૪૨૫૦

૦ : (૦૨૮૪૬) ૨૪૪૦૮૧



પરમ પૂજય અધ્યાત્મમૂર્તિ સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનજુસ્વામી

## પ્રકાશકીય નિવેદન

શ્રી તીર્થકરમગવાનના અધ્યાત્મશાસનને જીવંત રાખનાર એવાં શ્રી સમયસાર વગેરે પરમાગમોનાં ઊંડાં હાઈને રવાનુભવગત કરી આધ્યાત્મિક સંત પરમકૃપાળું પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનછસ્વામીએ સરળ તેમ જ સુગમ પ્રવચનો દ્વારા તેમનાં અમૂલાં રહસ્યો મુમુક્ષુ સમાજને સમજાવ્યાં; અને એ રીતે આ કાળે અધ્યાત્મરચિનો નવયુગ પ્રવર્તાવી તેઓશ્રીએ અસાધારણ મહાન ઉપકાર કર્યો છે. આ વિષમ ભૌતિક યુગમાં સમગ્ર ભારતવર્ષને વિષે તેમજ વિટેશોમાં પણ જ્ઞાન, વૈરાય ને ભક્તિભીની અધ્યાત્મવિદ્યાના પ્રચારનું જે આંદોલન પ્રવર્તે છે તે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ચમત્કારી પ્રભાવનાયોગનું સુંદર ફળ છે.

આવા પરમોપકારી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં ટેઈપ—અવતીર્ણ અધ્યાત્મરસભરપૂર પ્રવચનોનું પ્રકાશન કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થવો એ પણ આપણું પરમ સૌભાગ્ય છે. તદનુસાર વીતરાગ દિગંબર આચાર્ય શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી પ્રણીત ‘ઈષ્ટોપદેશ’ શાસ્ત્ર ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનોનું સંકલન પ્રકાશિત કરતાં કલ્યાણી ગુરુપાદી પ્રત્યેની અતિ ભક્તિભીની પ્રસત્તા અનુભવીએ છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સાધનાભૂમિ અધ્યાત્મતીર્થ શ્રી સુવર્ણપુરીમાં, વીતરાગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ તેમજ પરમ-તારણહાર અધ્યાત્મમૂર્તિ પૂજ્ય કહાનગુરુદેવનો અનુપમ ઉપકાર મહિમા પ્રકાશનાર સ્વાનુભવ-વિભૂષિત પ્રશ્નમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબેનની જ્ઞાનવૈરાગ્યરસભીની મંગલ છત્રછાયામાં, પૂર્વવત્તુ પ્રવર્તતી અનેકવિધ ગતિવિધિનાં અંગભૂત પ્રકાશનવિભાગ દ્વારા પ્રકાશિત થતા આર્થપ્રણીત મૂળ, તેમ જ પ્રવચનગ્રંથો પૈકીનું ‘ઈષ્ટોપદેશ’ શાસ્ત્ર ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચન નામનું આ સંકલન એક સુગમ પ્રકાશન છે. ગુજરાતી ‘આત્મધર્મ’પત્રમાં પ્રકાશિત થયેલ ‘ઈષ્ટોપદેશ’ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો આ સંકલનમાં પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યાં છે. આ ગ્રંથની દ્વીતીય આવૃત્તિ ખપી જવાથી આ તૃતીય આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે.

‘આત્મધર્મ’ માટે ‘ઈષ્ટોપદેશ’ ઉપરનાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો લીપીબદ્ધ કરનાર સંપાદકનો તેમજ આ પ્રસ્તુત આવૃત્તિનું સુંદર મુદ્રણ કરી આપનાર ‘સ્મૃતિ ઓફસેટ’નો આભાર માનીએ છીએ.

આ ગ્રંથના સ્વાધ્યાય દ્વારા મુમુક્ષુઓ નિજ કલ્યાણ સાથે—એવી ભાવના ભાવીએ છીએ.

શ્રી સીમંધર કિનાલચ

વાર્ષિક પ્રતિષ્ઠોત્સવ દિન  
ફાગળ સુદ-૨, વિ.સં. ૨૦૬૫  
તા. ૨૬-૨-૨૦૦૬

સાહિત્યપ્રકાશન સમિતિ

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર દ્રસ્ત  
સોનગઢ

## શ્રી સદગુરુદેવ-સ્તુતિ

(હરિગીત)

સંસારસાગર તારવા જિનવાણી છે નૌકા ભલી,  
જાની સુકાની મળ્યા વિના એ નાવ પણ તારે નહીં;  
આ કાળમાં શુદ્ધાત્મજાની સુકાની બહુ બહુ દોષાલો,  
મુજ પુષ્પરાશિ ફળ્યો અહો ! ગુરુ ઈધાન તું નાવિક મળ્યો.

(અનુષ્ઠાપ)

અહો ! ભક્ત ચિદાત્માના, સીમંઘર-વીર કુંદના !  
બાધાંતર વિભવો તારા, તારે નાવ મુમુક્ષુના.

(શિખરિણી)

સદા દર્ઢિ તારી વિમળ નિજ ચૈતન્ય નીરખે,  
અને જામિનાંદી દરવ-ગુણ-પયર્ય વિલસે;  
નિજાલંબીભાવે પરિણતિ સ્વરૂપે જઈ ભણે,  
નિમિત્તો વહેવારો ચિદઘન વિષે કાંઈ ન મળે.

(શાર્દૂલવિકીર્ણિત)

હૈયું ‘સત સત, શાન શાન’ ઘબકે ને વજવાણી છૂટે,  
જે વજે સુમુખુથું સાચ જળકે, પરદવ્ય નાતો તૂટે;  
-રાગદ્વેષ રુચે ન, જંપ ન વળે ભાવેંદ્રિમાં-અંશમાં,  
ટંકોટીંણ અંક્ય શાન મહિમા હૃદયે રહે સર્વદા.

(વસંતતિલકા)

નિત્યે સુધારણ ચંદ્ર ! તને નમું હું,  
કરુણા અકારણ સમુદ્ર ! તને નમું હું;  
હે શાનપોષક સુમેધ ! તને નમું હું,  
આ દાસના જીવનશિલ્પી ! તને નમું હું.

(ઝગ્ધરા)

ગુડી ઉડી, ઉડેથી સુખનિધિ સતના વાયુ નિત્યે વહંતી,  
વાણી ચિન્મૂર્તિ ! તારી ઉર-અનુભવના સૂક્ષ્મ ભાવે ભરેલી;  
ભાવો ઉડા વિચારી, અભિનવ મહિમા ચિત્તમાં લાવી લાવી,  
ખોયેલું રત્ન પામું,-મનરથ મનનો પૂરજો શક્તિશાળી !

-હિમતલાલ જે. શાલ



પરમાત્મને નમઃ ।

શ્રીમત્ પૂજ્યપાદસ્વામીવિરચિત

## ઈષ્ટોપદેશ

૭૫૨

પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનાં પ્રવચન



[પ્રવચન નં. ૧]

પરમાનંદની ઝંખનાવાળો પરમાત્માને નમે છે

[તા. ૧૫-૩-૬૬]

આ ઈષ્ટોપદેશ પૂજ્યપાદ સ્વામીએ રચેલું છે. શ્રી કુંદકુંદ આર્ય મહારાજ થયા પછી શ્રી સમંતભક્તસ્વામી થયા, પછી પૂજ્યપાદસ્વામી થયા છે. જેમ કુંદકુંદાર્ય મહારાજ મહાવિદેહમાં ગયા હતા તેમ આ પૂજ્યપાદ સ્વામી મહાવિદેહમાં ભગવાનના દર્શન કરવા ગયા હતા. ઉમાસ્વામીના તત્વાર્થસૂત્રની સર્વાર્થસિદ્ધિની ટીકા પડી તેમણે કરી છે. બહુ સમર્થ મહાપંડિત બાળ બ્રહ્મચારી પૂજ્યપાદસ્વામી આત્મજ્ઞાન-ધ્યાનમાં સમર્થ ધર્મધુરંધર દિગંબર સંત થયા.. તેમણે સમાધિશતક આદિ ધણા ગ્રંથો બનાવ્યા છે. તેમાં આ ઈષ્ટોપદેશ એટલે આત્માને ઈષ્ટ-હિતકારી ઉપદેશ. ઈષ્ટ એટલે પ્રિયકારી, હિતકારી. આત્માને ઈષ્ટ મોક્ષ છે ને એ મોક્ષ કેમ થાય તેનો ઉપદેશ એ ઈષ્ટોપદેશ

## ઇષ્ટોપદેશ

છે. તે આ ઇષ્ટોપદેશના ટીકાકાર પં. આશાધરજી પ્રથમ મંગલિક કરે છે :-

“તેની (ગ્રંથની) આદિમાં, જે જે ગુણોનો અર્થી છે તે તે ગુણોયુક્ત પુરુષ-વિશેષને નમસ્કાર કરે છે. તેથી પરમાત્માના ગુણોના અર્થી ગ્રંથકર્તા (શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી) પરમાત્માને નમસ્કાર કરે છે.”

જે જે ગુણના ચાહવાવાળા હોય છે તે તે ગુણસંપન્ન પુરુષને નમસ્કાર કર્યા કરે છે. જે જીવને જે ગુણ જોઈએ છે એ ગુણસંપન્ન પુરુષને એ નમસ્કાર કરે એવો સામાન્ય સિદ્ધાંત-નિયમ છે. કેમ કે જે ગુણ પોતાને જોઈએ છે એ ગુણ જેને પ્રગટ થયો છે તેને જ તે નમસ્કાર કરે છે. કેમ કે એ ગુણની પ્રાપ્તિ પોતાને જોઈએ છે. પૈસાવાળાને શેઠ સાહેબ શેઠ સાહેબ કહે, કારણકે પોતે પૈસાનો અર્થી છે. સમયસારમાં આવે છે કે લક્ષ્મીનો અર્થી છે એ રાજાની સેવા કરે, આત્માર્થી છે એ આત્માની સેવા કરે.

અહીં કહે છે કે જે જે ગુણને ચાહે છે તે તે ગુણથી સંપન્ન પુરુષને નમસ્કાર કરે છે એ સામાન્ય નિયમ થયો. પરમાત્માના ગુણને ચાહવાવાળા શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી ગ્રંથકર્તા પ્રથમ મંગલાચરણમાં પરમાત્માને યાદ કરે છે. પ્રભુ ! મને પૂરણ શાંતિ ને આનંદ જોઈએ છીએ ને આપને પૂરણ આનંદ ને શાંતિ પ્રાપ્ત થયા છે માટે હું આપ પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું.

**યસ્ય સ્વયં સ્વભાવાપ્તિરભાવે કૃત્સ્નકર્મणઃ ।**

**તત્સૈ સંજ્ઞાનરૂપાય નમોડસ્તુ પરમાત્મને ॥ ૧ ॥**

**સકલ કર્મનો ક્ષય કરી, પાભ્યા સ્વયં સ્વભાવ,**

**સર્વજ્ઞાની પરમાત્મને, નમું કરી બહુ ભાવ. ૧.**

ભગવાન પરમાત્માને સંપૂર્ણ કર્મોનો અભાવ થયો છે ને પોતાના પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થઈ છે. અનંત આનંદ ને જ્ઞાન આદિ ગુણસંપન્ન આત્માની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રાત્મક પુરુષાર્થ વહે મોક્ષને પરમાત્માએ પ્રાપ્ત કર્યો છે. પુરુષાર્થ વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરથી સન્મુખતા છોડી, સ્વસન્મુખતા કરીને પરમાત્માએ પૂર્ણાંદની પ્રાપ્તિ કરી. સ્વયં પુરુષાર્થથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી એટલે કર્મનો અભાવ થઈ ગયો. જેને મોક્ષ પ્રિય છે, જેને અનંત આનંદ પ્રિય છે એ આનંદ માટે એ કાળ સામું જોઈને બેઠો રહેતો હશે ? એ તો પોતાનો આત્મા અનંત આનંદસ્વરૂપ છે તેની સન્મુખ જોઈને પુરુષાર્થ કરે છે ને ત્યારે તેનો કાળ પાકી ગયો છે. કાળ સામું જોઈને બેહું રહેવું છે ? કાળ એટલે શું ? એની સામું શી રીતે જોવું ? કાળ એ તો પર્યાય છે, એની સામું જોવું છે ? ભગવાન આત્મા અનંત

આનંદનો કંદ પ્રભુ. તેના પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વભાવની પ્રાપ્તિ પરમાત્માએ કરી છે. કર્મ જવાથી પ્રાપ્તિ થઈ એમ નહિ, પુરુષાર્થથી પ્રાપ્તિ કરી છે.

જેને અનાદિ કાળથી વિકાર પ્રિય લાગતો હતો તેને આત્મા પ્રિય લાગ્યો ત્યારે પુરુષાર્થથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે, તેમાં કાળલાભિધ આવી જાય છે. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ આનંદકંદની મૂર્તિ તેના શરીર, જ્ઞાન ને રમણતામાં જોડાણા તો એ પરમાત્મા કેવળજ્ઞાનને પામ્યા; એ સિવાય કોઈ પરમાત્મા કેવળજ્ઞાનને પામ્યા નથી. આ રીતે અનંતા પરમાત્મા થયા, અત્યારે છે ને ભવિષ્યમાં થશે.-તેમ કહે છે.

આ તો ઈષ્ટોપદેશ છે. હિતકારી ઉપદેશ છે. ભાઈ ! તારું હિત તો પરમાનંદ છે ને ! એ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ પરમાત્માએ શેમાંથી કરી ? ક્યાં હતી તે કરી ? શેમાં જોઈને કરી ? શું કરીને કરી ? એ કહે છે કે આત્મા પોતે શુદ્ધ આનંદસ્વરૂપ છે એમ અંતરની પ્રિયતાની રૂચિમાં જોડાઈને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું આરાધનપણું કરીને પરમાનંદપણું પામ્યા છે.

આત્માના આરાધનથી ત્રણકાળ ત્રણ લોકને એક સમયમાં જાણે એવા કેવળજ્ઞાનની જેને પ્રાપ્તિ થઈ છે એવા પરમાત્માને મારા નમસ્કાર. મારું નમન, મારું વલણ, મારું ઘોલન, આવા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર તરફ જાય છે. લક્ષમાં કેવળજ્ઞાન લીધું છે, કેવળજ્ઞાનની આ રીતે પ્રાપ્તિ કરવી એવી પ્રતીત થઈ છે ને તે પૂર્વક સ્વરૂપની રમણતા આચાર્યદિવ કરે છે. જેને પૂરણદશા પ્રાપ્ત થઈ છે ને મારે એ પૂરણદશા જોઈએ છે, આટલી-અપૂર્ણદશામાં રહેવું છે એમ નથી. પણ પૂરણદશા કેવળજ્ઞાન જોઈએ છે તેથી એવી પ્રાપ્તિ જેને થઈ છે એવા સર્વજ્ઞ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું એમ માંગલિક કર્યું.

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી દિગંબર મહા સંત. એમણે આ મંગલાચરણનો માણેકસ્થંભ રોષ્યો. લગ્નમાં માણેક સ્થંભ રોપે છે ને કે હવે આ લગ્ન કરશે ને ચારગતિમાં રખાડશે ! તેમ અહીં ચારગતિને ટાળવાનો આ માણેકસ્થંભ રોષ્યો છે. અમારે તો પરમાત્મપદ જોઈએ છે તેથી જેણેસ્મેવનો નાશ કર્યો છે ને પરમાત્મા થયા છે તેને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ, કારણકે અમારે પરમાત્મપદ સિવાય કાંઈ જોઈતું નથી. સ્વર્ગ પણ જોઈતું નથી, દેહ પણ જોઈતો નથી ને ભવ પણ જોઈતો નથી ને આ અપૂરણ દશા પણ જોઈતી નથી, અમારે તો પૂરણ પરમાત્મપદ જોઈએ છે એવી જેને જંખના છે તે, જેમને પરમાત્મપદ પ્રગટ થયું છે તેને નમસ્કાર કરે છે એમ કહીને, જે આત્મા હતા તેણે રત્નત્રયનું આરાધન પર્યાયમાં કર્યું ત્યારે એ સર્વજ્ઞ પરમાત્મપદ પામ્યા એમ વાસ્તવિક સ્થિતિ પણ સાથે બતાવી છે. અનાદિના સિદ્ધ હતા એમ નહીં, વસ્તુ અનાદિથી હતી તેની આરાધના કરીને પૂરણ પર્યાયને પ્રાપ્ત કરી છે. અનંત ગુણવાળું દ્રવ્ય તેની પર્યાયથી આરાધના કરીને પૂરણ પર્યાય પ્રગટ કરી એમ કહીને

## ઇષ્ટોપદેશ

જીવતત્ત્વ, સંવર, નિર્જરા ને મોક્ષતત્ત્વ એમાં સમાડી દીધા.

આત્મા પોતાના સ્વભાવનું ભાન ન કરીને પોતે પરતંત્ર થાય છે ત્યારે એ પરતંત્રતામાં કર્મ નિમિત્ત છે, પરંતુ તેને કોઈ પરતંત્ર કરાવતું નથી. આ આત્મા પોતાના આનંદ સ્વભાવને ભૂલીને રાગ-દ્વેષને આધીન થાય ત્યારે એ પોતે જ સ્વયં કર્તા થઈને પરાધીન થાય છે, ત્યારે તેમાં દ્વયકર્મ નિમિત્ત કારણ છે અને પરતંત્ર થાય તેમાં રાગ-દ્વેષ (અશુદ્ધ ઉપાદાન) કારણ છે. રાગ-દ્વેષ થયા એમાં એ આધીન થયો ત્યારે કર્મને આધીન પોતે થયો એમ વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનની હીનતા, દર્શનની હીનતા, વીર્યની હીનતા ને આનંદ, શ્રદ્ધા તથા ચારિત્રશુણની વિપરીતતા એવી જે પરાધીન દશા એ પોતે કરેલી છે, તેને ભાવધાતિકર્મ કહેવામાં આવે છે.

સપૂર્ણ રત્નત્રયાત્મક સ્વરૂપ દ્વારા દ્વયકર્મ ને ભાવકર્મ સર્વથા નખ થઈ જવાથી નિર્ભળ નિશ્ચયરૂપ ચૈતન્યસ્વભાવની પ્રાપ્તિ ભગવાનને થઈ ગઈ છે. આવા પરમાત્માના ગુણસ્મરણની તો વાત શું કરવી પણ એનું નામગ્રહણ પણ સારું છે. પરતંત્રતાનું જે નિમિત્ત હતું એવા દ્વયકર્મ ને ભાવકર્મનો નાશ કરીને કેવળજ્ઞાન ને અનંત આનંદ પ્રગટ થયા છે એવા પરમાત્માને-અન્ય મતમાં કહે છે તેવા પરમાત્માને નહિ પણ આવા પરમાત્માને-ઓળખીને હું વંદન કરું છું, આમને આમ આંધળા નમસ્કાર કરતો નથી એમ કહે છે.

ભગવાન પરમાત્માએ પોતાના પુરુષાર્થ વડે કર્મનો નાશ કરી-જડકર્મ ને ભાવકર્મનો નાશ પોતાના પુરુષાર્થ વડે કરીને પૂરણદશા પ્રગટ કરી છે એવા પરમાત્માને હું શુભભાવથી વંદન કરું છું. ભગવાનને વંદનનો ભાવ એ કાંઈ શુદ્ધભાવ નથી, શુભભાવ છે, પણ પોતાને પૂરણદશા પ્રગટ કરવી છે એવા ધર્માત્માને, જેને પૂરણદશા પ્રગટી છે એવા પરમાત્માને વંદનનો શુભભાવ આવ્યા વિના રહે નહિ.-૧.

સ્વયં સ્વભાવાપ્તિ:- એ શબ્દ પહેલા શ્લોકમાં સાંભળીને શિષ્યને પ્રશ્ન થયો કે આત્માને સ્વયં જ અષ્ટગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમાં બીજું કાંઈ સાધન જોઈએ કે નહિ ? જે શક્તિમાં ગુણો હતા તેની પરમાત્માએ પર્યાયમાં પ્રગટરૂપ સ્વયં પ્રાપ્તિ કરી છે, અભિવ્યક્તિ કરી છે. એમ સાંભળીને શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે મહારાજ અમને દષ્ટાંતરી સમજાવો કે સ્વસ્વરૂપની સ્વયં કેવી રીતે પ્રાપ્તિ થઈ ? દાખલા વિના સિદ્ધાંત શી રીતે સિદ્ધ થાય ? માટે આપ અમને દાખલાથી સમજાવો કે ભગવાનને સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ ? જેનો સિદ્ધાંત હોય તેનો કોઈ વ્યવહાર-દાખલો તો હોય ને ? જેનો દાખલો નથી તે કથનને કઈ રીતે ઠીક ગણી શકાય ? તેથી શિષ્યના સમાધાન માટે

બીજો કળશ કહે છે.

યોગ્યોપાદાનયોગેન ઘષદઃ સ્વર્ણતા મતા ।

દ્રવ્યાદિ-સ્વાદિસંપત્તાવાત્મનોડ્યાત્મતા મતા ॥ ૨ ॥

યોગ્ય ઉપાદાને કરી, પથ્થર સોનું થાય,

તેમ સુદ્રવ્યાદિ કરી, જીવ શુદ્ધ થઈ જાય. ૨.

જેમાંથી સોનું જુદું પડે એવા સુવર્ણ પાખાણનો દાખલો લીધો છે. જેમાંથી સોનું જુદું ન પડે એવા સુવર્ણપાખાણનો દાખલો નથી લીધો, કેમ કે અભવિની વાત નથી લેવી, ભવિ જીવની વાત લેવી છે. જેમાંથી સુવર્ણ જુદું પડે છે એવા સુવર્ણપાખાણમાં સોનું પણ છે અને માટી પણ છે તે અજિનના નિમિત્તથી સાચું સુવર્ણ થઈ જાય છે, પોતે જ ઉપાદાનથી સુવર્ણ થઈ જાય છે. સોનું પોતે જ પોતાથી સોળવલું થઈ જાય છે, અજિન તો નિમિત્ત છે.

પંચાસ્તિકાયમાં આવે છે કે સોનું પોતે જ શુદ્ધ થતું થતું સોળવલું થવાને લાયક છે માટે થઈ જાય છે. અજિન તો નિમિત્ત છે, પોતે જ સોળવલું થઈ જાય છે. આંધળા પાખાણમાંથી સોનું ન નીકળે, સુવર્ણપાખાણમાંથી સોનું પોતે જ પરિણમતાં પરિણમતાં સોળવલું સોનું થઈ જાય છે. એમ ભગવાન આત્મા પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની યોગ્યતાથી, પોતાના પુરુલાર્થથી શુદ્ધ ઉપાદાનથી પોતાની શુદ્ધતાને પામે છે.

યોગ્ય ઉપાદાન શબ્દ વાપર્યો છે. સમયે સમયે પર્યાય પ્રગટવાની શક્તિ એની પોતાની છે. સોનાની વર્તમાન સોનાપણે પ્રગટવાની સમયે સમયે યોગ્ય ઉપાદાનની એની તાકાત છે તેનાથી સોનું પ્રગટ થાય છે. જેમ પાખાણ-વિશેષ એટલે કે સુવર્ણપાખાણ પોતે જ પોતાની યોગ્યતાથી બે આની, ત્રણ આની, ચાર આની એમ પરિણમતાં પરિણમતાં સોળવલાંપણે પરિણમી જાય છે, ત્યારે બહારથી અજિન આદિને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. જો અજિનથી સુવર્ણ થતું હોય તો પથ્થરમાંથી સોનું અજિનથી થઈ જવું જોઈએ ને ! એમ આત્મામાં યોગ્ય ઉપાદાનથી સમય સમયની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન આદિ શક્તિ પ્રગટ થવાની પોતાની શુદ્ધતાની લાયકતા છે. એ પોતાની શુદ્ધતાથી પૂરણ શુદ્ધતાને પામે છે.

આ ઈષ્ટોપદેશ, આ હિતકારી ઉપદેશ પૂજ્યપાદસ્વામીના મુખમાંથી નીકળેલી વાળી છે. સોનું પોતાના યોગ્ય ઉપાદાનથી-નિમિત્ત ભલે હો પણ પોતાના યોગ્ય ઉપાદાનથી શુદ્ધ સુવર્ણપણાને પામે છે. તેવી રીતે પોતાનો ભાવ અને બહારમાં ક્ષેત્ર, દ્રવ્ય આદિ નિમિત્ત મળવાથી આ આત્મા

## દીષ્ઠોપદેશ

અલ્યક્ષતામાંથી પોતાના અંતર શુદ્ધ ઉપાદાનથી ચૈતન્યસ્વરૂપણે પૂરણપણે પરિજ્ઞમી જાય છે. પોતાને પામવાની લાયકાત હોય તો એને યોગ્ય એવા બાબ્ય નિમિત્ત હોય; કેવળજ્ઞાન પામવાની યોગ્યતા હોય તો સંધેશ ને મનુષ્યદેહ આદિ નિમિત્ત હોય જ.

સુવર્જિપાખાણની જેમ સુદ્રવ્ય, સુક્ષેત્ર આદિ સામગ્રી મળવાથી, અંદરમાં ભાવની સામગ્રી પર્યાયમાં મળે છે ને બહારમાં દ્રવ્ય આદિ નિમિત્ત હોય જ છે ત્યારે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા થઈ જાય છે. એકલા જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ પૂરણ તેને ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા કહેવામાં આવે છે, એ પોતાના ઉપાદાનકારણથી ચૈતન્યસ્વરૂપ થયો છે. નિમિત્ત છે ખરું, પણ નિમિત્તથી કાંઈ થતું નથી. પોતાના પુરુષાર્થની ભાવસામગ્રી મળવાથી જીવ પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા થઈ જાય છે. અલ્યક્ષ, અલ્યદર્શી એ કાંઈ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા નથી, એ તો હીજો આત્મા છે, વ્યવહારી આત્મા છે. પોતાના શુદ્ધ ઉપાદાનની અંદરની જાગૃતિથી પૂરણ ચૈતન્યસ્વરૂપની અભિવ્યક્તિ થઈ જાય છે એવા પરમાત્માને સોનાનો દાખલો લાગુ પડે છે.

કાર્ય થાય તેમાં ધ્યાવ ઉપાદાન છે એમ અહીં વાત નથી. કાર્ય ઉત્પાદન સમર્થ ઉત્પાદનકારણ મળવાથી સુવર્જિપાખાણ જેમ સોનું બની જાય છે તેમ પોતાનો ભાવ, પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશ, પોતાનું દ્રવ્ય અને કાળ, પોતાની પર્યાય તથા નિમિત્ત તરીકે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ મળવાથી સંસારી આત્મા નિશ્ચય ચૈતન્યસ્વરૂપ થઈ જાય છે. બીજા શબ્દોમાં સંસારી પ્રાણી જીવાત્મામાંથી પરમાત્મા થઈ જાય છે, -એમ શિષ્યને દ્વારાંતપૂર્વક ઉત્તર કર્યો.



[પ્રવચન નં. ૨]

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની ભક્તિનો વિકલ્પ સાથે હોય ખરો, તોપણ

## એક માત્ર કર્તવ્યઃ નિજ આત્મભક્તિ

[તા. ૧૬-૩-૬૬]

આ ઈષ્ટોપદેશનો બીજો શ્લોક ચાલે છે. તેમાં મોક્ષપાહૃતની ૨૪ મી ગાથાનો આધાર  
આપે છે કે :-

અઙ્ગોહણજોએણ સુદ્ધં હેમં હવેદ જહ તહ ય ।

કાલાઈલદ્વિએ અષ્ણ પરમણા હવદિ ॥ ૨૪ ॥ (મોક્ષપાહૃત)

જેમ સુવર્ણપાખાજા તેને શુદ્ધ કરવાની સામગ્રીના યોગથી તે શુદ્ધ સુવર્ણ થઈ જાય છે તેમ કાળાદિ લબ્ધિ-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવરૂપ સામગ્રીની પ્રાપ્તિથી આત્મા શુદ્ધ પરમાત્મા થઈ જાય છે. યોગ્ય ઉપાદાનના કારણ સંયોગથી-એમ ઈષ્ટોપદેશના ચાલતા શ્લોકમાં પણ આવ્યું ને અહીં આધારના શ્લોકમાં પણ સામગ્રીના યોગથી એમ આવ્યું. સંયોગના ત્રણ પ્રકાર છે. આત્મામાં પરદ્રવ્યનો સંયોગ તેને પણ સંયોગ કહે છે. આત્મામાં થતા પુણ્ય-પાપના ભાવને પણ સંયોગીભાવ કહેવામાં આવે છે તથા આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપની અંતરમુખ દર્શિ કરતાં જે નિર્મળ પર્યાયનું પ્રગટપણું થાય છે તેને પણ સંયોગ કહેવાય છે. વસ્તુ નિર્મળ છે, તેની દર્શિ કરતાં તેની પર્યાયમાં જે નિર્મળતા પ્રાપ્ત થઈ, નિર્મળ પર્યાયનો સંબંધ થયો તેને સંયોગ થયો એમ કહેવામાં આવે છે. વિકારી ભાવ એ સંયોગી ભાવ, તે બંધનું કારણ છે, પરદ્રવ્યરૂપ સંયોગ કાંઈ બંધનું કારણ નથી પણ તે બંધમાં નિભિત્ત છે અને નિર્મળ પર્યાયનો સંયોગ એ મોક્ષનું કારણ છે.

સુવર્ણ પોતે જ શુદ્ધપણાને પામે છે, અજિન તો નિભિત્તમાત્ર છે. તેમ આત્મા પોતાની અંતર કાળલબ્ધિ-ભાવલબ્ધિ-પોતાની શુદ્ધ પર્યાયની સામગ્રી ને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ નિભિત્ત સામગ્રીના કારણે આત્મા પોતે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવના આશ્રયે શુદ્ધ પર્યાયની પ્રાપ્તિ કરતો થકો મુક્તિને પામે છે, પરમાત્મા થઈ જાય છે. સોનું વર્તમાન ક્ષણિક નિર્મળ શુદ્ધપણે પરિણમતું અજિન આદિના નિભિત્તે સોનું પોતે જ સોળવલું શુદ્ધ થઈ જાય છે તેમ શુદ્ધ સ્વરૂપી ભગવાન આત્મા પોતાની નિર્મળ પર્યાયની સામગ્રીમાં ભાવ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના અનુકૂળ નિભિત્તે શુદ્ધપણે પરિણમતો પરમાત્મા થઈ જાય

## ઇષ્ટોપદેશ

છે. એક કારણ જ્યાં હોય ત્યાં બીજા કારણ હોય જ છે, ન હોય તેમ બને નહીં. પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ને વીતરાગતાની પર્યાય પ્રગટ થઈ ત્યાં બીજા નિમિત્ત આદિના જે સાધન હોય તે હોય જ, ન હોય તેવું ન બને.

હવે આ કથનને સાંભળીને શિષ્ય પૂછે છે કે ભગવંત ! જો આત્માની શુદ્ધ પર્યાય અને દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના નિમિત્તોની સામગ્રીથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે છે તો પ્રત-સમિતિ આદિનું પાળવું નિષ્ફળ નિરર્થક થશે. જો એની મેળે પ્રાપ્ત થઈ જશે તો પ્રત-સમિતિ આદિનું પાલન શું કરવું ? પ્રતાદિના પાલન વડે શરીરને કષ્ટ દેવાથી શું લાભ છે ? તેને આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે-

હે વત્સ ! તે જે આશંકા કરી છે તે ઠીક નથી. કહેવું એમ છે કે આત્માનું ભાન થયું; સમ્યગદર્શન થયું પણ સ્વરૂપની શુદ્ધતાની ઉગ્રતા નથી ને ઉગ્રતા પ્રગટ કરવાનો જે પ્રયત્ન જોઈએ તે પણ નથી તેથી તેને અગ્રતના ત્યાગરૂપ પ્રતનો ભાવ હોય છે; એ શુભભાવના ફળમાં તેને સ્વર્ગાદિ મળે છે. આત્માનું ભાન છે ને પૂરણ શુદ્ધતાના પુરુષાર્થની વાર છે-તેના ભાવની યોગ્યતાને પણ વાર છે ને દ્વય-ક્ષેત્રાદિ નિમિત્તોની વાર છે-ત્યારે અગ્રતથી પાપ બાંધે ને પ્રતના ભાવ હોય તો સ્વર્ગમાં જાય અને પ્રતના ભાવ હોય ત્યારે અંદર થોડી શુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ હોય છે. અગ્રતના કાળમાં સમ્યગદર્શિને અંદર જેટલી શુદ્ધિ છે તેના કરતાં પ્રતના પરિણામ વખતે અંદર શુદ્ધિની વૃદ્ધિ હોય છે. પરંતુ અહીં તે વાતની મુખ્યતા ન ગણતાં પ્રતનું ફળ સ્વર્ગાદિ હોય છે તે વાત અહીં કહેવામાં આવી છે. કહે છે કે ભાઈ, પ્રતાદિ નિરર્થક જશે એ વાત નથી. કારણકે પ્રતાદિ પુષ્યબંધનું કારણ છે અને પૂર્વ બાંધેલ પાપનો એકદેશ ક્ષય થાય છે માટે અગ્રતના પરિણામ કરતાં પ્રત-સમિતિરૂપ શુભભાવનું સાર્થકપણું છે. વળી સમ્યગદર્શિને પણ જે શુભભાવ થાય તે સ્વર્ગાદિ પદની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત થાય છે માટે પ્રતાદિનું આચરણ સાર્થક છે-આ જ વાત સ્પષ્ટ કરવા આચાર્ય મહારાજ શ્લોક કહે છે-

**વરં ક્રતૈ: પદં દૈવં નાવતૈર્બત નારકં ।**

**છાયાતપસ્થયોર્ભેદ: પ્રતિપાલયતોર્મહાન् ॥ ૩ ॥**

**છાયા આતપ સ્થિત જો, જન પામે સુખ દુઃખ,**

**તેમ દેવપદ પ્રત થકી, અગ્રતે નારક દુઃખ. ૩.**

શ્રી કુંદુંદાચાર્યે પણ મોક્ષપાહૃતના રૂપ મા શ્લોકમાં આ કહ્યું છે. અશુભથી શુભની વિશેષતા વ્યવહારથી બતાવવાની આ વ્યાખ્યા છે. સંસારમાં પ્રત-તપાદિથી સ્વર્ગ થાય છે તેથી પ્રત-તપાદિ ભલા છે. પરંતુ અગ્રતાદિથી નરકાદિ ગતિ હોય છે તેથી અગ્રતાદિ શ્રેષ્ઠ નથી. પ્રતાદિથી સ્વર્ગ મળે છે

તેથી તે નરકની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ છે. અત્રતાદિથી પ્રાઇડીઓને જે નરકના દુઃખ હોય છે તે ઈષ્ટ નથી.

ત્રતો દ્વારા દેવપદ પામવું સારું છે એટલે આત્માના ભાન પૂર્વક જો ત્રતાદિ હોય તો તેને અંદર શુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ થઈ છે ને ત્રતાદિના પરિજ્ઞામથી સ્વર્ગાદિ પણ મળે છે. પરંતુ અત્રતો દ્વારા નરકપદ પામવું સારું નથી. આત્માના ભાન વિના એકલા ત્રત પાળે તેનો તો પુણ્યનો બંધ થાય પણ તેના જન્મ-મરણ કાંઈ ટળો નહીં, તેને આત્માનો કાંઈ લાભ નથી.

જેમ એક માણસ છાંયડે બેઠો હોય ને બીજો તડકે બેઠો હોય તેમાં ફરક જોવામાં આવે છે. બે માણસ ગામ બહાર નીકળ્યા ને ત્રીજો માણસ હજ ગામમાં છે, તેની વાટ જોઈને બે માણસે બેસવું છે, એક જગ્ઘા તડકે ઉભો રહે ને બીજો થોડે દૂર ચાલીને વડના છાંયડે ઉભો રહીને રાહ જોવે છે. તેમ આત્મામાં શુદ્ધોપયોગ થાય ત્યારે તેની મુક્તિ થાય. પરંતુ શુદ્ધોપયોગની પ્રાંભિતનો જ્યાં સુધી તેને કાળ ન આવે ત્યાં સુધી સમ્યગદ્વારિ શુભભાવમાં હોય તો તેને સ્વર્ગની ધારામાં બેઠો કહેવામાં આવે છે, ને અશુભભાવમાં હોય તો તે દુઃખના સ્થાનમાં ઉભેલો કહેવામાં આવે છે. તડકો ને ધારાની જેમ અહીં અશુભ અને શુભનો ફેર બતાવવો છે, પણ મળવું છે તો ત્રીજાને-શુદ્ધોપયોગને મળવું છે. શુદ્ધ ઉપયોગ વિના ચારિત્ર ને શાંતિ આત્માને ત્રણ કાળમાં થતી નથી, પણ પાપ કરતાં પુણ્યના સ્થાનમાં વ્યવહારે આટલો ફેર પાડવાની વાત બતાવે છે. અશુભ ભાવ કરતાં શુભભાવમાં પુણ્યથી સ્વર્ગની બાધ્ય સગવડતા છે એટલો આંતરો વ્યવહારથી બતાવવો છે. બાકી સ્વર્ગમાં પણ દુઃખ છે, ત્યાં કાંઈ સુખ છે નહીં, પરંતુ બહારની સગવડતાની અપેક્ષાએ નરકના દુઃખ કરતાં વ્યવહારે સુખની વ્યાખ્યા કરી છે.

જ્યાં સુધી જીવને મુક્તિના કારણભૂત પોતાના શુદ્ધોપયોગની ઉગ્ર પ્રાપ્તિ ન થાય અને એ જાતના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના નિમિત્તો મળે નહીં ત્યાં સુધી ત્રતાદિનું આચરણ કરનાર સ્વર્ગાદિના સ્થાનોમાં આનંદથી રહે છે. સમ્યગદ્વારિ હોવા છતાં અશુભભાવમાં રહેવા કરતાં ત્રતાદિ શુભભાવ (વ્યવહારે) ઢીક છે એ વ્યાખ્યા કરી છે. ત્રતાદિ આવે ત્યારે આત્માનો પુરુષાર્થ વિશેષ હોય છે. ચોથા ગુણસ્થાને સમ્યગદ્વારિને આત્માના આનંદનું વેદન છે પણ પાંચમા ગુણસ્થાનમાં જ્યારે ત્રતનો વિકલ્ય હોય ત્યારે ખરેખર તો શાંતિ ને આનંદ વધી ગયા છે. સર્વાર્થ સિદ્ધિના દેવ કરતાં પણ તેની શાંતિ વધુ છે. ત્રતાદિને ન પાળનાર અસંયમી પુરુષ દુઃખોને પામે છે તેથી ત્રતાદિ પાળવા નિરર્થક નથી પણ સાર્થક છે. માટે જ્યાં સુધી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી સમ્યગદ્વારિએ અશુભ છોડીને શુભમાં આવવું એટલી વાત છે.

ત્યારે શિષ્ય આશંકા કરે છે કે ઉપરનું કથન માની લેવામાં આવે તો ચિત્રૂપ આત્માની ભક્તિ

તેથી તે નરકની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ છે. અત્રતાદિથી પ્રાણીઓને જે નરકના દુઃખ હોય છે તે ઈષ્ટ નથી.

ત્રતો દ્વારા દેવપદ પામવું સારું છે એટલે આત્માના ભાન પૂર્વક જો વ્રતાદિ હોય તો તેને અંદર શુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ થઈ છે ને વ્રતાદિના પરિણામથી સ્વર્ગાદિ પણ મળે છે. પરંતુ અત્રતો દ્વારા નરકપદ પામવું સારું નથી. આત્માના ભાન વિના એકલા વ્રત પાળે તેનો તો પુણ્યનો બંધ થાય પણ તેના જન્મ-મરણ કાંઈ ટળે નહીં, તેને આત્માનો કાંઈ લાભ નથી.

જેમ એક માણસ છાંયડે બેઠો હોય ને બીજો તડકે બેઠો હોય તેમાં ફરક જોવામાં આવે છે. બે માણસ ગામ બહાર નીકળ્યા ને ત્રીજો માણસ હજી ગામમાં છે, તેની વાટ જોઈને બે માણસે બેસવું છે, એક જણ તડકે ઊભો રહે ને બીજો થોડે દૂર ચાલીને વડના છાંયડે ઊભો રહીને રાહ જોવે છે. તેમ આત્મામાં શુદ્ધોપયોગ થાય ત્યારે તેની મુક્તિ થાય. પરંતુ શુદ્ધોપયોગની પ્રાપ્તિનો જ્યાં સુધી તેને કાળ ન આવે ત્યાં સુધી સમ્યગદિષ્ટ શુભભાવમાં હોય તો તેને સ્વર્ગની છાયામાં બેઠો કહેવામાં આવે છે, ને અશુભભાવમાં હોય તો તે દુઃખના સ્થાનમાં ઊભેલો કહેવામાં આવે છે. તડકો ને છાયાની જેમ અહીં અશુભ અને શુભનો ફર બતાવવો છે, પણ મળવું છે તો ત્રીજાને-શુદ્ધોપયોગને મળવું છે. શુદ્ધ ઉપયોગ વિના ચારિત્ર ને શાંતિ આત્માને ત્રણ કાળમાં થતી નથી, પણ પાપ કરતાં પુણ્યના સ્થાનમાં વ્યવહારે આટલો ફર પાડવાની વાત બતાવે છે. અશુભ ભાવ કરતાં શુભભાવમાં પુણ્યથી સ્વર્ગની ભાવ્ય સગવડતા છે એટલો આંતરો વ્યવહારથી બતાવવો છે. બાકી સ્વર્ગમાં પણ દુઃખ છે, ત્યાં કાંઈ સુખ છે નહીં, પરંતુ બહારની સગવડતાની અપેક્ષાએ નરકના દુઃખ કરતાં વ્યવહારે સુખની વ્યાખ્યા કરી છે.

જ્યાં સુધી જીવને મુક્તિના કારણભૂત પોતાના શુદ્ધોપયોગની ઉગ્ર પ્રાપ્તિ ન થાય અને એ જાતના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના નિભિતો મળે નહીં ત્યાં સુધી વ્રતાદિનું આચરણ કરનાર સ્વર્ગાદિના સ્થાનોમાં આનંદથી રહે છે. સમ્યગદિષ્ટ હોવા છતાં અશુભભાવમાં રહેવા કરતાં વ્રતાદિ શુભભાવ (વ્યવહારે) ઢીક છે એ વ્યાખ્યા કરી છે. વ્રતાદિ આવે ત્યારે આત્માનો પુરુષાર્થ વિશેષ હોય છે. ચોથા ગુણસ્થાને સમ્યગદિષ્ટને આત્માના આનંદનું વેદન છે પણ પાંચમા ગુણસ્થાનમાં જ્યારે વ્રતનો વિકલ્ય હોય ત્યારે ખરેખર તો શાંતિ ને આનંદ વધી ગયા છે. સર્વાર્થ સિદ્ધિના દેવ કરતાં પણ તેની શાંતિ વધુ છે. વ્રતાદિને ન પાળનાર અસંયમી પુરુષ દુઃખોને પામે છે તેથી વ્રતાદિ પાળવા નિરર્થક નથી પણ સાર્થક છે. માટે જ્યાં સુધી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી સમ્યગદિષ્ટએ અશુભ છોડીને શુભમાં આવવું એટલી વાત છે.

ત્યારે શિષ્ય આશંકા કરે છે કે ઉપરનું કથન માની લેવામાં આવે તો ચિદ્રૂપ આત્માની ભક્તિ

## ધીષોપદેશ

અયુક્ત છરશે. શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ભગવાનની રૂચિ ને રમણતા તો મફતમાં જશે, નિરર્થક થઈ જશે. બધા પ્રત જ પાળશે ને શુદ્ધ ચૈતન્યની દાસ્તિ ને અનુભવ તો કરશે નહીં. પ્રતાદિના ફળમાં સ્વર્ગના સુખ મળશે તો તેમાં જ રોકાઈ જશે. પછી શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ભગવાનની ભક્તિ કરશે કોણ ? - એમ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો છે.

આચાર્ય મહારાજ એ શંકાનું સમાધાન કરે છે કે પ્રતાદિની નિર્ઝળતા પણ નથી અને આત્માના અંતરમાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ને આનંદનો અનુભવ અયુક્ત નથી. ખરેખર તો એ જ યુક્ત છે, કરવા જેવું તો એ જ છે. અનંત અનંત શાંતરસનો કંદ પ્રભુ તેની એકાગ્રતા તે આત્મભક્તિ છે ને તે જ ખરેખર યુક્ત છે, કરવા યોગ્ય છે. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની ભક્તિ એ વ્યવહારભક્તિ છે ને આત્મભક્તિ એ નિશ્ચયભક્તિ છે. સમ્યગદર્શન સહિત પ્રતાદિ હોય તેને અયુક્ત કહેવું પણ ઠીક નથી અને આત્મભક્તિને અયુક્ત બતાવવી ઠીક નથી. આ કથનને પુષ્ટ કરવા આચાર્ય મહારાજ શલોક કહે છે :-

યત્ર ભાવः શિવं દત્તે દ્વાઃ કિયદૂરવર્તિની ।  
યો નયત્યાશુ ગવ્યૂતિ કોશાર્થે કિં સ સીદતિ ॥ ૪ ॥  
આત્મભાવથી મોક્ષ જ્યાં, ત્યાં સ્વર્ગ શું દૂર,  
ભાર વહે જે કોશ બે, અર્ધ કોશ શું દૂર. ૪.

ભગવાન આત્મામાં લાગેલા પરિણામ ભવ્ય જીવને મોક્ષ પ્રદાન કરે છે, મોક્ષનું કારણ છે. જે વીતરાગી પરિણામ ભગવાન આત્માને મોક્ષ પ્રદાન કરવા સમર્પ છે તો એ વીતરાગ પરિણામવાળા જીવને માટે સ્વર્ગ કેટલું દૂર હોઈ શકે ? તેને વચ્ચમાં સ્વર્ગ તો મળે જ. સો ખાંડી અનાજ થાય તો હારે સો ગાડાં ખડ તો થાય જ. પુણ્ય તો ખડ છે, ઘાસ છે. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ને રમણતામાં મોક્ષ હોય ત્યાં વચ્ચે સ્વર્ગ તો આવે જ. એ પરિણામની ભૂમિકામાં એવો શુભ વિકલ્પ હોય જ છે, તેથી આત્મધ્યાન સાથે ઉપાર્જિત પુણ્યના ફળમાં વચ્ચે સ્વર્ગ તો આવે જ.

આવું જ કથન તત્ત્વાનુશાસનની ગાથા ૧૮૬; ૧૮૭ માં પણ આવે છે. સમ્યગજ્ઞાનીનો ઉપદેશ એવો હોય છે કે તું આત્માનું શ્રદ્ધાન કર, ધ્યાન કર. એનાથી મુક્તિ ને એનાથી સંવર-નિર્જરા થાય છે. ગુરુએ એમ કહ્યું કે તારો આત્મા અનંત શક્તિવાળો છે, તેનું તું ધ્યાન કર, એમાં સાવધાન થા, પુણ્ય-પાપના પરિણામની સાવધાની છોડી દે. સાચા ગુરુનો ઉપદેશ આવો જ હોય કે આત્મામાં સાવધાન થા. પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ તો રાગ છે, તેની સાવધાની છોડીને અંદર શુદ્ધ ચિદાનંદ પ્રભુ છે તેમાં દાસ્તિ લગાવ. સ્વભાવમાં સાવધાન થા. આવો ઉપદેશ પામીને સાવધાન થઈને જે પ્રાણીઓ અનંત અનંત શક્તિ સંપન્ન પ્રભુ આત્માને ધ્યાવે છે તેને ધ્યાન કરતાં જો થોડો રાગ બાકી રહી

જાય છે તો તેને ભક્તિ પ્રદાન કરે છે. ધ્યાન કરતાં કરતાં હું પૂરણ કરું એવો જે વિકલ્પ રહી ગયો, અપૂરણ ધ્યાન રહી ગયું, એ વિકલ્પના ફળમાં સ્વર્ગાર્થ મળે છે.

ભગવાન આત્મા અરિહંત સ્વરૂપ છે, સિદ્ધ સ્વરૂપ છે એમ ચિંતવવામાં આવે તે જીવ જો ચરમશરીરી હોય તો તેને મુક્તિ મળે છે. અને અન્યને રાગ બાકી રહી જાય છે, તેના ફળમાં સ્વર્ગાર્થભોગો મળે છે. ભગવાન આત્મા અત્યારે શક્તિરૂપે અરિહંત છે. આત્મા અરિહંત થવાનો છે એ પર્યાય અંદર પડી છે. અરિહંત ને સિદ્ધની પર્યાય આત્મામાં અત્યારે પડી જ છે, પર્યાયરૂપે નહીં પણ શક્તિરૂપે પડી જ છે. વસ્તુમાં અરિહંતપદ ને સિદ્ધપદ આત્મામાં વર્તમાનમાં શક્તિરૂપે પડ્યું જ છે. કેમ કે દ્રવ્યથી તે સ્વપર્યાય કદી જુદી હોતી નથી ને દ્રવ્ય પણ કદી સ્વપર્યાયથી જુદું હોતું નથી-એ સિદ્ધાંત અનુસાર ભવ્ય જીવોને ભાવિ અરિહંતની પર્યાય દ્રવ્યરૂપે સદાય વિઘમાન છે. આત્મામાં અનંત સિદ્ધપદ, અનંત કેવળજ્ઞાન પડ્યા છે. પરંતુ શરીરના રોગમાં, કાં તો પાપના પરિણામમાં ને કાંતો પુષ્યના પરિણામમાં રોકાઈ ગયો હોવાથી હું અંદર કોણ છું એની એને ખબર નથી.

જેને બહુ ભાર લઈને યોજન ચાલવાની શક્તિ છે તેને અડધું યોજન ચાલવામાં શું ? તેમ જેણે આત્માના પુરુષાર્થ વડે સમૃગ્દર્શન-શાન-ચારિત્રની પર્યાય પ્રગટ કરી છે ને મોક્ષની તૈયારી છે તેને હવે સ્વર્ગ છેદું કેટલું ? એ તો વચ્ચે આવ્યા વિના રહે નહીં. એનો પુરુષાર્થ સ્વભાવ ઉપર છે તેને થોડો રાગ બાકી રહી ગયો તે સ્વર્ગમાં જાય છે એની કાંઈ વિશેષતા નથી.-એમ આચાર્ય મહારાજે શિષ્યની આશંકાનું સમાધાન કર્યું.



## આત્માને ઉપકારઃ અતીન્દ્રિય વીતરાણી પરિણાતિ આત્માને અપકારકઃ રાગાદિ વિભાવપરિણાતિ

[તા. ૧૭-૩-૬૬]

શ્રી પૂજ્યપાદ સ્વામી ઘણાં વર્ષો પહેલાં થઈ ગયા, તેમણે આ ઇષ્ટોપહેશ રચ્યું છે. તેમાં આ ચોથો શ્લોક ચાલે છે.

સર્વજ્ઞ તીર્થકર ભગવાને જે આત્મા જોયો છે તે આ આત્મા તો આનંદ ને શુદ્ધોપયોગ-જ્ઞાનમય છે. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર તીર્થકરદેવે જ્ઞાન ને આનંદમય આત્મા જોયો છે. શરીર-વાણી-મન તો જડ મારી છે, પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય ઈ વિકાર છે, આસ્રવતત્ત્વ છે. ભગવાને જે આત્મા જોયો એ તો શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્મા છે. એ આત્માની જે અંતરદાસ્તિ ને ધ્યાન કરે તેને મુક્તિ મળે છે ને એને સ્વર્ગ તો સહેલું છે. જેમ જેને સો ગાવ-સો કોષ ભાર લઈ જવાની તાકાત છે તે ભારવાહકને અડધો ગાવ ભાર લઈ જેવો એ તો સહેલું છે. તેમ જેને શુદ્ધ આનંદમૂર્તિ આત્માની દાસ્તિ ને ધ્યાન કરતાં શુદ્ધતા-સંવર-નિર્જરા થાય ને મુક્તિ મળે પણ એને મુક્તિં મણ્યાં પહેલાં વર્ચ્યે સ્વર્ગનું સુખ તો મળવું સહેલું છે, કેમ કે આત્માનું ધ્યાન કરતાં જેમ ગુણ-વાણીનો વિકલ્પ ઉઠે અથવા તો સર્વજ્ઞદેવ આમ કહે છે, આમ છે-ઇત્યાદિ જે વિકલ્પ ઉઠે એવા વિકલ્પમાં એને પુણ્ય બંધાઈ જાય તેથી તેને સ્વર્ગના સુખ મળે જ.

અનાજ પાકે ને સાથે ખડ ન પાકે એમ બને? એકલું ખડ પાકે ને અનાજ ન પાકે એમ બને ખરું. છપનિયાના દુષ્કાળમાં અનાજ ન પાક્યું ને બાંટા પાક્યા હતા ને પછીના વર્ષે સુકાળ થવાથી અનાજ પણ ધણું પાક્યું હતું ને ખડ પણ ધણું પાક્યું હતું. તેમ જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ આનંદકંદ પ્રભુ દુઃખ રહિત ને વિકાર રહિત ભગુવાન આત્માની જેને સમ્યગ્દર્શનમાં આત્મભક્તિ થઈ તેને સુકાળ થયો હોવાથી તેને મુક્તિ તો મળે જ ને સાથે વચ્ચમાં સ્વર્ગાદિ મળવા તો સહેલાં છે. પરંતુ જેને આત્મભક્તિ થઈ નથી ને એકલા પ્રત-તપાદિ કરે છે તેને દુષ્કાળની જેમ મુક્તિ મળતી નથી પણ સ્વર્ગાદિ મળે ને એમાં સુખ માનીને ચાર ગતિમાં રખેઠે છે.

ભાઈ! તું તો આત્મા છો ને આત્મા તો જ્ઞાન ને આનંદની મૂર્તિ છે, એની શ્રદ્ધા ભક્તિ કર્યેથી

સંવર થાય, નિર્જરા થાય, મુક્તિ થાય અને એ આત્મભક્તિમાં પહેલાં ગુણી-ગુણીના બેદનો વિકલ્પ ઉઠે, પરમેશ્વરે આવું તત્ત્વસ્વરૂપ કહ્યું છે-એમ વિકલ્પ ઉઠે તેમાં પુણ્ય બંધાઈ જાય, કે જે પુણ્યમાં તેને સ્વર્ગ તો સહેજે મળી જાય. પરંતુ એ સ્વર્ગમાં સમ્યગદૃષ્ટિ ધર્મ સુખ માનતો નથી.

અરે ! કાંઈ ખબર નથી ! આ મનુષ્યભવ અનંત કાળે માંડ મળ્યો ને એમાં શું કરવાનું છે એ સમજે નહીં ને એમ ને એમ રાગ-દ્રોષ કથાય કરીને, હોળી કરીને હાત્યા જાય અરેરે !

અહીં દાખલો આપીને સમજાવે છે કે જે પોતાનો ભાર બે કોષ સુધી શીઘ્રતાથી આસાનીપૂર્વક લઈ જઈ શકે છે તેને અડધો કોષ સુધી ભાર લઈ જવામાં શું બેદ થશે ? તેમ જ્યાં ભગવાન આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ને ચારિત્રમાં રમતો હોય-એટલી જેના પુરુષાર્થની તાકાત છે તેને સ્વર્ગનો સાધારણ પુરુષાર્થ અંદર આવી જાય છે. અતીન્દ્રિય આનંદની મૂર્તિ ભગવાન આત્માને જેણે શુદ્ધોપયોગની પર્યાયમાં પ્રગટ કર્યો તેને વચ્ચે શુભોપયોગરૂપી સાધારણ આચરણ તો વચ્ચે આવ્યા વિના રહેશે નહીં; તેથી તેને વચ્ચે સ્વર્ગાદિ તો સહેજે મળી જવું સ્વાભાવિક છે.

આત્માના શ્રદ્ધા જ્ઞાન કરે, આત્મભક્તિ કરે તે સમ્યગદૃષ્ટિ જીવ મરીને સ્વર્ગમાં જ જાય, કેમ કે અત્યારે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તો છે નહીં. જેણે આત્માનું ભાન કર્યું નથી ને એકલા વ્રત-તપ આદિ કિયાકંડ કરે છે તે થોડું પુણ્ય બાંધે ને સાધારણ સ્વર્ગમાં જાય પણ તેને ધર્મ થાય નહીં, મુક્તિ થાય નહીં કે સંવર-નિર્જરા થાય નહીં. ચૈતન્યસૂર્ય ભગવાન આત્માની જેણે ભક્તિ કરી ને વિકારની ભક્તિ દૃષ્ટિમાંથી છોડી દીધી છે, શુભભાવ આવે ખરો પણ તેણે શુભભાવની ભક્તિ છોડી દીધી છે એટલે કે તેણે શુભભાવની રૂપી છોડી છે તેને મુક્તિ તો મળે જ ને વચ્ચે સ્વર્ગાદિ મળવા તો સ્વાભાવિક છે. અજ્ઞાનીને શુભભાવમાં રૂપી છે કે અમે શુભભાવ કરીશું ને સ્વર્ગમાં જઈશું પછી માણસ થઈશું-મોટા રોઠીયા થઈશું ને ભગવાન પાસે જઈશું-તેને આત્માનું ભાન નથી એટલે શુભભાવમાં એવી રૂપી ને મીઠાશને તે વેદે છે. ધર્મ જીવને તો આત્માનું ભાન છે કે અરે ! હું આત્મા છું ને ! મારો તો જ્ઞાન ને આનંદ સ્વભાવ છે ને ! મારો આનંદ ક્યાંય બહારમાં નથી. ભલે પછી તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હો, ૮૫ હજાર રાણીઓ હોય ! શ્રી શાંતિનાથ, શ્રી કુંથુનાથ, શ્રી અરનાથ ચક્રવર્તી હતા, તેને ૮૫ હજાર રાણીઓ હતી પણ પરમાં ક્યાંય સુખ માનતા ન હતા, જાણતા કે અરે ! આ અસ્થિરતાનો રાગ આવે છે પણ એ દુઃખ છે !

અહીં તો કહે છે કે આત્માના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ને ભક્તિ થઈ છે તેને સ્થિર થવા પહેલાં, ધ્યાનમાં બેસે ત્યારે પહેલાં આ આત્મા છે, શુદ્ધ પૂરણ છે-ઇત્યાદિ જે વિકલ્પ ઉઠે એ શુભરાગ છે ને તે આત્મજ્ઞાનીને સ્વર્ગનું સાધન થાય છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

ત્યારે શિષ્ય ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે કે સ્વર્ગમાં જનારને શું ફળ મળે છે ? આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપતાં ગાથા કહે છે :-

હૃષીકર્જમનાતંકं દીર્ઘકાળોપલાલિતમ् ।

નાકે નાકૌકસાં સૌખ્યં નાકે નાકૌકસામિવ ॥ ૫ ॥

ઇન્દ્રિયજન્ય નિરામયી, દીર્ઘકાળ તક ભોગ્ય,

ભોગે સુરગણ સ્વર્ગમાં; સૌખ્ય સુરોને યોગ્ય. ૫.

સ્વર્ગમાં રહેનારા દેવોને સ્વર્ગવાસી દેવો જેવું સુખ હોય છે. એટલે ઇન્દ્રિયજન્ય સુખવાળાને ઇન્દ્રિયજન્ય જેવું જ સુખ હોય છે પણ આત્માના અતીન્દ્રિય સુખ જેવું સુખ દેવોને નથી. મન, રાગ ને ઇન્દ્રિયથી બિન્ન પાડીને આત્માનું જે સુખ આવે એવું અતીન્દ્રિય સુખ સ્વર્ગમાં નથી. સ્વર્ગમાં જાય તો કેવું સુખ થાય ? એનો ઉત્તર આપે છે કે તે સુખ કાંઈ અતીન્દ્રિય સુખ નથી પણ દેવના જેવું દેવને સુખ છે, મનુષ્ય કરતાં તેનું સુખ વધારે હોય છે, બીજુ ઉપમા શી અપાય !

સ્વર્ગના દેવોના સુખને શી ઉપમા આપવી ? એના જેવું સુખ બીજુ ગતિમાં નથી. મનુષ્યમાં નથી. મનુષ્યની અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિયના સુખની વાત છે હો ! પણ ઈ કાંઈ અતીન્દ્રિય સુખ નથી. ઇન્દ્રિય સુખ જે મનુષ્યપણામાં છે તે કરતાં ધાર્યું ઇન્દ્રિય સુખ સ્વર્ગના દેવોને છે એ અપેક્ષાએ કહે છે કે દેવના સુખને ઉપમા આપી શકાય નહીં એવું છે. તે ઇન્દ્રિયસુખ નિર્વિઘ્ન છે. શત્રુ આદિના વિઘ્નો ત્યાં નથી ને તે સુખ દીર્ઘકાળ સુધીના-સાગરોપમ સુધીના હોય છે. એક સાગરમાં દશ કોડાકોડી પલ્યોપમ જાય ને એક પલ્યોપમમાં અસંખ્યાતા અબજ વર્ષ જાય. એવા સાગરોપમ કાળનું સુખ સ્વર્ગના દેવોને હોય છે.

મનુષ્યના સુખ કરતાં સ્વર્ગના દેવોની સુખ-સગવડતા વધારે છે એટલું બતાવવું છે. બાકી ત્યાં કાંઈ અમૃત નથી. અમૃત તો આત્મામાં છે. મનુષ્યના સુખ વિઘ્નોવાળા, અલ્યકાલીન છે ને સ્વર્ગના સુખ નિર્વિઘ્ન છે, દીર્ઘકાલીન છે. એ વ્યાખ્યા અપેક્ષાએ સ્વર્ગના સુખ સારા કફ્યાં છે. બાકી સમ્યગદાચિ તેને સુખ માનતો નથી. જે આત્માના ભાનપૂર્વક ત્યાં ગયા છે તે તેને સુખ માનતા નથી. અજ્ઞાની તેને સુખ માને છે.

હવે વિશેષ અર્થ કરે છે કે વત્સ ! આ સ્વર્ગાય સુખ કોને હોય છે ? -કે સ્વર્ગમાં રહેનારા દેવોને હોય છે, નહીં કે સ્વર્ગના એકેન્દ્રિય જીવોને. સ્વર્ગમાં ઉપજેલા એકેન્દ્રિય જીવોને સુખ હોતું નથી. સ્વર્ગના દેવોને ઈદ્ધા થાય ત્યારે વિષયોનો અનુભવ કરનાર સ્પર્શાદિ સારાયે અંગથી તેને હરખ

થાય છે. સમ્યગદ્વિજિને રાગ બાકી રહેવાથી સ્વર્ગમાં જાય છે તેને ત્યાં આવું સુખ હોય છે. મનુષ્યમાં એક એક ઈન્દ્રિયનું થોડું સુખ લાગે છે ને સ્વર્ગમાં પાંચેન્દ્રિયનું સર્વાંગીય સુખ દેખાય છે. બાકી તો પરમાત્મા પોતે પરમેશ્વર પ્રભુ અતીન્દ્રિય આનંદનો કંદ બિરાજ રહ્યો છે તેમાં અંતર એકાગ્રતાથી જે આનંદ આવે એવો આનંદ ત્રાણકાળમાં બીજે કર્યાય નથી.

મનુષ્યને તો પાંચ-પચ્ચીશ કરોડ થાય ત્યાં ક્યાં રાખવા ? કેમ સાચવવા ? ઈત્યાદિ ઉપાધિ હોય છે. મોટા રાજાદિના સુખ હોય તોપણ તેને કેટલાય વિઘ્નો આવે છે. સ્વર્ગના સુખ નિર્વિઘ્ન હોય છે. મનુષ્યના રાજ્ય આદિના સુખમાં તો કોઈ રાજાને મારી નાખે, ગાઢીએથી ઉઠાડી મૂકે, શરીરમાં કેટલાય રોગ હોય, જ્યારે સ્વર્ગના સુખમાં આવી પ્રતિકૂળતા હોતી નથી.

વળી એ સુખ દેવકુરુ ને ઉત્તરકુરુના જુગલિયા જીવો-ભોગભૂમિના જીવોની જેમ અલ્યકાળના હોતા નથી. સ્વર્ગમાં તો સાગરોપમ કાળના સુખ હોય છે. આત્માના ધ્યાનપૂર્વક સમ્યગદ્વિજિને શુભભાવના ફળમાં સ્વર્ગનું આવું સુખ હોય છે અને અજ્ઞાનીને પણ આત્માના ભાન વિના શુભભાવના ફળમાં સ્વર્ગનું સુખ હોય છે પરંતુ અજ્ઞાની તે સુખ ભોગવીને મરીને એકેન્દ્રિય આદિમાં જતો રહે છે ને સમ્યગદ્વિજિ ત્યાંથી મરીને મનુષ્ય થઈને મોક્ષ જાય છે.

આત્માના જ્ઞાન, ધ્યાન ને અનુભવપૂર્વક જે શુભભાવથી સ્વર્ગમાં ગયા તેને આજ્ઞામાં રહેનારા હજારો દેવદેવીઓની સેવાઓ દ્વારા એક પછી એક વધતા જતા સુખ હોય છે. એ સુખની ઉપમા આપીને બીજા સાથે સરખાવીને-મનુષ્યના સુખ સાથે સરખાવીને કહી શકાતું નથી. આત્માનું ધ્યાન કર્યું છે, આત્મજ્ઞાનમાં આનંદ માન્યો છે તેને હજુ શુભ રાગ બાકી રહી જાય ને પુણ્ય બાંધે તેની આ વાત ચાલે છે. સ્વર્ગના દેવોનું સુખ સ્વર્ગમાં દેવોના જેવું હોય છે:

ત્યારે શિષ્યે તેમાંથી શંકા ઉપાડી કે આટલું બધું સુખ સ્વર્ગમાં છે, ત્યાંના સુખની આટલી બધી વ્યાખ્યા કરી તો આત્માની ભક્તિ કરીને શું કામ છે ? આવું સુખ મળે તો બસ છે. કેવળ મોક્ષમાં જ સુખ છે એમ નથી, સ્વર્ગમાં પણ આવું સુખ છે તો પછી ‘મને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાઓ’-એનું શું કામ છે ? તેના ઉત્તરરૂપે આચાર્યદ્વિવ કહે છે કે :-

અરે શિષ્ય ! તું સાંભળ ! સંસાર સંબંધી જેટલા પુણ્યના સ્વર્ગના સુખ વર્ણવ્યા તે સુખ નથી. પરમાં સુખ-દુઃખ માનવું એ તારી ભાંતિ છે. મનુષ્ય કરતાં બીજા પ્રકારનું સુખ વચ્ચેમાં આવે છે. સમ્યગદ્વિજિને સ્વર્ગમાં એવું સુખ હોય છે એટલું બતાવ્યું છે. પણ ત્યાં સુખ છે એવી માન્યતા તો બહિરાત્મા મિથ્યાદ્વિજિની હોય છે. શુભોપયોગમાં જે સુખ મળે તેને સાચું સુખ માને એ ભાંતિ તો મિથ્યાદ્વિજિની છે. મનુષ્ય કરતાં સ્વર્ગમાં સુખ છે ને !-એવો આગ્રહ કરવાવાળો સંસારસુખ-દુઃખ

સંબંધી ભાંતિવાળો છે એ વાતને બતાવવા આચાર્યદિવ શલોક કહે છે :-

વાસનામાત્રમેવैતત્ಸુખં દુઃખં ચ દેહિનાં ।  
તथા હૃદ્દેજયંત્યેતે ભોગ રોગ ઇવાપદિ ॥ ૬ ॥  
સુખ-દુઃખ સંસારીના, વાસનાજન્ય તું માન,  
આપદમાં દુઃખકાર તે, ભોગો રોગ સમાન. ૬

આ દેહ-માટીના ધરનાર જીવોને જે આ સુખ-દુઃખ થાય છે તે કેવળ કલ્યના ને વાસનાજન્ય સંસ્કાર છે. સમ્યગદિષ્ટ તો આત્મામાં જ આનંદ માને છે. સ્વર્ગમાં હોય તોપણ આત્મામાં જ આનંદ માને છે. ભગવાન ઋષભદેવના પુત્ર ભરતચક્રવર્તી એમ જીજાતા ને માનતા કે અમારું સુખ અહીં અમારા આત્મામાં છે, રાણીઓમાં, રાજ્યોમાં, આબરૂ કે કીર્તિમાં અમારું સુખ નથી.-એમ સમ્યગદિષ્ટ આત્માનું સુખ આત્મામાં માને છે. અજ્ઞાની બાધ્ય વિષયના સુખને ભાંતિથી ભ્રમણાથી સુખ માને છે.

કેવળ કલ્યનાજન્ય વાસનાના સંસ્કારથી અજ્ઞાની બાધ્ય વિષયના સુખમાં સુખ માને છે. કેવળ...કેવળ...કેવળ એટલે કે ત્યાં સુખ નથી પણ કેવળ કલ્યનાથી અજ્ઞાની માને છે. એ તો માત્ર એની કલ્યના છે. પ્રભુ ! આત્મા તો અતીન્દ્રિય આનંદનો પિંડ છે. તેને છોડી અજ્ઞાની વિષયના, સ્વર્ગના, ચક્રવર્તીના, મનુષ્યના સુખમાં કેવળ વાસના ગંધથી-કલ્યભાથી-વાસનાના સંસ્કારથી સુખ માને છે.

જેને લોકમાં સુખ પેદા કરનારા જીજાવામાં આવે છે અર્દેવી સુંદર સ્ત્રી, લક્ષ્મી, મકાન, આબરૂ, ખાવા-પીવાની ઉત્તમ વસ્તુ હોય છતાં જો અંદરમાં કાઈ ચિંતા હોય તો, દુર્નિવાર શત્રુ આદિ આવી પડે તો કે આકરો રોગ થાય તો તે ઉદ્દેગ કરે છે. બહારમાં લાખ રૂપિયાની મોટરમાં બેઠો દેખાય ને અંદરમાં ચિંતાથી સણગતો હોય. બહારમાં અનુકૂળતા દેખાય છતાં કોઈ આકરી ચિંતા આવી પડે કે કેન્સર આદિ થાય ત્યારે એ બધા ભોગો રોગોની જેમ ઉદ્દેગ કરે છે. સ્વર્ગના દેવને પણ આયુષ પૂરું થવાને છ-મહિના અગાઉ ગળાની માળા કરમાવા લાગે ત્યાં હાય હાય ! હવે ? જઈશ ક્યાં ?-કે ઢોરમાં...અરર ! આ ગઘેરીની કુંઝે ? આ ગઘેરીના પેટે નવ મહિના રહેવું પડશે ? આ કરતાં તો એકેન્દ્રિય થવું સારું-આમ આર્તધ્યાન કરતો કરતો મરીને પછી એકેન્દ્રિયમાં જાય. પૃથ્વીમાં હીરાદિમાં જાય, પાણીમાં સુગંધી પાણીમાં જાય, વનસ્પતિમાં ફળકૂલમાં જાય, આહાહા !

બાપુ ! આત્મામાં આનંદ છે, બીજે ક્યાંય આનંદ છે નહીં. શુભભાવ કર્યા હોય તોપણ સ્વર્ગમાં આનંદ ક્યાંય છે નહીં-એમ સિદ્ધ કરે છે. બહારની સગવડતા જરીક ઓછી થાય ત્યાં તો રાડે રાડ પાડે ને જરાક સગવડતા આવે ત્યાં તો ફૂલી જાય પણ બાપુ ! એમાં છે શું ? સનેપાત થયો છે સનેપાત !

ભાઈ સુખ તો આત્મામાં છે બાપુ ! સમક્ષીને શુભભાવના ફળમાં સ્વર્ગ મળે પણ તેમાં તે સુખ માનતો નથી. અજ્ઞાનીને તો હાય...હાય...શરીર સારાં હતા ત્યારે આ કર્યું નહીં ને હવે...એમ ચિંતા ચિંતા કરીને મરીને હાલ્યો જાય નરકમાં ને નિગોદમાં...

પૈસામાં, મનુષ્યમાં, ચક્કવર્તીમાં, સ્વર્ગમાં-બધેય જે કાંઈ ઈન્દ્રિયજન્ય સુખ-દુઃખ છે તે વાસનામાત્ર છે. શરીરમાં રોગ આવ્યો તે કાંઈ દુઃખ નથી પણ વાસનામાત્ર કલ્યના છે, તારી માન્યતામાં દુઃખ છે. રોગ કે પ્રતિકૂળતામાં દુઃખ નથી પણ તારી માન્યતામાં દુઃખ છે. અનુકૂળતા આવે ત્યાં આ સુખ છે એમ તેં માન્યતામાં માન્ય છે, સુખ છે નહીં. શરીર, સ્ત્રી, કુટુંબ, મકાન, પૈસા-એ બધાય નથી જીવને ઉપકારક કે નથી અપકારક. દેહાદિ બાધ્ય પરદાર્થ આત્માને નુકસાન કરનારા પણ નથી ને લાભદાયક પણ નથી. શરીરમાં રોગ આવે એ કાંઈ આત્માને નુકસાનકર્તા નથી અને શરીરમાં નીરોગતા એ તને કાંઈ લાભદાયક નથી. પાંચ-પચ્ચીશ લાખ રૂપિયા મળે તે આત્માને ઉપકારક નથી ને નિર્ધનતા હોય તે આત્માને અપકારક નથી. સારા છોકરા થાય એ આત્માને લાભ કે નુકસાનકારક નથી. શત્રુ પાકે તો આત્માને નુકસાનકારક નથી કેમ કે પરદાર્થ આત્માને નુકસાનકારક પણ નથી ને લાભદાયક પણ નથી. અજ્ઞાનીએ ખોટી ભમજા ઊભી કરી છે.

વિષ્ણાના ભમરાને ફૂલનો ભમરો ફૂલમાં સાથે લઈ ગયો ને પૂછ્યું કે એલા અહીં કેવી સરસ સુગંધ આવે છે ? ત્યારે ઈ કહે કે મને તો એવી ને એવી ગંધ લાગે છે ! ફૂલનો ભમરો વિચારવા લાગ્યો કે આ શું ? પેલા ભમરાના નાકમાં જોયું તો વિષ્ણાની નાની નાની ગોળી નાકમાં રાખીને આવ્યો હતો એટલે ગુલાબ પર બેઠેલો તોપણ ગંધ તો વિષ્ણાની જ આવે ને ! તેમ ભમજા રાખીને જોવે છે એટલે એને ખબર પડતી નથી. પરપરદાર્થને અપકારક-ઉપકારક માનનારી ભમજા છે, એ ભમજાની ગોળી એણે ખાઘી છે. પરંતુ પરપરદાર્થ અપકારક કે ઉપકારક છે નહીં. આત્માનો આનંદ તે આત્માને ઉપકારક છે ને રાગાદિ તે આત્માને અપકારક છે. એ સિવાય કોઈ પરપરદાર્થ આત્માને ઉપકારક કે અપકારક છે નહીં.-એમ એણે શ્રદ્ધા કરીને આત્માનું જ્ઞાન કરવું. વિશેષ કહેવાશે.



[પ્રવચન નં-૪]

## પરદ્રવ્યમાં સુખબુદ્ધિ: માત્ર વાસનાજન્ય કલ્પના

[તા. ૧૮-૩-૬૬]

આ ઇષ્ટોપદેશ પૂજ્યપાદ સ્વામીનું કહેલું છે. તેની છઠી ગાથાનો વિશાદ અર્થ ચાલે છે- જેટલા ઇન્દ્રિયજન્ય સુખદુઃખ છે તે વાસનામાત્ર જ છે. શરીરમાં ટીક હોય તો મને સુખ ને શરીરમાં અઠીક હોય તો મને દુઃખ, પૈસા હોય તો સુખ ને પૈસા ન હોય તો દુઃખ-એવી અજ્ઞાનીની કલ્પના વાસનામાત્ર છે, કોઈ પરવસ્તુ સુખદુઃખનું કારણ નથી. આત્મામાં આનંદ છે-એવી જેને ધર્મટિષ્ટ છે તેને પરપદાર્થ સુખદુઃખરૂપ ભાસતા નથી. આત્મા પોતે કાંઈ દુઃખરૂપ નથી, આત્મા તો પોતે જ આનંદસ્વરૂપ છે, એની જ્યાં ધર્મટિષ્ટ થઈ તે પુણ્ય-પાપના ભાવમાં પણ સુખ માનતો નથી ને પરમાં પણ સુખ માનતો નથી, તેમ જ પર મને દુઃખકારક છે એમ પણ માનતો નથી.

જેને પોતાના આનંદસ્વરૂપ ભગવાન આત્માના સ્વભાવની ધર્મટિષ્ટ નથી એવા અજ્ઞાનીને મિથ્યા વાસના લઈને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખદુઃખ લાગે છે. શબ્દમાં, રસમાં, ગંધમાં, રૂપમાં, ર્યર્શમાં, સ્ત્રીમાં, મકાનમાં, પૈસામાં, આબરૂમાં-પરવસ્તુમાં સુખદુઃખની કલ્પના કે પર મને સુખદુઃખ આપે છે એ વાસના જ અધર્મી-અજ્ઞાનીની છે. જેટલા ઇન્દ્રિયજન્ય સુખદુઃખ છે તે બધાય વાસના માત્ર છે. સ્ત્રીના શરીરમાં મને ટીક પડે છે-એનો અર્થ એ થયો કે તે પદાર્થ અને હું બન્ને એક છીએ, તેથી મને એમાં મજા પડે છે-એવી અજ્ઞાનીની પરને એક માનવાની મિથ્યા માન્યતા છે.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ છે. સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વરદેવે એમ કહું છે કે તારું જ્ઞાન ને તારો આનંદ તારામાં છે, પરમાં નથી, કેમ કે જે જુદા હોય તેમાં તારું સુખદુઃખ હોઈ શકે નહીં. છતાં અજ્ઞાની પોતામાં આનંદ છે એને ભૂલી જઈને સ્ત્રી, પૈસા આદિ પરપદાર્થ મને ઇષ્ટ છે, એ મને સુખરૂપ છે એવી વાસના મિથ્યા માન્યતાથી ઊભી કરે છે.

પરપદાર્થનું જવું-આવવું એને લઈને થાય છે, કેમ કે પ્રત્યેક પદાર્થ સ્વતંત્ર છે, એને બદલે પરપદાર્થનું હું કરું તેમ થાય છે એવી માન્યતા અજ્ઞાનીનો મિથ્યાભમ છે. પરપદાર્થનું જવું-આવવું

એના પોતાની પર્યાયને લઈને થાય એને બદલે મૂઢ માને કે મારે લઈને થાય છે, એ માન્યતા હુઃખરૂપ છે.

દેહાદિ પદાર્થ મને ઉપકારક છે-એવી વિભ્રમરૂપ કલ્યના તે વાસના છે. દેહથી તો ધર્મ થાય છે ને ?-કે ના, ના; દેહ તો માટી જડ છે, તેનાથી કંઈ ધર્મ થતો હશે ? સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવે આત્માને જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ ઉપયોગરૂપ જોયો છે, જાણવા-દેખવાના સ્વભાવવાળો આત્મા છે એમ ભગવાને જોયું છે ને તું પણ એને એમ જો તો તને ધર્મ થાય. હું તો જાણવા-દેખવાવાળો હું એમ તું તને જો તો બીજા કોઈ પદાર્થ તને સુખદુઃખકારક છે એવી માન્યતા રહેતી નથી.

દેહાદિ પદાર્થ અમને ઉપકારક છે, નીરોળી છે તો અમને મદદ કરે છે એમ માનનારો મૂઢ જીવ છે. શરીર હોય તો ઉપવાસ થાય ને ઉપવાસથી ધર્મ થાય ને ?-કે ના, ના, ઉપવાસથી ધર્મ થતો જ નથી ને કદાચિત્ રાગ મંદ હોય તો પુણ્ય બંધાય, વળી તે ઉપવાસ પણ નથી. આત્મા જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તેના ‘ઉપ’ એટલે સમીપમાં વાસ કરે, એટલે કે શાંતિ પ્રગટ કરે તને ભગવાન ઉપવાસ કહે છે. એ સિવાય બધાને લાંઘણ કહે છે.

ભગવાન આત્મામાં આનંદ, શાંતિ, સ્વચ્છતા, પ્રભુતા આદિ અનંત ગુણ છે એને અજ્ઞાની સ્વીકારતો નથી તેથી દેહાદિ પરપદાર્થ મને ઉપકારક છે એમ તે માને છે. સુખ સ્વરૂપ તો હું છું; મારામાં જ સુખ છે એને બદલે અજ્ઞાની શરીરમાં, સ્ત્રીમાં, મકાનમાં સુખ માને છે. ભગવાન આત્મા તો આ દેહાદિથી જુદો, કર્મથી જુદો ને આ પુણ્ય-પાપના વિકારી કૃતિમભાવ થાય તેનાથી પણ જુદો છે. એવો જ્ઞાનમય, આનંદમય, સ્વચ્છતામય પ્રભુતામય આત્મા હું જ છું એમ માને તે પરપદાર્થને ઉપકારક-અપકારક માનતો નથી.

શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે-એમ મૂઢ અજ્ઞાની મિથ્યાત્વ-વાસનાથી માને છે. જડ પદાર્થમાં જેમ રંગ-રૂપ આદિ ગુણ છે તેમ આત્મા પણ એક પદાર્થ હોવાથી તેમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન, શાંતિ, પ્રભુતા, વિભુતા, સ્વચ્છતા આદિ અનંત ગુણો ભર્યા છે ને એવો આત્મા તે હું છું-એમ જે માનતો નથી, એવી દસ્તિ કરતો નથી, તે પર પદાર્થથી મને સુખ થાય, દેહાદિ મને ઉપકારક છે એવી માન્યતા મિથ્યા કલ્યનાથી કરે છે.

મારાથી મારું જ્ઞાન છે, પરથી નથી, મારાથી મારો આનંદ છે, પરથી નથી-એમ ન માનતા આ દેહ મને ઉપકારક છે, પૈસા એને ઉપકારક છે ઈત્યાદિ કલ્યના મિથ્યાભાંતિથી અજ્ઞાની ઊભી કરે છે, અધર્મમભાવ ઊભો કરે છે કે જે આત્માના ધર્મસ્વભાવમાં નથી. દેવમાં મનુષ્ય કરતાં સુખ છે, દીક છે એમ પહેલાં કહીને હવે એ વાત અહીં ઉડાડી છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

અરે ભગવાન ! તને મારી કિંમત નથી ને પરપદાર્થને તું કિંમત આપે છે કે દેહ સારો, પૈસા સારો...પણ તું પોતે સારો છે કે નહીં ? -એની તો તને ખબર નથી. બાપુ પૈસાદિ સારા-એ તો વાસનામાત્ર તારી કલ્યના છે. ભગવાન આત્મા તો જ્ઞાન ને આનંદસ્વરૂપ અવિકારી શીતળશિલા છે-એમાં પોતાના સુખ ને શાંતિ ન દેખતા અજ્ઞાની જીવ સ્ત્રી-પુત્ર-પૈસા આદિમાં મને સુખ છે એવી વાસનામાત્ર મિથ્યા કલ્યના ઉભી કરે છે.

અજ્ઞાનીને સ્વરૂપ અને પરદવ્યની મિન્નતાની ખબર નથી, તેથી દેહાદિ મને સુખરૂપ છે, ઉપકારક છે એવી માન્યતાથી ઉભી કરેલી વાસનામાત્ર કલ્યના છે. અજ્ઞાનીએ પોતે મિથ્યા બ્રમથી ઉભી કરેલી વાસનામાત્ર કલ્યના છે, કર્મ ઉભી કરેલી છે એમ નથી. તત્ત્વજ્ઞાનનો અભાવ છે માટે પોતે ઉભી કરે છે, કર્મ બિચારા જડ પદાર્થ છે, તે શું કરે ? આત્માના જ્ઞાન-આનંદ સ્વરૂપને ભૂલીને તું પોતે એવી વાસના ઉભી કરે છે કે દેહાદિ પદાર્થ જીવને ઉપકારક છે. ધરિયાલ, દાગીના કે કપડા લતાથી હું આવો છું, જડની કિયા મારી છે-એમ માનતો થકો શરીરની અવસ્થા તે મારી છે ને તેનાથી હું શોભું હું એવી મિથ્યાબ્રમણા અજ્ઞાની ઉભી કરે છે. શરીર હોય તો દયા પળાય, વ્રત પળાય, ઈત્યાદિ માનનારા મૂઢ મિથ્યાદિષ્ટ મિથ્યા વાસનાને સેવે છે.

દેહાદિ પદાર્થ જીવના ઉપકારક પણ નથી ને અપકારક પણ નથી. શરીરમાં રોગ, નિર્ધનતા, પ્રતિકૂળ ચીજો આત્માને અપકારક, નુકસાનકારક છે જ નહીં. મૂઢ જીવે માન્યું કે મને આ પ્રતિકૂળતા ! એવી કલ્યનાની વાસના તેને અપકાર-નુકસાન કરે છે. બાકી પર વસ્તુ નુકસાનકર્તા છે જ નહીં.

આ સમ્યગ્જ્ઞાનની કેળવણીની નિશાળ ચાલે છે. કહે છે કે ભગવાન ! તું તો આત્મા છો ને પ્રભુ ! આ ઈન્દ્રિયો તો જડ-મારી છે. એનાથી તને કાંઈક ઠીક લાગે એ તારી વાસના જ મિથ્યાત્વ છે. આ ઈન્દ્રિયો અનુકૂળ હોય તો મને ઠીક કામ આપે છે એ તારી મિથ્યા માન્યતા છે. કેમકે એ તો જડની કિયા છે, ઈ તને શું કામ આપે ? ઈન્દ્રિયાદિ કામ બરાબર આપે છે ને બરાબર કામ નથી આપતી એ માન્યતા જ મૂઢ જીવની છે, કેમકે એ તો જડ પદાર્થ છે, જગતના અસ્તિત્વાવતા તત્ત્વો છે, તેથી તે આત્માને કામ આપે કે ન આપે એ વાત આવે છે જ ક્યાં ? એ તત્ત્વો પોતે કામ વિનાના કે દિ' છે કે તને કામ આપે ? દરેક ચીજોમાં ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા થાય છે એ એનું કામ છે, એ તને શું કામ આપે ? પણ અરેરે ! એણે કોઈ દિ' પોતાની આ વાત સાંભળી નથી ને આત્મા રંકો-મિખારી થઈ ગયો છે ! - કે મારે આ પરવસ્તુ વિના ચાલે નહીં, આ વસ્તુ વિના ચાલે નહીં ! પણ એલા ! પર વિના તારે ચાલે નહીં ? ! પર તો સ્વતંત્ર મિન્ન ચીજ છે. મારા આનંદ વિના મારે ચાલે નહીં-એવો જે આત્મા તેને ભૂલીને પર વિના મારે ચાલે નહીં એવી તે મિથ્યા બ્રમણા ઉભી કરી છે.

દેહાદિ પરપદાર્થ જીવને ઉપકાર કરનારા નથી પણ તારી વાસના છે કે આ મને ઉપકાર કરે છે. નુકસાન કરનારા પણ દેહાદિ પર પદાર્થ નથી, એ તો જેથે છે, જ્ઞાનમાં જ્ઞાનવાલાયક પરવસ્તુ છે, પણ તને એમ થઈ જાય છે કે આ પ્રતિકૂળતા મને નુકસાન કરે છે-પણ એવી માન્યતા તને નુકસાન કરે છે.

હું કોણ છું, ક્યાં છું ને કેમ છું? -એના ભાન વિના રાગની કિયાઓ કે પરની કિયાઓ મને સુખરૂપ થાય એવી માન્યતા મિથ્યાત્વની વાસનામાત્ર છે. જડની દશા આત્માથી થાય ને આત્માની દશા જડથી થાય એમ માનનારે જડ ને આત્મા એક માન્યા છે, એમ માનનારા મૂઢ છે. અરે ભગવાન! આવો મનુષ્યભવ તને મળ્યો ને એમાં બે દ્રવ્યોની એકતાબુદ્ધિ રહેશે ત્યાં સુધી મિથ્યાભાવ ટળશે નહીં. મિથ્યાદર્શનનું સૂક્ષ્મ શાલ્ય એને અનાદિથી ચારેગતિમાં રખડાવે છે.

દેહાદિ પદાર્થ જીવને ઉપકારક પણ નથી ને અપકારક પણ નથી માટે પરમાર્થ ઉપેક્ષાઝીય જ છે, જ્ઞાનવાલાયક છે, ઉપેક્ષાં કરવાલાયક દેહાદિ પરપદાર્થ નથી. આત્મા સિવાયના દેહ, વાણી, મન, સત્ત્રી, કુટુંબ, લક્ષ્મી આદિ બધું ઉપેક્ષા કરવાલાયક છે, અપેક્ષા કરવાલાયક એટલે ઠીક-અઠીક છે એમ કરવાલાયક નથી પણ ઉપેક્ષા એટલે કે છે એમ જ્ઞાનવાલાયક છે. આદર કરવાલાયક નથી પણ ઉપેક્ષા કરવાલાયક છે.

ઠીક-અઠીકની વાસના ઊભી કરી છે તેં પોતે, માટે હવે તું તેને છોડ એમ કહે છે. બાધ્ય પદાર્થોની પ્રતિકૂળતાના ઘેરે ઘેરાયેલો હોય એને એમ લાગે છે કે આ મને દુઃખરૂપ છે. પણ ભાઈ! એ તો બાધ્ય ચીજો છે, એ તો એમ ને એમ પડી છે, એ તો જગતના અનાદિના તત્ત્વો છે, કાંઈ નવા ઊભા થયેલા તત્ત્વો નથી. તેનાથી તને દુઃખ કેમ થાય? જ્યાં આનંદ છે તે આત્માને ભૂલીને આ પરપદાર્થો મને ઠીક-અઠીક છે એવી માન્યતા તને દુઃખરૂપ છે. દુઃખ નથી પરપદાર્થમાં કે દુઃખ નથી સ્વભાવમાં, આનંદસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનો પિંડ છે પણ એને ભૂલીને આ પરપદાર્થ મને ઉપકારક છે ને આ પરપદાર્થ મને અપકારક છે એમ એની દશામાં ઊભી કરેલી વાસના તે દુઃખરૂપ છે, વસ્તુ દુઃખરૂપ ન હોઈ શકે, નવી દશા-વાસના ઊભી કરે છે તે દુઃખરૂપ છે.

હું જ્ઞાતાદ્રષ્ટા ને આનંદસ્વરૂપ છું, પરમાં મારું જ્ઞાન નહીં ને આનંદ નહીં, પરને લઈને મારી ચીજમાં અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતા છે જ નહીં-એમ જ્ઞાનવું ને માનવું તેને હોંશિયારી કહેવાય છે ને બાકી બધી મૂઢતા કહેવાય છે.

આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ ભગવાન છે ને શરીરાદિ અજીવ તો પરતત્ત્વ છે ને બીજા આત્માઓ એ બીજા જીવતત્ત્વ છે એમ જુદા તત્ત્વોના જુદાપણાનું જ્ઞાન નહીં હોવાને લીધે તત્ત્વજ્ઞાનના અભાવે પરમાં

## ઈષ્ટોપદેશ

ઠીક-અઠીકપણાની બુદ્ધિ કરે છે, આ શરીર મને યુવાન અવસ્થામાં ધાર્યું કામ આપે છે માટે ઠીક છે અથવા હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં ધાર્યું કામ આપતું નથી માટે અઠીક છે-એવી માન્યતા તો મિથ્યાત્વની ઊભી કરેલી વાસના છે.

પરવસ્તુ મને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ છે. એ વાત જ આખી ખોટી છે. આહાહ ! આ તો આખા સંસારનો ઓટલો વાળવો હોય (-નાશ કરવો હોય) એની વાતો છે ! બાકી સંસારમાં રખડવું હોય તેને આ વાત બેસે તેવી નથી. આ મને ઈષ્ટ છે માટે ઉપકારક છે ને આ મને અનિષ્ટ છે માટે અપકારક છે- એમ વિભ્રમથી ઊભી કરેલી વાસના છે. કર્મના લઈને કે પરપદાર્થને લઈને ઊભી કરેલી વાસના નથી પણ પોતે વિભ્રમથી ઊભી કરેલી વાસના છે.

ભાઈ ! એકવાર શ્રદ્ધામાં લે કે પરવસ્તુ મને લાભદાયક કે નુકસાનકારક નથી, મારો આત્મા મને આનંદદાયક છે, ને ઊંઘી માન્યતા-રાગ-દ્વેષ કરું તે મને નુકસાનકારક છે. બાકી કોઈ પર ચીજ મને લાભ કે નુકસાનકારક છે જ નહીં.

ભ્રમ વિનાનો આત્મા વિભ્રમથી ભ્રમજ્ઞ ઉત્પન્ન કરે છે કે પર પદાર્થ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ છે, કાંઈ કર્મ તને ભ્રમજ્ઞ ઉત્પન્ન કરાવતું નથી. કર્મ તો પરદવ્ય છે, પરદવ્ય તને વાસના શી રીતે ઉત્પન્ન કરાવે ? દર્શનમોહનો ઉદ્ય હોય તો આત્માને ભ્રમજ્ઞ થાય એમ માનનારે પરદવ્ય મને નુકસાનકારક છે એમ માન્યું !-એ ભ્રમજ્ઞ વિભ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલ સંસ્કાર છે, એ જ વાસના છે, એ જ સંસાર છે, એ જ દુઃખ છે અને એ જ પરિભ્રમણનું કારણ છે. એ સંસ્કાર સ્વાભાવિક નથી, તેમ જ પરથી ઉત્પન્ન કરાયેલા પણ નથી, પણ અનાદિથી પર્યાયમાં નવા ઊભા કર્યે જાય છે ને નરક ને નિગોદ તેમ જ કોઈ વાર શેઠીયો, કોઈ વાર ઢોર-એમ ચાર ગતિમાં રખડયે જાય છે.

આ સુખ-દુઃખની કલ્યના કોને થાય છે ?-કે દેહને ને પરને પોતાના માને ત્યારે જ તે પરને ઉપકારક ને અપકારક માની શકે છે. શરીર તે હું એમ માનનારા અનુકૂળ પદાર્થ ઠીક ને પ્રતિકૂળ પદાર્થ અઠીક એમ સુખ-દુઃખની કલ્યના ઊભી કરે છે, આનંદસ્વરૂપ આત્મા તે હું-એમ સ્વની શ્રદ્ધા ને ભાન જેને નથી ને શરીર તે હું એમ જે માનનારા છે તેને જ આવી સુખ-દુઃખની કલ્યના હોય છે.

જુઓ, આ પૂજ્યપાદ સ્વામીનો ઈષ્ટોપદેશ ! હિતકારી ઉપદેશ ! પ્રિયકારી ઉપદેશ !

હવે બીજા એક શ્લોકનો આધાર આપીને દાખલો આપે છે. પહેલાં જે સ્ત્રી-પુત્ર આદિ સારા લાગતા હતા તે મનમાં કાંઈક ચિંતા હોય તે કાળે તે જ ચીજો દુઃખરૂપ લાગે છે એમ દાયારાંતથી કહે છે કે પતિ-પત્ની સુખી માનીને સૂતાં હતાં ત્યાં પતિને મનમાં કોઈ ચિંતા ઉપજી કે અરે ! આ સંદો કર્યો છે તેમાં નક્કી પાંચ લાખ ગુમાવીશ એવું કોઈ ચિંતાનું કારણ ઊભું થયું ને પત્ની પતિ સાથે રાગયુક્ત

વચનો કહેવા લાગી, પરંતુ પતિ તો ચિંતિત હતો તેથી કહે છે કે હે સ્ની ! તું અત્યારે મને છોડ ! આ શું કરે છે ! મને તું સંતાપ પેદા કરી રહી છો ! મને તારી આ ચેષ્ટાઓથી બિલકુલ હર્ષ થતો નથી. જોયું ! પહેલાં માનતો હતો કે આ સુંદર સ્ત્રીથી મને સુખ છે ને હવે કહે છે કે તું મને સંતાપ પેદા કરી રહી છો !

બીજો શ્લોક દાયાંતરૂપે કહે છે કે સુંદર મહેલ, ચંદન, ચાંદની, વેણુ, વીજા તથા યૌવનવતી યુવતીઓ વગેરે, જેને પેટમાં ફૂરકૂરીયા બોલતા હોય એવી ભૂખની પીડા ઊપજી હોય તેને આ બધું કાંઈ સારું લાગતું નથી. સારી ચીજ હોય તોપણ ભૂખ્યા પેટે ખરાબ લાગે ને પેટ ભર્યું હોય તો બધું સારું સારું લાગે ને પેટભર ખાવા ન મળતું હોય તો સારા પદાર્થ પણ ખરાબ લાગે છે. ચીજ સારી-નરસી નથી પણ એ ચીજ પહેલાં તેને સારી લાગતી ને પછી સારી લાગતી નથી માટે પર ચીજ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ કે સુખહુઃખકારક છે એમ નથી પણ એણે કલ્યનાથી બ્રમજા ઊભી કરી છે. વિશેષ કહેશે.



## સવળા પુરુષાર્થથી શાંતિ: અવળા પુરુષાર્થથી અશાંતિ

[તા. ૧૯-૩-૬૬]

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદિવ ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં થયા, તેના પછી મહા સમર્થ સંત પૂજ્યપાદ સ્વામી થયા; પૂજ્યપાદ સ્વામી પણ મહાવિદેહમાં ભગવાન શ્રી સીમંઘરસ્વામી પાસે ગયા હતા. શ્રવણબેલગોલામાં શિલાલેખ છે કે વિદેહક્ષેત્રમાં ભગવાન શ્રી સીમંઘરસ્વામી બિરાજે છે ત્યાં પૂજ્યપાદસ્વામી ગયા હતા. તે પૂજ્યપાદસ્વામીએ આ ઇષ્ટોપદેશ ગ્રંથની રચના કરી છે. તેમાં આપણે છઢી ગાથાનો વિશાદ અર્થ ચાલે છે.

આ તો ઇષ્ટોપદેશ છે. પરને કારણે ભૂલ છે એમ કહે તે ઇષ્ટ-હિતકારી ઉપદેશ નથી. પોતાના ઊંધા પુરુષાર્થથી ઊંધી માન્યતા છે એમ કહે તે ઇષ્ટ ઉપદેશ છે. દરેક પદાર્થ પોતાના ઉપાદાનથી જ કાર્ય કરે છે એમ અહીં પહેલી ગાથાથી જ શરૂ કર્યું છે. પહેલી ગાથામાં આવ્યું હતું કે હું ભગવાન પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું કે જેમણે પોતાના પુરુષાર્થથી જ સ્વભાવને પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેનો અર્થ એ થયો કે પોતાના સવળા પુરુષાર્થથી જ સ્વભાવને પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેનો અર્થ એ થયો કે પોતાના સવળા પુરુષાર્થથી આત્મા શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે ને પોતાના અવળા પુરુષાર્થથી વિકાર પ્રાપ્ત કરે છે ને સંસારમાં રખે છે.

અહીં કહે છે કે પેટમાં રોટલા પડ્યા હોય તો બધું ઠીક લાગે પણ રોટલા પેટમાં ન પડ્યા હોય તો બધું અનુકૂળ હોય, સ્ત્રી વ્હાલી હોય તોપણ, કૃધા લાગી હોય કે કોઈ બીજી ચિંતા-ઉપાધિ આવી પડી હોય તો કાંઈ સારું લાગે નહીં. બાપુ ! શરીરાદિ સારા હોય કે ન હોય તેનું તારે શું કામ છે ? -આ આત્માની નજર કર ને ભાઈ ! તું ઊંધી નજર કરે છે એ તારો ઊલટો પુરુષાર્થ છે ને સવળો પુરુષાર્થ કરવો એ તારા હાથમાં છે, બાકી દુનિયાનું એના કારણે થયા કરે છે, તારે એનું શું કામ છે ? એની સંભાળ રાખે શું દિ' વળશે ? લાખ સંભાળ રાખીશ તોય શરીર-પૈસા આદિ એના કાળે હાલ્યા જશે, તારી સંભાળ કાંઈ કામ આવશે નહીં. જિંદગીભર આ શરીરને નવરાવ્યું, ખવરાવ્યું ને કંઈક સાચવ્યું પણ છેલ્લે ઘડીકમાં હુ...થઈ જશે.

અહીં તો કહે છે કે પોતાની વાસનાને કારણે અજ્ઞાનીને જ્યારે કુદ્ધા-રોગ-ચિંતા આદિ હોય ત્યારે અનુકૂળ પદાર્થ પણ ઠીક લાગતા નથી. પર પદાર્થ કાંઈ ઠીક-અઠીક નથી પણ પોતાની વાસનાથી કલ્પના ઉભી કરી છે એમ અહીં સિદ્ધ કરવું છે.

ફરી દૃષ્ટાંત આપીને કહે છે કે કોઈ બે પક્ષી-ચક્કલા ચકલી સાથે રહે છે, તેને તડકામાં પણ સંતોષ-સુખ લાગતું હતું, પરંતુ રાતે તે બન્ને જુદા પડી ગયા ને ત્યારે શીતળ ડિરણવાળી ચાંદની હોવા છતાં તેને સંતાપ લાગે છે. માદા સાથે હોય ત્યારે તડકો પણ સારો લાગે ને રાતે તેના વિયોગમાં શીતળ ચાંદની પણ સહન થતી ન હતી કેમકે સ્ત્રી ઉપર પોતાની વાસના છે ને ! તેથી મનમાં દુઃખ હોય તેને લાખ-કરોડ અનુકૂળતા હોય તોપણ અરે ! મને ક્યાંય ઠીક પડતું નથી ! -એમ લાગે.

મનમાં દુઃખને લઈને ક્યાંય શાંતિ લાગતી નથી. ચાર-ચાર દીકરા રાજકુમાર જેવા હોય, ૧૫-૨૦ લાખની મૂરી હોય, રોજની બે-અઢી હજારની આવક હોય, શરીર નીરોગી હોય છતાં મનમાં કલ્પના ઉભી કરે કે આનું આમ થયું ને તેમ થયું-એ ચિંતામાં ક્યાંય ચેન પડે નહીં ને પછી મૂકે પડતું-આત્મહત્ત્વા ! બધું અનુકૂળ હોય છતાં મનમાં અશાંતિ હોય તો કાંઈ ઠીક લાગતું નથી. જો મનમાં શાંતિ હોય તો બહારની પ્રતિકૂળતા ગમે તે હોય તોપણ પોતે એકલો શાંતિને વેદે.

તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ઈન્દ્રિયજન્ય સુખ વાસનામાત્ર છે. આ તો ઈષ્ટોપદેશ છે ને ! તેથી કહે છે કે આત્મા આનંદની મૂર્તિ છે, તેની દૃષ્ટિ કરવી તે જ ઈષ્ટ છે, પણ તેની દૃષ્ટિ ન કરતાં પર પદાર્થને વાસનામાત્રથી સુખ-દુઃખરૂપ માને છે. પરંતુ પરપદાર્થ કાંઈ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ નથી, તેમ જ કર્મ કાંઈ તને સુખ-દુઃખ ઉપજાવતાં નથી, માત્ર વાસનાથી પરપદાર્થમાં સુખ-દુઃખની કલ્પના ઉભી કરે છે.

ભગવાન આત્મા આનંદકંદ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, ત્યાં દૃષ્ટિ દે, તેને આનંદ આવશે. આત્મા વિશ્રામધામ છે, ત્યાં દૃષ્ટિ કર તો તેને વિશ્રામ મળશે. રહેનારનું રહેવા યોગ્ય સ્થાન આત્મા છે. બાધ્ય રાગાદિ એ રહેનારનું સ્થાન નથી, એ તો રખડવાનું સ્થાન છે. ભાઈ ! તારે સ્થિરપણે રહેવું હોય તો તે સ્થાન તારો આત્મા છે. અતીન્દ્રિય આનંદનું સ્થાન, વિશ્રામધામ એ રહેનારનું રહેઠાણ છે. માટે ત્યાં દૃષ્ટિ કર. ભગવાન આત્મા જ્ઞાનાનંદનું ધામ સ્થિર થવાનું સ્થાન, રહેનારનું રહેઠાણ છે.

બ્રહ્મદાત ચક્કવર્તીને ૮૯ હજાર સ્ત્રી, સાતસો વર્ષનું આયુષ્ય પણ મરતાં હાય...હાય...હા... કુરુમતિ...કુરુમતિ... કરતાં કરતાં નરકે ગયો ! આત્માને જ્યાં અંદરમાં શાંતિ નથી ત્યાં બહારમાં ગમે તેટલા અનુકૂળતાના-પુરુષના ઠાડ હોય તોપણ કાંઈ તેને સુખ ઉપજાવતાં નથી. કારણ કે બાધ્ય

## ઈષ્ટોપદેશ

પદાર્થ કાંઈ સુખ-દુ:ખનું કારણ નથી પણ મૂળ જીવ વાસનામાત્રથી સુખ-દુ:ખની કલ્યાણા ઊભી કરે છે.

તેથી એમ નક્કી થાય છે કે ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થનારા સુખ વાસનામાત્ર જ છે, તે આત્માનું સ્વાભાવિક સુખ નથી. ભગવાન આત્મા અનાકૃતા આનંદ પ્રભુ છે, તેમાં ઈષ્ટ દેવાથી સ્વાભાવિક આનંદ ઊપજે એવું સ્થાન આત્મા છે. ગોળના રવામાંથી જે સ્વાદ નીકળે તે ગોળનો પોતાનો વાસ્તવિક સ્વાદ છે. તેમ ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનો રવો છે, તેમાં અંતમુખ ઈષ્ટ દેતાં જે અતીન્દ્રિય આનંદ ઊપજે તે સ્વાભાવિક આનંદ છે, કલ્યાણમાત્ર નથી, પણ વાસ્તવિક સુખ છે.

ઇન્દ્રને કરોડો ઈન્દ્રાણીઓ હોય પણ તેમાં સુખ એ તો વાસનામાત્ર કલ્યાણ છે અને આત્માનું ઈષ્ટ દેતાં જે અનાકૃતા સુખ ઊપજે તે કલ્યાણમાત્ર નથી પણ વાસ્તવિક સુખ છે. પરંતુ પોતે એવડો મોટો છે એ એને બેસતું નથી ! બીજો આવો મોટો... ઓહોહોહો....!..... એમ બીજાને મોટપ આપે, પણ આ અંદર મોટો પદાર્થ આત્મા છે કે નહીં, એની કોઈ દિ' નજર પણ કરી નથી ને નજર કરવાની જરૂર છે એમ પણ જાણ્યું નથી.

પરપદાર્થ કાંઈ તને સુખ-દુ:ખ આપતાં જ નથી, જે સ્ત્રી પહેલાં સારી લાગતી હતી તેને જ કહે મરને હવે ! જો પર પદાર્થ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ હોય તો જે પદાર્થ ઈષ્ટ લાગતા તે જ પદાર્થ અનિષ્ટ કેમ લાગે ? એ તો અજ્ઞાનને લઈને મૂળ જીવની વાસનામાત્ર કલ્યાણ છે. સુખના દેનારા જેમ તે માન્યા હતાં તે જ દુ:ખના દેનારા તે માન્યા-એ બધી તારી વાસનામાત્ર કલ્યાણ છે ભાઈ ! પરવસ્તુ કાંઈ સુખ-દુ:ખનું કારણ છે જ નહીં. ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનું કારણ છે ને ઊંઘો પડીને વિકાર કરે તે દુ:ખનું કારણ છે.

માટે સાર એ નીકળ્યો કે દેહધારીને બાધ્ય સંયોગમાં સુખ માનવું તે વાસનામાત્ર કલ્યાણ છે. વાસ્તવિક સુખ તેમાં છે જ નહીં. એ જ રીતે શરીરમાં રોગ આદિને લઈને હું દુ:ખી દું-એ તો એની કલ્યાણ છે. મૂઢતાની મહેરબાનીથી પર પદાર્થમાં સુખ-દુ:ખની કલ્યાણ ઊભી કરે છે. ૬.

આવું સાંભળીને શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે પર પદાર્થમાં સુખ-દુ:ખ ખરેખર વાસનામાત્ર જ હોય તો લોકોને કેમ ખબર પડતી નથી ? આપ કહો છો કે ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં સુખ-દુ:ખ વાસનામાત્ર કલ્યાણ છે તો લોકોને એમ ખ્યાલ આવતો નથી ? તેના ઉત્તરથી આચાર્યદિવ ગાથા કહે છે કે :-

મોહેન સંવૃતં જ્ઞાનं સ્વભાવं લભતે ન હિ ।

મત્ત: પુમાન् પદાર્થાનાં યથા મદનકોદ્વાય: ॥ ૭॥

મોહે આવૃત જ્ઞાન જે, પામે નહીં નિજરૂપ,

કોદ્રવથી જે મત જન, જાણો ન વસ્તુસ્વરૂપ. ૭.

પોતાના અસાધારણ એવા આનંદ સ્વભાવને અજ્ઞાની મોહના લઈને પામતા નથી. અજ્ઞાની મોહનીય કર્મના ફળમાં જોડાઈ જઈને પોતાના અસાધારણ સ્વભાવને પામતા નથી. તેથી તેને પરમાં સુખ-દુઃખ છે એમ ભાસી જાય છે. ભગવાન આત્માના અસાધારણ સ્વભાવને નહીં પ્રાપ્ત કરતો થકો સ્વભાવમાં નહીં જોડાઈને વિભાવમાં જોડાવાથી પર પદાર્થમાં સુખ-દુઃખની કલ્યાના કરે છે.

ભગવાન આત્માએ પોતાના સ્વભાવ તરફ લક્ષ કરીને પોતાનો વિકાસ કરવો જોઈએ તે છોડી દઈને મોહના પાકમાં જોડાઈને પોતાના વિકાસ રંધ્યો છે. બાપુ ! કર્મ મને નુકસાન કરે છે એ વાત તને કેમ ગોઠે છે ? તું તને નુકસાન કરે છે, ત્યારે કર્મ તેમાં નિમિત્ત કહેવાય છે-એ વાત તને કેમ ગોઠતી નથી ? દસ વર્ષનો છોકરો ફરિયાદ કરે કે તેનાથી નાના છોકરાએ તેને માર્યું, તો મા કહે કે એલા ! ઢગો છો ! તારાથી નાનો છોકરો તને મારી ગયો ? તેમ એલા ! ઢગો છો ? તું આત્મા અને કર્મ તને નુકસાન કરાવે ? આવી રાવ-ફરિયાદ ક્યાંથી લાવ્યો ? મૂરખ છો ! કર્મ તને હેરાન કરતા નથી પણ તું તને હેરાન કરે છે ને રાવ કરે છે કે કર્મ મને હેરાન કરે છે.

જ્ઞાનાનંદ પ્રભુના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે કર્મના પાકને વશ થઈને-પોતે વશ થાય છે હો ! -પર પદાર્થનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાગતા નથી, અવિકારી સ્વભાવને તું તારા શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં લેતો નથી માટે વિકારના ભાવને તું તારા અપરાધથી કરે છે.

બાપુ ! ભાઈ ! કર્મ જડ મને નુકસાન કરે એમ બોલતા તને શરમ નથી લાગતી ? એલા ! તું ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા ને તને કર્મ-જડ હેરાન કરે ?-એમ બોલતાં-કલ્યાન કરતાં તને શરમ કેમ નથી આવતી ? ભાઈ ! તું ઊંઘા પુરુષાર્થને લઈને સ્વભાવની સાવધાની કરતો નથી. તારું કામ તારા ઉપાદાનથી તારે કરવું છે કે પર તને કરી દો ?

દાખાંતથી સમજાવે છે કે મદ ઉત્પન્ન કરનાર કોદ્રવના ખાવાથી ભાન ભૂલેલો માણસ પદાર્થનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાગતો નથી. કોદ્રવના લઈને ભાન ભૂલેલો નથી હો ! પોતે ભાન ભૂલ્યો ત્યારે કોદ્રવ તેમાં નિમિત્ત કહેવાય છે. કેમ કે એક પદાર્થ બીજા પદાર્થને ત્રણ કાળમાં નુકસાન કરે નહીં.

તેમ આત્મા શુદ્ધ-આનંદકંદના પાકને પ્રગટ નહીં કરતો થકો કર્મના પાકમાં જોડાવાથી એટલે કે ચિદાનંદ ભગવાન આત્માના તાબે નહીં થવાથી કર્મને તાબે થવાથી જ્ઞાન ઢંકાઈ જતું હોવાથી જ્ઞાનમાં યથાર્થતા રહેતી નથી.

ભગવાન આત્મા પોતાના અસાધારણ સ્વભાવને સ્વાધીન ન થતાં, મોહને તાબે થયેલો હોવાથી દબાયેલું જ્ઞાન-વિરૂપ થયેલું જ્ઞાન સુખ-દુઃખ કોને કહેવા ? શરીર શું છે ?-એના સ્વભાવને જાણી શકતું નથી. શરીર તો માટી જડ છે, તે તો જેણ છે ને તું જ્ઞાતા છો, પણ ઢંકાયેલું-દબાયેલું જ્ઞાન એમ

## ઈષ્ટોપદેશ

જાણતું નથી. સંયોગો સુખ-દુઃખ આપનારા નથી, એ તો બહારની જોય ચીજ છે પણ પોતાના જ્ઞાનને ઢાકી દીધું હોવાથી અજ્ઞાની એમ જોઈ-જાડી શકતો નથી. અંધારામાં કોઈ પુરુષાકાર પત્થર સાથે બાથંબાથ જગડો કર્યો ને પત્થર માથે પડ્યો, ત્યારે પેલો કહે ભાઈ સા'બ ઊભો થઈ જા, હું હાર્યો ! પણ હિ' ઊઝ્યો ત્યારે ખબર પડી કે એ તો પત્થર છે. તેમ કર્મને ચોંટ્યો પોતે ને પછી કહે કે ભાઈ સા'બ ખસી જા, ખસી જા. પણ એલા ! વિકાર ભાવ કર્યો તેં અને કહે કે કર્મ મને હેરાન કર્યો !

મોહનીય કર્મને વશ થયેલું જ્ઞાન વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને પ્રકાશવા અસમર્થ હોવાથી તે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુને યથાર્થ ન જાણો, આત્માને ન જાણો, પુરુષના પરિજ્ઞામને પણ યથાર્થ ન જાણો-પુરુષના પરિજ્ઞામને યથાર્થ ન જાણતાં પુરુષને ધર્મ જાણો.

આ તો ઈષ્ટોપદેશ છે બાપુ ! ઈષ્ટ એટલે હિતકર ઉપદેશ. તારી ભૂલથી તું રખે છે એ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે, કર્મના લઈને તું રખે-એમાં ઈષ્ટ ઉપદેશ જ્યાં આવ્યો ? -કેમ કે એમાં પોતાને સુધરવાનું ક્યાં રહ્યું ? માટે પર પદાર્થથી તને લાભ-નુકસાન થાય-એવો ઉપદેશ તને હિતકર નથી. તારા ઊંઘા ભાવે તને અહિત થાય-એ ઉપદેશ તને હિતકર છે કે જેથી ઊંઘા પુરુષાર્થને છોડીને તું સ્વભાવનો પુરુષાર્થ કરે.

આ આત્માનો અસાધારણ સ્વભાવ જ્ઞાન ને આનંદ છે, તેને પરથી જુદો કેમ પાડી શકતો નથી ? ને વિકારનો અસાધારણ સ્વભાવ દુઃખ છે તેને પોતાથી ભિન્ન કેમ જાડી શકતો નથી ? -કે મોહથી હંકાયેલું જ્ઞાન વિપરીત થઈ ગયું છે માટે બેને ભિન્ન પાડી શકતો નથી.

રાગ-દ્વેષનો અસાધારણ સ્વભાવ મળિનતા-દુઃખ, કર્મનો જડ સ્વભાવ અને ચૈતન્યનો અસાધારણ સ્વભાવ જ્ઞાન ને આનંદ-એમ પદાર્થના આવા જુદા જુદા સ્વભાવને મોહમાં પડેલો અજ્ઞાની જાડી શકતો નથી. તેથી બેને એક માની રહ્યો છે. તે બેનો પોતાનો વાંક છે ને બેને જુદા જાણો તો એ એનો પોતાનો ગુણ છે. પણ તે બીજું કોઈ કરી દે એમ નથી. પોતે જ કરવાનું છે.



## મોહી જીવની દશા....

[તા. ૨૦-૩-૬૬]

શ્રી પુરુષપાદસ્વામીરચિત આ ઈષ્ટોપદેશ છે. તેમાં સાતમી ગાથા ચાલે છે.

ભગવાન આત્માનો સ્વભાવ શુદ્ધ ને આનંદસ્વરૂપ છે છતાં મોહકર્મના પાકને આધીન થયેલો આત્મા પોતાના ને પરના બિન્ન બિન્ન અસાધારણ સ્વભાવને જાણી શકતો નથી. જેમ દારુના નશામાં દારુંધિયો માને સ્ત્રી કહે ને સ્ત્રીને મા કહે, તેમ ભગવાન આત્માનું લક્ષ્ણ જ્ઞાન અને આનંદ હોવા છતાં પોતાનો અસાધારણ સ્વભાવ રાગમાં નથી-એમ બેની બિન્નતા મોહના તાબે થયેલી દશા કરી શકતી નથી.

મિથ્યાદિભિથ્યાત્વને લઈને, મોહકર્મના પાકને વશ થઈને, જાણવું...જાણવું... જાણવું ને આનંદ...આનંદ...આનંદ... ને આનંદ જેનો અસાધારણ સ્વભાવ છે એવા પોતાને પરથી જુદો પાડી શકતો નથી. જેનો અસાધારણ સ્વભાવ દુઃખ છે એવા રાગ-દ્વેષ ને પુરુષ-પાપ તથા જેનો મૂળ સ્વભાવ જ્ઞાન છે પણ શરીરાદિને મારા માનવાનો જેનો સ્વભાવ નથી એવા આત્માને અજ્ઞાની મિથ્યાત્વને વશ થઈને જુદા પાડી શકતો નથી.

વિકારના ભાવ દુઃખરૂપ છે, તેનો અસાધારણ સ્વભાવ દુઃખ છે, તે વિકાર મારો સ્વભાવ નથી-એમ મિથ્યાદિભિથ્યાત્વને ને આત્માને જુદા પાડી શકતો નથી. શરીર-વાણી-કુટુમ્બ-સ્ત્રી તો તદ્દન પર છે પણ મિથ્યા બ્રમજાને લઈને અજ્ઞાની મૂઢ જીવ મોહને વશ થઈને એટલે કે સ્વભાવને તાબે થઈ જવાનું છોડી દઈને એ પૃથ્વી પદાર્થો મારા છે, મને સગવડતા આપનારા છે-એમ માને છે.

શરીર-સ્ત્રી-કુટુમ્બ કે મકાન આદિ આત્માને જ્ઞાન કરાવે કે આત્માને સુખ આપે એવો એનો સ્વભાવ નથી. છતાં અજ્ઞાની મિથ્યાત્વને લઈને મોહને વશ થઈને એ પર પદાર્થોનો સ્વભાવ મને

## ઈષ્ટોપદેશ

સુખરૂપ છે, દુઃખરૂપ એવા પુણ્ય-પાપના ભાવ મને સુખરૂપ છે-એમ માને છે પણ પોતે આત્મા આનંદરૂપ છે એવું એને ભાન નથી.

તું કોણ ? તારું કોણ ? વિભાવ કોણ ? ને સંયોગ કોણ ? -એનું અજ્ઞાનીને ભાન નથી. પરંતુ જ્ઞાન દ્વારા જેણે આત્માને જ્ઞાન્યો છે ને મોહને વશ થયો નથી એવો જ્ઞાની મારો આનંદ મારામાં છે એમ માને છે. પુણ્ય-પાપના ભાવ મને દુઃખરૂપ છે, સુખરૂપ નથી, શરીરાદિ પર પદાર્થો મને સગવડતા આપનારા બિલકુલ નથી તેમ જ દુઃખ આપનારા બિલકુલ નથી-એમ જ્ઞાની માને છે.

આ તો ઈષ્ટોપદેશ છે. ઈષ્ટ-હિતકર ઉપદેશ શું છે ? -કે જ્ઞાન ને આનંદના લક્ષણો આત્માને ઓળખવો એ હિતકર છે અને એ રીતે આત્માને ઓળખવાને બદલે પર પદાર્થ મને સુખરૂપ છે, શુભભાવ મને હિતકર છે એવું માનવું એ અહિતકર છે. પર પદાર્થ મને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ છે કે શુભભાવ મને સુખરૂપ છે કે જ્ઞાનવાને બદલે દુઃખરૂપે પરિણામે એવો આત્માનો સ્વભાવ છે-એમ વિપરીત માનવું એ અહિતકર છે-એમ આ ઉપદેશમાં કહે છે.

હવે વધ્યાંત આપે છે કે ઊંચા કિંમતી મણિનો પ્રકાશ એકરૂપ હોવા છતાં તેના ઉપરની મહિનતાને લીધે-મળને લીધે એકરૂપતાની દ્વિવિધતા પ્રકાશતી દેખાય છે. મળ સહિતનો મણિ વિવિધ પ્રકારે ભાસે છે. એકરૂપ પ્રતિભાસવાને બદલે મળના સંગે મણિ વિવિધ પ્રકારે ભાસે છે. સ્ફટિક રન છે તે સ્વર્ય છે છતાં કાળા-રાતા ફૂલના સંગે સ્ફટિકમાં કાળી-રાતી ઝાંય દેખાય છે. તેમ કર્મ સાથે સંબંધ કરવાથી ભગવાન આત્મા જ્ઞાન ને આનંદ સ્વરૂપ એકરૂપપણે દેખાવાને બદલે રાગ, દ્વેષ અને બ્રમજાદિની વિવિધતારૂપે દેખાય છે. જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છું-એમ જોવાને બદલે કર્મના સંગમાં જોડાઈ ગયો હોવાથી તેને એકરૂપતા દેખાતી નથી. એમ કહીને કહે છે કે વાંક તારો છે, તું પરથી બિન્ન અસંગ પદાર્થ છે, પણ તું પર પદાર્થનો સંગ કરે છે તેથી તારામાં જ્ઞાતારદ્ધા ને આનંદની એકરૂપતા જોઈએ તે દેખાતી નથી.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે આત્મા તો અમૂર્ત છે, સ્પર્શ-રસ ગંધ-વર્ણ વિનાનો અરૂપી વિજ્ઞાનધન પ્રભુ છે ને કર્મ તો મૂર્ત છે, એ કર્મો દ્વારા આત્માનું હજાવું કેમ થાય છે ? -તેના ઉત્તરરૂપે આચાર્યાદિવ કહે છે કે નશો ઉત્પન્ન કરનાર કોદ્રવ ખાવાથી જેને નશો ઉત્પન્ન થયો છે તે ઘટપટાદિના સ્વભાવને જ્ઞાતો નથી, તેમ અજ્ઞાની જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા છે એમ સ્વભાવને નહીં જ્ઞાતો થકો રાગાદિ પર પદાર્થ મારા છે એવી માન્યતાથી પર પદાર્થને જોવે છે-એ જ એની મૂઢ્ઠતા ને દુઃખનું કારણ છે.

ભગવાન આત્માને એનો જ્ઞાનસ્વભાવ અમૂર્ત છે છતાં પોતાને કારણે પોતાને ભૂલીને કર્મના ઉદ્યના સંગે જોડાઈ જઈને પોતે હજાઈ જાય છે. કર્મના લક્ષે ચઢેલો જીવ પોતાની નિર્ભળ પર્યાયને ભૂલી જાય છે એટલે કે બ્રહ્મશાને ઊભી કરે છે અને તે જ ચાર ગતિમાં રખડવાનું કારણ છે.

ભગવાન આત્મા પોતાના આનંદના પાકને ભૂલી જઈને, મોહકર્મના ઉદ્યના પાકમાં જોડાઈને પોતાના જ્ઞાતાદ્રષ્ટા સ્વભાવને જાણતો નથી, વિકારીભાવ દુઃખરૂપ છે તેમ તેના ભાવને જાણતો નથી, શરીરાદિ પર પદાર્થ તેના કારણે ટકીને બદલી રહ્યા છે એમ તેના સ્વભાવને જાણતો નથી.

આત્માની ભાંતિના ઉદ્યથી પોતાની નજર સ્વ સન્મુખ ન કરતાં જે ચીજ ઉપેક્ષા કરવા લાયક છે, તેની અપેક્ષામાં જોડાઈ જઈને પોતાનોને પરનો વાસ્તવિક સ્વભાવ જીવ જાણી શકતો નથી.

આ જ અર્થની આચાર્યદિવ સ્પષ્ટતા કરે છે :-

વપુર્ગૃહં ધનं દારા: પુત્રા મિત્રાણિ શત્રવ: ।

સર્વથાન્યસ્વભાવાનિ મૂઢ: સ્વાનિ પ્રપદ્યતે ॥ ૮ ॥

તન, ધન, ધર, સ્ત્રી, મિત્ર, અરિ, પુત્રાદિ સહુ અન્ય,

પરભાવોમાં મૂઢ જન, માને તેહ અનન્ય. ૮

શરીર જડ સ્વભાવને લઈને છે, આત્માને લઈને નથી. શરીર તો અચેતન સ્વભાવ છે ને તારો ચેતનસ્વભાવ છે. માટે અચેતન સ્વભાવથી પરની કિયા ને દશા થતાં હું એને કરું છું; તે અન્ય સ્વભાવી ચીજ મને સુખરૂપ થાય એ માન્યતા દુઃખરૂપ છે. પોતાની અનેરો સ્વભાવ હોવાને કારણે શરીર-જડ-માટી તારાથી જુદું છે. શરીરના પોતાના સ્વભાવથી તેમાં રોગ-નીરોગતા, હાલવું, ચાલવું છે. પરંતુ મૂઢપ્રાણી મોહકર્મની જાળમાં ફસાઈને એટલે કે આત્મામાં રહીને નહીં પણ મોહમાં ફસાઈને તેને-શરીરને આત્મા સમાન માને છે.

શરીરને ઠીક હોય તો આપણને ઠીક પડે, મૂઢ છો, બેને એક માને છે? શરીરમાં અનુકૂળતા ન હોય તો મને અનુકૂળતા નથી-એમ માનવું તેનો અર્થ જ બેને એક માની રહ્યો છે. જે તારા સ્વભાવે નથી એવા શરીરાદિથી મને સુખ-દુઃખ છે અથવા એ મારા છે-એ તો તારી મૂઢ માન્યતા છે, કેમ કે શરીર ને આત્મા વચ્ચે સ્વભાવભેદ છે ને તું બેને એક માને છે!-એ તારી મૂઢતા જ તને દુઃખનું કારણ છે.

## ઈષ્ટોપદેશ

એ રીતે મોટા મોટા બંગલા, ફર્નિચર હોય-અરે ! અહીં અમને તો એ ઘરવખરો જોઈને એમ વિચાર આવે છે કે એ જીવને આ બંગલા-ઘરવખરા છોડીને જતાં બહુ આકરું પડશે ! બાપુ ! અન્ય સ્વભાવવાળી, અન્ય પર્યાયવાળી અન્ય વસ્તુનું તારે શું કરવું છે ? ને શું માનવું છે ? ભાઈ ! મોહનીય કર્મની જાળમાં ફસાઈને અન્ય સ્વભાવવાળાને મારા માની રહ્યો છો !

ભાઈ ! તારી જાત જુદી ને તેની જાત જુદી છે, તું ચૈતન્યઆનંદનો નાથ છો ને શરીરાદિ જડસ્વભાવી છે. એ બે સમાન શી રીતે થશે ? એને મારા તું શી રીતે માની શકે છે ? ઘર-મકાન આડિ પર સ્વભાવવાળી, પરકાર્યવાળી પર ચીજ છે તેને પોતાની માનવી એટલે કે બે એક છે એમ માનવું તેનો અર્થ બે સમાન છે-એમ માનવું-એ મોહની જાળમાં ફસાયેલ મૂઢ જીવની માન્યતા છે.

ઘરની જેમ ઘન પણ અન્ય સ્વભાવવાળી ચીજ છે તેને અજ્ઞાની ૧૧ મો પ્રાણ માને છે. અજ્ઞાની મોહમાં ફસાયેલો મૂઢ જીવ લક્ષ્મીને પોતાની માને છે ને એમ માનતો થકે મિથ્યાત્વને સેવીને દુઃખી થઈ રહ્યો છે, માટે તારું એ માનવું છોડી દે-એમ અહીં કહેવાય છે.



## સ્વ-પર ભેદવિજ્ઞાનના અભાવે દુઃખી સ્વ-પર ભેદવિજ્ઞાનના સદ્ભાવે સુખી

[તા. ૨૧-૩-૬૬]

આ ઈષ્ટોપદેશ છે. સત્ય સ્વરૂપ શું છે? ને અસત્ય સ્વરૂપે માનતા જીવ મોહથી કેમ દુઃખી થાય છે તેની વ્યાખ્યા આ ગાથામાં કહે છે.

આ શરીર પરદવ્ય છે. ક્યારે પરદવ્ય છે? -કે અત્યારે જ આ શરીર પરદવ્ય છે. શરીરના દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ સર્વથા અન્ય પ્રકારે છે. આ શરીર જડ રજકણ માટી છે, અજીવતત્ત્વ છે, તેના દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ આત્માથી સર્વ પ્રકારે અન્યસ્વભાવી છે. આ શરીર ઘણા રજકણોનો સમૂહ છે. એક એક રજકણનું દ્વય આત્માથી અન્ય છે, તેનું ક્ષેત્ર અન્ય છે, તેની દશા અન્ય છે ને તેના ગુણ પણ અન્ય છે. છતાં મૂઢ અજ્ઞાની એને મારું માનીને, રક્ષણ કરું, એ ઠીક હોય તો મને ઠીક, એમ મિથ્યાદ્વિષ્ટી પાખંડ ભાવ કરીને અનાદિથી દુઃખી થતો ચાર ગતિમાં રખડી રહ્યો છે.

આ આત્માનો સ્વભાવ આનંદ ને જ્ઞાન, ક્ષેત્ર આત્મામાં, એની દશા વર્તમાન પર્યાયમાં, એના ત્રિકાળ ગુણ પોતામાં છે. પરંતુ પોતે કોણ છે એના ભાન વિના આ શરીરના ને ઘરના મોહે, એ મારું છે, મારી જાતનું છે એમ માનીને અનાદિથી પોતાના વસ્તુસ્વભાવને ભૂલીને પોતે મોહની જાળમાં ફસાઈ ગયો છે. એવી રીતે લક્ષ્મી; એ લક્ષ્મીનું દ્વય-ક્ષેત્ર-અવસ્થા-શક્તિ બધું આત્માના સ્વભાવથી અન્યસ્વભાવે છે. પરંતુ મૂઢ જીવ એ લક્ષ્મી મારી, મેં તેને રાખી, લક્ષ્મી જતી રહે તો હાય! હાય! - એમ પરદવ્યને સ્વદવ્ય માનીને પરમાં હિતબુદ્ધિએ રખડી રહ્યો છે.

આહાહા! એને ખબર નથી કે શું સ્વ છે ને શું પર છે? પોતાની સિવાય જેટલા પદાર્થના દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ સર્વથા અનેરા સ્વભાવી છે તે ઠીક હોય તો એને અંદર જરી પણ ઉલ્લાસ આવે અને તે અઠીક હોય તો અંદર અણાગમો આવે તો એ મોહ-મિથ્યાત્વભાવ કરીને પરને પોતાના માનીને મહા અધર્મ-પાપ ઉત્પન્ન કરે છે ને એ પાપભાવને સેવીને વધુ દુર્ગતિએ જાય એવું કરી રહ્યો છે.

લક્ષ્મી તો ધૂળ છે. એ ક્યાં તારી ચીજ છે? એ કાંઈ તારે લઈને આવી છે! કમાવાનો રાગ એણે

## ઇષ્ટોપદેશ

કર્યો પણ એ લક્ષ્મી તો એને કારણે આવી જ નથી. રાગને કારણે આવી જ નથી. રાગનો ભાવ તારામાં ને એની અવસ્થા ને એનો ભાવ એનામાં. પર વસ્તુને ને સ્વને તદ્દન બિન્નતા હોવા છતાં એમ ન માનતા બેને એક માનીને મિથ્યાબુદ્ધિ, અસત્યબુદ્ધિ, પાપબુદ્ધિ વડે નવા પાપને ઉત્પન્ન કરે છે અને માને એમ કે એમ ઠીક કરીએ છીએ !

સ્ત્રી ! સ્ત્રીનો આત્મા ને તેનું શરીર અન્ય સ્વભાવી છે. આ આત્માનો સ્વભાવ અહીં ને સ્ત્રીના આત્માનો સ્વભાવ એના આત્મામાં ને શરીરનો સ્વભાવ શરીરમાં, તદ્દન બિન્ન બિન્ન ! છતાં આ સ્ત્રી મને સુખ આપે છે, પ્રતિકૂળ હોય તો દુઃખ આપે છે એમ મૂઢ મિથ્યાદાચિ મિથ્યા માન્યતાથી ભ્રમજા ઊભી કરીને નવા પાપ બાંધે છે. સ્ત્રી પર પદાર્થ છે કે સ્વપદાર્થ છે ? સ્ત્રીનો આત્મા ક્યાંકથી આવ્યો ને ક્યાંક ચાલ્યો જશે. તારે લઈને આવ્યો નથી ને તારે લઈને જશે નહિ. મફતનો મૂઢ સ્ત્રીમાં-પરદવ્યમાં પોતાપણું માનીને અસત્યબુદ્ધિ સેવીને નવી પ્રતિકૂળતા ઊભી કરે છે.

કોનો છોકરો ને કોનો બાપ ! છોકરાના આત્માને એણે ઉપજાવ્યો છે ? એના શરીરને એણે ઉપજાવ્યું છે ? -શરીર તો જડ છે, આત્મા જડને ઉપજાવે ? જનક એટલે શું ? એ તો નિમિત્ત તરીકે બોલાય છે.

**સાહેબ ! એટલા ઊંડા અમારે ઊત્તરવાનું શું કામ છે ?**

ઠીક ! ઊંડા ન ઊત્તરવું હોય તો ભલે સંસારમાં ઊંડો રખે ! અહીં તો સ્વ ને પરદવ્ય વચ્ચેના વિવેકની વાત કરે છે. જેને સ્વ ને પરની બિન્નતાનો વિવેક ભાસતો નથી તે પરને પોતા સમાન અથવા પોતે એ જ છે એમ માની હેરાન થઈને ચાર ગતિમાં અનંત કાળથી રખડી રહ્યો છે.

પુત્ર જુદો, એનો આત્મા જુદો, એના કર્મ જુદા, એનું શરીર જુદું, તો એ તારો ક્યાંથી થઈ ગયો ? અહાદા ! ભ્રમજા તે કેવી ભ્રમજા ? એક મણમાં આઠ પાંચ શેરીની ભૂલ ! બીજા જીવ ને અજીવ જગતના અનંતા તત્ત્વો છે, જગતમાં હોવાવાળો પદાર્થ છે, ત્યાં એ તારો ક્યાંથી થઈ ગયો ?

મિત્ર; મારો વ્હાલો મિત્ર ! પણ વાતમાં કાંઈ માલ ન મળે; તું કોઈક તે કોઈક, મફતનો હેરાન થઈ રહ્યો છે. મિત્રનો આત્મા પરવસ્તુ છે, એનું શરીર પરવસ્તુ છે, એ તારા કારણે ને તારા ભાવે બિલકુલ રહેલાં નથી.

એવી રીતે શત્રુ. જગતમાં શત્રુ કોણ છે ? બીજાને પ્રતિકૂળ માનીને શત્રુ માને છે પણ એના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જુદા છે, એ કાંઈ તને હેરાન કરતા નથી ને હિત પણ કરતા નથી. કોઈ પરદવ્ય તને હેરાન કરતા નથી કે તારું હિત પણ કરતા નથી. તારા શાનાનંદસ્વભાવને ભૂલીને આ પરદવ્ય

મને નુકસાન કરે ને આ પરદવ્ય મને લાભ કરે એવી માન્યતાથી બ્રમજાને ધૂટીને તું હેરાન થઈ રહ્યો છે. અસત્યને-બ્રમજાને ધૂટી રહ્યો હોવાથી એના ફળમાં ચાર ગતિમાં અનંતકાળથી રખડી રહ્યો છો.

શરીર, ઘર, ઘન, સ્ત્રી, પુત્ર-મિત્ર, શત્રુ બધાં અન્ય સ્વભાવી છે, આત્માથી બિલકુલ જુદા છે. પરંતુ મફતની મમતા કરે છે. મૂઢ પ્રાણી મોહની જાળમાં ફસાઈને શરીરાદિને પોતાના માની રહ્યો છે. શરીર ને તું એક છીએ. પણ બાપુ ! શરીર ને તું એક નથી. તું તો અનંત કાળનો છો. ને શરીર તો પાંચ-પચ્ચીશ વર્ષથી નવું આવેલું છે. એ ક્યાં તારું છે ? અરેરે ! આત્મા કોણ ને પરદવ્ય કોણ ? એની ખબર વિના પરદવ્યને પોતાના માનીને મૂઢ થઈને મોટા દુઃખને વરી રહ્યો છે.

આત્મા સ્વ અને શરીર-સ્ત્રી-કુટુંબ આદિ પર, એમ બેની જુદાઈના વિવેકજ્ઞાન રહિત અજ્ઞાની મૂઢ જીવ શરીરાદિને આત્મા અથવા આત્માનું સ્વરૂપ સમજ રહ્યો છે. સમ્યગ્દાચિ રાજપાટમાં પડ્યો હોય, લાખો સ્ત્રી હોય છતાં પરદવ્યમાં એક અંશો પણ મારાપણું માનતો નથી. તું તો શાનાનંદ છું, ફક્ત મારી આસક્તિનો રાગ છે એ મારી કમજોરીનું પાપ છે. પરંતુ એ ચીજને લઈને મને સુખ છે કે એ ચીજ મારી છે એમ સમ્યગ્દાચિ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ માનતો નથી. મારા આત્મા સિવાય રાગ પણ મારો નથી તો બીજી ચીજ તો મારી છે જ નહિ.-એમ ઘર્મા માને છે. સમ્યગ્દાચિ ઘર્મા જીવ સ્ત્રીને દેખીને સુખ માનતો નથી કે શત્રુને દેખીને દુઃખ માનતો નથી.

પરદવ્ય દુઃખદાયક કે સુખદાયક હોઈ શકે નહિ. તારી ઊંઘી માન્યતા તને દુઃખદાયક છે ને શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્માનું ભાન તને સુખદાયક છે, એ સિવાય કોઈ પણ પદાર્થ તને સુખદાયક દુઃખદાયક છે જ નહિ.

પોતે શાનાનંદ સ્વરૂપ છે પણ પોતાને પોતાની હ્યાતીનું ભાન નથી તેથી હ્યાતીવાળા પર પદાર્થથી સુખદુઃખની કલ્પના વડે મિથ્યા બ્રમજા કરે છે. તેથી બ્રમજાના ફળમાં ૮૪ લાભ યોનિમાં બ્રમજા કરે છે. આહાદા ! મોહને વશ પ્રાણી, શાન આનંદ શાંતિ સ્વરૂપ આત્માને ભૂલીને જેના દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જુદા છે તેને પોતાના માની રહ્યો છે. આહાદા ! પોતાની ભૂલની પોતાને ખબર પડતી નથી, તેથી ભૂલને ગુણ માનતો હોવાથી એની ભૂલ ટળે શી રીતે ?

સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ વીતરાગદેવ કે જેમને એક સમયમાં ત્રણ ત્રણ લોકનું શાન વર્તે છે તે એમ કહે છે કે ભાઈ ! જગતમાં તું એક જ છો ?-કે બીજા અનંત પદાર્થ છે ? બીજા અનંત પદાર્થ છે અને તે અનંત પદાર્થ પોતાનો સ્વભાવ લઈને રહેલા છે. તેથી તેનો સ્વભાવ તેનામાં ને તારો સ્વભાવ તારામાં. એનો સ્વભાવ તને મદદ કરે કે નુકસાન કરે એવું ત્રણ કાળમાં બનતું નથી.

તેવી રીતે તેના સ્વભાવને તું મદદ કરે, તેની સેવા કરે એમ ત્રણ કાળમાં બનતું નથી. અરે, બાપા ! શરીર ને પરવસ્તુ ! તારે ને એને સેઢે સીમાડે પણ ક્યાંય મેળ નથી ! એ વાત હવે દ્વારાંતરી સમજાવે છે.

**દિગ્દેશોભ્યः ખગા એત્ય સંવસન્તિ નગે નગે ।**

**સ્વસ્વકાર્યવશાદ્યાંતિ દેશો દિક્ષુ પ્રગે પ્રગે ॥ ૧ ॥**

દિશા-દેશથી આવીને, પક્ષી વૃક્ષે વસન્ત,

**પ્રાતઃ થતાં નિજ કાર્યવશ, વિવિધ દેશ ઉડન્ત. ૬**

જુદી જુદી દિશાએથી ને જુદા જુદા દેશના પક્ષીઓ એક વૃક્ષ ઉપર આવીને રાતવાસો કરે છે. સવાર પે ત્યાં બધાં પોતપોતાના કાર્યવશે જુદે જુદે સ્થળે ઊડીને જતાં રહે છે. જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં જ જવું એમ પણ પક્ષીને હોતું નથી. આવ્યા હોય પૂર્વમાંથી ને ઊડીને જાય પશ્ચિમમાં ! આવ્યા હોય એક દેશમાંથી ને જાય બીજા દેશમાં ! ક્યાંથી આવે ને ક્યાં જાય એનો એને મેળ હોતો નથી.

કોઈ પક્ષી પૂર્વમાંથી આવ્યું હોય, કોઈ પક્ષી અંગ બંગ, આદિ દૂરના દેશથી આવ્યું ને એક વૃક્ષ ઉપર આવીને રાતવાસો કરે. સવાર પડતાં ઈચ્છાનુસાર ગમે ત્યાં ચાલ્યા જાય છે. તેવી રીતે સંસારી જીવ નરકાદિ ચાર ગતિમાંથી અહીં આવીને ભેગા મળે છે. પત્ની આવી હોય થોરમાંથી ને પતિ આવ્યો હોય બોરમાંથી ! પોતપોતાની યોગ્યતાના દ્વારા-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અનુસાર અહીં ભેગા થઈ જાય, બાકી બેને કાંઈ લેવા ન દેવા ! એકબીજાને કાંઈ લેવા ન દેવા ! પણ જેમ પક્ષી ૧૨ કલાક ભેગા બેસે તેમ આ બે જણા જ્યાં ૫-૨૫ વર્ષ ભેગા રહે ત્યાં માને કે આ બધા મારા છે !

આહાહા ! ક્યાંથી આવ્યો ને ક્યાં જવાનો ! છતાં મારા છોકરા ને મારી સ્ત્રી ! આવા ને આવા બ્રમણાના પોટલા ઊભા કરીને પરદવ્યના સ્વભાવમાં મને ઠીક પડે છે એમ માનીને ચાર ગતિમાં રખડી રહ્યો છે. હું એક આત્મા જ્ઞાન ને આનંદકંદ છું, મારો સ્વભાવ તો જ્ઞાન ને આનંદ છે, મારું જ્ઞાન ને મારો આનંદ મારામાંથી આવે છે, કાંઈ કોઈ નિમિત્ત આદિમાંથી આવતું નથી-આવું જેને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન નથી તે બ્રમણાને લઈને ચાર ગતિમાં રખડી રહ્યો છે.

એક ઘરમાં દસ માણસ હોય, તેમાં કોઈ નરકમાંથી આવ્યો હોય, કોઈ હોરમાંથી આવ્યો હોય, કોઈ પંખીમાંથી આવ્યો હોય, કીરી મરીને પત્ની થઈ હોય ને ભૂતમાંથી આવીને પતિ થયો હોય. બધા એક ઘરમાં આવીને પોતાના આયુષ્યપર્યત રહે છે. જેટલું આયુષ્ય લઈને આવ્યો હોય એટલો કાળ રહે છે. કોઈ કોઈના લઈને રહ્યા નથી કે કોઈ કોઈના થઈને રહ્યા નથી. માટે એ મારા છે એના લઈને મને સુખદુઃખ થાય છે એવી માન્યતાને છોડી દે. કોઈ નથી તારા ને તું નથી એનો ! તારો તું ને એના ઈ ! પણ બ્રમણાએ મારી નાખ્યા છે ને !

પોતપોતાના કારણે ભેગા થયા ને પાંચ-પચ્ચીશ વર્ષ આયુષ્ય પ્રમાણે ભેગા રહ્યા ને આયુષ્ય પૂરું થતાં સૌને છોડીને ચાલ્યા જાય. જેવા ભાવ કર્યા હતા તેવા કર્મ બાંધા ને મરીને જુદી જુદી ગતિમાં ચાલ્યા જાય. કોઈ નરકમાં જાય ને કોઈ કીરીમાં જાય, કાંઈ લેવા ન દેવા !

અહીં તો સ્વ-પર પદાર્થ બિન્ન છે ને એને એક માનવા મિથ્યાત્વ છે એમ બતાવે છે. સ્વ ને પર પદાર્થ તદ્દન બિન્ન છે, એને મારા માનવા ને એનાથી સુખદુઃખ થાય એ ભ્રમજ્ઞ મિથ્યાત્વનું પાપ છે.

એક ભાણે જમનારા-શ્રેણિક, અભયકુમાર ને શ્રેણિકની રાણીઓ, શ્રેણિક નરકે ગયા, અભયકુમાર અને કેટલીક રાણીઓ સ્વર્ગ ગઈ. ક્યાં અહીં ભેગા ને ક્યાં હવે કોઈને લેવા-દેવા ! સીતાજી, રામ ને લક્ષ્મણ ! અહીં ત્રણે ભેગા રહેનારા, વનમાં સાથે રહેનારા ને મરીને લક્ષ્મણ નરકે, સીતાજી સ્વર્ગ ને રામચંદ્રજી મોક્ષે ગયા ! સૌના પરિણામે સૌ ગયા, સૌ સ્વતંત્ર, કોઈને લેવા-દેવા નથી.

બે ભાઈ હતા. નાનાભાઈને રોગ થયો, મોટાએ તેની બહુ સેવા કરી ને ઈડા ખવરાવ્યા. મોટો મરીને નારકી થયો ને નાનો મરીને પરમાધામી થયો. ને નારકીને-મોટાભાઈના જીવને-મારવા આવ્યો ! આવું તો અનંતવાર જીવે ભોગવું છે હો !! ભાઈ, તું તારા દ્રવ્યની નજર કર ને ! તાંકું દ્રવ્ય આનંદ ને શાનના ભંડારથી ભરેલી વસ્તુ છે તેનો તો વિશ્વાસ કર ! હું આત્મા છું ને આ પર પદાર્થ સાથે મારે કાંઈ સંબંધ નથી એમ એકવાર તો તારી સામે જો.

અહીં કહે છે કે પોતપોતાના કર્મ અનુસાર આયુ પૂર્જી થતાં દીકરો સ્વર્ગમાં જાય ને બાપ નરકમાં જાય, આહાહ ! શ્રેણિકરાજ ૮૪ હજાર વર્ષની સ્થિતિએ નરકમાં ગયા ને અભયકુમાર સ્વર્ગમાં ગયા. કોણ કોનું કરી દો ? અરે, તું કોણ ને પર કોણ-એની ખબર નથી. પર ચીજ એને કારણે આવીને ઉભી રહી ને એને કારણે એની મુદ્દે ચાલી જશે. એમાં કોણ કોનું કરે ?

અરે, બાપુ ! જેમ છે તેમ તને કેમ ભાસતું નથી ! તને તારાથી જુદા છે તે જુદા કેમ ભાસતા નથી ? જુદા છે તે જુદા ભાસતા નથી તો તને સુખ થાય શી રીતે ? માટે હે ભદ્ર ! સ્ત્રી-પુત્ર આદિને તું હિતરૂપ માની રહ્યો છે પણ તે સર્વથા બિન્ન સ્વભાવવાળા હોવાથી તેમનામાં તારી આત્મબુદ્ધિ કેમ છે ? જો સ્ત્રી આદિ તારા હોય તો તારા રહેવા છતાં તેઓ અન્ય અવસ્થાને કેમ પ્રાપ્ત થાય ? જો તારા હોય તો તારી હ્યાતીમાં અવસ્થાંતર થઈને ચાલ્યા કેમ જાય ? એટલો વિચાર તો કર ! માટે મોહજનિત આવેશને હઠાવીને, તું અને પર જુદે જુદા છો એમ દેખ ! તો તને સ્વપર વિવેક થાય ને દુઃખ મરીને સુખ પ્રગટ થાય.

પોતાનું હિત ઈચ્છનાર પ્રાણીએ  
પોતાનું અહિત કરનાર પ્રાણી પ્રત્યે દેખ કરવો નહિ,  
સમતા રાખવી

[તા. ૨૩-૩-૬૬]

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી દિગંબર સંત થઈ ગયા, તેમણે જગતના હિતને માટે આ ઈષ્ટોપદેશની રચના કરી છે. તેમાં અહીં ઈ મો શ્લોક ચાલે છે.

આ શરીર તો જડ-માર્ટી પુદ્ધગલ અને સ્ત્રી-પુત્ર-પરિવારનો આત્મા તારાથી બિન્ન છે, કપડા-લક્ષ્મી આદિ બિન્ન પર છે. આત્માનું સ્વરૂપ જો શરીરરૂપ હોત, સ્ત્રી-પુરુષ-પરિવારરૂપ હોત, કપડા-લક્ષ્મી આદિરૂપ હોત તો તારા સટ્ટશપણામાં-તું હ્યાત હોવા છતાં તે પદાર્થ અવસ્થાંતરપણું કેમ પામત ? માટે એ તારી ચીજ નથી, તું તો શાનાનંદસ્વરૂપ છો.

તારા હોવા છતાં શરીરાદિ પદાર્થ રૂપાંતરપણું પામી જાય છે, શરીર વૃદ્ધાવસ્થા, રોગ, નાશ આદિને પામે છે. કેમ કે શરીર જડ-માર્ટી તારાથી બિન્ન છે. શરીરના રજકળાની કોઈ પણ અવસ્થા તારી છે જ નહિ. જો એ તારી હોય તો તારી ઉપસ્થિતિમાં તેઓ કેમ બદલી જાય ? શરીરાદિ આત્માથી પર પદાર્થ છે માટે શરીરની અવસ્થા આત્માને આધીન નથી. આત્મા હોય ને શરીરની અવસ્થા બદલી જાય છે, આત્મા હોય ને લક્ષ્મી જતી રહે છે, આત્મા હોય ને સ્ત્રી-પુત્ર-પરિવાર નાશ પામે છે. કેમ કે એ તારી ચીજ નથી, એ ચીજ સ્વતંત્ર છે.

તારી ઈચ્છા હોય કે શરીર નીરોગ રહે, છતાં નીરોગ ક્યાં રહે છે ? શરીરની સ્થિતિ જેટલો કાળ રહેવાની હશે એટલો કાળ રહેશે, તારી ઈચ્છાથી બિલકુલ રહેતી નથી. શરીરાદિ બિન્ન પદાર્થમાં પોતાની ઈચ્છા અનુસારનું કાર્ય માને છે તે મૂઢ ચાર ગતિમાં રખે છે.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યમૂર્તિ છે. તેમાં દ્યા-દાન-કામ-કોધ આદિના ભાવ થાય છે તે વિકાર છે, આત્માનું સ્વરૂપ નથી. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનધન આનંદકંદ છે અને દ્યા-દાન-પ્રત-કામ-કોધ આદિના પરિણામ તો વિકાર છે, આસ્ત્રવ છે. પુરુષ-પાપના પરિણામ થાય તે આસ્ત્રવતત્ત્વ છે ને તારી ચીજ બિન્ન તત્ત્વ છે. તું તો જ્ઞાનકતત્ત્વ ચૈતન્યમૂર્તિ પ્રલુદુ છો. પરંતુ અનંત કાળમાં આ વાત ક્યારેય સમજાણી નથી.

પ્રભુ તો જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ ચૈતન્યસૂર્ય આત્મા છે, અનાકુળ આનંદની મૂર્તિ આત્મા છે. ભગવાન તો કહે છે કે જાણવા-દેખવાના ઉપયોગરૂપ તારું સ્વરૂપ છે અને પુણ્ય-પાપના ભાવ કાંઈ આત્મા નથી, એ તો આત્માથી બિન્ન વિકાર છે તો આ શરીરાદિ પર તો ક્યાંય બિન્ન રહ્યાં.

આધાધ ! શરીરથી હું કિયા કરું, શરીરથી બીજા ઉપર ઉપકાર કરું, શરીર વડે બીજાને મારું-અપકાર કરું, મૂઢ છો ! શરીર તો પર છે, શરીરની કિયા શું તારે આધીન છે ? મૂઢપણે અભિમાન કર્યા કરે છે કે મેં કર્યું ! એ તો મૂઢ મિથ્યાદૃષ્ટિ પાપી છે.

શરીરના પ્રત્યેક રજકણ પોતાની પર્યાયથી પરિણામન કરે છે, આત્માથી બિલકુલ નહિ. શું જડના સ્વરૂપમાં ચૈતન્ય ધૂસી જાય છે કે તેનાથી જડની પર્યાય બને ? અને જડની પર્યાય શું આત્મામાં ધૂસી જાય છે કે આત્માનું કાંઈ કરી દે ? આત્માને લાભ-નુકસાન કરી દે ? પહેલાં શરીર નીરોગ રહ્યું હોય તો તે જડના કારણે, પોતાના આત્માના કારણે રહ્યું નથી, પરંતુ અંદર શરીરાદિમાં એકપણું ધૂંટાઈ ગયું છે કે માળો આટલું સાંભળવા છતાં મચક ખાતો નથી !

ભાઈ ! તું આત્મા છો ને આત્મામાં જ્ઞાન ને આનંદની મોજૂદગી છે, તેમાં જે પુણ્ય-પાપના ભાવ છે તેમાં સ્વરૂપની મોજૂદગી નથી, એ તો વિકૃતભાવ છે, તેને અજ્ઞાની અજ્ઞાનપણે ઉત્પન્ન કરે છે. પોતાના સ્વરૂપમાં તે વિકાર છે જ નહિ. જ્ઞાનાનંદ ચૈતન્યસૂર્ય જ્ઞાયક પ્રભુમાં પુણ્ય-પાપના રાગ વિકાર છે જ નહિ, પરંતુ પોતાની મોજૂદગીના ભાન વિના અજ્ઞાનીનું લક્ષ વિકાર ઉપર છે તેથી નવા રાગ-દ્વેષ-કામ-કોષ-દયા-દાન આદિ વિકલ્પ કરીને મેં પરસું કાર્ય કર્યું એમ અજ્ઞાની માને છે.

અહીં તો કહે છે કે તારી હ્યાતી છે ને શરીરમાં રોગ આવે છે, વૃદ્ધત્વ આવે છે, ક્ષય રોગ થાય છે, તો એ તારી હ્યાતીમાં કેમ થાય છે ? -કે એ પર પદાર્થ છે ને પર પદાર્થની અવસ્થાનું હોલું તેને આધીન છે, તારે આધીન નથી. ક્ષેત્રાંતરની જે સ્થિતિ થાય તેમાં આત્મા શરીરને લઈને જાય કે શરીર આત્માને લઈને જાય એમ ત્રણ કાળમાં કદી બનતું નથી. પોતાની યોગ્યતાથી ક્ષેત્રાંતર થાય છે.

ભાઈ ! સાંભળ તો ખરો ! શાંત તો થા ! તારું સ્વરૂપ તો ચૈતન્યમૂર્તિ છે ને ! પણ એની તને ખબર નથી ને તારી નજીકમાં જે શરીર જડ પદાર્થ છે તેમાં જે રૂપાંતર થાય તે મારા લઈને થાય છે એમ માને છે. પરંતુ જો તારા લઈને થતું હોય તો તું હો ને તે જતું કેમ રહે છે ? શરીર માટી જડ અજ્ઞવ તત્ત્વ છે, તેનું રહેવું, ટકવું, બોલવું, ચાલવું, ખાવું, પીવું એ સર્વ જડની કિયા છે, આત્મા કિંચિત્માત્ર તેનું કરી શકતો નથી.

અનાદિ કાળથી પર પદાર્થના અભિમાનને લઈને આ ધંધો અમે કર્યો ને લાખો રૂપિયા ભેગા કર્યા ! પણ બાપુ ! એ તો રજકણ જગતનો પદાર્થ અસ્તિત્વપે છે, એ જડનું જડપણે રહીને રૂપાંતર થવું

તે જડના લઈને છે. તારા કારણે રૂપાંતર થાય કે તારા કારણે લક્ષ્મી આવે છે તે બિલકુલ જૂઠી વાત છે. હું દું તો પરની દયા પાળી શરૂ દું એમ માનનારા મૂઢ છે. શરીરની પરની અવસ્થા થવી તેને આધીન છે, પર જીવનું આયુષ્ય હોય તો શરીર રહે છે ને આયુષ્ય ન હોય તો શરીર છૂટી જાય છે, પણ તારા લઈને પર જીવ બચે એ જૂઠી વાત છે. હા, પરને મારવા-ભચાવવાનો તેં ભાવ કર્યો, પણ એ ભાવથી પરમાં કાંઈ થાય એ વાત બિલકુલ જૂઠી વાત છે.

તારી હ્યાતી મોજૂદગી રહેવા છતાં આ શરીરાદિ પદાર્થ અવસ્થાંતર શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ગયા !- જો તારાથી રહેતા હોય ને તારા હોય તો તું હો ને પત્ની કેમ મરી જાય છે ? ભાઈ ! એ ચીજ તારાથી બિન્ન છે માટે તેનું રહેવું કે ન રહેવું એ તારે આધીન નથી. છતાં તું માને કે તારે આધીન છે તો તું મૂઢ મિથ્યાદિષ્ટ અશાની છો. જો તારે આધીન હોય તો તારી હ્યાતીમાં સ્ત્રી-પુત્ર-પૈસા આદિ જતાં કેમ રહે છે ?

પર પદાર્થ જાય કે રહે, શરીર સારું રહે કે ન રહે, એ તો જડના એના કારણે છે, આત્માને કારણે બિલકુલ નથી, કેમ કે એ તો પર પદાર્થ છે. લક્ષ્મી-સ્ત્રી-પુત્ર આદિ આવે ને જાય એ તો એના કારણે છે, પૂર્વના પુણ્યથી આવે છે તેમ કહેવું તે પણ વ્યવહાર છે.

એકેએક રજકણ પોતાની કિયા કરવા માટે સ્વતંત્ર છે, એ તારા લઈને કેમ થાય ? તેથી અહીં કહે છે કે જો શરીર આદિ પર પદાર્થ તારા હોત તો તારે તો એના નાશનો ભાવ નથી છતાં તારા પ્રયોગ વિના-તારા કર્યા વિના શરીરાદિ કેમ ચાલ્યા જાય છે ? માટે મારાથી શરીરાદિનું કાર્ય થાય છે એ માન્યતા વાળો જડ ને ચૈતન્યને એક માને છે.

ભાઈ ! શરીરના નાશનો તારો ભાવ તો છે નહિ, સ્ત્રી-આબદૃ આદિનો નાશનો તારો તો ભાવ નથી, તારા પ્રયોગ વિના-તારી ઈચ્છા ન હોવા છતાં શરીરાદિ જ્યાં-ત્યાં કેમ ચાલ્યા જાય છે ? જેવી તેની પરિણાતિ થવાની હોય તે તેનાથી થાય છે, તારી ઈચ્છાને લઈને તેમાં કાંઈ થતું નથી. પરંતુ તારા તત્ત્વની ને પર તત્ત્વની બિન્નનીનું તને ભાન નથી.

સાધુ ત્યાગી થઈને પણ એમ માને કે શરીર સારું હશે તો ધર્મ હશે. મૂઢ છે ! આહાર સારો હોય તો અમારા પરિણામ સારા થાય; મૂઢ છે ! શરીર ને આહાર તો જડ છે, શું એ આત્માના પરિણામ બગાડે ? તું તારા પરિણામ બગાડે ત્યારે તેમાં જડને નિમિત્ત કહેવાય. સમજાળું કાંઈ ??

આહાર લેવાની ઈચ્છા થઈ ને આહાર લીધો; ત્યાં ઈચ્છાને લઈને આહાર આવ્યો નથી, આહાર તો પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, પુદ્ગલદ્રવ્યને લઈ શરૂ કે છોડી શરૂ એ માન્યતા જ મૂઢ મિથ્યાદિષ્ટની છે, ધર્મ જીવની એવી માન્યતા હોતી નથી. લોકોમાં કહેવાય છે કે ખાનારનું નામ દાણા-દાણા ઉપર લખેલ છે

તેનો અર્થ જ એ છે કે જે અનાજના રજકણોનો પુદ્ગલ પિડ અહીં આવવાનો હશે તે જ આવશે, નહિ આવવાનો હોય તે નહિ આવે, તારી ઈચ્છાથી બિલકુલ કાર્ય થતું નથી.

આહાહ ! વીતરાગની વાત જગતથી નિરાળી છે. સર્વજ્ઞ તીર્થકર ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા કે જેમણે એક સમયમાં ત્રણ કાળ ગ્રણ લોક પ્રત્યક્ષ દેખ્યા છે તેમણે બધાજ પદાર્થ ભિન્ન ભિન્ન દેખ્યા છે, કોઈ પદાર્થ બીજા ભિન્ન પદાર્થને રાખી શકે, નાશ કરી શકે એવી એનામાં તાકાત છે જ નહિ.

હથ ઉંચો કરી શકે એવી આત્મામાં તાકાત છે જ નહિ. ભાઈ ! એ જડની અવસ્થા જડનું કાર્ય છે, તારું કાર્ય નથી. તારા પ્રયોગ વિના, તારી ઈચ્છા ન હોવા છતાં, તારા જ્ઞાનમાં જ્યાલ પણ ન હોય કે શરીરની આવી કિયા થાવ અને તેમ છતાં શરીરની કિયા થાય છે તેનો અર્થ શું ? - કે શરીરની જે કોઈ કિયા થાય છે તે શરીરના કારણે થાય છે, તારા કારણે પરમાં બિલકુલ કાંઈ જ થતું નથી.

બીજા આત્માઓનું તથા પરમાણુઓનું તારા પ્રયોગ વિના આવવું-જવું થાય છે, તારા કારણે આવવું-જવું થતું નથી. જેમ સાંજે પક્ષીઓ દૂર દૂર દેશ-દેશાંતરથી આવે ને સવાર થતાં ક્યાંય ને ક્યાંય ચાલ્યા જાય તેમ પ્રત્યેક પદાર્થ ક્યાંયથી આવે ને ક્યાંય ચાલ્યા જાય-તારે આધીન નથી.

શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં દસ્તાવેજ આવે છે કે એક પાગલ હતો, ગામ બહાર નદી કિનારે બેઠો હતો. એ વાગ્યે ત્યાંથી કોઈ રાજી સૈન્ય લઈને નીકળ્યો ને આહાર-પાણી માટે નદી કિનારે પડાવ નાખ્યો. ત્યાં પાગલ કહે ઓહોહો ! માણસો આવ્યા ! આ મારું સૈન્ય આવ્યું ! આ મારા ઘોડા ને હાથીઓ આવ્યા ! પછી ભોજન કરીને રાજી સૈન્ય લઈને આગળ ચાલતો થયો ત્યાં પાગલ કહેવા લાગ્યો કે મને પૂછ્યા વિના ક્યાં ચાલ્યા ? ત્યારે પેલા કહે કે આ પાગલ લાગે છે. અમે તો અમારા કારણે આવ્યા હતા ને અમારે લઈને જઈએ છીએ, તારો અમારા ઉપર શું અધિકાર છે ? પાગલ કહે કે હું પહેલાં અહીં બેઠો હતો ને પછી તમે આવ્યા ને ? તો પૂછ્યા વિના કેમ ચાલ્યા જાઓ છો ? તેમ એક આત્મા બીજા ભવમાંથી અહીં જન્મ્યો, મોટો થયો ને પછી પૂર્વના પુણ્યના નિમિત્ત સ્ત્રી-પુત્ર-લક્ષ્મી-આબરુ આદિ આવ્યાં. પણ જ્યાં તેઓ પોતપોતાની મુદ્દત અનુસાર ચાલ્યા જવા માંડ્યા ત્યાં કેમ ચાલ્યા જાય છે ? - એમ સ્ત્રી-પુત્રાદિ પાછળ માથા ફોડે ! પણ એ ક્યાં તારા લઈને આવ્યા હતા ? અમારી સ્થિતિને લઈને અમે આવ્યા હતા ને અમારી સ્થિતિ પૂરી થતાં અમે ચાલ્યા જઈએ છીએ, તારા કારણે અમે આવ્યા જ નથી ને તારા કારણે અમે જતા જ નથી.

તારા પ્રયત્ન વિના જ પર પદાર્થ ચાલ્યા કેમ જાય છે ? તારા લઈને તેઓ હોય તો તું રહેતાં તેઓ ચાલ્યા કેમ જાય ? તેઓ તો પર પદાર્થ છે, તારા કારણે તેઓ આવ્યા નથી ને તારા કારણે જતા નથી. અરે, આત્મા ! તું જ્ઞાનાનંદ છો, તું તો જાણનાર-દેખનાર છો, પણ તને મોહરૂપી ભૂતકુલ વળયું છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

મિથ્યાત્વનું તને ભૂત વળજ્યું છે કે હું પર પદાર્થનું આમ કરી શકતો હતો પણ હવે નથી કરી શકતો ! ભાઈ ! પ્રભુ ! મિથ્યાત્વના એ આવેશને છોડી દે ! તું જ્ઞાનસ્વરૂપ આનંદસ્વરૂપ છો ને ! પર ચીજનું હું કંઈ કરી શકું એમ શા માટે માને છે ? છોડી દે.

મોહરૂપી પિશાચના આવેશને છોડી દે ને જેવો પર પદાર્થનો સ્વભાવ છે એવો દેખ. પર પદાર્થ એના કારણે આવ્યા છે ને એના કારણે જાય છે એવો એનો સ્વભાવ જેમ છે એમ દેખ. ઓહોહો ! સર્વજ્ઞ ભગવાન પુણ્યના વિકલ્પને પણ છોડીને વીતરાગ થઈ ગયા ! મુનિદશામાં મહાક્રતના પરિણામ આવ્યા હતા, એ તો રાગ હતો, એ રાગને પણ છોડીને વીતરાગ થઈ ગયા. એ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરાટેવ કહે છે કે ભાઈ ! તને મોહરૂપી પિશાચ વળજ્યો છે તેથી તારી જોવાની દૃષ્ટિ વિપરીત થઈ ગઈ છે. માટે એ મોહરૂપી પિશાચના આવેશને દૂર કરીને પછી દેખવાની ચેષ્ટા કર એટલે કે પર પદાર્થ તો તેના કારણે આવે ને જાય છે, તું તો જાણનાર-દેખનાર છો એમ દૃષ્ટિ કર. એ વિના તારી સ્વતંત્રતાની સાચી શક્તા કદી થશે નહીં ને એ વિના તારું કલ્યાણ કદી થશે નહિં.

આ અમારા શત્રુ છે, અહિત કરનાર છે એવો ભાવ અજ્ઞાનપૂર્ણ છે એમ હવેની ગાથામાં આચાર્ય મહારાજ બતાવે છે. ભાઈ ! પર વસ્તુ તારું અહિતકર્તા છે એ ક્યાંથી લાવ્યો ? તારી ઊંઘી માન્યતા તારું અહિતકર્તા છે. માટે અજ્ઞાનપૂર્ણ ભાવ દૂર કરવા લાયક છે એમ આચાર્ય મહારાજ પ્રેરણા કરે છે :-

**વિરાધક: કથં હંત્રે જનાય પરિકુષ્યતિ ।**

**ચ્યંગુલં પાતયન् પદભ્યાં સ્વયં દંદેન પાત્યતે ॥ ૧૦ ॥**

**અપરાધી જન કાં કરે, હન્તા જન પર કોધ ?**

**પગથી ચ્યંગુલ પાડતાં, દંતે પડે અબોધ. ૧૦.**

તેં પૂર્વે તે પ્રાણીને સતાયો હતો ને તારા કારણે તે પ્રાણી હુંબી થયો હતો. હવે એ પ્રાણી તને તકલીફ દે છે-હેરાન કરે છે તો તું શા માટે ગુસ્સો કરે છો ? પૂર્વે તારા કારણે તને નુકસાન થયું હતું-નિમિત્તના કથનથી-તો હવે એ તને નુકસાન કરવા આવ્યો છે એટલે સરભર થઈ ગયું, તું શા માટે ગુસ્સો કરે છે ?-આ બધા નિમિત્તના કથન છે હો ! તારો ભાવ પૂર્વે એને નુકસાન પહોંચાડવાનો હતો ને એને પાપના ઉદ્યથી લઈને નુકસાન થયું અને હવે એ તને નુકસાન કરવાનો ભાવ કરે છે ને તારા પાપના ઉદ્યથી લઈને નુકસાન થાય તો તું પર ઉપર ગુસ્સો કેમ કરે છે ?

તેં જેવું કર્યું હતું એવું તે તારા પ્રત્યે કરે છે તો તું ગુસ્સે કેમ થાય છે ? આ વાત અમને બેસતી નથી-ઠીક લાગતી નથી એમ આચાર્યિંદ્ર કહે છે. તેં બીજાને નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું તો હવે એ તને

નુકસાન પણોંચાડે છે-એતો અદલ બદલ થયું, એમાં ગુસ્સો કરવાની જરૂર નથી. એમ કહીને પ્રતિકૂળતા કરનાર પ્રત્યે ગુસ્સો ન કરવો એમ એ ભાવ છોડાવવા માટે કષ્યું છે.

શરીરમાં કાંઈ પ્રતિકૂળતા થાય કે લક્ષમી ચાલી જાય તેમાં કોઈ પ્રાણી નિમિત્ત બને, તો તું પણ તેને નુકસાન થવામાં નિમિત્ત થયો હતો, તો એમાં ગુસ્સો શું કરવો? પર પ્રત્યે ગુસ્સો કરવો નહિ. અમારી આબરુ એણે લૂંટી લીધી! પણ ભાઈ! પૂર્વે તે એની આબરુ લૂંટી લીધી હશે, એમાં ગુસ્સો શું કરવો? ભાઈ! સમજણ કરવી, જ્ઞાન કરવું કે જગતમાં આવું હોય એમ સમતા કરીને આત્માનું જ્ઞાન કરવું, સમતા કરવી ને ગુસ્સો હટાવવો.

બીજાનો અપકાર કરનાર પુરુષ પોતા પ્રત્યે અપકાર કરનાર પુરુષ ઉપર કેમ કુપિત થાય છે? -સમજાતું નથી! એમ અરસપરસની વાત દ્યાંત માટે કરી છે. બાકી એ જ પ્રાણી પ્રતિ અપકાર ન કર્યો હોય પણ પૂર્વે પાપભાવ કર્યો હોય તો તારા પાપના ઉદયમાં બીજો પ્રાણી પ્રતિકૂળતા દેવા આવે તો એમાં ગુસ્સો શું કરવો? પર પદાર્થ તારું નુકસાન કરી શકતો નથી એમ માનીને ગુસ્સો છોડવો, જ્ઞાતાદ્રષ્ટા રહીને સમાધાન કરવું-ગુસ્સો કરવો નહિ એમ આચાર્ય મહારાજ કહે છે.

આ તો ઉપદેશની ભાષા છે ને? એટલે કહે છે કે ભાઈ! આ તું શું કરે છે? કાંઈ સમજાતું નથી એટલે કે તું ખોટું કરે છે. અરે! એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરે નહિ. કઈ રીતે કરે? એ દ્રવ્યની એ સમયની પર્યાય ન હતી કે બીજો દ્રવ્ય કરાવે? દરેક દ્રવ્યમાં પોતપોતાના સ્વરૂપથી પોતાની પર્યાય થાય છે, તો તેમાં બીજો દ્રવ્ય શું લઈ-દઈ શકે? શરીરની ચાલવાની કિયા થઈ તો તે શરીરના સ્વરૂપથી થઈ છે ને આત્માને ઈચ્છા થઈ તે ઈચ્છા પોતાના સ્વરૂપથી થઈ છે તો ઈચ્છા-શરીરનું શું કરી નાબે? શરીરનું સ્વરૂપ પરસ્વરૂપે છે, ઈચ્છા નિમિત્ત થઈને તે શરીરની કિયાને શી રીતે કરી દે?

ખાવાની ઈચ્છા થઈ, તો ઈચ્છાએ પોતાનું ક્યું સ્વરૂપ જડમાં બેળવી દીધું કે ઈચ્છા ખાવાની કિયાને કરે? ઈચ્છા આત્માના વિકૃત સ્વરૂપે રહેનારો ભાવ છે ને હોઠ, દાંત આદિ જડ સ્વરૂપે છે. શું ઈચ્છાનું સ્વરૂપ જડમાં પેસી જાય છે કે ઈચ્છા હોઠ, દાંત આદિની કિયાને કરી દે?

પર પદાર્થ તને કાંઈ નુકસાન કરી શકતા નથી ને તું પણ પર પદાર્થનું નુકસાન કરી શકતો નથી, પણ તારો ભાવ તે પ્રાણીનું નુકસાન કરવાનો હતો ને તેને પાપના ઉદયે નુકસાન થયું ને તેવી રીતે તેને એવો ભાવ આવ્યો કે તને નુકસાન કરું પણ તેનાથી તને નુકસાન થતું નથી માટે તું સમતા રાખ, સમતા રાખ.

અરે! આ દીકરાનું મેં કેવી રીતે લાવન-પાલન કર્યું, એના માટે હું કેટલો હેરાન થયો ને હવે લગ્ન કરી દીધાં ત્યાં કહે કે અમને જુંદા કરી ધો! અરે દીકરા! અમારા ધોળામાં તું ઘૂળ નાબે છે?

## ઈષ્ટોપદેશ

આપુ ? પણ દીકરો તને શું કરે ? દીકરાના ભાવ દીકરા પાસે રહ્યા, તારો પાપનો ઉદ્ય હોય ને એમ અનવાનું હોય તો બનશે બનશે ને બનશે, તારે તો સમતા રાખવી. અરે ભાઈ ! કોણ કોના દીકરા ને કોણ જુદા પડે ને કોણ એકઠા રહે ? -એ તો બધી બ્રમજા છે. એ તો પૂર્વના ઉદ્યે આવ્યા ને ઉદ્ય પૂરો થતાં ચાલ્યા જાય છે. તેમાં તેં કર્યું શું ? કોઈ કોઈના પરિણામે કોઈ કરતું નથી. માટે સમતા રાખ.

આપુ ! પર દ્રવ્યના પરિણામ તે કરે ને તારા પરિણામ તું કરે, તારા પરિણામથી એનામાં કાંઈ થાય કે એના પરિણામ તને નુકસાન કરે એવું કદી બનતું નથી. માટે કોઈ પ્રાણી ઉપર ગુસ્સો કરવો એ તો અન્યાય છે. તે વાત દાયંતથી કહે છે કે ઊભા ઊભા જાહુ કાઢવા માટેના લાકડીએ બાંધેલા જાહુ ઉપર ગુસ્સો કરીને પગ ઉપાડીને પગેથી મારવા જાય તો લાકડીવાનું જાહુ હાથમાં રહી જાય ને પોતે જમીન ઉપર પડે, એમાં નુકસાન કોને ? પોતાને માટે અહિત કરનાર પ્રાણીઓ પ્રત્યે પોતાનું હિત ચાહતા જીવે અપ્રીતિ ન કરવી જોઈએ.

જગતમાં કોઈ તારું શત્રુ કે ભિત્ર નથી, દરેક પર પદાર્થ સ્વતંત્ર છે. માટે પોતાનું હિત ચાહનારા બુદ્ધિમાન પુરુષોએ કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ કરવો નહિ. તે તે પર પદાર્થો તેની યોગ્યતા પ્રમાણે પરિણામે છે, તારે એની સાથે શું સંબંધ છે ? એમ સમતા રાખીને, શાંતિ રાખીને જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા રહેવું, દ્વેષ નહિ કરવો. અજ્ઞાન છોડીને, ગુસ્સો છોડીને સમતા રાખવી.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં-૮] \*\*\*\*\*

## ઈણા અવતારમાં રખડતા પાગલ જીવને ડાહ્યા કરવાની રીત શું ?

\*\*\*\*\* [તા. ૨૪-૩-૬૬] \*\*\*\*\*

આ ઈષ્ટોપદેશ છે. અહીં શિષ્યને પ્રશ્ન થાય છે કે સ્ત્રી આદિ પ્રત્યે રાગ અને શનુ પ્રત્યે દ્રેષ્ટ કરવાવાળો પુરુષ પોતાનું શું બગાડે છે ? જેથી આપ રાગ-દ્રેષ્ટ કરવા લાયક નથી એમ કહો છો.

પોતાના સિવાય સ્ત્રી આદિ પર પદાર્થમાં રાગ કરે એટલે એના પ્રત્યે પ્રેમ છે તો બીજા પ્રત્યે દ્રેષ્ટ હોય જ છે. સમ્યગદૃષ્ટિ તો હું શાતાદ્રષ્ટા છું એવી દૃષ્ટિ હોવાથી જગતમાં કોઈ પદાર્થ એને પ્રેમ કરવા લાયક તથા દ્રેષ્ટ કરવા લાયક છે જ નહીં. આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધ ચિદાનંદ પ્રભુ છે; એવું ભાન થયું કે હું તો જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ચૈતન્ય છું. મારા સિવાય અન્ય પદાર્થ અનંત છે તે મારા જ્ઞાનમાં જોય છે, જાણવા લાયક છે, એવું દર્મી જીવ જ્ઞાણો છે. પોતાનો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવ જ્ઞાન-આનંદરૂપ છે એવી દૃષ્ટિ થઈ છે તેથી જ્ઞાની પોતાના સિવાય અનંત પદાર્થના બે ભાગ કરતા નથી. એક ઈષ્ટ છે ને એક અનિષ્ટ છે એવા ભાગ સમ્યગ્જ્ઞાની કરતા નથી. પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન ને આનંદરૂપ છે એવું જેને ભાન નથી એવા અજ્ઞાની પ્રાણી, જગતના બધા પદાર્થ જ્ઞાનમાં જોય તરીકે હોવા છતાં એક ઠીક છે, ગ્રહણ કરવા લાયક છે, એક અઠીક છે, દ્રેષ્ટ કરવા લાયક છે એમ બે ભાગ મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે છે.

અમારો આ પદાર્થ, અમારું ગામ, અમારો દેશ, એવો જેને પ્રેમ છે એને એનાથી વિરુદ્ધ પદાર્થ પર દ્રેષ્ટ હોય છે, હોય છે ને હોય છે. સ્ત્રી આદિ પ્રિય પદાર્થ છે; શરીર પ્રિય છે, એમાં પ્રેમ કરવો તથા બીજો પદાર્થ એનાથી વિરુદ્ધ છે એમાં દ્રેષ્ટ કરવો-આમાં બગાડ શો આવ્યો ? શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે જો રાગ-દ્રેષ્ટ કરવા લાયક નથી એવું તમે કહો છો તો એનો હેતુ શું છે ? તેના સમાધાનરૂપે આચાર્યિવ ગાથા કહે છે :-

રાગદ્રોઘદ્વયી દીર્ઘનેત્રાકર્ષણકર્મણા ।

અજ્ઞાનાત્સુચિરં જીવ : સંસારાદ્યૌ ભ્રમત્યસौ ॥ ૧૧ ॥

દીર્ઘ દોર બે ખેંચતાં, ભમે દંડ ભહુ વાર,

રાગ-દ્રેષ્ટ અજ્ઞાનથી, જીવ ભમે સંસાર. ૧૧.

## ઈષ્ટોપદેશ

જેની દાસ્તિ મિથ્યા છે જે અજ્ઞાનથી અર્થાત્ પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમૂર્તિ છે, જગતનો જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે, પોતામાં કોઈ ચીજ પ્રિય-અપ્રિય છે નહીં-એવું સમ્યક્ જ્ઞાન ન હોવાથી અજ્ઞાની રાગ-દ્રેષ્ટ રૂપી બે લાંબી દોરી બેંચીને સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ઘણો સમય સુધી ભમતો રહે છે.

પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપને ભૂલીને શરીર ઠીક હો તો મને ઠીક, મારો દેશ ઠીક હો તો મને ઠીક, મારું કુટુંબ ઠીક હો તો મને ઠીક-અમ અજ્ઞાની રાગ કરે છે, મિથ્યાદાસ્તિના રાગની અહીં વાત છે. અમારા સંપ્રદાયના શ્રાવક બધાં સુખી હો તો અમને ઠીક. એનો અર્થ કે જેણે શ્રાવકને પોતાના માન્યા તે મિથ્યાદાસ્તિ છે. પોતાનું કોઈ છે જ નહીં. શ્રાવક-શ્રાવિકા-સંપ્રદાય એ કોઈ પોતાનું છે જ નહિ.

અમારું કુટુંબ-સ્ત્રી આદિ બધા સુખી હોય તો ઠીક એવો જે રાગ છે, તે મિથ્યાદાસ્તિના મહાન મિથ્યાત્વના પાપની ભૂમિકામાં આવો રાગ હોય છે. કેમ કે જગતની ચીજ જ્ઞેય તરીકે એકરૂપ છે ને આત્મા જ્ઞાતા તરીકે એકરૂપ છે પરંતુ અજ્ઞાનીએ પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપનું શ્રદ્ધા-જ્ઞાન છોડી દઈને જ્ઞેય તરીકે જાણવા લાયક એકરૂપમાં બે ભાગ પાડ્યા છે.

પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન-જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે તેને છોડીને જે અનંત ચીજ છે તે જ્ઞાનમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કરવા લાયક છે જ નહિ. બધી ચીજ જ્ઞાનમાં જાણવાલાયક છે: આત્મા પ્રત્યે પ્રેમનો વિકલ્પ આવે છે એ બીજી વાત છે પરંતુ એ પ્રેમ સારો છે એવું માનવાવાળા પર પ્રત્યે દ્રેષ્ટ કર્યા વિના રહેશે જ નહીં. અહીં કહે છે કે આત્માનું સ્વરૂપ શુદ્ધચિદાનંદ છે એનું જેને જ્ઞાન નથી તે પોતાના સિવાય બીજા પદાર્થમાં કોઈને પ્રેમ કરે છે તો કોઈ પ્રત્યે દ્રેષ્ટ કરે છે, અજ્ઞાનીને આવો રાગ-દ્રેષ્ટ કરવાથી પોતાનો ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થતો નથી.

અજ્ઞાનથી એક ઉપર પ્રેમ કરે છે તો બીજા ઉપર દ્રેષ્ટ થયા વિના રહેશે જ નહિ. પોતે વિશ્વ ઉપર પ્રેમ કરે તો વિશ્વ પ્રત્યે પ્રેમ નહિ કરનાર ઉપર દ્રેષ્ટ થયા વિના રહેશે નહિ. આ અજ્ઞાનીના રાગદ્રેષ્ટની વાત છે. જ્ઞાનીને થોડો રાગ હોય છે. એને એ જ્ઞેય તરીકે જાણો છે, રાગનો રાગ નહિ, દ્રેષ્ટનો દ્રેષ્ટ નહિ. રાગ આદિ થોડા વિકલ્પો હોય છે. એને સમ્યગદાસ્તિ જાણો છે. શુભ રાગ ઠીક ને અશુભ રાગ અઠીક એવું મિથ્યાદાસ્તિ માને છે. એક બાજુ રામ ને એક બાજુ ગામ. ભગવાન આત્મા સચ્ચિદાનંદ જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ, એને જગતની બીજી કોઈ ચીજ પ્રેમ કરવા લાયક છે જ નહિ. પ્રેમ કરવા લાયક જો કોઈ પદાર્થને માન્યો તો એના વિરુદ્ધમાં દ્રેષ્ટ કર્યા વગર રહેશે નહિ. રાગ-દ્રેષ્ટ કરવો એ આત્માનો સ્વભાવ છે જ નહિ. છતાં એ રાગ-દ્રેષ્ટ કરે છે એ મિથ્યાદાસ્તિ રાગ-દ્રેષ્ટનો કર્તા થઈને નવા કર્મ બાંધે છે ને ૮૪ માં રખેઠે છે. એવા પાગલને ડાચા કરવાની રીત શું? -કે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપી છે એવો નિશ્ચય કરો અને કોઈ પદાર્થ પ્રેમ કે દ્રેષ્ટ કરવા લાયક જગતમાં છે જ નહીં આવો નિર્ણય

કરવો તે પાગલમાંથી ડાખ્યા કરવાની રીત છે.

ત્યાગી નામ ઘારીને, શ્રાવક નામ ઘારીને જો તે એમ માને કે શરીર ઠીક હોય તો ધર્મ ઠીક થાય-  
એ મૂઢ મિથ્યાદિષ્ટ છે. શરીર નીરોગી હશે તો મારાથી દ્યા થશે એવું જે માને છે તે મૂઢ મિથ્યાદિષ્ટ  
છે. મિથ્યાદિષ્ટ રાગ કરે છે તો શક્તિરૂપે દ્રેષ છે જ અને જો દ્રેષ કરે છે તો શક્તિરૂપે રાગ છે જ. જ્ઞાની  
સમ્યગાદિષ્ટને રાગ-દ્રેષ હોતો નથી, પોતાની કમજોરીથી થોડા રાગ આદિ આવે છે તે રાગનો રાગ  
નથી પરન્તુ રાગનું જ્ઞાન કરે છે. અજ્ઞાની મિથ્યાદિષ્ટ જે મૂઢ જીવ છે તેને કોઈ પણ પ્રાણી પ્રત્યે આ  
દ્યા પાળવા લાયક જીવ છે, રક્ષા કરવા લાયક છે એવો જે રાગ છે એ મિથ્યાદિષ્ટનો રાગ છે. એને  
જો રાગ આવ્યો તો એનાથી વિરુદ્ધ દ્રેષ આવશે જ.

જીવ અજ્ઞાનથી રાગ-દ્રેષ રૂપી બે લાંબી દોરી વડે સંસારમાં રખડતો રહે છે. એક તરફ રાગ કે  
આ પ્રાણી રક્ષા કરવા લાયક છે, આ દેહ મારો છે, આ શરીર, આ સ્ત્રી મારી છે એવો પ્રેમ અને  
તેનાથી વિરુદ્ધમાં દ્રેષ ભાવ; એવા રાગ-દ્રેષ રૂપી લાંબી દોરીના ખેંચતાજાથી સંસારરૂપી સાગરમાં  
ઘણા કાળ સુધી ઘૂમતો રહે છે. ઈના અવતારમાં તરફડતો રહે છે. પરિવર્તન કરતો રહે છે. દ્રવ્ય-  
ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ અને ભાવ એ પંચ પરાવર્તનરૂપ આ સંસારમાં રખડ્યા કરે છે.

આ સંસારમાં આત્મા સિવાય અનંત રજકણો છે, એના સંબંધમાં રખડવાનું છે તે દ્રવ્ય સંસાર  
પરાવર્તન છે. આત્માને ૧૪ બ્રહ્માંડમાં દરેક ક્ષેત્રમાં જન્મ લેવો તથા મરવું તે ક્ષેત્રપરાવર્તન છે. દરેક  
સમયમાં અનંતવાર જન્મ લેવા તથા મરવું તે કાળપરાવર્તન છે. નરક-મનુષ્ય-ઢોર-સ્વર્ગ એવા  
અનેક ભવ કરવા તે ભવપરાવર્તન છે. શુભ ને અશુભ ભાવ, દ્યા-દાન, પ્રત પરિણામ તે શુભ,  
જૂંહ, ચોરી, હિંસા, અશુભ એમાં રખડવું ને આ મારો છે એ માનીને રખડવું તે ભાવપરાવર્તન છે.

સ્ત્રી-પુત્ર તે સંસાર નથી, સંસાર તો એની પર્યાયમાં જે રાગ-દ્રેષ અજ્ઞાન છે તે સંસાર છે. સ્ત્રી-  
પુત્ર સંસાર હો તો મૃત્યુકાળમાં આ દેહ-સ્ત્રી-પુત્ર અહીં પડ્યા રહેશે, દેહ છૂટી જશે એટલે સંસાર  
છૂટી જશે અને મોક્ષ થઈ જશે કેમ? પરંતુ તે સંસાર છે જ નહીં. પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપની શ્રદ્ધા છોડીને  
હું પરન્તુ કરી શકું, પેરમાં પ્રેમ અને દ્રેષ એવા મિથ્યાત્વ સહિતનો ભાવ એ મિથ્યાદિષ્ટનો ભાવ જ  
સંસાર છે.

પોતાના જ્ઞાનાનંદ સચ્ચિદાનંદ સિદ્ધ સમાન સ્વરૂપને ભૂલીને રાગ-દ્રેષમાં પ્રીતિ કરીને એ ઠીક  
છે એવી માન્યતા તે જ સંસારમાં પરિભ્રમજાનું મૂળ છે. પંચ પરાવર્તનરૂપ સંસારમાં શુભ ને અશુભ  
બન્ને ભાવ સંસાર છે એમ આવ્યું. પંચ પરાવર્તનરૂપ એ પાંચમાં વારંવાર પરાવર્તન કરીને ચારે  
ગતિમાં રખડે છે. કોઈ કહે છે કે કર્મ રખડાવે છે. પણ કર્મ ક્યાં રખડાવે છે? કર્મ તો જડ છે, એ તો

## ઇષ્ટોપદેશ

જ્ઞાનમાં જ્ઞેય છે. કર્મ અમને નુકસાન કરશે એવી માન્યતા મિથ્યાત્વ છે.

સમ્યગદ્વારાનિને પંચ પરમેષ્ઠી દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પ્રત્યે પ્રેમ ને એનાથી વિરુદ્ધ કુગુરુ-કુદેવ-કુશાસ્ત્ર પ્રત્યે દ્વેષનો અંશ છે, પણ એ રાગ અને દ્વેષ પોતાના જ્ઞાતાનું જ્ઞેય છે. તેને પોતાના માનતો નથી, પોતાથી થયા માનતો નથી ને તેનાથી લાભ માનતો નથી. વ્યવહાર સમક્ષિત છે પણ તે જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. રાગ છે તો મને લાભ છે, રાગ કર્યો તો ઠીક કર્યું એમ માને તે મિથ્યાદ્વારાનિને જ્યાં સુધી અસ્થિરતા છે ત્યાં સુધી રાગ રહે છે અને દ્વેષનો અંશ પણ રહે છે પણ સ્વરૂપમાં એકત્વ નથી કરતા અને અજ્ઞાની તો એમાં જ પદ્ધતો રહે છે કે રાગ કર્યો તે ઠીક કર્યું.

આત્મા સચ્ચિદાનંદ જ્ઞાતાસ્વરૂપ છે. આત્મામાં એવી કોઈ ચીજ નથી જે રાગ કરવા લાયક હો અને કોઈ એવી ચીજ પણ નથી જે દ્વેષ કરવા લાયક હો. વળી જે ચીજ અનંત છે એમાં બે ભાગ નથી કે આ ઈષ્ટ છે ને આ અનિષ્ટ છે-એમ બે ભાગ નથી. એ તો જ્ઞેય તરીકે જગતના પદાર્થ છે. પોતાનું સ્વરૂપનું ખૂન કરવાવાળો મિથ્યાદ્વારાનિ જીવ હું જ્ઞાન છું એમ નહીં માનીને, જગતની ચીજને, જ્ઞેય તરીકે એકરૂપે જાણવી જોઈએ એના બે ભાગ પાડી દે છે. આ અનુકૂળ એ ઠીક છે અને પ્રતિકૂળ એ અઠીક છે એવા રાગદ્વેષ કરે છે. સમ્યગદ્વારાનિ જે રાગદ્વેષ હોય છે તે ચીજને ઠીક-અઠીક માનીને જ્ઞેયના બે ભાગ પાડીને રાગ-દ્વેષ કરતા નથી. અહીં તો આચાર્ય ખૂબ જ સૂક્ષ્મ રાગ-દ્વેષની વ્યાખ્યા કરે છે. જ્ઞાનીને ઘર્માને લડાઈના ભાવ પણ આવે છે અને ૮૮ હંડાર રાણીઓનો ભોગ લેવાની વૃત્તિ પણ હોય છે પણ તે વૃત્તિની વાસના મને ઠીક છે એમ નથી. એં વૃત્તિથી ભિન્નપણું કરી નાખ્યું છે. જ્ઞાનાનંદમાં એકત્વ થઈને રાગથી ભિન્નતા કરી દીધી છે. તેથી તે સમયમાં પણ ઘર્મા રાગથી પૃથ્વક છે ને સ્વભાવથી એકત્વ છે.

અજ્ઞાની પર ચીજ પ્રત્યેના રાગના સમયમાં રાગ ને જ્ઞાનને એક માનીને પર ચીજમાં બે ભાગ પાડે છે, તે મિથ્યાદ્વારાનિનો રાગ છે. અજ્ઞાનીને રાગ ને દ્વેષ એકસાથે છે ને જ્ઞાનીને જ્ઞાતાદ્વારાપણું એકસાથે છે. હું આત્મા જ્ઞાનાનંદ મૂર્તિ છું એવું ભાન છે ત્યાં રાગ અને દ્વેષ શક્તિ-વક્તિરૂપે છે જ નહીં. જ્ઞાની પર ચીજમાં બેદ નથી પાડતા, બે ભાગ નથી કરતા, જ્ઞેય તરીકે જાણે છે.

આમ તો દિગંબર સાધુ થઈને અનંતવાર નવમી ગ્રૈવેયકમાં ગયો, પરન્તુ શું થયું? મિથ્યાદ્વારાનિ હતો. શ્રાવક પણ અનંતવાર થયો પણ વિકલ્પ-રાગ આવ્યો તે હું ઠીક કરું છું, મારું આચરણ છે, મારું કર્તવ્ય છે એવું માનવાવાળો મિથ્યાદ્વારાનિ હતો. અંદર ચૈતન્યશક્તિનો ભંડાર ભર્યો છે, આનંદનો ભંડાર, જ્ઞાનનો ભંડાર ભર્યો છે. કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરી શકે છે એટલી એમાં તાકાત છે, શું રાગ-દ્વેષ અંદરમાં ભર્યો છે? પર પદાર્થ રાગ-દ્વેષ નથી કરાવતા તથા આત્મામાં રાગ-દ્વેષ છે નહીં અને પરમાં જે રાગ-દ્વેષ કરે છે તે પાગલ મિથ્યાદ્વારાનિ હતો.

અહીં તો આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે ભગવાન! તારી મૂરીમાં, પુંજીમાં સ્વરૂપમાં રાગ-દ્વેષ

બિલકુલ નથી અને બીજી ચીજ તને રાગદ્વેષ કરાવે એવી એનામાં તાકાત નથી. પણ તારા સ્વભાવના જ્ઞાતાપણાને છોડીને અજ્ઞાનના કારણે લાંબી દોરી ચલાવે છે. આ ઠીક છે, આ અઠીક છે એવું અનંતકળથી રાગ-દ્વેષનું મંથન કર્યું છે. પોતાના જ્ઞાતાદ્રષ્ટા સ્વભાવમાં ડૂબવું જોઈએ, જ્ઞાનાનંદમાં આવવું જોઈએ. એને છોડીને અજ્ઞાની રાગ-દ્વેષમાં ડૂબી ગયો છે. એનાથી તરવું દુસ્તર-મુશ્કેલ થઈ ગયું છે. જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવમાં વિકલ્પનું ઉત્થાન છે જ નહીં, તેમાં પર પદાર્થનો તો ત્રિકાળ અભાવ છે તથા એમાં શુભાશુભ પરિણામ ઉઠે છે એનો પણ અભાવ છે-એમ જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થઈને વિકલ્પને પૃથ્વી કરવો તે જ આત્માના હિતનો ઉપાય છે, બીજો કોઈ ઉપાય છે નહીં.

શરીર આદિ ઠીક છો તો પરોપકાર કરી શકું, સેવા કરી શકું-આવું માનનાર મૂઢ છે. શરીર તો જડછે, શરીરની કિયા છે તે જડની કિયા છે, તે કિયાને તું કરે તો શરીર ને આત્મા એક થઈ જાય, પણ એમ તો થતું નથી. અજ્ઞાનથી શરીર આદિમાં આત્મભાંતિથી અતિ દીર્ઘ કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે. અનાદિ સંસારથી એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધી શરીરાદિને પોતાનું માને છે, આત્મભાંતિથી શરીર પ્રત્યે એકત્વ બુદ્ધિ છે, રાગ પ્રત્યે એકત્વબુદ્ધિ છે. એ કારણથી અનંતભવ કરે છે. એમ સાધુ ત્યાણી થઈને પણ રાગથી મને લાભ થશે એમ રાગથી એકત્વબુદ્ધિ કરે તે મિથ્યાત્વભાવ છે, તે મિથ્યાત્વબુદ્ધિ પરિભ્રમણનું કારણ છે, 'પરિભ્રમણનું મૂળ છે. તેના લીધે ઘણા લાંબા સમય સુધી સંસારમાં રખજ્યા કરે છે.'

પોતાના સિવાય બીજી ચીજમાં ઈષ્ટપણું માનીને મૂઢ પ્રાણી એના ઉપર રાગ કરે છે તથા અનિષ્ટ વસ્તુમાં અપીતિ થવાને કારણે દ્વેષ કરે છે. શરીરમાં રોગ થયો પણ એ તો જડની પર્યાય છે. શરીરમાં રોગ થયો અને સેવા કરવાવાળો બરાબર હોય તો પરિણામ સારા રહે. મૂઢ ! પરના કારણે તારા પરિણામ સારા રહે ? મિથ્યાદ્વિથી તેં આત્માનું ખૂન કર્યું છે.

બાપુ, ભાઈ ! તારો આત્મા પરવસ્તુમાં કોઈ ભાગ પાડીને અને થોડામાં થોડી નાની ચીજમાં પણ પ્રેમ કરવા લાયક છે, રક્ષા કરવા લાયક છે એમ માને તો બીજી ચીજ દ્વેષ કરવા લાયક છે એમ થયું-એ ભાવને મિથ્યાત્વભાવ કહે છે. આવા ઉપદેશનું નામ ઈષ્ટોપદેશ છે.

પોતાના જ્ઞાન-દર્શન સ્વભાવને છોડીને રાગ ઠીક છે એવા મિથ્યાદ્વિના રાગમાં રાગની વ્યક્તતા છે ને દ્વેષ શક્તિરૂપે પડ્યો જ છે તથા ધર્મના વિરોધીને મારવો એવા દ્વેષ ભાવ વખતે બીજા પ્રત્યેનો રાગ શક્તિરૂપે પડ્યો જ છે. જેમ જ્ઞાનીને જ્ઞાતાપણું કાયમ રહે છે, પરમાં ઠીક-અઠીકપણું હોતું જ નથી તેમ અજ્ઞાનીને હંમેશાં રાગ-દ્વેષ ઠીક છે એવું અજ્ઞાનપણું હોય છે.

તેથી આચાર્યદ્વિને રાગ-દ્વેષ બન્નેને જોડી બતાવી છે. જેણે જૈયોમાં ઠીક-અઠીકપણારૂપ બે ભાગ પાડી દીધા ને જ્ઞાનમાં પણ ખંડ પાડ્યો તેમાં બધા જ દોષ આવી જાય છે. મિથ્યાત્વનો દોષ, અનંતાનુંબંધીનો દોષ, કર્તા, ભોક્તા આદિનો દોષ બધા જ દોષ એમાં આવી જાય એવો બગાડ તે અજ્ઞાનીને થાય છે. એમ શિષ્યના ઉત્તરરૂપે કહ્યું....

## પર પદાર્થને ભલા-બૂરા માનવા તે જ સંસાર-ભ્રમણનું કારણ

\*\*\*\*\* [તા. ૨૫-૩-૬૬] \*\*\*\*\*

મિથ્યાત્વ સહિતના રાગ-દ્રેષની આ વાત છે, હું જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છું એમ જ્યાં જ્ઞાતાપણાનું ભાન નથી ત્યાં અજ્ઞાનીને પોતાના સિવાય અન્ય પદાર્થમાં ‘આ ઠીક છે ને આ અઠીક છે’ એમ રાગ-દ્રેષનો અભિપ્રાય થાય છે. અને તે મિથ્યાત્વ સહિતના રાગ-દ્રેષ છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પણ પરદવ્ય છે. તેથી તેને હિતકારી માનવા એ મિથ્યાત્વ સહિતનો રાગ છે. અહા ! જો કે તેની શ્રદ્ધા કરવી તે તો પુણ્ય છે પણ તે મને હિતના કરનારા છે-પરદવ્ય મારું હિત કરી દેશે એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ સહિતનો રાગ છે. અને જ્યાં રાગ સ્વપાય છે ત્યાં તેનાથી પ્રતિકૂળ વિષયો ઉપર દ્રેષ થયા વિના રહે જ નહિ. ઉપવાસ આદિથી શરીરને શોષતાં જીવને લાભ થશે તેમ માનનારને પણ મિથ્યાત્વ સહિતનો રાગ છે. કેમકે જગતમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ પદાર્થ કોઈ છે જ નહિ. માત્ર આત્મા જ્ઞાતા ને પરપદાર્થ જ્ઞેય-બસ એટલો સંબંધ છે. આત્મા આનંદસ્વરૂપ હોવાથી તેની દર્શિ અને એકાગ્રતાથી આત્માને શાંતિનો લાભ થાય છે.

મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં સાતમો અધિકાર આવે છે કે મિથ્યાદર્શિ સંસારમાં નરકાદિમાં દુઃખ જાણી તથા સ્વર્ગાદિમાં પણ જન્મ-મરણાદિનાં દુઃખ જાણી સંસારથી ઉદાસ થઈ મોકને ઈચ્છે છે. હવે એ દુઃખોને તો બધાય દુઃખ જાણે છે, પણ ઈર્દ્ર-અહમિન્ડાદિક વિષયાનુરાગથી ઈન્દ્રિયજનિત સુખ ભોગવે છે તેને પણ દુઃખ જાણી નિરાકૃત સુખ અવસ્થાને ઓળખીને જે મોકને ચાહે છે તે જ સમ્યગદર્શિ જાણવો. અહા ! અજ્ઞાની સ્વર્ગમાં જન્મ-મરણના દુઃખો છે એમ તો જાણે છે. પણ ઈન્દ્રિયની આશા-વિષયનો રાગ પણ દુઃખ છે એમ જાણતો નથી. પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યા વિના એ સ્વર્ગના સુખમાં સુખબુદ્ધિ રહે એ જન્મ-મરણને દુઃખ માને તો તે પણ દર્શિ મિથ્યા છે.

‘વળી વિષયસુખાદિનાં ફળ નરકાદિક છે,’ વિષય સુખ સેવશું તો નરકમાં જશું એમ અજ્ઞાનીને ડર લાગે છે. પણ વિષય સેવવાનો ભાવ જ દુઃખરૂપ છે ને આત્મા આનંદરૂપ છે તેવી તો દર્શિ કરતો નથી. ‘શરીર અશુચિમય અને વિનાશિક છે, પોષણ કરવા યોગ્ય નથી’-આમ માનનારા પણ

મિથ્યાદસ્તિ છે. કેમ કે એ તો દેખ થયો. પરદવ્યને શું છે? સમ્યગટસ્તિ તો તે પોષવાયોગ્ય છે કે નથી. તેની દસ્તિ છોડી, આત્મા આનંદકંદ છે તેમ તેની દસ્તિ કરે છે. ‘તથા કુટુંબાદિક સ્વાર્થનાં સગાં છે.’ માટે છોડવા-એમ માનનાર પરદવ્યને અહિતકર માને છે જે મિથ્યાત્વ છે. ભાઈ! તું પોતે અજ્ઞાનથી લુંટાય છે ત્યારે તેને લુંટારા કહેવાય છે. તે તો પરચીજ છે. પરચીજ તને નુકસાન કર્યાં કરે છે? પણ પરદવ્યમાં અનિષ્ટની માન્યતા તે જ નુકસાન-મિથ્યાત્વ છે.-આમ અજ્ઞાની પરદવ્યોનો દોષ વિચારી તેનો ત્યાગ કરે છે. પણ એ તો મિથ્યા છે. કેમકે દોષ પોતાનો છે કે પરનો? પરમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણું માનવું તે પોતાનો દોષ છે.

‘તથા ગ્રતાદિનું ફળ સ્વર્ગ-મોક્ષ છે, તપશ્ચરણાદિ પવિત્ર અવિનાશી ફળના આપનાર છે, એ વે શરીર શોષવા યોગ્ય છે તથા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રાદિ હિતકારી છે. ઈત્યાદિ પરદવ્યોનો ગુણ વિચારી તેને જ અંગીકાર કરે છે.’ પણ ‘પરદવ્યોમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટરૂપ શ્રદ્ધાન કરવું એ મિથ્યા છે. પરદવ્ય ઈષ્ટ-અનિષ્ટ છે નહિ. છતાં માને તે મિથ્યાદસ્તિ છે.

‘વળી (પરદવ્યોમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટરૂપ શ્રદ્ધાન કરવું.) એ જ શ્રદ્ધા નથી તેને ઉદાસીનતા પણ દેખબુદ્ધિરૂપ હોય છે’-પરદવ્ય સારાં નથી અર્થાત્ સ્ત્રી-પુત્રાદિ નુકસાનકારક છે એમ ઉદાસ થઈ જાય તો તે પણ દેખબુદ્ધિ છે. ‘કારણ કે-કોઈને બૂરા જાણવા તેનું જ નામ દેખ છે.’

**પ્રશ્ન :-** તો સમ્યગટસ્તિ પણ પરદવ્યોને બૂરાં જાણીને ત્યાગ કરે છે?

**ઉત્તર :-** સમ્યગટસ્તિ પરદવ્યોને બૂરાં જાણતો નથી પણ પોતાના રાગભાવને બૂરો જાણો છે, પોતે રાગભાવને છોડે છે તેથી તેના કારણોનો પણ ત્યાગ થાય છે’ અર્થાત્ નિમિત્તનું લક્ષ છૂટી જાય છે. ‘વસ્તુ વિચારતાં કોઈ પરદવ્ય તો ભલાં-બૂરાં છે જ નહિ.’ અહા! દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર આત્માનું ભલું કરી દે કે કુટુંબ-કબિલા આત્માનું બૂરું કરી દે તેમ છે-જ નહિ. કોઈ એવાં દ્રવ્યો નથી કે જે આત્માનું ભલું-બૂરું કરી દે, એવો બેદ તેમાં છે નહિ.

અહા! જ્ઞાનીને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વસ્તુ કોઈ છે જ નહિ. જો હોય તો, ઈષ્ટ પોતાનો સ્વભાવ ને અનિષ્ટ રાગ-દેખાદિ. તે સિવાય ત્રીજ કોઈ ચીજ હોતી નથી. પોતાના આનંદકંદસ્વભાવની રચિ કરવી તે ઈષ્ટ છે ને પુષ્ય-પાપના વિકલ્ય તે અનિષ્ટ છે. જીણી વાત છે, ભાઈ! શ્રદ્ધાની વાતની લોકોને ખબર જ નથી. ને બહારના ત્યાગ કરીને માને છે કે અમે ત્યાગી છીએ. પણ ભાઈ! આત્મા પરમાર્થ રાગનો ત્યાગ કરનાર પણ નથી. કેમ કે રાગનો ત્યાગ કરે તેવું સ્વરૂપમાં નથી-સ્વરૂપ તો શુદ્ધ છે. પણ તેની (સ્વરૂપની) દસ્તિ થતાં રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેને રાગ ટાળ્યો તેમ વ્યવહારથી કથન કરવામાં આવે છે. આવી વાત છે ભાઈ!

## ઈષ્ટોપદેશં

આહા ! આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તો તે કઈ ચીજને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માને ? ને કઈ ચીજને છોડતા કે ગ્રહણ કરતા તેને લાભ-નુકસાન થાય ? અહા ! ચૈતન્યતત્ત્વ એકલું નિરાણું-પરદ્રવ્યના સંબંધ વિનાનું છે. તેની દાખિમાં કોઈ પરદ્રવ્ય કિંચિત્ પણ હિતકારી કે અહિતકારી છે જ નહિ.

પ્રશ્ન :- તો પછી શું કરવું ? પરને છોડવા જતાં તો મિથ્યાત્વ લાગે છે ?

સમાધાન :- ભાઈ ! પરપદાર્થને છોડવા નથી. કેમકે આ પદાર્થ પ્રતિકૂળ છે માટે છોટું તેવો ભાવ તો મિથ્યાત્વ છે. કોઈ પણ પરદ્રવ્ય પ્રતિકૂળ કે અનુકૂળ છે જ નહિ, તે તો જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. ઇતાં, જ્ઞેયને ઠેકાણે તેને પ્રતિકૂળ કે અનુકૂળ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

જ્ઞાનીને પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે રાગનો ભાવ તો થાય છે. પણ તે હેયબુદ્ધિએ હોય છે. વળી તે પરદ્રવ્ય છે માટે મને રાગ થયો છે ને રાગ થયો તો મને ધર્મનો લાભ થશે તેવી માન્યતા તેને હોતી નથી. અહા ! લાભની ખાણ તો અનંતશુદ્ધાનો પિંડ આત્મા છે. પણ તેની જગ્યાએ લાભનું ઠેકાણું જે મંદરાગને, પરને, નિમિત્તને માને છે તેને મિથ્યાશલ્ય છે, તે મિથ્યાત્વથી ચંચળ ને અધીરો થઈ જાય છે. જ્યારે જ્ઞાનીને જરી અસ્થિરતાની ચંચળતા થઈ જાય છે તે પુરુષાર્થની કમજોરી છે. અહા ! કોઈ પદાર્થ ઈષ્ટ લાગે છે માટે તેને રાગ થાય છે એમ નથી. તેમ જ સ્વભાવ રાગને કરે છે તેમ પણ નથી. પરંતુ પુરુષાર્થની કમજોરીથી થાય છે.-આમ દાખિ હોવાથી તે રાગને જ્ઞાતા તરીકે જાણે છે.

જેટલા દોષ છે તે બધા, રાગ-દ્રેષ્ણના સંબંધથી અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે ‘આ મારા છે’ એમ માનીને રાગ કરે છે ત્યારે તેને બીજા ઉપર દ્રેષ્ણ આવ્યા વિના રહેતો નથી. અજ્ઞાનીને સ્વપદાર્થની અને પરપદાર્થની બિન્નતાની ખબર નથી. તેથી તેને ક્યાંય પરપદાર્થમાં પ્રીતિ-લાભબુદ્ધિ થયા વિના રહેતી નથી. અને તેથી બીજા પદાર્થમાં દ્રેષ્ણબુદ્ધિ થયા વિના રહેતી નથી.

અહા ! સ્વને ભૂતીને જ્યાં પરમાં નિજ-પરનો ભેદ પડ્યો, મારા ને તારાનો ભાગ પડ્યો ત્યાં મિથ્યાત્વનો રાગ-દ્રેષ્ણ થાય છે. અને તેવી રીતે હું ભલો ને બીજા બધા ખરાબ એમ માનતાં પણ મિથ્યાત્વની ઉત્પત્તિ થાય છે. ભાઈ ! તને બ્રહ્મજ્ઞા થઈ છે. હું જ્ઞાન ને તે જ્ઞેય-એમ માનને ભાઈ ! પરપદાર્થ ચાહે તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર હો, પંચ પરમેષ્ઠિ હો, નિંઘોદ હો કે શત્રુ હો-બધા આત્માના જ્ઞાનના જ્ઞેય છે. પણ આ ઠીક કે આ અઠીક એવું વસ્તુમાં નથી. તેમ જ અહીં સમ્યગ્જ્ઞાનમાં પણ નથી. છતાં તે પરિણામમાં ઠીક-અઠીક માની રાગ-દ્રેષ્ણ ઉભા કર્યા છે.

અહા ! દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા કરવી તે મિથ્યાત્વ નથી. પણ એ રાગ છે. પરંતુ તે રાગથી

મારું કલ્યાણ થશે તેમ માનવું તે ભિથ્યાત્વ છે. કેમકે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે તો ગણધરને ને સમક્રિતીને પણ રાગ હોય છે. છતાં પણ તે રાગ પરને લઈને થયો છે કે તે મારું કર્તવ્ય છે-મારો સ્વભાવ છે એમ તે જાણતા-માનતા નથી. પણ તે ભૂમિકામાં એવો રાગ આવ્યા વિના રહેતો નથી. જ્યારે અજ્ઞાની તો રાગને જ કલ્યાણનું કારણ માને છે. તેના-ભિથ્યાત્વ સહિતના રાગની અહીં વાત ચાલે છે.

દ્રવ્યલિંગી ૨૮ મૂલ ગુણ પાળીને અનંતવાર નવમી ગ્રેવેયકે ગયો છે. તોપણ પુણ્યને ધર્મ માન્યો છે ને શરીરની કિયા મારાથી થાય છે તેમ માનીને ભિથ્યાત્વને પાણ્યો છે. નવમી ગ્રેવેયકે ગયો પણ આ ભિથ્યાત્વને ટાણ્યો નહિ. અજ્ઞાની જ્યાં સુધી આત્મા શુદ્ધ શાયક છે તેવી દર્શિ નહીં કરે અને પરપદાર્થમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટના ભાગલા પાડશે ત્યાં સુધી તેને ૮૪ના અવતાર ચાલ્યા કરશે પણ ‘હું ચૈતન્યમૂર્તિ છું-શુદ્ધ જ છું, રાગનો કણ પણ કરવો તે મારા સ્વરૂપમાં નથી’-એમ સ્વભાવની દર્શિ કરશે તો રાગ-દ્રેષ રોકાઈ જશે, ટળી જશે.

શ્રી ‘પંચાસ્તિકાય’ની ૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦ ગાથામાં કહ્યું છે કે જે સંસારમાં-ભિથ્યાત્વમાં રહેવાવાળો જીવ છે તેને રાગ-દ્રેષ પરિણામ થાય છે. તેનાથી કર્મબંધ થાય છે. બાંધેલ કર્મથી સ્વર્ગાર્ડિ ગતિ જીવને થાય છે. તેનાથી શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. શરીર પ્રાપ્ત થવાથી પાંચ ઈદ્રિયની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઈન્દ્રિયો પર ઉપર લક્ષ કરનારી હોય છે ને વિષયને-પરને શુભ-અશુભ માનતાં રાગ-દ્રેષ થાય છે. આ પ્રમાણે સંસારચકમાં જીવને ભાવં થયા કરે છે એમ જિનવરોએ કહ્યું છે.

અહા ! અનંતવાર સમવસરણ જોયા, અનંતવાર ભગવાન જોયા ને અનંતવાર દ્રવ્યલિંગી પણ થયો. પણ એ તો પર વિષય છે. ને તેનાથી શુભરાગ-પુણ્ય થયું, જે બંધનું કારણ થયું. અહા ભાઈ ! એક ને એક બે જેવી વસ્તુ છે કે પોતાના આત્માને-સ્વને વિષય કરે તો તેમાં રાગ ન થાય ને પરનો વિષય કરે તો તેમાં રાગ શુભ કે અશુભ થયા વિના રહે નહીં. માટે પરનું લક્ષ છોડે તો સ્વમાં જવાય. પણ જે પરના લક્ષમાં જ લાભ માને છે તે પરલક્ષ છોડે કેવી રીતે ? અહા ! સમવસરણમાં અનંતવાર ગયો છે ને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પાસે પણ ગયો છે. પણ તેથી શું ? કામ-ભોગ ને બંધ કથા સાંભળી છે. સમયસારની ચોથી ગાથામાં આવે છે કે ‘શ્રુત-પરિચિત-અનુભૂત સર્વને કામ ભોગબંધન કથા...’ કામ એટલે રાગ ને ભોગ એટલે દુઃખને ભોગવવું. આમ પુણ્યપાપને કરવાની તથા ભોગવવાની વાત તેણે સાંભળી છે. પણ રાગ-દ્રેષ વિનાના આત્માની વાત તેણે સાંભળી નથી.

શ્રી ‘સમયસાર’ ની ૩૧ મી ગાથામાં જિતેન્દ્રિયની વ્યાખ્યા કરી છે કે પાંચ દ્રવ્યેન્દ્રિય, ખંડ-ખંડ શાન-ભાવેન્દ્રિય અને દ્રવ્યેન્દ્રિયના વિષયોથી હઠીને અતીન્દ્રિય આત્મા તરફ જાય ત્યારે વિષયો

## ઇષ્ટોપદેશ

જીત્યા કહેવાય. ને ત્યારે જિતેન્દ્રિયપણું કહેવાય છે. અહા ! સ્વના લક્ષ વિના આ શરીર મળ્યું, શરીરથી ઇન્દ્રિયો મળી ને ઇન્દ્રિયોથી પર લક્ષ કરતાં રાગ-દ્રેષ થયા, રાગ-દ્રેષથી બંધ થયો ને બંધથી પાછું શરીર મળ્યું. આમ ચક્કર ચાલ્યા કરે છે.-જીવનું અનાદિથી ભવ-પરિબ્રમણ થયા જ કરે છે. એમ જિનેન્દ્રદેવ-સર્વજ્ઞ-ત્રિલોકનાથ કહે છે.

અહા ! સ્વની રૂચિ વિના પરપદાર્થના લક્ષમાં ઠીક-અઠીક માનીને, રાગ-દ્રેષ કરીને મિથ્યાત્વના ભાવથી તે રખડી રહ્યો છે. જ્યાં સુધી આ ઠીક-અઠીકપણું પરના વિષયમાં ઇન્દ્રિય તરફના લક્ષમાં રહેશે ત્યાં સુધી સંસાર એમ ને એમ ઊભો રહેશે. પણ જ્યારે ઇન્દ્રિયાતીત ભગવાન આત્માની દાઢિ કરશે ત્યારે તે અટકશે. સ્વ ચૈતન્યનો આશ્રય કરતાં ને પરની એકત્વબુદ્ધિ છૂટતાં, રાગ-દ્રેષ (એકત્વબુદ્ધિવાળો) નહિ રહે ને સંસાર નહિ રહે-પરિબ્રમણ છૂટી જશે...



[પ્રવચન નં. ૧૧]

## નિજ સ્વભાવમાં સુખને શોધ, તો પરિભ્રમણના કુદાંબ ટળશે

[તા. ૨૬-૩-૬૬]

જેમ દૂધમાં રવૈયો (-દંડ) બહુ ફર્યા કરે છે, તેમ પોતાનું સ્વરૂપ કે જે આનંદ અને જ્ઞાન છે તેના ભાન વિના શુભ અને અશુભ રાગ અને તેમાં મને સુખ છે તેવા મિથ્યાત્વભાવથી જીવ અનંતકાળથી રવૈયાની માફક સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. તીર્થકર સર્વજાહેવે જે આત્મા જોયો તે આત્મા તો અંદર જ્ઞાન આનંદ સ્વરૂપ છે. પણ તે અતીન્દ્રિય આત્મસ્વરૂપને ભૂલીને પુણ્ય-પાપના ભાવથી અને તે મારા છે એવા મિથ્યાત્વભાવથી નવા કર્મ બાંધીને અનંતકાળથી ચોરાશીમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. તેને ક્યાંય સુખ છે નહિ કેમકે સુખ તો આત્મામાં છે, આત્માની શાંતિ આત્મામાં છે, અને સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે તે આત્માની શાંતિ અંદરમાંથી પ્રગટ કરીને પૂરણ આનંદની પ્રાપ્તિ કરી છે. પરંતુ એ આત્માની શાંતિ અજ્ઞાનીને મૂઢતાને લઈને સંતાઈ ગઈ છે. તેને ભાન નથી કે આ આત્મા શું? અને હું શેમાં શાંતિ માની રહ્યો છું! તેણે પુણ્યપાપના વિકારી ભાવને સુખરૂપ માન્યા છે અને તેના બંધનને પણ ઠીક માન્યું છે કે આ પુણ્ય-બંધન હોય તો ઠીક તથા તેના ફળ તરીકે ઘૂળ-ઘન આદિ સંયોગ મળે તે પણ ઠીક. પણ તેમાં સુખ કે હિં હતું? શું મૂઢ માને એટલે સુખ મળી જાય? જેર ખાય ને જીવન મારો તો જીવન મળી જાય?

આત્માનો ધર્મ-સ્વભાવ આત્મામાં છે, તો તેવા આત્માના સ્વભાવને અંદર ન માનતાં શુભાશુભ રાગ-વિકાર, તેનું બંધન અને તેના ફળમાં મને ઠીક છે એમ અનાદિથી માની રહ્યો છે. પોતાનું હિત જે સંવર-નિર્જરા ને મોક્ષની દર્શા તે તો પોતાના અંતર સ્વભાવમાંથી પ્રગટે તેવી ચીજ છે. તે કાંઈ બહારથી આવે એવી ચીજ નથી. છતાં તેનું ભાન નહિ હોવાથી સુખને માટે બહારમાં મથી રહ્યો છે. બહારનો ત્યાગી થયો હોય તોપણ જો અંદરમાં શુભરાગમાં મીઠાશ માને છે તો તે મિથ્યાત્વનો ત્યાગી નથી, પણ સમ્યગ્દર્શનનો ત્યાગી છે ને તેણે મિથ્યાત્વને ગ્રહણ કર્યું છે.

પ્રશ્ન :- સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વડે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત થાય છે ને ત્યાં મોક્ષમાં જીવ સુખી રહે છે, પણ સંસારમાં જીવ સુખી રહે તો શું નુકસાન છે? સંસારના સર્વ જીવ સુખની પ્રાપ્તિ કરવા ઈચ્છે

## ઇષ્ટોપદેશ

છે. હવે જો સંસારમાં સુખી થઈ જાય તો ખરાબ શું છે ? કે જેથી તેનો નાશ કરવા માટે સંતપુરુષ પ્રયત્ન કરે છે ?

તેના ઉત્તરમાં ગુરુ કહે છે કે-

**વિપદ્બવપદાવર્તે પદિકેવાતિવાહ્યતે ।**

યાવત્તાવદ્બવન્યાઃ પ્રચુરા વિપદઃ પુરઃ ॥ ૧૨ ॥

એક વિપદને ટાળતાં, અન્ય વિપદ બહુ આય,

પદિકા જાયમ ઘટિયંત્રમાં, એક જાય બહુ આય. ૧૨.

હે વત્સ ! પાણીમાં ચાલતા રેંટની માફક સંસારમાં એક આપદા જાય ત્યાં બીજી આપદા આવે છે. જેમકે સ્ત્રી મેળવવા જાય ત્યાં લક્ષ્મી ચાલી જાય. લક્ષ્મી મળે ત્યાં છોકરો જાય ને છોકરો બીજો મળે ત્યાં શરીરમાં ક્ષય લાગુ પડી જાય. આ તો બહારની અપેક્ષાથી વાત છે. આમ સંસારમાં પરિભ્રમણના કણમાં એક પછી એક વિપત્તિઓ આવીને ઊભી રહે છે. આ આત્મામાં સુખ છે તે ભૂલીને બહારમાં પૈસા વિગેરેમાં સુખ માને છે તે તારી દાઢિમાં મિથ્યાત્વ છે.

આચાર્ય તો અહીં કહે છે કે પુણ્ય-પાપ વિનાની ચીજ જે આત્મા તેનું જ્યાં સુધી ભાન ને ઓળખાશ નહિ કર, ત્યાં સુધી તારાં દુઃખ મટશે નહિ. બહારમાં એક પછી એક વિપત્તિ ચાલ્યા જ કરે છે, તેમાં સુખ ક્યાંય છે નહિ. તેથી સંસાર શર્ટે જેનાથી પુણ્ય-પાપ ફળે તેવા શુભાશુભ ભાવ તેનો નાશ કરે છૂટકો છે. જ્યાં સુધી પુણ્ય-પાપ કરશે ત્યાં સુધી તેના ફળ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ મળશે અને પરિભ્રમણ કર્યા કરશે. વીતરાગ પરમેશ્વર તીર્થકર દેવ કહે છે કે આ આત્મા પુણ્ય-પાપના ફળ રહિત, બંધ રહિત, ને પુણ્ય-પાપના ભાવ રહિત છે ને તેનું ભાન કર્યો સંસારનો નાશ થાય છે. તે સિવાય દુઃખના નાશનો બીજો કોઈ ઉપાય છે નહીં. કોઈને બહારમાં કાંઈ ન હોય તોપણ પુણ્ય-પાપને પોતાના માનનારો આકૃતા, દુઃખ ને મિથ્યાત્વને જ સેવે છે. ‘સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરો’ તેવું આત્માનું સ્વરૂપ છે, તે અંદર આનંદથી ભરેલો જ છે, સાક્ષાત્ પરમેશ્વર સ્વરૂપ જ છે તો તે અંદર પડેલી શક્તિનો વિકાસ કરતાં પરમાત્મા થાય છે પણ બહારથી પરમાત્મા થતો નથી.

રુની પૂણીના દોરાની જેમ વિકલ્યની લાળ એક પછી એક હાલ્યા જ કરે છે. આ કરું, આ કરું, વિકલ્ય, વિકલ્ય પુણ્ય-પાપના વિકલ્ય-રાગ-દ્રેષણના વિકલ્ય તેની જાળ તો સળગ્યા જ કરે છે ને તે દુઃખછે. અહા ! પ્રતિકૂળ સંયોગ, નિર્ધનતા, રોગ તે દુઃખ નથી. પરંતુ તે મને થયું તેવી માન્યતા તેને દુઃખરૂપ થાય છે. જે રોગ થયો છે તે સુખ પણ નથી અને દુઃખ પણ નથી પરંતુ નવ

તત્ત્વમાં તે અજીવતત્ત્વ છે, પુદ્ધગલની દર્શા છે, તો પછી તેમાં આત્માને દુઃખ ક્યાંથી થયું? પણ મૂઢ માને છે કે મને રોગ ને આને નીરોગતા તેમ ભાગલા પાડીને મિથ્યાત્વભાવથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે; બહારની ચીજમાં સુખ-દુઃખ કલ્પે છે તેને વીતરાગદેવ મિથ્યાત્વભાવ કહે છે. સુખ નથી તેમાં સુખ માનવું તેને વિપરીત દૃષ્ટિ કહે છે. પછી ભલે ગમે તે દયા-દાન પ્રતાદિં કરતો હોય પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ભગવાન આનંદ સ્વરૂપ છે તેની અનુભવદૃષ્ટિ કરીને, શુભાશુભભાવ જે સંસાર છે તેનો નાશ કરે છૂટકો છે તે સિવાય સુખ ત્રણ કાળમાં નથી.

પાપ-પુણ્યનું ચક અનાદિથી ચાલ્યું આવે છે. જે કલ્યનાથી ઈન્દ્રજાણી વિગેરેમાં સુખ માને છે તે કલ્યના જ તેનું દુઃખ છે. સુધર્મ દેવલોક-બત્રીસ લાખ વિમાનનો લાડો શકેન્દ્ર જેને કોડો ઈન્દ્રજાણી અને બે સાગરનું આયુષ્ય છે એને ઈન્દ્રિય વિષયમાં લક્ષ જાય છે તે આકુળતા ને દુઃખ છે. અરે જેમ ઘરના ભર્યા ભાણાં મૂડીને પરમાં ચાટવા જાય છે તેમ પરમાત્મા કહે છે તારા ભર્યા ભાણાં અંદરમાં છે. અતીન્દ્રિય આનંદથી ભરેલો તું છો. શાંતિનો સાગર તું છો, પણ તેં અંદર નજરું કરી નથી તેથી અંદરમાં ભર્યા ભગવાનને તું ભાણતો નથી અને જેમાં પુણ્ય-પાપ કે જેમાં સુખની ગંધ પણ નથી ત્યાં મૂઢ મિથ્યાદૃષ્ટિપણે સુખ માને છે તે માન્યતા સંસારનું કારણ હોવાથી તે માન્યતા નાશ કરવા લાયક છે. સંસાર એટલે આત્મામાં સુખ-આનંદ છે તેમાંથી ખસીને મિથ્યાત્વભાવ કર્યા તેનું નામ ભગવાન સંસાર કહે છે. અનંત સર્વજ્ઞો વીતરાગ પરમેશ્વર થઈ ગયા ને વર્તમાન મહાવિદ્ધમાં બિરાજે છે, તે ભગવાનના મુખેથી આવે છે કે બાઈ! તારા આનંદ-સુખને ભૂલીને બહારમાં ક્યાં રખે છે? બાયડી-છોકરા તારો સંસાર નથી, તારો સંસાર તારા સ્વભાવને ભૂલીને પુણ્ય-પાપના ભાવમાં ભમણા કરવી તે તારો સંસાર છે. પરમાં ઠીક-અઠીકનો મિથ્યાત્વભાવ ને રાગ-દ્રેષ્ણનો ભાવ તેને ભગવાન સંસાર કહે છે. આ તો વીતરાગ પરમેશ્વરનો માર્ગ છે કે જેને ઈન્દ્રો-ગણધરો કબૂલે છે. આ કાંઈ હાતી-દુઆતીનો માર્ગ નથી. શુદ્ધ સ્વરૂપ અનાકુળ આનંદ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મામાં અંતર એકાકાર થઈને આનંદનો અનુભવ કરવો તેનું નામ ભગવાન સમ્યગ્દર્શન-ધર્મ કહે છે. તે ધર્મ પ્રગત્યા વિના મિથ્યાત્વ-સંસારનો નાશ થતો નથી. આત્માના ભાન વિના કાંઈક પુણ્ય કર્યો હોય ને સ્વર્ગનો દેવ થાય તે મરીને એકેન્દ્રિયમાં જાય.. આત્મજ્ઞાન વિનાના, ભાન વિનાના, પુણ્ય કરીને સ્વર્ગમાં ગયા તેની વાત છે. છ મહિના અગાઉ, આ પુણ્યની પૂર્ણાંહુતિ પહેલાં, માળા કરમાતી જોઈને અવધિજ્ઞાનથી જોવે છે કે મનુષ્ય કે હોર થઈશ. હાય! હાય! નવમહિના માતાના ગર્ભમાં! આ સ્વર્ગની સાહબી મૂડીને ઊંઘે માથે લટકું પડશે! આ કરતાં તો એકેન્દ્રિયમાં સારું અને પછી ફૂલ-પૃથ્વીકાય આદિમાં ઉપણે છે.. અહીં ચેકવતીનું રાજ્ય હોય ને સોળહજાર દેવ સેવા કરતા હોય. ખર્મા-ખર્મા અન્નદાતા-

## એષ્ટોપદેશ

થતું હોય એવા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી બીજી ક્ષણે મરીને સાતમી નરકે જાય ! આ સંસારનું સ્વરૂપ આવું છે. આ પડ્દો પડે ને બીજો આવે. બીજો પડે ને ત્રીજો આવે. ત્યાં ક્યાંય ધૂળમાંય સુખ નથી.

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે બધા સંસારી કાંઈ દુઃખી હોતા નથી, ધર્માય એવા જોવામાં આવે છે કે જેને જિંદગી આખીમાં આપદા આવતી નથી.

**દુરજ્યનાસુરક્ષ્યેણ નશવરેણ ધનાદિના ।**  
**સ્વસ્થંમન્યો જન : કોऽપિ જ્વરવાનિવ સર્પિષા ॥ ૧૩ ॥**  
**જ્વર-પીડિત જ્યમ ધી વડે, માને નિજને ચેન,**  
**ક્ષટ-સાધ્ય ધન આદિથી, માને મૂઢ સુખ તેમ. ૧૩.**

ઉત્તર :- જેમ કોઈને તાવ આવ્યો હોય ને તે ધી ખાઈને પોતાને સુખી કે ઠીક માને તોપણ તે થોડીવારમાં મરણને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ મુશ્કેલીથી પૈસા આદિ ઉત્પન્ન કરે, પણ પાછું તેને રાખવું કઠણ, મેળવવું કઠણ ને સાચવવું પણ કઠણ છતાં પોતાને સુખી માને છે. પણ આનો ખટકો લાગતો નથી. કેમ કે તેણે આત્મા આનંદ સ્વરૂપ છે તેનું કોઈ હિં લક્ષ કર્યું નથી. તો કોની સાથે દુઃખને મેળવે ? જેમ એક અનાજ-બાજરો હાથમાં હોય તો બીજા બાજરા સાથે મેળવે કે દાણો નાનો કે મોટો છે, પણ બીજો બાજરો નજરે જ ન પડ્યો હોય તો કોની સાથે મેળવે ? પૈસા આદિ મુશ્કેલીથી, કઠાચિત્ત પૂર્વના પુણ્ય હોય તો, પેદા કર્યા ને પાછી રક્ષા કરવી મુશ્કેલ, પુણ્ય હોય તો રહે, નહીંતર ચાલ્યા જાય. સંસારના સુખ તો સંધ્યાની રાતડ છે, ધરીમાં કાળુધબ ! ધરીકમાં નષ્ટ થઈ જાય છે, આમાં ત્રણ વાત છે (૧) ધન આદિ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય (૨) રાખવા ખૂબ કઠણ છે. પુણ્યનો ઉદ્ય ચાલી જતાં બધું ફૂથઈ જાય છે !

અહા ! અજ્ઞાનીને આત્મામાં આનંદ છે તેની શ્રદ્ધાની ખબર ન મળે. આત્માની શાંતિનો સ્વભાવ તો આત્મામાં છે પણ તેની શ્રદ્ધા તે તેનો વિશ્વાસ નથી અને બહારની ચીજોનો વિશ્વાસ છે. બહારમાં સુખના સાધન માને છે. પણ તું પોતે સુખી છે કે નહીં ? તો કહે ના, હું સુખી નથી. તો તેને કહે છે મૂઢ ! સુખ તો તારામાં છે પણ તને ખબર નથી. આત્માનો આનંદ સ્વભાવ અંતરમાં છે પણ બહારની ચીજોમાં-દુઃખના નિમિત્તોમાં કલ્યનાથી સુખ માને છે ને ભમણા ઊભી કરી છે તથા તે ભમણા જ ભવનું કારણ છે. જ્યારે આત્માના સમ્યક્ જ્ઞાન ને શ્રદ્ધા કરીને તેમાં ઠરવું તે જ સાચું સુખનું કારણ છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૧૨] \*\*\*\*\*

અમૂલ્ય માનવભવ પામીને  
આત્મશાંતિ પામો

\*\*\*\*\* [તા. ૨૭-૩-૬૬] \*\*\*\*\*

પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત આ ઈષ્ટોપદેશ છે. ઈષ્ટોપદેશ એટલે કે આત્માને હિતકર ઉપદેશ. એમાં એમ કહે છે કે પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ જે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તેનું રક્ષણ નથી કરતા તે આ અમૂલ્ય માનવ ભવને ધનાદિ કર્માવાની-રાખવાની ચિંતામાં વેડફી નાખે છે. પોતાનો અનાદિનિધન શુદ્ધસ્વરૂપ છે તેની તો રક્ષા કરતો નથી કે જે કાંરણે સંસારનો નાશ થાય. હું પોતે જ આનંદકંદ હું, આત્માના જ્ઞાન ઉપાર્જનમાં શાંતિ છે પણ ચોવીસે કલાક ધનાદિના ભમત્વમાં જ ધેરાઈ ગયો છે. આત્મા પૂરણ આનંદથી ભરેલો છે. સિદ્ધસમાન કેવળજ્ઞાન ને આનંદરૂપી લક્ષ્મીથી ભરેલો છે, તેની રક્ષા કરવાની એટલે કે શ્રદ્ધા જ્ઞાન કરવાની દરકાર નથી ને બહારની લક્ષ્મી આદિ ઉપાર્જન કરવામાં ને તેની રક્ષા કરવામાં હુઃખ છે છતાં તેમાં કાળ વ્યતીત કરે છે.

**પ્રશ્ન :-** કોઈ કહે કે એમ પૈસા આદિ ઉપાર્જન કરીયે તો પાછળ દયા, દાનમાં કામ આવે ને? તો તે લક્ષ્મી આદિને તમે નિંદાને યોગ્ય કેમ કહો છો? અમે પુણ્યથી ઉપાર્જન કરીયે છીયે અને પછી પાત્રોને દાન દઈએ. પૂજાદિનું કાર્ય કે જે પુણ્યનું કારણ છે તે ધન વિના તો થઈ શકતું નથી, તો તે પુણ્યનું કારણ ધન નિંઘ કેમ છે?

**સમાધાન :-** લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરવાનો ભાવ તે જ પાપ છે. તે તો કાદવ લગાડીને સ્નાન કરવા જેવું છે. પહેલાં કીચડ લગાડવાથી શું? તેથી તે ન્યાયની વાત નથી કે પાપનું બંધન કર્યા પછી પુણ્ય કરવું. વળી ધનાદિ દાનાદિમાં ખર્ચવામાં રાગની તારી મંદતા હોય તો ઠીક, પણ જો માન માટે કે દુનિયાની આબરૂ માટે ખર્ચ તો ઉપાર્જનમાં તો પાપ પણ ખર્ચવામાં પણ પાપ! માટે પહેલેથી પાપથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન જ કરવી નહીં. લક્ષ્મી આદિ એટલે સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે બહારની ચીજ ઉત્પન્ન કરવી, તેની રક્ષા કરવી ને તેનાથી મને ધર્મનું સાધન થશે-તે તારી માન્યતા જ મૂઢ છે. પોતાના ધર્મનું સાધન તો પોતામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

પોતાના સ્વરૂપની રક્ષા કર્યા વિના પરની રક્ષા કરવામાં કાળ જાય છે, તે તો વ્યાધિ-તાવમાં ધી

## ઇષ્ટોપદેશ

ખાવું ને વ્યાધિનું જોર વધારવું તેવી વાત છે. માટે લક્ષ્મી આદિ ઉપાર્જન કરવાનો ભાવ છોડવો અને પોતાના આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરવા એ જ કરવા લાયક છે.

પ્રશ્ન :- શિષ્ય ગુરુને પૂછે છે કે પ્રભુ ! આ મહામુશ્કેલીથી ઉત્પન્ન કરેલ લક્ષ્મી, પુત્ર, સ્ત્રી, કુઠુંબ, આબરૂ આ ભવમાં દુઃખ દેવાવાળા છે ને પરભવમાં પણ દુઃખ દેવાવાળા છે, તો પછી તેવી સંપત્તિને લોકો છોડી કેમ દેતા નથી ? તેની ભમતા છોડીને આત્માની સમતા કેમ કરતા નથી ?

**વિપત્તિમાત્મનો મૂઢः પરેષામિવ નેક્ષતે ।**

**દહ્યમાનમૃગાકીર્ણવનાન્તરતરસ્થવત् ॥ ૧૪ ॥**

**દેખે વિપત્તિ અન્યની, નિજની દેખે નાહિ,**

**બળતાં પશુઓ વન વિષે, દેખે તરુ પર જાઈ. ૧૪.**

**સમાધાન :-** જેમ જંગલમાં અનેક હરણો દાવાનળથી બળી રહ્યા છે. તેવી રીતે જંગલની મધ્યમાં જાડ ઉપર બેઠેલા પુરુષની માફક સંસારી પ્રાણી બીજા ઉપર આવેલી મુશ્કેલી ઉપરથી પોતાના માટે ઘ્યાલ કરતો નથી. જેમ હરણો બળે છે તેમાં મારે શું ? પણ તું જે વૃક્ષ પર બેઠો છે ત્યાં હમણાં અજિન આવશે ને સળગી જઈશ તેને તો તે દેખતો નથી. આખું જંગલ સળગે છે ને તેમાં તો તું પડ્યો છે ! તેમ આત્માના આનંદના ભાન વિના સંયોગની વચ્ચે પડ્યો છે, તો સંયોગ ચાલ્યા જશે ને વિયોગ આવી પડશે. કારણ કે તે તો અનિત્ય છે. પણ તેનો તે વિચાર કરતો નથી. બીજાની લક્ષ્મી ગઈ, તેનો પુત્ર મરી ગયો, તેના શરીરમાં રોગ આવ્યો. તેમાં મારે શું ? પણ ભાઈ ! તારે પણ આવશે ! કારણ કે આ તો જડ-મારી ધૂળ છે, તે કાંઈ આત્મા નથી.

સમ્યગદૃષ્ટિને પણ થોડો રાગ હોય છે પણ તેમાં પરિમિત-મર્યાદિત દોષ છે, કારણ કે તેને તો હું આત્મા આનંદમય હું તેવી દૃષ્ટિ છે, તેથી લક્ષ્મી આદિનો રાગ આવે છે તો પણ તે લક્ષ્મી આદિના કારણો રાગ આવતો નથી અને રાગમાં સુખબુદ્ધિ નથી.

ઇ ખંડનું રાજ હોવા છતાં ભરત ધરમે વૈરાગી એમ આવે છે ને ! ઇ ખંડનું રાજ ને ૮૫ હજાર સ્ત્રી આદિ હોવા છતાં અંદરમાં ઉદાસ, ઉદાસે; હું તો આત્મા આનંદમય હું, મારો આનંદ પરમાં નથી. અને આસક્તિનો રાગ જરા આવે છે તેને જેર માને છે, દુઃખ માને છે. મારો આનંદ મારી પાસે છે-તેમ સમકિત્તી ગૃહસ્થાશ્રમમાં માને છે, સ્ત્રી પુત્રાદિમાં આનંદ માનતો નથી. સમકિત્તીની દર્શિ પોતાના આત્માના આનંદ ઉપર છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ પરમાં આનંદ માને છે અને બીજાનું દુઃખ દેખ્યી પોતાને પણ દુઃખ આવશે તેવું જોતો નથી. તેને લક્ષ્મી આદિમાં એટલી આસક્તિ ને ગૃહ્ણિ હોય છે કે

તેનો વિવેક નાશ થઈ ગયો છે. પુષ્ય-પાપનો ભાવ પણ દુઃખ છે અને તેનું ફળ સંયોગ પણ દુઃખરૂપ છે. તેથી જે દુઃખરૂપ છે તેને તે સુખરૂપ માને છે કેમ કે તેનો વિવેક નાશ થઈ ગયેલો છે.

અજ્ઞાની એ ઘ્યાલ નથી કરતો કે જેમ બીજાઓ વિપત્તિઓનો શિકાર-ભોગ બને છે, તેવી રીતે હું પણ વિપત્તિઓનો શિકાર બની પણ જાઉ ! પ્રતીકૂળતા આવી પણ જાય ! કારણ કે બહારની ચીજ પુષ્યના કારણે આવે છે ને પાપના કારણે ચાલી જાય છે, તેમાં પુરુષાર્થ કાંઈ કામ કરતો નથી. અહીં તો કહે છે કે પુષ્યને કારણે મળેલી અનુકૂળતામાં સુખબુદ્ધિ છોડી દેવી અને પાપના કારણે મળેલી પ્રતીકૂળતામાં દુઃખબુદ્ધિ છોડી દેવી, ને આત્મા આનંદકંદ છે તેમાં દ્વાચિ લગાવવી તે માટે આ ઈછ ઉપદેશ છે:

“ચૈત્નનરૂપ અનૂપ અમૂરત સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરૌ.” - એમ બનારસીદાસ સમયસાર નાટકમાં કહે છે. પુષ્ય-પાપનો ભાવ પણ દુઃખરૂપ છે તેની દ્વાચિ છોડવી. વળી બહારની સંપત્તિ ખરેખર ક્યારે છૂટી કહેવાય ? કે પોતાના સ્વરૂપના શ્રદ્ધાજ્ઞાનમાં તેની તુચ્છતા જણાય, તેમાં ક્યાંય સુખ છે નહીં તેમ તુચ્છતા જણાતાં તેની મમતા ચાલી જાય ને સ્વરૂપની સમતા આવે ત્યારે તેને છોડી કહેવામાં આવે છે. મમતા છોડ્યા વિના છોડ્યું શું કહેવાય ? બાકી બહારમાં તો કર્મના ઉદ્યને કારણે ઘણીવાર સંપત્તિ છૂટી છે.

અજ્ઞાની સંયોગમાં સુખ-દુઃખ માને છે પણ સંયોગ તો ચડતી-પડતી, છાયા-તડકાની જેમ તેની મુદ્દતથી આવે છે ને તેની મુદ્દતે ચાલી જાય છે. તારી ચીજમાં તે ચીજ ક્યાં છે કે તું તેની રક્ષા કરી શકે ને રાખી શકે ? હું તો સુરક્ષિત છું. મારી સંપત્તિ સાથે વિપત્તિના સંબંધ નથી એમ સંયોગમાં સુખ માનનારાને સ્વભાવમાં સુખ છે તેની ખબર નથી માટે તે મૂઢ છે, દુઃખી છે અને સંયોગના વિયોગમાં દુઃખ માનનાર પણ મૂઢ છે. પરમાં સુખ દુઃખ ક્યાં છે ? દુઃખ તો પોતાના આત્માની દ્વાચિ છોડીને પરમાં સુખ-દુઃખની માન્યતા કરવી એ મિથ્યાત્વભાવ દુઃખ છે.

હવે ફરી પાછું શિષ્ય પૂછે છે કે હે પ્રભુ ! ક્યા કારણે લોકોને નિકટની વિપત્તિઓ જોવામાં આવતી નથી ? આ સંયોગ છે, તેનો વિયોગ થઈ જશે તેમ કેમ નથી જોતા ?

**સમાધાન :-** આચાર્ય મહારાજ જવાબ આપે છે કે લોભના કારણે. લક્ષ્મી આદિની ગૃહિ અને આત્માની રૂચિ ન હોવાથી અજ્ઞાનીઓ નિકટની વિપત્તિઓ દેખી શકતા નથી.

**આયુર્વૃદ્ધિક્ષયોત્કર્ષહેતું કાલસ્ય નિર્ગમં ।**

**વાંछતાં ધનિનામિષં જીવિતાત્સુતરાં ધનમ् ॥ ૧૫ ॥**

આયુ-ક્ષય ધનવૃદ્ધિનું, કારણ કાળ જ.જ્ઞાન,

પ્રાણોથી પણ લક્ષ્મીને, ઈચ્છે ધની અધિકાન. ૧૫.

## ઈષ્ટોપદેશ

ભાઈ મનુષ્ય દેહનો આ એક એક સમય ચાલ્યો જાય છે. જેટલું આયુષ્ય નક્કી છે તેટલું જ રહેશે, તે એક સમયમાત્ર પણ વધશે નહીં. પણ મૂઢ માને છે કે મારો ક્ષય ભલે થાય પણ લક્ષ્મી કુટુંબ આદિ તો વૃદ્ધિ પામે છે ને ! શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ૧૫ વર્ષે બનાવ્યું છે કે-

“લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો ?

શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું એ નય ગ્રહો.

વધવાપણું સંસારનું નરદેહને હારી જવો,

એનો વિચાર નહીં ઓહો ! એક પળ તમને હવો.”

કહે છે કે અરે આત્મા ! તારી લક્ષ્મી, અધિકાર કે કુટુંબ વધવાથી શું વધ્યું ? તેથી તો સંસાર વધ્યો કે જેથી આ નર દેહને હારી જવાપણું થયું. પણ અજ્ઞાની કહે છે કે મારો કાળ ભલે ક્ષય થયો પણ આ તો વધે છે ને ! પણ ભાઈ ! બહારમાં તું હોંસ શાની કરે છે ? તે તો પર પદાર્થ છે. તેના વધવાથી સુખ માને છે પણ એ તો દુઃખ વધવાના રસ્તામાં તું સુખ માને છે, તે તારી મૂઢ્યા છે. વિવેક-હીનતા છે. જેટલું આયુષ્ય લઈને આવ્યો છે તે આયુષ્ય ઘટતું જાય છે પણ અજ્ઞાનીની દાસ્તિ તેના ઉપર નથી, તેને તેના આયુષ્ય કરતાં પણ લક્ષ્મી આદિ વધુ પ્રિય છે. જેને આત્માની નીરોગતા ને ચૈતન્યનો વિવેક નથી તેને બાધની ચીજમાં એટલો પ્રેમ છે કે પાણીના રેલાની માફક આયુષ્ય ચાલ્યું જાય તો પણ તેને તેની દરકાર નથી. અહીં વાત એમ કહેવામાં આવે છે કે આ અમૂલ્ય માનવભવ મળ્યો તેમાં આત્મા આનંદધન શુદ્ધ ચૈતન્ય છે તેનો અનુભવ કરવો, આત્માની શાંતિનું વેદન કરવું, આત્માની શ્રદ્ધા કરવી એ જ કરવા લાયક છે, પણ તે તું કરતો નથી ને બહારની વૃદ્ધિમાં જ તારી દાસ્તિ છે; તો તૃષ્ણામાં જ મરીને રાંકની માફક રોઈશ, ને પછી પસ્તાઈશ ! તારો આત્માની દરકાર કર ભાઈ ! બહારમાં તો જે થવાનું તે થવાનું, આનંદકંદ આત્મા પર દાસ્તિ હોવાથી જે શાંતિ મળશે તેવી બીજે ત્રણકાળમાં મળે તેવી નથી. પણ તેની તને કિંમત નથી ને બહારની તને કિંમત ! તારો વિવેક બાબુ થઈ ગયો છે-નાશ થઈ ગયો છે. ઘનપતિઓને જીવનની અપેક્ષાએ ઘન વધારે મહત્વાનું લાગે છે.

લક્ષ્મી, કુટુંબ, સ્વી, પુત્રાદિકને વિકાર છે કે જેની મમતાના કારણે પોતાનું આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે ! તેથી પરની મમતામાં જે ખોવાઈ ગયો છે તેને સ્વભાવની દાસ્તિ કરાવવા, પરની દાસ્તિ છોડાવવા કરુણાથી કહે છે કે પરનું જે થવાનું હશે તે થશે, હું પરનું શું કરી શકું ? મારો આત્મા શુદ્ધ આનંદધન છે તેમ તેની દાસ્તિ કરવામાં ને તેમાં સ્થિર રહેવામાં તારો સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ છે, તેમાં કોઈની જરૂર નથી અને એ જ કરવા યોગ્ય છે એમ અહીં ઈષ્ટ-ઉપદેશ દેવામાં આવ્યો છે.

## કોઈ પણ પ્રયોજનાર્થે પૈસા રળવામાં કાળ ગુમાવવો મૂર્ખાઈ છે

[તા. ૨૮-૩-૬૬]

આ પૂજ્યપાદ સ્વામીનું ઈષ્ટોપદેશ છે. તેમાં અહીંથા કહે છે કે લક્ષ્મીના અર્થાઓ આયુષ્ય ઘટતું જાય છે તેમ જોતા નથી, પણ લક્ષ્મી આદિ વધે તેના ઉપર તેનું લક્ષ છે. આ મનુષ્યપણું ધર્મના સાધન માટે ગાળવું જોઈએ પણ તેના બદલે લક્ષ્મી મેળવવામાં ગાળે છે. કેમ કે લક્ષ્મી વ્યાજ કુંભ દીકરા વિગેરે વધે તેના ઉપર તેની વાણિ છે કે જે મૂઢટાણિ છે. આ મનુષ્યદેહ તો પુજ્યપાપના વિકાર રહિત આત્મસ્વભાવના સાધન માટે છે પરંતુ બંધ ભાવ માટે નથી. ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા કે જે બંધના ભાવ રહિત છે તેના શ્રદ્ધા જ્ઞાનથી આત્માનું સાધન કરવું તે કલ્યાણનો રસ્તો છે ને તેને માટે આ દેહ છે. પણ તેને બદલે, આ મનુષ્યદેહનો અમૂલ્યકાળ ચાલ્યો જાય છે તેની અજ્ઞાનીને ખબર નથી.

અહા ! આયુષ્યની સ્થિતિ ઘટતી જાય છે. છતાં આત્માના કલ્યાણ માટે જે પ્રયોગ કરવો જોઈએ તે તો અજ્ઞાની કરતો નથી. લક્ષ્મી આદિની વૃદ્ધિ દેખે છે પણ આયુષ્ય ઘટે છે તે જોતો નથી. પૂર્વ બાંધીને જે આયુષ્ય લઈને આવ્યો છે તે આયુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે ઘટતું જાય છે. બાપુ ! તારી ગણત્રી કઈ જાતની છે ? ધર્માત્માએ તો, અંતરસ્વરૂપના સાધન કરવા માટે મનુષ્યદેહ છે, આ ભવ ભવના અભાવ માટે છે-તેમ કહ્યું છે.

અરે ભાઈ ! તારું આયુષ્ય ઘટવા લાગ્યું છે, પૂર્વના પુજ્ય બળવા લાગ્યા છે, છતાં તું વૃદ્ધિ માને છે ! કેવી ગણત્રી છે તારી ! અહા ! ધર્મનું સાધન તો કર્યું નહીં પણ પુજ્યના પણ તારા ડેકાણા નથી. અહો ! પોતાના જીવનથી પણ ઘન વધું વહાલું લાગે છે ! સ્ત્રી કુંભ આદિ વધું સારા લાગે છે પણ તે વ્યામોહ છે, તારી મૂઢતા છે. તેવા વ્યામોહને વિકાર હો ! અનાદિનું આવું ને આવું ચાલ્યું આવે છે. મૂઢતા જ કરી છે. અરે ! જે પુજ્યને લઈને આવ્યો હતો તેને એટલાપણે પણ રાખ્યા નહીં ને પાપ વધાર્યા ! વૃદ્ધિમાં તો આયુષ્ય ઘટાડ્યું ને છતાં વૃદ્ધિ માને છે તે તારી ગણત્રીમાં ફેર છે. ભાઈ ! તારા ગજના માપ જુદા છે-ખોટા છે.

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે મહારાજ ! તમે એટલી બધી ઘનની નિંદા કરો છો પણ પૈસા હોય તો

## ઈષ્ટોપદેશ

પુણ્ય થાય. પૈસા હોય તો દાન-પૂજા-ભક્તિ આદિ કરાય. પૈસા વિના શું કરવું? શું તમે આ માંડી છે? જોકે શિષ્ય એટલું કબૂલ કરે છે કે ધનથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરાય છે પણ ધર્મ થાય તેમ નથી કહેતો. પૈસા હોય તો પાત્રદાન-સાધુ મહાત્માને દાન દેવાય, મોટા મંદિરો બનાવાય, મોટા ગજરથ કરાવાય ને ભગવાનની પૂજા થાય-આમ પૈસા હોય તો થાય નહીંતર શું કરાય? ધનથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકાય છે. માટે તે પ્રકારે ધન ઉપાર્જન કરીને સ્વર્ગ મેળવી શકાય ને! તેમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે તેનો ઉત્તર આપતાં ગુરુ કહે છે :-

**ત્યાગાય શ્રેયસે વિત્તમવિત્ત: સંચિનોતિ ય: ।**

**સ્વશરીરં સ પંકેન સ્નાસ્યામીતિ વિલંઘતિ ॥ ૧૬ ॥**

**દાન-હેતુ ઉધમ કરે, નિર્ધન ધન સંયેય,**

**દેહે કાદવ લેપીને, માને, ‘સ્નાન કરેય.’ ૧૬.**

જો નિર્ધન દાન પૂજા મંદિર બનાવવા વિગેરે માટે પહેલાં પૈસા કમાય છે, ભેગા કરે છે, તો તે સ્નાન કરતાં પહેલાં શરીરને કોચડમાં લપેડવા જેવું છે. કાદવથી શરીરને મેલું કરીને પછી સ્નાન કરવા જેવું છે. અહા! ધન કમાવવું તે શરીરને મેલું કરવા જેવું છે. કેમ કે ધન કમાવવાનો ભાવ જ પાપ છે. પાપ કર્યા વિના ધન કોઈ દિવસ કમાવાય નહીં તો તે મેલા શરીર કરીને એટલે કે પાપ કરીને પછી સ્નાન એટલે કે પુણ્ય કરવા જેવું છે. અર્થાત્ ગાય મારીને ફૂતરા ધરવવા જેવું છે. આમ પૈસા કમાઈને પુણ્ય કરવાનો ભાવ કરનાર મોટો મૂર્ખ છે. જો પૂર્વના પુણ્યને લઈને સહેજે પૈસા મળી ગયા હોય અને તેમાં રાગ ઘટાડીને જો કાંઈ દયા, દાન, ભક્તિ પૂજાદિમાં ખર્ચે તો તેને પુણ્ય થાય છે. પરંતુ ધર્મ તો નહીં જ. કેમકે દેવ-પૂજા-દાનાદિથી ધર્મ થતો નથી.

નિર્ધન એવો વિચાર કરે છે કે પાત્રદાન કરવા માટે ધન કમાવવું જોઈએ. નોકરી બેંતી આદિ કરીને પણ ધન કમાવવું જોઈએ, પણ ભાઈ નોકરીમાં પણ પાપ છે. બેંતી કે કોઈપણ ધંધામાં પણ ક્ષણે ક્ષણે પાપ છે. અરે, કાપડના ધંધામાં પણ મમતા પડી છે, તેથી તે પણ બધું પાપ જ છે. દુકાને બેસીને રળવાનો ભાવ તે જ પાપ છે. ચક્કવર્તી, બળટેવ આદિ કે જેમને મહાપુણ્ય હોય છે, તેમને પૂર્વના પુણ્યથી લક્ષ્મીના ઢગલા આવી ગયા હોય છે. તે લોકોને કમાવું પડતું નથી કારણકે બહુ પુણ્ય હોય છે. તો કહે છે કે તેવા પૈસાને કલ્યાણ એટલે કે પુણ્યના હેતુ માટે પાત્રદાનાદિ કરે તો, તે ઠીક છે, પણ પાપ કરીને કમાઈને પછી પુણ્ય કરવું તે સાચો રસ્તો નથી. તે ધર્મ તો છે જ નહીં, પરંતુ પુણ્ય પણ સાચું નથી. પાપ કરવાનો ભાવ જ ખોટો છે. એ તો પહેલાં જેર ખાઈ લઉં પછી જીવીશ તેના જેવું છે. અહા! અહીંયા તો ઈષ્ટ ઉપદેશ એ છે કે પૂર્વના પુણ્યને લઈને વધારે પાપ વિના સહેજે

લક્ષ્મી મળી હોય જેમ કે વારસો આટિથી ઘન મળ્યું હોય તો તેમાંથી રાગ ઘટે તેટલું પુણ્ય કર, છતાં પણ તે ધર્મ નથી. ધર્મ તો પુણ્ય-પાપના રાગ વિનાના શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્માની દાખિ કરવી તે છે. જેવી રીતે ચોમાસામાં ચારે બાજુ ડહોળા પાણી ભરાય છે, ત્યારે નદીમાં પણ ડેળું પાણી ભરાય છે. પરંતુ ઉજળા પાણીએ નદી ભરાતી નથી, તેમ પૈસો પણ પાપથી પેદા થાય છે. કોઈને પણ પાપ વિના તે ભેગો થાય છે તે વાત છે જ નહીં. આવી રીતે શરીરને કીચડથી લાપેટીને પછી સ્નાન કરનાર કુબુદ્ધિ છે. તેમ લક્ષ્મી પેદા કરીને પછી પુણ્ય કરીશ એમ માનિનાર તેવો જ કુબુદ્ધિ છે તેમ કહે છે, પણ અહીંથી તો વધારે એ કહે છે કે પાપ કર્યા વિના દાન-પૂજાદિ કરવાનો ભાવ તે પુણ્ય છે, પણ તે ધર્મ નથી, ધર્મ તો દાન-પૂજાના ભાવથી અને રળવાના પાપભાવથી રહિત આત્માની શ્રદ્ધા શાન કરે તો થાય છે, બાકી તે સિવાય ધર્મ છે નહીં.

વળી શિષ્ય કહે છે પ્રભુ ! પૈસા કમાવામાં પાપ ઘણું થાય છે એ વાત તો સાચી છે અને દુઃખનું કરણ હોવાથી પૈસા તો નિંઘ છે જ, પણ પૈસા વિના કોઈ ભોગ-ઉપભોગ મળે તેમ છે ! મકાન કપડાં ખોરાક વિગેરે માટે તો લક્ષ્મી જોઈએ ને ? તેનું શું ? આ અપેક્ષાએ-ભોગ-ઉપભોગમાં કામ આવે તે અપેક્ષાએ તો પૈસા ઢીક કહો !

આ બાબતમાં ગુરુ કહે છે : તે ઢીક નથી. સાંભળ ! પુણ્યના કારણ માટે ઘન કમાવવા-રળવાનો તો પહેલાં નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે જ. પણ ભોગ-ઉપભોગ માટે પણ પૈસા કમાવાની જરૂર નથી કેમકે ભોગ-ઉપભોગ પણ દુઃખરૂપ જ છે. તે વાત શ્લોક દ્વારા સમજાવે છે :-

આરમ્ભે                                  તાપકાન્ગ્રાપ્તાવતૃપ્તિપ્રતિપાદકાન् ।

અંતે સુદુસ્ત્યજાન્ કામાન્ કામં કઃ સેવતે સુધીઃ ॥ ૧૭ ॥

ભોગાર્જન દુઃખદ મહા, પામ્યે તૃષ્ણા અમાપ,

ત્યાગ-સમય અતિ કષ્ટ જ્યાં, કો સેવે ધીમાન ? ૧૭.

જે ચીજને તું ભોગવવા માગે છે અને જેને વારંવાર ભોગવે છે તે ચીજ તો શરૂઆતથી જ આતાપ-પાપનું કારણ છે. વળી તેમાં તૃપ્તિ પણ નથી. ભગવાન આત્મામાં શાંતિ છે, તૃપ્તિ છે, કેમકે ભગવાન આત્મા સદા આનંદસ્વરૂપ છે. માટે જે તેની દાખિ કરે તેને તૃપ્તિ થાય તેવું છે. બાકી બહાર ભોગ-ઉપભોગમાં તૃપ્તિ નથી. અગિનમાં જેમ લાકડા નાખતા જાવ તેમ તે વધે છે, ભભકે છે, ઓલવાતી નથી. તેમ જેટલા ભોગ-ઉપભોગ ભોગવતા જાવ તેમ તેમ આશા તૃષ્ણા ને કષાય વધતો જ જાય છે, પણ સંતોષ થાય નહીં. જુવાનીમાંથી વૃદ્ધાવસ્થા થાય તો પણ તૃપ્તિ ઘટતી નથી. ભોગની તૃષ્ણા કાંટાની પેઠે ચોંટી જ રહે છે. તેમાંથી છૂટવું ભારે આકરું છે. તેને ઓલવવી-ધરાડવી મહા

## દ્વારાપદેશ

મુશ્કેલ છે. ગારૂડી કંટા જેવી ભોગ-ઉપભોગની આસક્તિ સેવવા લાયક છે તેમ ક્યો ઢાક્યો માણસ માને? ભોગ-ઉપભોગ તો પાપ છે, અતૃપ્તિ છે, આતાપ છે, આક્રોશ છે, તેમાં ક્યાંય સુખ છે નહીં. અહો! પુણ્ય માટે તો કમાવવું નહીં, પણ ભોગ-ઉપભોગ માટે પણ કમાવવું નહીં, કેમકે તેમાં દુઃખ છે. કારણ કે શરૂઆતમાં આતાપ છે, મધ્યમાં અતૃપ્તિ છે ને અંતમાં છોડવું મુશ્કેલ છે. અહો! શાંતિ તો આત્મામાં છે અને તેની દર્શિ કર્યા વિના શાંતિનો કોઈ ઉપાય નથી. કહે છે કે ભોગ-ઉપભોગ માટે કમાણી કરવાનાં સમયે શરીર, ઈન્દ્રિય ને મનને કલેશ થાય છે. ઈન્દ્રિય શુષ્ણ થઈ જાય, કાળા-મેશ શરીર થઈ જાય છે ને આમ પેસા કમાવવા વર્તમાનમાં પણ દુઃખ છે ને પછી ભોગ-ઉપભોગ પણ દુઃખ છે. માટે કહે છે કે ભોગ-ઉપભોગની રૂચિ છોડ. કમાવવાની રૂચિ છોડ અને આત્માની રૂચિ કર. અંતરદર્શિ કર તો તને આત્માની પ્રાપ્તિ થશે. તે સિવાય ન્રજાકળમાં શાંતિ થશે નહીં. પૂજ્યપાદસ્વામી જગતના બધાં પડખાં જોઈને વાત કરે છે કે ખેતી કરવામાં કે હુકાને બેસવામાં વિગેરેમાં શિરથી એડી સુધી એટલે કે પગથી માથા સુધી પરસેવો વહાલો પડે છે. આમ તું અનાદિથી ધંધો કરવામાં, પેસા કમાવવા વિગેરેમાં પાપ જ કરતો આવ્યો છો. ધર્મ તો નહીં પણ પુણ્યના પણ ઠેકાણા નથી. શરૂઆતમાં રળવામાં પાપ ને ભોગવવામાં પણ પાપ છે. આમ બધે દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ જ છે. જ્યારે આત્મામાં સુખ ને શાંતિ છે, ત્યાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને દર્શિ કરવા જેવું છે.



[પ્રવચન નં. ૧૪]

## ભોગ-ઉપભોગનું આઈ મધ્ય-અંતમાં અત્યંત દુઃખમયપણું

[તા. ૨૮-૩-૬૬]

શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો કે આ બહારના ભોગ છે તે અમને સુખનું સાધન થાય છે. અને લક્ષ્મી ભોગનું સાધન છે, લક્ષ્મીથી ભોગની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો પ્રભુ ! લક્ષ્મીને એટલી તો પ્રશંસાયોગ્ય કહો !

અજ્ઞાની પૈસાથી સુખ માને છે તે તેની મિથ્યા વાણિ છે. તેથી આવી મિથ્યા વાણિ છોડાવવા શાસ્ત્રમાં આવો પ્રશ્ન મૂક્યો છે. પૈસાથી મળેલા ભોગોમાં અજ્ઞાની જીવો સુખ માને છે તે પણ તેની મિથ્યા બુદ્ધિ છે. તે છોડાવવા અહીં ખુલાસો કરેલ છે. પૈસા પરદ્રવ્ય છે એ મને મળે તો ઠીક એ ભાવ મિથ્યાત્વ છે. એ મિથ્યાત્વનું પાપ છોડાવવા આ વાત આચાર્યદિવ કહે છે. પૈસા કમાવા એ પાપ, ભોગ ભોગવવા એ પાપ અને તેનાથી લાભ માનવો એ પણ મિથ્યાત્વ છે-પાપ છે.

અંતર આત્મામાં આનંદ ભર્યો છે. તે આનંદનું સાધન પણ આત્મા છે. એને ઠેકાડો ભોગ ભોગવવામાં આનંદ માનવો અને ભોગનું સાધન લક્ષ્મી છે, માટે તે મેળવવામાં પણ લાભ માનવો તે મોટું મિથ્યાત્વ છે. વળી, કણો-કણો આયુષ્ય ઘટતું જાય છે, તેના બદલે પોતાને વધ્યો એમ માની ખુશ થાય છે તે ખરેખર મિથ્યાત્વમાં વધ્યો છે.

આ આત્મદ્રવ્ય સિવાય કોઈ પણ પરદ્રવ્ય-એક ૨૪કણ પણ મને સુખદાયક છે કે દુઃખદાયક છે એવી માન્યતા જ મિથ્યાત્વ છે, પાખંડ છે, પાપ છે. વનવાસી પૂજ્યપાદ સ્વામીએ એક એક કરી પ્રયોજન વશ લખી છે. લોકોને આ પૈસાની કે ભોગની વાત આવે ત્યાં એમ થાય કે ધર્મમાં આત્માની વાતને બદલે આ પૈસાની વાત કર્યાં આવી ? પણ ભાઈ ! પૈસા અને ભોગોમાં લાભબુદ્ધ છે એ મિથ્યાત્વ છે. તેને દૂર કરવાની વાત એ આત્માના હિતની વાત છે. પોતાના પ્રયોજનની વાત છે.

ધનથી મળતા વૈભવો પલંગ, સોફાસેટ, પંખા, મખમલ, લાડવા, મુસંબી એ બધાં પાંચ ઇન્ડિયના વિષયો અમને સુખના સાધન છે એમ માનનારા મિથ્યાવાણિને જ્ઞાની કહે છે કે બહારના સાધનમાં તું સુખ માને છે, તે તારી શ્રદ્ધા વિપરીત છે, ખોટી છે. આત્માથી વિરુદ્ધ શ્રદ્ધા છે માટે તું

## ઈષ્ટોપદેશ

આત્માનો વિરોધી-વેરી છે. આત્મામાં સુખ છે, આનંદ છે. આત્મા સુખ અને આનંદની ખાળ છે તેની શ્રદ્ધા કર ! ખોટી શ્રદ્ધા છોડી દે. જ્ઞાનીનો આવો ઉપદેશ તે જ ઈષ્ટોપદેશ છે.

૨૪ કલાક તું મથે છે કે હું આમ રણું, આમ કરું, આમ કરું, એ ભાવ તારો મિથ્યા છે. આત્માના શુદ્ધ સાધન તરફ જોતો પણ નથી અને ઘનને સુખનું સાધન માને છે તે આત્માથી વિપરીત મિથ્યા ભાવ છે. પૈસાના પ્રલોભનથી દીકરા સેવા કરશે એ માન્યતા પણ મિથ્યા છે. સંસારમાં જીવની વિપરીત દાખિ કેવી રીતે પોષાય છે તે બતાવનારો આ ઉપદેશ છે. રાગ-દ્વેષથી જીવને દુઃખ છે. પરચીજ જીવને સુખી-દુઃખી કરી શકતી નથી. આનંદસ્વરૂપ આત્મામાં દાખિ કરવાથી સુખ મળે છે પણ બહારમાં સુખ માન્યું છે તે મિથ્યા માન્યતા દૂર કરે ત્યારે અંતરમાં સુખ શોદ્ધવા જાય ને !

ઘણા કહે છે કે ભગવાને અમને ઘણું દીધું છે. પણ અરે ! લક્ષ્મી તો ધૂળ છે ! તેને કોણ આપી શકે ? ભગવાન પણ કોઈ ન કાંઈ ન દઈ શકે. તું ક્રમાઈ પણ ન શકે કેમ કે જરૂરી કિયા આત્માન કરી શકે. પૂર્વના પુરુષથી ઘન મળે છે તે વાત પણ વ્યવહારથી સાચી છે. ખરેખર તો એ રજકણ તો જડ છે તેનાથી પણ લક્ષ્મી ન મળે. લક્ષ્મી પણ એક જાતના રજકણ છે તે તેના કારણે આવે છે ને તેના કારણે જાય છે. તેમાં ભગવાન કે તારા કમાવાના રાગ ભાંવ કે પૂર્વના પુરુષ કોઈ કાંઈ ફેરફાર ન કરી શકે. દરેક દ્વય સ્વતંત્ર છે.

મારાં પુણ્યે મને ઘન મળ્યું એવી તારી માન્યતા પણ પાગલપણું છે કેમ કે તું જીવ છો અને પુણ્યના કારણે બંધાયેલા કર્મો તે જડ છે. હવે જડ કર્દી જીવના બને ખરા ! એક દ્વય બીજા દ્વયનું થાય ? કદ્દી ન થાય-માટે કહે છે કે બધાં પરદ્રવ્યોમાંથી સુખબુદ્ધિ છોડીને આ આત્મા આનંદમૂર્તિ અનંત આનંદની ખાળ અનંત લક્ષ્મીનો સાગર છે તેની અંતરે રૂચિ અને દાખિ કરવી તે જ લાભદાયક છે તે સિવાય કોઈ પણ પુણ્યના ભાવથી કે પુણ્યના ફળરૂપ લક્ષ્મીથી કે શરીરની અનુકૂળતાથી આત્માને લાભ થાય એ માન્યતા તદ્દન મિથ્યાત્વ-અધર્મ-મહાપાપ છે. સાત વ્યસનના પાપ કરતાં પણ આવા મિથ્યાત્વનું પાપ મોટું છે. ખરેખર મિથ્યાત્વ એ જ પાપ છે.

ઘણા સમકિતી હોય અને ભોગ ભોગવતા હોય છતાં એ રાગનો દોષ છે પણ તેમાં તેને સુખબુદ્ધિ નથી. ભોગમાં સુખબુદ્ધિ નથી. માટે એમ પણ કહેવાય કે જ્ઞાની ભોગ ભોગવતા જ નથી. અજ્ઞાની બહારથી ભોગનો ત્યાગ કરે એ સાચો ત્યાગ નથી. પણ ભોગમાંથી સુખબુદ્ધિનો ત્યાગ કરે એ જ સાચો ત્યાગ છે.

અજ્ઞાની જીવનો ભિખારાવેડાનો પાર નથી છતાં તે માને કે અમે હોશિયાર છીએ. ધંધામાં કેટલું કષ્ટ સહન કરવું પડે. પસીના ઊતરી જાય એટલી મહેનત કરવી પડે. હલકા માણસને પણ પાંચ પૈસાની કમાણી કરવાના લોભે માન દઈને બે વાર બોલાવવા પડે. આટલા-આટલા ભિખારાવેડા

કરે અને છતાં માને કે આ તો કમાવાની કળા છે, અમારી હોશિયારીથી અમે કમાઈએ છીએ, કમાવવામાં ગ્રાહકની આટલી તો દીનતા કરવી પડે અને માને કે મને કમાવાથી સુખ થાય છે.

હવે કહે છે કે એટલું તો અમે માનવા તૈયાર છીએ કે રળવામાં-કમાવામાં કલેશ ને આકુળતા છે પણ સુખ નથી. પણ એ તો કહો કે પૈસાથી જે ભોગ ભોગવીએ છીએ તેમાં અમને સુખ થાય છે તે તો સાચું ને ! હીંગે હીંચકવા મળે, સ્ત્રી પંખો નાંખતી હોય, લાડવાના થાળ ભર્યા હોય, ભોજનની થાળીમાં માખી ન પડે તેનું ધ્યાન રખાતું હોય-આ બધા વૈભવો અને અનુકૂળતા તો સુખનું કરશું છે ને ! તો કહે છે કે અરે ભાઈ ! કોણ તને અનુકૂળતા આપે અને કોણ તારી સેવા કરે ? એ તો બધાં પરદ્રવ્ય છે અને વળી ભોગથી તો ઉલટી તૃષ્ણા વધે છે. એક-બીજાની દેખાદેખી અને હર્ષા થાય છે. ભાઈ ! સુખ માનવામાં તારી ગાંશતરી ખોટી થાય છે. મિથ્યાત્વ પોષાય છે. તારું સુખ તો આત્મામાં છે ભાઈ ! એક પરદ્રવ્ય-૨જકણની પણ તારે જરૂર નથી. તું તારાથી પૂરો છો, તારામાં જ અતીન્દ્રિય આનંદ ભર્યો છે. માટે હવે અંતરમાં જો... જો... તારી દાઢિ ફેરવ, બહારમાં-પરદ્રવ્યમાં ક્યાંય તારું સુખ નથી. તારું સુખ તારામાં છે. ત્યાં દાઢિ કર ! તો તને સુખનો અનુભવ થશે. એ જ સુખ સાચું છે. સાધ્ય પણ તું છો અને સાધન પણ તું છે. તારે સુખ પ્રગટ કરવા માટે બહારના સાધનોની જરૂર નથી.

કમાવાના ટાઈમે તો સુખ નથી પણ ભોગ ભોગવતી વખતે પણ સુખ નથી. જેમ જેમ ભોગના સાધન વધે છે તેમ તેમ તૃષ્ણા વધતી જાય છે. પાંચ લાખ થાય ત્યાં દશ લાખ ભેગા કરવાની તૃષ્ણા જાગે છે. તૃષ્ણાથી જીવ દુઃખી થાય છે. જગતની ચીજ જગતમાં આવે ને જાય તેમાં જીવ કાંઈ ફેરફાર કરી ન શકે પણ મમતાના પોઠિયા જીવો ધૂમાડાના બાચકા ભરવા જાય છે પણ ભાઈ ! એ હાથમાં નહિ આવે. પરદ્રવ્યના પરમાણુ આવવાનાં હોય તે આવે અને જવાનાં હોય તે જાય, તે રોક્યાં રહે નહિ ને ટાળ્યાં ટળે નહિ.

મનુષ્યની તૃષ્ણાનો પાર નથી. વધતાં-વધતાં વિશ્વ જેટલી તૃષ્ણા વધી જાય છે. તૃષ્ણાનો ખાડો કદી પુરાય તેમ નથી. જો ભોગ ભોગવીને સંતોષ પામે તો તો તૃષ્ણાનો અંત આવી જાય પણ એમ બનતું જ નથી. ભોગ ભોગવ્યાં છતાં, મનમાંથી આસક્તિ જતી નથી માટે જ કહે છે કે ઘન રળવામાં પણ પાપ, રાખવામાં પણ પાપ, ભોગ ભોગવવામાં પણ અતૃપ્તિ અને અંતે આસક્તિ નહિ જાય. ગૃહ્ણિ ધૂટશે નહિ. માટે ક્યાંય સુખ નથી, તૃપ્તિ નથી, સંતોષ નથી. એ સાબિત કરવા આચાર્યિટવ દષ્ટાંત આપે છે કે કદાચિત ધાસ ને લાકડાંના ટગલાથી અજિન તૃપ્ત થઈ જાય, સેંકડો નદીના પાણીથી સમુદ્ર તૃપ્ત થઈ જાય પરંતુ આ મૂઢની તૃષ્ણાનો, ઇચ્છિત ભોગો મરતાં સુધી ભોગવવા છતાં અંત આવતો નથી. તૃષ્ણામાં ને તૃષ્ણામાં મરીને નરકે ચાલ્યો જાય છે.

સમજાણું કાંઈ ! મૂઢને ભોગમાં મીઠાશ વેદાય છે. અત્યારે ગઢપણમાં કાંઈ ધંધો ન હોય તો

## ઇષ્ટોપદેશ

પહેલાં પોતે કરેલું હોય એ બધું યાદ કરીને અભિમાન કરે, મીઠાશ વેઠે, માટે અહીં કહે છે કે ઈચ્છા તો લાંબી-લાંબી ચાલ્યા જ કરે, તું તેનાથી છૂટો પડી જા !

મૂઢ જીવ આ વિષયરૂપી હળાહળ વિષ જબરજસ્તી ખાઈને દુર્ગતિમાં રખે છે. દોડી-દોડીને હોંશથી ચારગતિમાં ભટકાવનારા વિષયરૂપી વિષને સેવે છે. મેરીએથી ઉકળતા તાવડામાં પડેલા સર્પને માંડ કોઈએ કાઢ્યો ત્યાં દોડીને બચવા માટે સર્પ ચૂલામાં ઘૂસ્યો ને બળીને ખાખ થઈ ગયો. તેમ આ અજ્ઞાની જીવો તૃષ્ણાવશ પોતાના ચિદાનંદ મૂર્તિ ભગવાન આત્માની શ્રદ્ધા છોડી, પ્રેમ છોડી-એમાં સુખ-છે એવી દૃષ્ટિ છોડી, વિષયમાં સુખ છે એમ માની ગજબના વિષયરૂપી વિષનું સેવન કરે છે. અનંતા ભવો કર્યા પણ ક્યાંય તે ચેત્યો નહિ. દેવ થયો, અબજોપતિ રાજા થયો, કેટલા કેટલા ભોગ ભોગવ્યા છતાં શાંતિ ન મળી તોપણ સમજીને ચેત્યો નહિ. ઉલટો હજી તો લઉં...લઉં ને લઉં-ઝેર ખાઉં...ખાઉં ને ખાઉં. પરાણે દોડીને વિષયરૂપી વિષ ખાવા જાય છે એને ખબર નથી. પણ મૂઢપણે આમ દોડી રહ્યો છે.

ભોગ ઉપભોગની શરૂઆતમાં પણ કલેશ, મધ્યમાં પણ અશાંતિ ને અંતમાં પણ કલેશ એટલે કે કુમાવમાં પણ આકુળતા અને કલેશ છે. ભોગ ભોગવતી વખતે પણ અતૃપ્તિની અશાંતિ છે અને પછી પણ તૃષ્ણાની લાળથી જીવ દુઃખી થાય છે. આબરુ માટે પણ જીવ અડધો થઈ જાય છે. એમ નથી સમજતો કે એ તો બધાં પુણ્ય-પાપના લેખાં છે. તેની સાથે મારા આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી.

પાંચ ઈન્દ્રિયો દ્વારા ભોગ ભોગવીને જાણે મને સુંખ થશે, તૃપ્તિ થશે એવી મિથ્યા કલ્પના કરે છે. પુણ્ય-પાપના ફળથી મને લાભ થશે એવી મિથ્યા માન્યતા કરે છે તેને કહે છે ભાઈ ! આવી મિથ્યા માન્યતાઓ છોડી દે ભાઈ ! શાંતિનું સુખનું ધામ તું પોતે જ છો ત્યાં નજર કર ! તું તારો પોતાનો વિશ્વાસ કર ત્યારે તેને શાંતિ થશે ભાઈ !

હવે છેલ્લો પ્રશ્ન શિષ્ય કરે છે કે પ્રભુ ! આપ કહો છો કે તત્ત્વજ્ઞાની ભોગ ભોગવતો નથી, મિથ્યાટણ્ણ જ ભોગ ભોગવે છે પણ અમે તો શાસ્ત્રમાં વાંચ્યું છે કે ત્રણ જ્ઞાનના ધારી તીર્થકર પણ ૮૮૦૦૦ સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવતા હતા, ક્ષાપિક સમકિત્તી શ્રેષ્ઠિકરાજા પણ હજારો રાજીઓના ભોગમાં પડ્યા હતા આમ અમે વાંચ્યું છે. તો જ્ઞાની ભોગ ન ભોગવે એવો તમારો ઉપદેશ અમારે કેવી રીતે માનવો ? તેને જ્ઞાની ઉત્તર આપે છે કે ભાઈ ! તું ધીરો થઈને સાંભળ ! તું કહે છે કે શાસ્ત્રમાં આમ લખાણ છે તે વાત સાચી છે. તીર્થકર ચક્કવતી આદિ જ્ઞાની પણ ભોગ ભોગવે છે પણ એ સુખબુદ્ધિથી નથી ભોગવતા, એમને ભોગ ઝેર જેવા લાગે છે. સુખબુદ્ધ તો જ્ઞાનીને આત્મામાં હોય છે, ભોગમાં નહિ. અને તેને તો વિષય ભોગવવામાં સુખ લાગે છે. સુખબુદ્ધિથી તું ભોગ ભોગવે છે, તે છોડાવવા માટે અમે આ ઉપદેશ આપીએ છીએ.

[પ્રવચન નં-૧૫]

## જ્ઞાની રુચિપૂર્વક ભોગ ભોગવતા જ નથી

દેખાવા મનુષ્યની જીવનની પ્રાણી વિધાની અનુભવી

અનુભવી હોય એવા મનુષ્યની જીવનની પ્રાણી વિધાની અનુભવી

[તા. ૩૧-૩-૬૬]

આ ઈષ્ટોપદેશમાં ૧૭ મી. ગાથા ચાલે છે. આચાર્યદિવ કહે છે કે મહાકલેશજનક, અતૃપિત્કારક અને આસક્તિને લીધે છોડવા મુશ્કેલ છે એવા ભોગો, બુદ્ધિમાન મનુષ્ય એટલે કે જ્ઞાની ભોગવતા નથી. તે વિષય અહીં ચાલે છે.

ધર્માત્માને કહેવાય કે જેને આત્મામાં પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન થયું છે, અનુભવ થયો છે. પૂર્વ અનંતકળથી પુણ્ય-પાપના ભાવમાં અને તેના ફળમાં રુચિ હતી તેથી મિથ્યાટસ્થિપણે રુચિપૂર્વક ભોગો ભોગવ્યા. પણ હવે પોતાના આત્માની ઓળખાણ થતાં, શ્રદ્ધા થતાં, અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ ચાખ્યો એટલે હવે તે વિષય ભોગો ભોગવતો નથી-એમ અહીં કહું. ત્યારે શિષ્યને પ્રશ્ન થયો કે મહારાજ ! તમે કહો છો કે તત્ત્વજ્ઞાની ભોગો ભોગવતા નથી, પણ અમે એવું સાંભળ્યું છે અને શાસ્ત્રમાં એવું વાંચ્યું પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાની પણ સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર સહિત હોય છે અને ભોગો ભોગવે છે. ચક્કવતી, તીર્થકરો, રાજી-મહારાજ કે જે સમયદ્ધિ હોય છતાં ભોગો ભોગવે છે એમ અમે સાંભળ્યું છે. શાસ્ત્રમાં પણ આ વાત પ્રસ્તિષ્ઠ છે તો પછી ‘તત્ત્વજ્ઞાની-ધર્માત્મા ભોગોને ન ભોગવે’ એવા આપના ઉપદેશની અમને શી રીતે સમજણ થાય ?

ત્યારે આચાર્યદિવ સમજાવે છે કે અમે ‘કામમ’ શબ્દ મૂક્યો છે એટલે કે ભોગોને જ્ઞાની રુચિપૂર્વક કેમ સેવે ? ન જ સેવે. જેને આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદનું ભાન નથી તે તો સંસારના ભોગોને રુચિપૂર્વક, હોંશપૂર્વક, ઉલ્લાસપૂર્વક, એકત્વબુદ્ધિએ ભોગવે છે-આસક્તિથી ભોગવે છે, પણ ધર્માત્માને સ્ત્રી, કુઠુંબ આદિ બધું હોય, સંસારના ભોગો પણ ભોગવે, છતાં તેને તેમાં રુચિ નથી, પ્રીતિ નથી. પ્રીતિ તો એકમાત્ર આત્માના આનંદની જ છે. પણ અસ્થિરતાવશ થોડો રાગ આવે છે, તેથી ભોગ ભોગવતા દેખાય છે, પણ અંતરૂરુચિ નથી.

જ્ઞાની ચારિત્રમોહના ઉદ્યથી રાગની આસક્તિ છોડવા અસમર્થ છે, તેથી તત્ત્વજ્ઞાની ભોગો છોડવા યોગ્ય છે તેમ સમજવા છતાં સેવન કરે છે. રામયંદ્રજી જેવા મહાપુરુષો, ભરત જેવા ચક્કવતીઓ

## ઇષ્ટોપદેશ

જ્ઞાની હતા તેથી અતીન્દ્રિય આનંદ પાસે ભોગો ભોગવવા યોગ્ય નથી, અત્યંત તુચ્છ છે તેમ સમજતા હતા છતાં નબળાઈના કારણે અસ્થિરતાવશ હજારો રાડીઓના ભોગો ભોગવે છે પણ તેમાં એમને પ્રીતિ નથી, રુચિ નથી.

જેમ બિલાડી તેના બચ્ચાને મોઢામાં પકડે અને ઊંદરને પણ પકડે. પણ બેમાં પકડ-પકડમાં ફર મોટો છે. ઊંદરને ભીસ દઈને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પોચું-પોચું, ન વાગે તેમ પકડે છે. બહારથી જોઈએ તો બંનેને એક સરખા પકડેલાં દેખાય. તેમ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બંને સમાન રીતે ભોગ-ભોગવતા દેખાય પણ અજ્ઞાની હું સત્ત્યિદાનંદ જ્યોત આનંદસ્વરૂપ હું એવા ભાન વગર, બિલાડી જેમ પોતાના બચ્ચાને પ્રેમપૂર્વક પકડે છે તેમ અજ્ઞાની વિષયના ભોગવટામાં લીન થઈ જાય છે અને જ્ઞાની વિષય ભોગવે છતાં તેમાં લીન થતાં નથી. જેમ બિલાડી ઊંદરને પ્રેમથી પંપાળીને મોઢામાં પકડતી નથી તેમ જ્ઞાની પ્રેમથી ભોગો ભોગવતા નથી. ભોગોને જ્ઞાની ઉપસર્ગ માને છે પણ પુરુષાર્થ ઓછો હોવાથી ભોગવવાનું છોડી શકતા નથી. છતાં સમજે છે કે આ ભોગો વિષ જેવા છે, ત્યાગવા યોગ્ય છે.

જ્ઞાનીને ભોગમાં આસક્તિ હોય પણ રુચિ ન હોય. વિષયમાં સુખ છે એમ માનીને ભોગ ભોગવવા તે રુચિ છે અને વિષયમાં સુખ નથી પણ નબળાઈથી છોડી શકતા નથી તેથી થોડી આસક્તિ થાય છે તે ચારિત્રનો દોષ છે. જ્ઞાનીએ આસક્તિ ઘટાડી છે. તેમનો મોહ પણ મંદ પડી ગયો છે, તે તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યની ભાવનાથી ઇન્દ્રિયોને રોકીને-જીતીને શીંગ પોતાનું કાર્ય કરવા-સ્વરૂપમાં ઠરવા કટિબદ્ધ થયા છે.

જ્ઞાની છ ખંડના ચક્કવર્તી રાજી હોય, હીરાના સિંહાસન ઉપર બેઠા હોય, અબજો રૂપિયાના મુગટ પહેર્યા હોય, ૮૫૦૦૦ રાડીની સાથે ભોગ લેતા હોય છતાં તેમાં તેને રુચિ નથી, પ્રેમ નથી. આત્માના આનંદ સિવાય ક્યાંય એને ગોઠતું નથી. પણ માથે ઉપસર્ગ આવી પડ્યો હોય એમ ભોગ ભોગવે છે. અરે ! મારી પુરુષાર્થની નબળાઈ છે, મારી આસક્તિ છે તે મારો દોષ છે એમ તેમને અંતરમાં ખટક થાય છે. પણ એ ચારિત્રનો દોષ છે, શ્રદ્ધાનો દોષ નથી. પુષ્ય-પાપના ભાવ સુખરૂપ લાગે તે દાઢિનો દોષ છે, મિથ્યાદાઢિ છે, ઊંધી દાઢિ છે.

આહાહા ! મુનિપણું એટલે તો હાલતા ચાલતા સિદ્ધ ! એ તો સર્વ વિષયો છોડી પોતાનું કાર્ય કરવા કટિબદ્ધ થઈ ગયા છે. પણ જે હજી ગૃહસ્થાશ્રમમાં છે, પુરુષાર્થ ઓછો છે તે આસક્તિથી ભોગો ભોગવે છે પણ રુચિ નથી. પાલીસ કરેલાં લાકડાંથી મડદાંને બાળીએ પણ એ લાકડાં જેમ મડદાંને સુખ ઉપજાવતાં નથી તેમ જ્ઞાનીને અનુકૂળ સંયોગો સુખ ઉપજાવતા નથી. તેમ જ સમ્યગુદ્ધિ-

જ્ઞાનીને નિર્ધનપણું, વાંઝિયાપણું, વાંઢાપણું એવા ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંયોગો હોય તો પણ જેમ મહદાને બરાબ લાકડાંથી બાળવા છતાં દુઃખ ન થાય તેમ જ્ઞાનીને દુઃખ થતું નથી. રોટલો ને છાશ મળવા પણ મુશ્કેલ હોય તો પણ જ્ઞાનીને અંતરથી દુઃખ થતું નથી. અંતરનો ધર્મ પ્રગટ થયો છે તેના ફળમાં જ્ઞાનીને સર્વ અવસ્થામાં શાંતિ જ છે, અમે તો આત્મા છીએ, અમારામાં આનંદ છે, અમારે બહારની ચીજોની જરૂર નથી.

માટે અહીં કહે છે કે હે શિષ્ય ! તને જ્ઞાની ભોગ ભોગવતા દેખાય છે પણ તેમાં એને રૂચિ નથી એ તને દેખાતું નથી. અને અજ્ઞાની ભોગનો ત્યાગી દેખાય પણ પુણ્ય પરિણામમાં તેને પ્રેમ છે એ તને દેખાતું નથી. જ્ઞાની-અજ્ઞાની, બન્ને ભોગ ભોગવતા છતાં તેની પાછળ અભિપ્રાયમાં ઉગમણો-આથમણો ફેર છે.

ધર્મને વિવેક વર્તે છે કે મારા આત્માની મેં શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન કર્યું છે તેના ફળમાં મને શાંતિ છે અને આ પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે તેનું મને દુઃખ થાય છે. જડની કિયાને જડપણે, રાગની કિયાને વિભાવિક કિયાપણે અને સ્વભાવના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં એકાકારપણું તેને સ્વભાવિક કિયાપણે જ્ઞાની બરાબર જાણો છે. ૧. જડની કિયા ૨. વિભાવિક કિયા અને ૩. સ્વભાવિક કિયા આ ત્રણ પ્રકારની કિયાને જ્ઞાની બરાબર જુદી જુદી જાણો છે. જ્યારે અજ્ઞાનીને કઈ કિયા મારી ને કઈ કિયા પરની, કઈ કિયા વિભાવની અને કઈ કિયા સ્વભાવની એવી કાંઈ ખબર નથી. તે તો બધી કિયાને પોતાની કિયા માની ખીચડો કરે છે.

હું પવિત્ર શુદ્ધાત્મા છું, તેનું સાધન પણ નિશ્ચયથી મારો સ્વભાવ જ છે અને પુણ્ય આદિના પરિણામ તે વ્યવહાર નિમિત્ત તરીકે સાધન છે. ખરેખર તો પુણ્યના પરિણામ પણ બંધનું સાધક છે-બંધનું કારણ છે આવો વિવેક જ્ઞાનીને બરાબર વર્તે છે.

પહેલાં આત્માની ઓળખાણરૂપ સમ્યગ્દર્શન થાય, પછી પ્રતાદિના પરિણામ આવે, પછી આત્મામાં વિશેષ સ્થિરતારૂપ મુનિપણું આવે પછી કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ થાય એવા મોક્ષમાર્ગના કમને જ્ઞાની બરાબર જાણો છે. અજ્ઞાનીને તેનું યથાર્થ ભાન નથી.

અહો ! એક સ્વરૂપે બિરાજમાન મહાપ્રભુની દૃષ્ટિ વિના મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થતી નથી. સમ્યગ્દર્શન થયા પછી એક ઘડકે ભોગો છૂટી જતા નથી. અસ્થિરતાનો રાગ રહે છે એ પણ છોડવા લાયક છે. પુણ્ય-પાપના પરિણામમાં રોકાતાં મારી શાંતિ લૂંટાય છે, મારું વીર્ય તેમાં ખર્ચાઈ જાય છે, તેનો વિવેક જ્ઞાનીને વર્તે છે. આત્માનો, ધર્મ કરતાં સાથે પુણ્ય પણ હોય, તેનો બંધ થાય, તેના ફળમાં સ્વર્ગ પણ મળે. જ્યાં સો કળશી અનાજ પાકે ત્યાં ભેગું સો ભરોટા ખડ પણ થાય. એમ જ્ઞાની ધર્મના ફળ સાથે પુણ્ય-પાપના ફળને પણ બરાબર જાણો છે. પોતાની દશાને જ્ઞાની જાણો છે કે મને

## ઊષોપદેશ

ધર્મની શરૂઆત થઈ પણ મારો અવસ્થાના પ્રમાણમાં હું ભોગ છોડી શકતો નથી. ભોગ ભોગવવાના ભાવ આવે છે તેટલો મને રાગ રહ્યો છે એટલી વીતરાગતા ઓછી છે એમ પોતાની દશાનું જ્ઞાનીને જ્ઞાન છે.

મારો સ્વભાવ તે મારો મિત્ર છે અને મારો વિભાવ ભાવ તે જ મારો શત્રુ છે એમ જ્ઞાની માને છે. દેશ-કાળને જાણીને જ્ઞાની વૃત્ત છે. આ દેશ કેવો છે, આ કાળ કેવો છે, એમાં હું મારું કેટલું કરી શકું તેમ દું, એમ દેશ-કાળનો વિચાર કરીને જ્ઞાની પ્રવર્તે છે. અજ્ઞાની મૂર્ખ પોતાની કિયાને ઓળખતો નથી, તેના ફળને જાણતો નથી, મોક્ષમાર્ગના કમને જાણતો નથી, સ્વભાવવાના સાધનને ઓળખતો નથી, દેશ-કાળની સ્થિતિ વિચારીને વર્તતો નથી, પરને પોતાના શત્રુ માને છે. મારો સ્વભાવ મિત્ર ને મારો વિભાવ મારો શત્રુ એવું ભાન અજ્ઞાની મૂર્ખને હોતું નથી.

ભોગ ભોગવવા મોટું દુઃખ છે, પણ ભોગ ભોગવતાં ભોગવતાં તૃષ્ણા ઘટવાને બદલે વધતી જાય છે તેથી ભોગ છોડવા પણ ગમતા નથી. લોલુપતા અંદર રહ્યા કરે છે. લોકો કહે છે કે ‘આવ્યું પોસાય પણ ગયું ગોઠતું નથી.’ તેમ ભોગ ભોગવવા ગમે છે પણ છોડવા ગમતા નથી. આચાર્યદિવ કહે છે કે આવા કષ્ટદાયક ભોગોને કોણ બુદ્ધિશાળી ભોગવે? આત્માના આનંદને છોડીને ભોગોમાં રૂચિ કોણા કરે?

જુઓ! આ ધર્મની રીત કહે છે. ભાઈ! શરીર, વાણી, મનની કિયાઓ તે ધર્મ નહિ, અંદરમાં પુણ્ય-પાપના ભાવ તે ધર્મ નહિ. આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રભુની અંતરમાં દિષ્ટિ, જ્ઞાન અને સ્થિરતા તે ધર્મ છે. તે ધર્મત્વાને મુક્તિનો આપનાર માર્ગ છે, એ સિવાય બીજો કોઈ મુક્તિમાર્ગ નથી.

**ભવન્તિ ગ્રાણ્ય ચત્સંગમશુચીનિ શુચીન્યપિ ।**

**સ કાય: સંતતાપાયસ્તર્દ્ધ પ્રાર્થના વૃથા ॥ ૧૮ ॥**

**શુચિ પદાર્થ જસ સંગથી, મહા અશુચિ થઈ જાય,**

**વિઘ્નરૂપ તસ કાય હિત, ઈચ્છા વર્થ જણાય. ૧૮.**

હવે આચાર્યદિવ વિશેષ કહે છે કે હે જીવ! તું આવા કષ્ટો કોના માટે સહન કરે છે! જેના માટે તું આવા દુઃખ વેઠે છે તે શરીર કેવું છે? શેનું બનેલું છે? તેનો વિચાર કર. આ શરીર તો પુદ્ગળના પરમાણુનો પિંડ છે. એ પરમાણુ કોઈ વિષામાંથી, કોઈ સરેલા કૂતરામાંથી, કોઈ ઉકરડામાંથી એમ જુદી જુદી જગ્યાએથી આવીને ભેગા થયેલા સ્કંધરૂપે બનેલાં પરમાણુનો તે પિંડ છે. અરે! અનેકવાર તેં વભી નાખેલાં પરમાણુના પિંડનું આ શરીર બન્યું છે. તે પાછું થોડો સમય રહીને વળી ફૂથઈને

પલટાઈ જશે.

દુશ્મનનો આત્મા મરીને પોતાના દીકરો થાય ઝને તેના શરીરના રજકણો અહીં આવે ત્યાં તો તે પ્રેમ કરવા માટે. અરે પ્રભુ ! આ તું શું કરે છે ? તું તો નિરાલંબી પદાર્થ છો ને ! તું તારામાં પ્રેમ કર ને ! સંયોગી વસ્તુના પ્રેમમાં પડ્યો છે પણ એ કેટલા સમયનો સંયોગ છે ? અરે પ્રભુ ! તું ત્રણલોકનો નાથ ! કણ કણનો ભિખારી થઈને ભમે છે, તને શરમ નથી આવતી ! ઈન્દ્રો ચળાવવા આવે તો પણ તું ચળે નહિ એવી તારી જાત છે પ્રભુ ! એને બદલે તું અપવિત્ર શરીરના પ્રેમમાં કેમ ચલાયમાન થઈ રહ્યો છો ? આ શરીર તો એટલું અપવિત્ર છે કે પવિત્ર વસ્તુને પણ ક્ષણમાં અપવિત્ર બનાવી દે છે, અને તું આવો પવિત્ર છો કે બીજી વસ્તુને પણ તારો સંગ પવિત્ર બનાવી દે છે, એવો પવિત્ર તું ! તને અપવિત્ર શરીરનો પ્રેમ કરતાં લજજા નથી આવતી ? ઉલટી હોંશ કરે છે ?

આચાર્યદીવ કહે છે કે શરીર ત્રણ પ્રકારે અપવિત્ર છે. એક તો શરીરની ઉત્પત્તિ અપવિત્ર છે. લોહી અને વીર્યથી શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે. વર્તમાનમાં પણ અપવિત્ર હાડકાં, ચામડાં અને લોહી એ બીજું અને ત્રીજું જે આ શરીરનો સંગ કરે તેને પણ તે અપવિત્ર બનાવે છે. ચાર શેર ધીનો બનાવેલ મેસૂબ ખાવ એટલે બીજે દિવસે વિષા થઈને નીકળે એવો આ અપવિત્ર બનાવવાનો સંચો છે. માટે કહે છે કે શરીરની ઉત્પત્તિ પણ અપવિત્ર, વર્તમાનમાં પણ અપવિત્ર અને તેનો સંગ કરનાર પણ અપવિત્ર બને. હવે તેની સામે આચાર્યદીવ કહે છે કે તું પોતે પવિત્રતાનો પિંડ છો, તેમાં એકાગ્રતા કર તો વર્તમાનદશા પણ પવિત્ર થાય અને તું દુનિયાને સમજાવ તો તે પણ તારા નિમિત્તે પવિત્ર બને એવો તું આત્મા છો. પ્રભુ ! તું ત્રણલોકનો નાથ ભગવાન ! તને આ અપવિત્ર શરીર સાથે કેમ ગમે છે ? આમ કહીને આચાર્યદીવ વૈરાગ્ય કરાવે છે.

આ શરીર હંમેશાં અનર્થ, ઉપદ્રવ, ઝંગટ, વિષ્ણો અને વિનાશથી સહિત છે માટે તેની સાથે ભોગ ભોગવવાની ઈચ્છા કરવી વ્યર્થ છે, દુઃખકર છે માટે પરમ પવિત્ર આત્માને ભોગવવાની ચાહના કર !

ફં ફં ફં

[પ્રવચન નં. ૧૬]

## અત્યંત અપવિત્ર દેહની રૂચિ છોડ અને પવિત્ર ભગવાન આત્માની રૂચિ કર

[તા. ૧-૪-૬૬]

આ ઇષ્ટ ઉપદેશ છે, તેની ૧૮ મી ગાથા ચાલે છે.

અહીં સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થકર પરમાત્માએ જીવ અને પુદ્ગલની ભિન્નતા બતાવી છે. ભગવાન કહે છે કે તું પોતે શરીરથી જુદો છો તો પછી શરીરની કિયાથી તને ધર્મલાભ ક્યાંથી થાય? શરીરની કિયાથી જીવને જરાય લાભ ન થાય.

શરીરની રૂચિ છોડાવવા મુનિરાજ આ ગાથા કહે છે. ભાઈ! આ શરીર જડ, માટી, ધૂળ છે, ચામડીથી વીંટળાયેલું, માંસ, હાડકા ને લોહી-પરુનું પૂતળું છે, એ તારી ચીજ નથી અને તું તેની રૂચિ કરે છે તો તારી પોતાની ચૈતન્યની રૂચિ કરવાનું રહી જાય છે. એક સાથે બે તત્ત્વમાં રૂચિ થઈ શકતી નથી. કેમ કે શરીર તો અપવિત્ર અને તું પવિત્ર, બેનો મેળ શી રીતે ખાય? એક ભ્યાનમાં બે તલવાર ન સમાય તેમ પવિત્ર-અપવિત્ર બંનેમાં પ્રીતિ કેમ હોઈ શકે? પ્રભુ પરમાત્માએ આ જીવને શુદ્ધ આનંદકંદ, પવિત્રતાની ગાંઠડી અને પવિત્રતાનો પિંડ કહ્યો છે. માટે કહે છે કે હે જીવ! તને આ અપવિત્ર જડ મૂર્તિની પ્રીતિ કેમ થાય છે?

ભાઈ! તારે હિત કરવું હોય તો આ જડ શરીર આદિની રૂચિ છોડ. તેનાથી મને હિત થશે એવી માન્યતા છોડ! હું જ પવિત્રતાનો પિંડ દ્યું એમ દૃઢ શ્રદ્ધા કરીને આત્માની રૂચિ કર, તો તને શાંતિને સુખ મળશે. શરીર એવું તો અપવિત્ર છે કે તેની સાથે જે વસ્તુનો સંબંધ થાય તે વસ્તુને પણ તે અપવિત્ર બનાવે છે. દાળ, ભાત, શાક, રોટલી, મેસુલ આદિ ખાવાની સુંદર વસ્તુને પાંચ-દુધ કલાકમાં શરીર વિષ્ટા બનાવી દે છે. ભારે ભારે વસ્ત્ર શરીરને પહેરાવો તે થોડી વારમાં શરીરના પરસેવાથી દુર્ગધ મારશે.

શરીર તો વિષ્ટા તૈયાર કરવાનો સંચો છે ભાઈ! એ માટી છે, જડ છે, એ તું નહિ, એ તારામાં નહિ ને તું એનામાં નહિ. બંને ચીજ જુદી છે. એમ નહિ માનતાં શરીરને પોતાનું માની, ભોગનું સાધન માની, તેમાં રૂચિ કરવી, પ્રેમ કરવો તે મિથ્યાદિપણું છે. વળી જીવ શરીરનો પ્રેમ કરવા

જાય છે તેમાં પોતાની રુચિ અને પ્રેમ ચૂકી જાય છે. લાભ છોડીને નુકસાનીમાં રોકાઈ જાય છે તેને જ્ઞાની ગુરુ સમજાવે છે કે ભાઈ ! શરીર અજીવ ને તું તો જીવ છો, શરીર રૂપી અને તું અરૂપી છો, શરીર મૂર્ત છે અને તું અમૂર્ત છો, તું આનંદનું ધામ છો અને શરીર તો ઉપદ્રવનું ધર છે. એક વ્યાધિ મટે ત્યાં બીજી થાય અને એક ઈચ્છા પૂરી થાય ત્યાં બીજી ઈચ્છા થાય. શરીરના એક પદ્ધી એક ઉપદ્રવ ચાલુ જ હોય. પણ શરીરના રાગી જીવો તેની સેવા કર્યા જ કરે છે.

સર્વજ્ઞ વીતરાગ કહે છે કે ભાઈ ! તું અમારી નાતનો અને અમારી જાતનો છો. ‘સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાય.’ કોઈ આત્મા વાણિયો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે શૂદ્ર નથી. બધા આત્મા સિદ્ધની જાતના છે. પણ પોતે પોતાની રુચિ છોડીને પોતાનામાં શ્રદ્ધા જ્ઞાન લીનતા ન કરી અને શરીરાદિમાં રુચિ ન પ્રેમ કરી દુઃખી થઈ રહ્યો છે તેને ભગવાન પરમાત્મા કહે છે કે ભાઈ ! તારામાં તો અતીન્દ્રિય આનંદના પૂર પડ્યાં છે. તેનો ભરોસો નહિ કરતાં મૂર્ખ ! તું જડના ભરોસે જીવન ખોઈ રહ્યો છે. તું ભોગો થઈને ભૂલી રહ્યો છો. પણ તારા ચૈતન્યજીવન અંદર જીદી જ જાતના છે તેનો તો જરા ખ્યાલ કર ! ભરોસો લાવ !

મૂક જીવ શરીર કાળું હોય તો કહે હું કાળો, રૂપાળું હોય તો માને હું રૂપાળો, રોગી હોય તો પોતાને રોગી માને. ચોવીશે કલાક રાત-દિવસ શરીરની સંભાળમાં સમય વીતાવી રહ્યો છે પણ જ્ઞાની કહે છે કે ભાઈ ! એ શરીર તો ચામડીમાં વાટીલાં હાડકાં ને માંસ છે, એ કાંઈ તારું સ્વરૂપ નથી.

સો ઈન્દ્રોની હાજરીમાં ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ સમોસરણમાં આ વાત હિવ્યધ્વનિમાં સમજાવે છે . આ વિઘ્નરૂપ શરીરમાં તને રુચિ કેમ થાય છે ? નાશવાન ચીજનો ભરોસો કેમ આવે છે ? શરીર માં તને રુચિ થાય છે એ તારી મૂઢ્યતા છે. એ વર્ષની દીકરી હોય, સમ્યંદર્શન પ્રગટ કર્યું હોય, પદ્ધી ભલે લગ્ન કરે પણ તને શરીર અને શરીરના ભોગોમાં સુખ ભાસતું નથી. ભોગ ભોગવે છતાં અંતરથી એ ભોગો પ્રત્યે ઉદાસીનતા છે. તે જાણો છે કે હું તો આત્મા દું, મારું સુખ મારામાં છે, મારા આત્મિક સુખ પાસે આ જડના સુખની કાંઈ જ કિંમત નથી.

ચાર શેર ધીનો પાયેલો મેસૂબ ખાઈને અજ્ઞાની સુખ માને છે પણ જરા મેસૂબ ચાવીને મોહું ખોલી ને અરીસામાં જોવે તો તને પોતાને જ્વાનિ થરે. ફૂતરાની એંધ જેવું દેખાશે. પણ જીવને દરકાર કર્યાં છે ! જડનો પ્રેમ કરી ને વૃથા સમય ગુમાવે છે. પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ ચાખવાની દરકાર પણ કરતો નથી. અનંત કાળ મોંઘો મનુષ્યદહ મળ્યો છે તે પણ ભાઈ ! તું જડના ભરોસે ગુમાવી રહ્યો છે !

પ્રભુ, તું આત્મામાં એકાગ્રતા કર તો તને સિદ્ધ જેવો આનંદ આવશે. તું અમૂર્ત આનંદનો સંચો

## ઇષ્ટોપદેશ

છો, તેમાંથી વીતરાગી આનંદ જ પ્રગટ થાય. અહીં મુનિરાજ શરીર અને આત્માનું સ્વરૂપ બતાવી તે બેનું જુદાપણું બતાવે છે. શરીર પ્રત્યે દ્રેષ કરાવવાનો આશય નથી. બંનેનું સ્વરૂપ છે તેવું પ્રગટ કરે છે. શરીરનું સ્વરૂપ કેવું છે તે વિચારો! જુદાં જુદાં વાસ્થણમાં હાડકાં, માંસ, લોહી, પરુ આદિ કાઢો. કેવું ગ્લાનિકારક છે? તેનું જ શરીર બનેલું છે. જ્યારે આત્માનું સ્વરૂપ ભાગ પાડીને વિચારો તો? એક તરફ શાન, એક તરફ શાંતિ, આનંદ, સ્વચ્છત્વ, વિભુત્વ, પ્રકાશ આદિ અનંત ગુણ બર્યા છે, એકલા ગુણોનો જ પિંડ છે. આમ બંનેનું સ્વરૂપ બતાવી મુનિરાજ શરીરની રૂચિ છોડાવી આત્માની રૂચિ કરાવે છે. અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ આત્માની રૂચિ થાય તેને પરની રૂચિ રહે જ નહિ.

જવની ભૂલ-ભૂલામણી ગુરુ બતાવે છે. પરમાં મારાપણાની બુદ્ધિ અને માયા- મોહમાં પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી રહ્યો છે. સહજાત્મસ્વરૂપ સહજાનંદી નિજ આત્માનું સ્વામીપણું ચૂકીને આ જડનું સ્વામીપણું કરે છે તે મિથ્યાદાચિનું લક્ષણ છે.

પવિત્ર મનને પણ અપવિત્ર બનાવે એવા આ શરીર ને સારી વસ્તુ ખવરાવવી અને સારાં સારાં કપડાં પહેરાવવા, અનેક જાતની અનુકૂળતા આપવી તેનાથી શું લાભ છે? એ અપવિત્ર શરીર બધાંને અપવિત્ર બનાવશે. શરીર રજકણનો પિંડ અને તું અરૂપી આનંદનો પિંડ શરીર થી જુદી ચીજ છો એવા ભાન વગર શરીરની અનુકૂળતા માટે અનેક ઉપાયો કરવા તે બધા વ્યર્થ છે. એક રોગ આવે અને દવા કરે ત્યાં બીજો રોગ થાય. કહેવત છે ને ‘એક સાંધે ત્યાં તેર તૂટે’ તેના જેવું આ શરીરનું છે; અફારેય અંગ વાંકાં છે, અને ભગવાન આત્મા આનંદ નો કંદ છે, શાંતિ નો પિંડ છે. તેનો પ્રેમ કરાવવા માટે આ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે ભાઈ! તારી નજરમાં ફેર છે. જ્યાં સુખ છે ત્યાં તું નજર નાખતો નથી અને જેમાંથી સુખ-શાંતિ કદી મળવાની નથી એવા શરીરાદિમાં તું સુખની આકંક્ષા રાખીને બેઠો છો.

પુદ્ગલના દ્રવ્ય, ગુણ ને પર્યાય ત્રણેય પુદ્ગલ છે. દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ, ગુણ એટલે તેના રંગ-ગંધ આદિ અને દુર્ગંધ-સુર્ગંધ, લીલી-પીળી, સુંવાળી-ખરબચરી આદિ તેની પર્યાય છે, એ બધું જડ છે, એ તને સુખ ક્યાંથી આપશે? તને દગ્ધો દેશો હો ! પછી ભરવા ટાણો તારે પસ્તાવું પડશે કે આખી જિંદગી શરીરમાં મારાપણું કરીને તેની સારસંભાળમાં વ્યર્થ સમય ગુમાવ્યો પણ કાંઈ સુખ મળ્યું નહિ અને મારા આત્માનું મેં કાંઈ કર્યું નહિ. આવા પસ્તાવાનાં ટાજાં આવે તે પહેલાં ચેતી જા ભાઈ ! ચેતી જા. એકવાર તું ચૈતન્યનો શેઠ થા ! એમ અમારો તને આ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે.

નાળિયેરીમાં ગંદુ પાણી નાખો તોપણ એ નાળિયેરમાંથી મીહું પાણી મળે અને આ શરીરમાં ચોખ્યું, મીહું પાણી નાખો તોપણ એ પેશાબ થઈને નીકળે. મુસંબીના પાણી પાવ તોપણ તેનો

પેશાબ તૈયાર થાય. આવા અપવિત્ર અને અનેક જાતના રોગ આદિના વિધન પેદા કરવાવાળા શરીરનો પણ મૂઢ જીવ પ્રેમ છોડતો નથી. શરીરને નવરાવવા, ખવરાવવા, પીવરાવવા, તૈયાર કરવાનું, સુવડાવવાનું આખા દિવસનું ટાઈમટેબલ મૂઢ ગોઠવી રાખે છે અને એને માટે પૈસા કમાવવામાં કાળ ગુમાવે છે. તેને જ્ઞાની કહે છે કે આવા અપવિત્ર શરીરના ભોગો માટે ઈચ્છા કરવી તે વ્યર્થ છે.

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે ભગવનું ! શરીર તો અપવિત્ર અને વિધનકારી હોવાથી તેના ઉપર તો ધનથી ઉપકાર ન થાય. ધનથી મેળવેલી સારી વસ્તુને પણ શરીર અપવિત્ર બનાવી દે અને ધન. ખર્ચી એક રોગ મટાડીએ ત્યાં બીજો થાય છે માટે ધનથી શરીર ઉપર તો ઉપકાર થતો નથી તે તમારી વાત સાચી છે પણ આત્મા ઉપર તો ધનથી ઉપકાર થાય ને ! દાન આદિ દઈએ તેથી આત્માને તો લાભ થાય ને ? જેમ ઉપવાસ આદિ તપશ્ચરણથી આત્માને લાભ થાય છે તેમ ધનથી પણ આત્માને ઉપકાર થાય ખરો ને ? આમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. તેને ગુરુ કહે છે કે જો ધનથી આત્માને ઉપકાર થાય એટલે કે દાન દેવાથી આત્માને લાભ થતો હોય તો તો નિર્ધનને રોવું પડે અને ધનવાન ધર્મા થઈ જાય. પણ એમ બને જ નહિ.

આત્માનું ધ્યાન કરવાથી પણ આત્માને લાભ થાય ને ધનનું દાન કરવાથી પણ આત્માને લાભ થાય એમ માની પ્રશ્ન કરનાર શિષ્યને આચાર્યદિવ ઉત્તર આપતાં ૧૮ મી ગાથા કહે છે :-

યજ્જીવસ્યોપકારાય તદેહસ્યાપકારકમ् ।  
યદેહસ્યોપકારાય તજ્જીવસ્યાપકારકમ् ॥ ૧૯ ॥  
જે આત્માને હિત કરે, તે તનને અપકાર,  
કરે હિત જે દેહને, તે જીવને અપકાર. ૧૮.

જે આત્મા ઉપર ઉપકાર કરવાવાળા છે તે શરીર ઉપર અપકાર કરનારા છે. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ધ્યાન-તપ કરવાથી આત્માને ઉપકાર થાય અને તેનાથી જ શરીરનો અપકાર થાય છે. તપ આદિ કરવાથી શરીર ગળી જાય છે. વળી જે ચીજ શરીરનું હિત કરનારી છે, ઉપકાર કરનારી છે એવી દાળ-ભાત-શાક-મીઠાઈ આદિ વસ્ત્ર-શાશ્વત આદિથી શરીરને ઉપકાર થાય છે ને તેનાથી આત્માને અપકાર થાય છે. ‘શરીરનો ઉપકાર તે આત્માનો અપકાર અને આત્માનો ઉપકાર તે શરીરનો અપકાર.’

અહીં નિમિત્તથી કથન ચાલે છે. ઉપવાસ નામ ઉપ એટલે નજીક અને વાસ એટલે રહેવું. આત્માની સમીપ વસવાથી આત્માને લાભ થાય અને તેનાથી શરીરનું બરાબર ધ્યાન ન રહે, ખોરાક

## ઇષ્ટોપદેશ

ન મળે તેનાથી શરીરનું અહિત થાય. અને ધન આદિ શરીરના હિતમાં નિમિત્ત છે તે આત્માને અહિતમાં નિમિત્ત થાય છે. લક્ષ્મીથી શરીરને હિતકર એવા ભોજનની સામગ્રી મળે, રોગનો ઉપચાર થાય, શરીરને શોભાવે એવા શૃંગાર થાય તેનાથી શરીરને લક્ષ્મીથી ઉપકાર થાય પણ આત્માને એ ધન મેળવવામાં અને ભોગ ભોગવવામાં જે રાગ અને તૃષ્ણા થાય તેનાથી અપકાર થાય છે. લક્ષ્મી રણવામાં પણ આત્માને પાપ થાય છે, તેનાથી ભોગ ભોગવવામાં પણ પાપ થાય છે અને દાનાદિમાં વાપરવામાં પણ મારાપણાની અહંબુદ્ધિથી મિથ્યાત્વ પુષ્ટ થાય છે. તેથી ધન આત્માને ઉપકારમાં નહિ પણ અપકારમાં નિમિત્ત થાય છે. શરીરને ભલે લક્ષ્મીથી લાભ થાય પણ આત્માને તો લક્ષ્મીના નિમિત્તે નુકસાન જ છે. લક્ષ્મીથી આત્માને જરા પણ લાભ ન થાય.

સત્તુ ચિદાનંદ શુદ્ધ સ્વભાવની દર્શિ કરવાથી આત્માને લાભ થાય છે, ધનથી આત્માને લાભ ન થાય. શરીરને જે લાભમાં નિમિત્ત છે તે આત્માને નુકસાનમાં નિમિત્ત છે. અને આત્માને જે લાભમાં નિમિત્ત છે, તે શરીરને નુકસાનમાં નિમિત્ત છે. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ધ્યાન કરવાથી આત્માને લાભ થાય પણ આત્માનું ધ્યાન કરવાથી શરીરનું ધ્યાન રહેતું નથી, શરીરની દરકાર રહેતી નથી, તેથી શરીરને અપકારમાં નિમિત્ત થાય છે. શરીરમાં તો ધ્યાન રાખો કે ન રાખો જેમ થવાનું હોય તેમ જ થાય પણ દરકાર ન રાખી હોય અને શરીરમાં પ્રતિકૂળતા આવે એટલે બેદરકારી અહિતમાં નિમિત્ત કહેવાય.

ભાઈ ! અવિનાશી ચીજની-તારી પોતાની ચીજની તને રૂચિ નહિ અને નાશવાન ચીજની રૂચિમાં તું રોકાઈ ગયો છો તેથી તારી શરીર આદિ પ્રત્યેની રૂચિ અમારે છોડાવવી છે. તે માટે આ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં-૧૭] \*\*\*\*\*

ચૈતન્ય-ચિંતામણિ પાસે ખોળના ટુકડા જેવા તુચ્છ  
ઈન્દ્ર-ચક્રવર્તીના વેલ્ભવોની યાચના ન કરાય

[તા. ૨-૪-૬૬]

આ ઈષ્ટોપદેશ-પ્રિય ઉપદેશ ચાલે છે. તેમાં ૧૮ મી ગાથાં ચાલે છે. શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો કે પ્રબુ ! ધનથી ભલે શરીરને તો લાભ નથી પણ ધનથી આત્માને તો લાભ છે ને ? ધનથી બધી અનુકૂળતા મળે અને અનુકૂળતામાં ધર્મસાધન સારી રીતે થઈ શકે તેથી ધનથી આત્માનો ઉપકાર તો થાય છે ને વળી ધનથી દાન દેવાય, ધર્મની પ્રભાવના થાય માટે ધનથી આત્માને ઉપકાર થાય તે ખરું ને ?

શિષ્યના આ પ્રશ્નનો ૧૮ મી ગાથા દ્વારા મુનિરાજ ઉત્તર આપે છે :-

નિમિત્તથી કથન કરતાં પૂજ્યપાદસ્વામી કહે છે કે જેમ અનશન આદિ તપ આત્માને જ્ઞાન-ધ્યાન કરવા માટે ઉપકારક છે, બધારની ખાવા આદિની પ્રવૃત્તિથી આત્મા નિવૃત્ત હોય તો વિશેષ-જ્ઞાન-ધ્યાનની કિયા થઈ શકે છે, વળી તેનાથી પોતાના જૂના અને નવા પાપોનો નાશ થાય તેથી અનશનાદિ તપ જીવને ઉપકારક છે, એ જ તપ શરીરને અપકારક છે. કેમ કે ખોરાક ન મળવાથી કે ઓછો મળવાથી શરીર શિથિલ થઈ જાય છે. જ્ઞાન-ધ્યાનમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ થતાં શરીરની અનુકૂળતાનું ધ્યાન રહેતું નથી તેથી તપ શરીરને અપકારક છે. અહીં નિમિત્તથી વાત કરીને જુદી જ ફબથી સમજાવ્યું છે. આત્માને ઉપયોગી અનુષ્ઠાન શરીરને અહિતમાં-અપકારમાં નિમિત્ત થાય છે. એથી વિપરીત ધનાદિ તથા ભોજન વગેરે શરીરની કુદ્ધાદિ દૂર કરવામાં નિમિત્ત હોવાથી તે ધનાદિ શરીરને ઉપકારમાં નિમિત્ત છે પણ તે ધન પ્રાપ્ત કરવામાં-કમાવામાં પાપ અને ચિંતા થાય છે. વળી એ પાપથી દુર્ગતિમાં ગમન કરવું પડે છે માટે ધનાદિ આત્માને અપકારક છે.

અરે ! ધન કમાવામાં પાપ લાગે તે તો આત્માને નુકસાનકારક છે, દુર્ગતિમાં લઈ જનાર છે. પણ એ ધનને દાનમાં દેવું તે પણ શુભ ભાવ હોવાથી બંધનું કારણ છે. લક્ષ્મી તરફ લક્ષ જીવું તે જ બંધનું કારણ છે. દુનિયા કરતાં વીતરાગનો માર્ગ તદ્દન જુદો છે. લક્ષ્મી તો જર ચીજ છે. તેને દાનમાં દઈને તેનો સ્વામી થઈને અભિમાન કરે કે જુઓ ! મેં આટલું ધન દાનમાં દીધું, આટલા જિનમંદિર બંધાવ્યા-એવા ભાવમાં તો તેને મિથ્યાત્વનું બંધન થાય છે. મિથ્યાત્વ તે મહાન પાપ છે. ધનનો એક

## ઇધોપદેશ

રજકણ પણ પોતાથી દીધો દેવાય નહિ ને લીધો લેવાય નહિ, કેમ કે એ જડ છે ને પોતે ચૈતન્ય છે. બંને સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે. સ્વદ્રવ્યનું લક્ષ છોડીને પરદ્રવ્યનું લક્ષ કરવું અને તેના સ્વામી થવું તે મહામિથ્યાત્વ છે. તેમાં પોતાને મોટું નુકસાન થાય છે. સ્વદ્રવ્યની દાસ્તિ ચૂકી જવાય છે.

પૈસા રળવા... છોકરાને મોટા કરવા... પરણાવવા... એ બધું એકલું પાપ... પાપ ને પાપ જ છે. માટે તે કાર્યને જીવ અજ્ઞાનવશ લાભદાયક અને કરવા યોગ્ય માને છે પણ તે મહાદુઃખદાયક, નુકસાનકારક તથા હુર્ગતિનું કારણ છે. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને તેમાં રમણતા તે જ આત્માને લાભદાયક છે. બાકી નરકમાં જાય કે સ્વર્ગમાં જાય પણ આત્માને પોતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વગર તે બધું દુઃખદાયક અને બંધનું જ કારણ છે. માટે બૈરાં, છોકરાં, કુટુંબ, પૈસા, આબરૂ, કીર્તિ, મકાન આદિ બધું આત્માનું અહિત થવામાં નિમિત્ત છે-એમ તું નક્કી કર તો જ તારી દાસ્તિ ત્યાંથી ખસીને સ્વભાવ તરફ ઢળશે અને તો જ તારું હિત થશે. સુખનું સાધન તું પોતે જ છો માટે બહારમાં ક્યાંય સુખ માટે જાંવાં ન નાખ ! પરદ્રવ્ય તરફની દુનિયાની હોંશ ઉડાડી દે એવી આ વાત છે.

તારું લક્ષ તો પ્રભુ ! તારી અંતરની શુદ્ધ લક્ષી અંદરમાં પડી છે ત્યાં હોંશ જોઈએ. જેટલું પરલક્ષ છે તે બધું તને નુકસાનકારક-દુઃખદાયક છે એમ તું સમજ ભાઈ ! સમજ. શરીર ને ધનાદિક લાભદાયક ભલે હો પણ તને તો નુકસાનકારક જ છે. વીતરાગી સંતોષે કહેલી આ વાત છે. પુરુગલના રજકણોની પર્યાય જે કાળે જેમ થવાની હોય તેમ જ થાય. પલટતા પ્રવાહમાં ધનનાં રજકણો જ્યાં ખડકવાના હોય ત્યાં જ આવીને ભેગા થાય. તેનો કર્તા તું તો નહિ, પણ ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર કે જિનેન્દ્ર પણ તેમાં ફેરફાર કરી શકતા નથી-કર્તા થઈ શકતા નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ ન કરી શકે માટે નક્કી કર કે ધનાદિ દ્વારા જીવને ઉપકારની ગંધ પણ નથી. એક માત્ર ધર્મનો જ જીવ ઉપર ઉપકાર છે.

ભગવાન આત્મા... શુદ્ધ ચૈતન્યપિંડની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને એકાગ્રતારૂપી ધર્મ જ આત્માનો ઉપકારક છે. બીજો કોઈ આત્માનો ઉપકારક નથી. પુરુષ-પાપના પરિણામથી પણ જીવને તો નુકસાન જ છે. આત્મજ્ઞાન-આત્મદર્શન-આત્મશાંતિ સિવાય પુરુષનો વિકલ્પ, શરીર, લક્ષી આદિ બધાં જીવને અપકારક છે. જેમાં તું નથી તેનાથી તને ઉપકાર કેમ થાય ? જેમાં તું નથી તેનું લક્ષ કરવાથી તને એકલું નુકસાન... નુકસાન જ છે.

બહારની ચીજોની મહિમા આડે જીવને પોતાની મહિમા કદી આવી જ નથી. વીજળીના જબકારા જેવા ક્ષણિક સંયોગમાં જ અનાદિથી જીવને લાભની બુદ્ધિ થઈ રહી છે તેથી તેમાં જ જીવને સુખની કલ્યાણ થાય છે. મારો સ્વાશ્રય ભાવ જ મને ઉપકારી છે એવો અનંતકાળમાં કોઈ વખત પોતે નિર્ણય જ કર્યો નથી, અત્યાસ જ પરનો થઈ રહ્યો છે. તને સ્વાશ્રિત અને સુખી બનાવવા માટે આ વીતરાગની

વાતો છે ભાઈ !

આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-સ્થિરતા તે જ આત્માના હિતકર છે, ઉપકારી છે. પરદ્રવ્યનું જે થવાનું હોય તે થાય, હું તો મારા દ્રવ્યનો લાભ લઈ-એમ થવું જોઈએ. પરમાત્મા વીતરાગ સર્વજ્ઞાટેવના આ માર્ગ વિના જીવના ઉદ્ઘારનો બીજો કોઈ માર્ગ નથી. પરદ્રવ્યનો આશ્રય છોડી સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય કરવો તે એક જ માર્ગ છે.

હવે શિષ્ય ફરી બીજો પ્રશ્ન કરે છે કે મહારાજ ! અમે તો એવું સાંભળ્યું છે કે ‘શરીરે સુખી તે સુખી સર્વ વાતે’ અને શરીર જ ખરેખર તો ધર્મનું મુખ્ય સાધન છે. કારણકે શરીરમાં રોગ હોય તો એકાગ્રતાથી ધર્મધ્યાન થઈ શકતું નથી. માટે નીરોગી શરીર ધર્મ માટે ઉપકારી છે. આમ શિષ્ય ગુરુ પાસે વાત મૂકે છે તેને મુનિરાજ કહે છે કે શરીરના રોગને કે નીરોગતાને આત્મા સ્પર્શતો પણ નથી તેથી શરીરની રોગી કે નીરોગી અવસ્થા સાથે આત્માના ધર્મને કાંઈ સંબંધ નથી. રોગ સમયે પણ રોગથી જુદ્ધો રહીને આત્મા પોતાને જાણી શકે છે. હું તો જાણનાર-દેખનાર જ્ઞાયક છું ને ! એવી સ્થિતિ અંતરમાં જીવે ઊભી કરવી જોઈએ, અને એવી સ્થિતિ ઊભી થાય તેને પછી વધુ જન્મ-મરણ ન હોય, તેને અલ્યકાળમાં જન્મ-મરણ રહિત અવિનાશી સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત થાય.

શિષ્ય વિશેષ કહે છે કે શરીરના રોગને દૂર કરવો પણ મુશ્કેલ નથી. ધ્યાન દ્વારા રોગાદિક સહેલાઈથી દૂર થઈ શકે છે. અંતરમાં જ્ઞાનનું ધ્યાન કરતાં આત્માને તો શાંતિ થાય પણ શરીરનો રોગ પણ ચાલ્યો જાય. જ્યાં આત્મા સ્વભાવના સરાણે હેઠે ત્યાં અંતરમાં તો લાભ થાય પણ બહારમાં પુણ્ય બંધાય તેના ફળમાં શરીર પણ નીરોગી થઈ જાય.

શિષ્યને મુનિરાજે ધનથી આત્માના ઉપકારની ના કહી તેથી શિષ્યે ધ્યાનથી શરીરના ઉપકારની વાત મૂકીને તેના અનુસંધાનમાં તે કહે છે કે તત્ત્વાનુશાસનના ૨૧૭ કળશમાં પણ આ સંબંધી વાત છે કે જે આ લોક સંબંધી ફળ છે અને પરલોક સંબંધી ફળ છે તે બન્ને ફળોનું પ્રધાન કારણ ધ્યાન જ છે. ધ્યાનને માટે કાંઈ દુર્લભ નથી.

આ વિષયમાં આચાર્યદિવ નિષેધ કરતાં કહે છે કે તું કહે છે એવું નથી. ધ્યાન દ્વારા શરીરનો ઉપકાર ચિંતવાળો યોગ્ય નથી. ધ્યાનથી તું તારું કામ સાધી લે. શરીરને ઉપકાર થાય કે ન થાય તે તરફ તું લક્ષ ન આપ. આ વાત હવે ગાથા દ્વારા કહે છે.

ઇતશ્ચિત્તામणિર્દિવ્ય ઇત: પિણ્યાકખણ્ડકં ।

ધ્યાનેન ચેદુષે લભ્યે કવાદ્રિયન્તાં વિવેકિન: ॥ ૨૦ ॥

છે ચિંતામણિ દિવ્ય જ્યાં, ત્યાં છે ખોળ અસાર,

પામે બેઉ ધ્યાનથી, ચતુર કરે કયાં વિચાર ? ૨૦

એક તરફ આત્મશાંતિરૂપી દિવ્ય ચિંતામણિ અને બીજી બાજુ નીરોગતારૂપ ખોળનો ટુકડો એ બંને વસ્તુ ધ્યાન દ્વારા મળી શકે તેમ છે તો વિવેકિજન કેનો આદર કરશે ?

દેવો દ્વારા સેવિત ચિંતામણિ મહાભાગ્યે મળે તેની પાસે ખોળનો ટુકડો ન મંગાય ભાઈ ! લાખોનો મહેલ મંગાય. તેમ ભગવાન આત્મા-રાગાદિ રહિત નિજ પરમાત્મા તેની પાસે આત્માની શાંતિ મંગાય ભાઈ ! આત્મધ્યાનમાં ખોળના ટુકડા જેવી શરીરની નીરોગતા ન મંગાય. જેટલી અંતરમાં એકાગ્રતા કર તેટલી શાંતિનું ફળ રોકડિયું-તાત્કાલિક ફળ મળે એવો ચિંતામણિ આત્મા છે.

અજ્ઞાની જીવનું લક્ષ જ વર્તમાન પર્યાય, રાગ અને સંયોગો ઉપર છે. તેની જ મહિમા તેને આવે છે. તેથી મહિમાવંત એવા પોતાના શુદ્ધાત્માની મહિમા તેને આવતી નથી. પર્યાયના અંશ પાછળ બિરાજમાન સત્તુચિદાનંદ પ્રભુ ધ્યુવ છે તેનો મહિમા આવે તો તેમાં એકાગ્ર થાય અને તાત્કાલિક-તે જ સમયે શાંતિનું અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વાદનું ફળ મેળવે. તેને પછી પુણ્યના ફળની કાંઈ જ કિમત ન હોય. નજર પડવા માત્રથી નિધાન હાથમાં આવે તેવું છે. એવા નિધાનનું લક્ષ ચૂકીને સરેલા ખોળના ટુકડા જેવી શરીરની નીરોગતા તરફ લક્ષ ન દે ભાઈ ! શરીરની નીરોગતા તો શું ? ચક્વતાના વૈભવ હો કે ઈન્દ્રના વૈભવ હો તો પણ સમકિતીને આત્માની શાંતિ અને આનંદ પાસે સરેલા ખોળના ટુકડા બરાબર ભાસે છે.

જુઓ ! અહીં તો સાંગમટે નોતરણ છે એટલે કે નાના બાળક, સ્ત્રી, વૃદ્ધ, યુવાન બધાંને માટેની આ વાત છે કે જે આત્માનું ધ્યાન કરે તે દરેક આત્મશાંતિરૂપી ચિંતામણિરલ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આલોક સંબંધી જ જેને ચિંતા છે તેને તો રૌદ્ર અને આર્તધ્યાન સિવાય ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન હોતાં જ નથી. પણ પરલોક સંબંધી ચિંતા એટલે કે આત્માની ચિંતા રાખનારે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનની જ ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે. શરીરની ચિંતા તો અનાદિકાળથી કરતો આવ્યો છો અને દુઃખી થયો છો. હવે એકવાર આત્માની ચિંતા કર. આત્મા તરફથી જ દસ્તિ, જ્ઞાન, સ્થિરતાની ભાવના રાખવા જેવી છે. પુણ્યની કે નીરોગતાની ભાવના ધર્મને ન હોય. આત્માની શુદ્ધિની જ દરેકે ભાવના કરવા જેવી છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં-૧૮] \*\*\*\*\*

## સ્વસંવેદન દ્વારા આત્માને પ્રત્યક્ષ કર

[તા: ૩-૪-૬૬]

આજે ચૈત્ર સુદ તેરસ છે, મહાવીર ભગવાનનો જન્મ દિવસ છે. પ્રભુ મોક્ષ પદાર્થ તે પહેલાં ૭૨ વર્ષ પહેલાં પ્રભુ આજના દિવસે જન્મ્યા હતા. પણ એ જન્મ તો દેહનો હતો, દેહ તો જડ છે, અંદર આત્મા બિરાજે છે તે ભગવાન છે. અહીં ગાથા પણ એવી જ આવી છે કે આત્મા સત્ત ચિદાનંદ પ્રભુ છે.

આ દેહમાં રહેલો ભગવાન આત્મા સત્ત છે એટલે નવો બનાવેલો નથી. અકૃત્રિમ છે. તેનો કદી નાશ થતો નથી. આત્મા આજ ઉત્પન્ન અને અવિનાશી તત્ત્વ છે. દરેક આત્મા સત્ત છે. મહાવીર પરમાત્માનો આત્મા પણ અનાદિ હતો. સંસારમાં રખડતો હતો. મહાવીર થયા પહેલાં પૂર્વભવમાં એ આત્માએ દેહના આશુ-આશુથી અને પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવોથી ભેદજ્ઞાન કરી નિજ આત્માનું સંવેદન-સ્વાનુભવ કર્યો હતો. દેહમાં રહેલો ભગવાન ચૈતન્યસૂર્ય છે એનો અનુભવ કર્યો હતો.

વીર પ્રભુ મતિ-શુત-અવધિ ત્રણ શાન તો જન્મ થી લઈને આચ્યા હતા. પછી દીક્ષા લઈને મન: પદ્યાયું અને પૂર્ણાનંદ શાનની શક્તિને વ્યક્ત કરી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું. જેમ લીલાપીપરમાં ૬૪ પહોરી તીખાશ ભરી છે, તેને પત્થર સાથે ધસવાથી તે તીખાશ બહાર આવે છે, પણ તે તીખાશ પત્થરમાંથી નથી આવી. પીપરમાંથી જ આવી છે. પત્થરમાં આવે તો કોલસો ધસતાં પણ તીખાશ આવવી જોઈએ. પણ એમ નથી. પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે. પીપરના દાણામાં તીખાશ શક્તિરૂપે-સ્વભાવરૂપે હતી તે વ્યક્ત થઈ છે. કૂવામાં હોય તો અવેડામાં પાણી આવે, તેમ અંદર સ્વભાવમાં હોય તો જ શાન બહાર પ્રગટ થાય.

જીવ બહારની કિયા કરવામાં અટકી જાય છે. નરસિંહ મહેતા પણ લખે છે ને કે ‘જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિહ્નન્યો નહીં ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી. શું થયું તપ ને તીર્થ કીધાં થકી? શું થયું માણ

ગ્રહી નામ લીધે ? શું થયું ઘરી જટા ભરમ લેપન કર્યે ? શું થયું વાળ લોચન કીધે ?' આ બધી કિયા એકડા વગરના મીઠાં જેવી છે. આત્માનું કલ્યાણ- જન્મમરણના અંત આત્મભાન વગર કદી ન થઈ શકે. દુનિયા પોતાના ચૈતન્યની કિંમત ન કરતાં પર પદાર્થ અને કિયાની કિંમત કરે છે.

લીડીપીપરને ઘૂંટતાં તીખાશ પ્રગટ થાય છે. આત્મામાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને એકાગ્રતા કરતાં આત્માને કેવળજ્ઞાન શક્તિ પ્રગટ થાય છે. આ તો સમજાય તેવું છે. પણ જો દુનિયાની જંગટ છોડી આત્માને ઓળખવાનો ટાઈમ કઢે તો સમજાય ને ! જીવને દુનિયાની જંગાળમાં પોતાનું સત્ત્વચિદાનંદ રત્ન ભુલાઈ ગયું છે.

મહાવીર ભગવાન નો જન્મ દિવસ કેમ ઉજવાય છે ? - કે મહાવીર પ્રભુએ પોતાના આત્માનું હિત કરીને જન્મ-મરણનો અંત કર્યો છે તેથા એમનો જન્મ ઘન્ય છે માટે ઉજવાય છે.

જેમ લીડીપીપરની કાળાશની પાછળ પૂરી તીખાશ અને લીલો રંગ પડ્યો છે તેમ આ દેહ, કર્મ, કોધ, માન, માયા, લોભ આદિના વિકારની પાછળ આખો સત્ત્વચિદાનંદ પ્રભુ અનંતી શક્તિ સહિત બિરાજમાન છે. તેને જેણે પ્રગટ કર્યો છે એવા મહાવીર પરમાત્માની આ જન્મજંયતી ઉજવાય છે.

આજે પરિવર્તનનો પણ દિવસ છે. ચૈત્ર સુદ તેરસ ને મંગળવારે મધ્યાનહે ૧૨ વાગ્યે પરિવર્તન કર્યું છે.

મનુષ્યજન્મની સફળતા તો આત્માનું ભાન કરવાથી છે. ૨૫-૫૦ લાખ રૂપિયા મળવાથી જીવનની સફળતા નથી. પેસા તો સોજા છે, સાચું શરીર નથી. અહીં શ્લોક પણ એવો આવ્યો છે કે જેના હાથે અમૃત્ય ચિંતામણિરલ આવ્યું છે, એ સરેલા ખોળનો ટુકડો માંગે કે મોટા મહેલ માંગે ? કરોડ ને અબજોના મહેલ જ માંગે. તેમ જેની દાઢિમાં પોતાનો સત્ત્વચિદાનંદ- પ્રભુ ચિંતામણિ પ્રાપ્ત થયો- તેમાં એકાગ્ર થયો તે જીવ આત્માની શાંતિ આગળ સરેલા ખોળના ટુકડા જેવા સ્વર્ગના વૈભવોની ઈચ્છા કેમ રાખે ? એને તો આત્માની અપૂર્વ શાંતિ આગળ સ્વર્ગના વૈભવોની કાંઈ જ કિંમત નથી.

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ષા વગર ની અમૂર્તિક એક વસ્તુ આત્મા છે ને ! તો એ વસ્તુ અનાદિ અનંત શાશ્વત છે. આ આત્માએ અજ્ઞાનવશ અનંત ભવ કર્યા. સ્વર્ગ, નરકાદિના અનંતા ભવ કર્યા અને અનંત દુઃખ વેઠયાં. અનંત ભવોમાં એને શું નથી મળ્યું ? એક શુદ્ધ આત્મા સિવાય બધું જ મળી ચૂક્યું છે. એમાં હવે જો આત્માનું ભાન કરે તો જાણે અમૃત્ય ચિંતામણિ મળ્યો ! આંનદનો-શાંતિનો સાગર મળ્યો.

પુષ્યનો ઉદ્ય હોય તેને લીંબુમાંથી પણ મહા કિંમતી માણેક મળે. પણ તેથી આત્માને શું લાભ ? એક શેઠે માણેક કાઢીને પટેલને બતાવ્યું, પટેલ ! આ મોતી બહુ પાણીદાર છે. પાણીના દરિયા ભર્યા છે. પટેલ કહે શેઠ ! મારી પછેરીનો છેડો પલળે તો માનું કે મોતીમાં પાણી છે. અરે પટેલ ! એ મોતીના પાણી, એની ચમક-તેજ એનો પ્રકાશ પછેરીએ ન પરખાય એ તો નજરથી પરખાય. તેમ આ ભગવાન આત્મા અનંતી શાંતિ - આનંદઆદિ અનંત ગુણોનો દરિયો છે. તેનું પારખું નજરથી થાય. અનંત દસ્તિ કરવાથી આત્મરતનનું પારખું થાય. બહારથી કિયા કરવાથી કે મંદ્રાગથી આત્માનું પારખું ન થાય ભાઈ!

અહીં ૨૧મા શ્લોકમાં કહે છે કે સ્વસંવેદનથી આત્મા ઓળખાય છે.

સ્વસંવેદનસુવ્યક્તસત્તનુમાત્રો                          નિરત્વય: ।

અત્યન્તસौખ્યવાનાત્મા લોકાલોકવિલોકન: ॥ ૨૧ ॥

નિજ અનુભવથી પ્રગટ જે, નિત્ય શરીર પ્રમાણ,

લોકાલોક વિલોકતો આત્મા અતિ સુખવાન: ૨૧

આ બ્રહ્માંડના-આકાશના બે બેદ છે, લોક અને અલોક. અસંખ્ય યોજનની અંદર જ લોક છે જેમાં જડ ચૈતન્યનો વાસ છે, બાકીની ખાલી જગ્યા કે જેનો પાર નથી એવા અપાર આકાશને પણ આત્મા એક સમયમાં જાણી લે છે. એક સમયમાં લોકાલોકને જાણી લે એવી અનંતી શક્તિવાળા આત્માને કેવી રીતે જાણવો ? - કે સ્વસંવેદનથી આત્માને જાણવો. અહીં તો આત્માની વાત છે. કેટલાકને એમ થાય કે મહારાજ પાસે પૈસા બહુ લાગે છે અને મહારાજના ભક્તો પણ પૈસાવાળા છે પણ ભાઈ ! અમારી પાસે પૈસા કેવા ? અમારી પાસે તો આત્મા છે.

વાણીમાં જેની મહિમા ગાઈ ન શકાય એવી વચ્ચનાતીત મહિમાનો ધારી આત્મા પોતાના માટે વ્યક્ત જ છે. યોગીજનોએ પોતાના આત્માને સુવ્યક્ત જોયો છે. અરે ! ધી જેવી મામૂલી વસ્તુના સ્વાદને કોઈ ઉપમા આપીને કહી નથી શકાયો, તો પછી આત્મા જેવી ઉત્તમ વસ્તુને શેની ઉપમા અપાય ? એ અનુપમ વસ્તુને કોઈની ઉપમા આપીને સમજાવી શકતી નથી પણ અનુભવથી ગમે તે વ્યક્તિ જાણી શકે છે, કેમ કે તે સુવ્યક્ત છે. તેથી શ્લોકમાં શબ્દ વાપર્યો છે સ્વસંવેદનસુવ્યક્ત સુવ્યક્ત પ્રભુ ! તારું સ્વરૂપ પ્રમાણસિદ્ધ છે, ન જાણી શકાય તેવું નથી.

ભાઈ ! આ દેહરૂપી માટીના પિંડમાં વિલાસ કરતા આત્માનું સુવ્યક્તપણું ક્યારે થાય ? કે આ

## ઈષ્ટોપદેશ

જાગી રહ્યો છે તે ચૈતન્ય છે, જ્ઞાનનો અંશ છે તે ચૈતન્યનો છે- એમ અંતરમાં સ્વસંવેદન થતાં આત્મા પ્રગટ...પ્રગટ...પ્રગટ જાળવામાં આવે છે, અનુભવમાં આવે છે. દેહ, મન, રાગ, વિકલ્પ, વાણી આદિથી પાર એવો આત્મા પ્રગટ અનુભવમાં આવે એવો એ પ્રમાણસિદ્ધ આત્મા છે. ભાઈ, પરદવ્યને તો જીવ ભોગવી શકતો જ નથી. પૈસો ખૂબ હીય પણ તેને પૈસાવાળો ભોગવી શકતો નથી. પણ પૈસાના રાગને ભોગવીને તેમાં આનંદ માને છે કે મેં પૈસો ભોગવ્યો. આવી જીવની મૂઢ્ઠતા છે. આવી મૂઢ્ઠતા તો તું અનાદિથી કરતો આવ્યો છો. ભાઈ, મનુષ્ય ભવમાં તેં નવું શું કર્યું? અહીં તો કહે છે કે તું તારા આત્માનું સ્વસંવેદન કર! તે તારી અપૂર્વ દશા છે, તે નવીનતા છે.

પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુએ જીવને સ્વસંવેદન કરવાનો આ ઈષ્ટ ઉપદેશ આપ્યો છે પણ દેવ કે ગુરુ કાંઈ તેને સ્વસંવેદન કરાવી આપે એમ તો ન બની શકે. પોતે કરે તો થાય. જીવને નવરાશ ક્યાં છે? કામ ધણાં રહ્યાં ને! પ્રભુ કહે છે કે ભાઈ! તું મારી નાતનો છો. મારી અને તારી જાતમાં ફેર નથી. શક્તિ- વ્યક્તિનો ફેર છે. મેં પ્રગટ કર્યું અને તેં નથી કર્યું. બાકી મારા કરતાં તારામાં કાંઈ ઊણપ છે એમ તું માન તો તને તારા આત્માની જ ખબર નથી. ભાઈ! તને તારી સંસારની મૌજમજા.પ્રત્યક્ષ જણાય છે પણ એને જાળનારો તું પોતે તને નથી જણાતો, એનો પ્રશ્ન તને કેમ ઊઠતો નથી? એક વાર તો પ્રશ્ન ઊઠાવ ! પુરુષાર્થ કર ! તને આત્માની શાંતિ અવશ્ય પ્રગટ થશે.

અનંત....અનંત....અનંત આકાશ કે જેનો ક્યાંય પાર નથી એવા આકાશને પણ આ ભગવાન આત્મા એક સમયમાં જાગી લેવાની શક્તિવાળો છે. કોઈનું કોઈ આત્મા કરી ન દે પણ જાણે બધાંને.

અરીસામાં જેમ બધું દેખાય છે તેમ આ ચૈતન્ય અરીસામાં આંખું જગત અને અલોક બધું એકી સાથે જાળવાની શક્તિ છે. આવી આ ચૈતન્યજ્યોતને જ્યાં સુધી પોતે સ્વસંવેદનમાં નહિ લે ત્યાં સુધી ચાર ગતિના ભમણનો અંત નહિ આવે. આ જ્ઞાનાનંદ આત્મા અનંત સૌખ્યવાન છે ભાઈ ! તેનો વિશ્વાસ લાવ, તારામાં જેવો આનંદ છે તેવો આનંદ આખા જગતમાં, અરે ! ઈન્દ્રના ઈન્દ્રાસનમાં પણ ક્યાંય નથી. જેનો સ્વતઃસ્વભાવ જ સુખ અને આનંદ સ્વરૂપ છે પછી એની હદ શું હીય ! સ્વભાવને મર્યાદા શી ! આવા અમર્યાદ સ્વભાવસુખના ધરી એવા આત્માની અનંતકાળથી તેં દરકાર કરી નથી અને દેહની દરકાર કરતો આવ્યો છો પણ એ દેહ તો પ્રત્યક્ષભિન્ન છે, એ તારી સાથે નહિ આવે. તારી સાથે તો તારી ભૂલ આવશે, તે તને નડશે. માટે તું પહેલાં જ ભૂલ ભાંગવાનો પ્રયત્ન કર ! સ્વસંવેદન એ એક જ ભૂલ ભાંગવાનો ઉપાય છે તેને પ્રગટ કર.

સ્વસંવેદનથી આત્માને પ્રત્યક્ષ કર તો તારાં જન્મ-મરણનો અંત આવી જશે ભાઈ ! તું જડનું

ઘણીપણું કરવાનું હવે છોડી દે. જડમાં જરા પણ ફેરફાર કરવાની શક્તિ તારામાં નથી માટે તું જડનો અધિકારી ન થા ! સ્વસંવેદનમાં આત્માને પ્રગટ કરવો એ તારો અધિકાર છે તેને પ્રગટ કર ને ! તારો જે અધિકાર છે તેને તું હાથમાં લેતો નથી અને જડનો અધિકારી થવા જાય છે તે તારી મૂર્ખાઈ છે. હું કરું. હું કરું, એ જ અજ્ઞાન છે, શક્તનો ભાર જેમ સ્વાન તાણે.

જેમ કાચા ચણાને શેકવાથી સ્વાદ મીઠો આવે અને તે વાવો તો ઊગે નહિ. તેમ આત્માનું ભાન થયે જન્મ-મરણના અંકુરા નાશ થાય ને આત્માના આનંદનો સ્વાદ આવે. આત્માના આનંદનો સ્વાદ આવે અને જન્મ-મરણ કરે નહિ-એવા આત્માને ભગવાન સર્વજ્ઞ કહે છે તેમ ઓળખવો, વિચારવો, મનન કરવો ને વારંવાર સત્તસમાગમે ધારણ કરવો એ મનુષ્યપણાના સફળપણાનું કર્તવ્ય છે.

## ફં ફં ફં

## સુખનો ઉપાય: લોકાલોકપ્રકાશક આત્માને જાણ

[તા ૪-૪-૬૬]

શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે - પ્રભુ ! આપે કહ્યું કે આ જગતમાં મોક્ષાક્ષણી - હિતાથીને એક આત્મા જ ધ્યાન કરવા લાયક છે તો એ આત્મા કેવો છે ? તેનું શું સ્વરૂપ છે એ મને ઝૂપા કરીને સમજાવો.

શિષ્યના આ પ્રશ્નનો અહીં ઉત્તર આપવા આવ્યો છે :-

પ્રથમ જ લોકાલોકને જાણવાની આત્માની શક્તિને સિદ્ધ કરે છે. આ જગતમાં ૧૪ રાજલોક અને ખાલી અનંત અલોક છે તેને સાક્ષાત् જાણવાની શક્તિ એક આત્મપદાર્થ માં જ છે. પોતાની સત્તા ઉપરાંત બીજી પણ જગતમાં અનંત સત્તા છે-અનંત પદાર્થો છે તેનો આ આત્મા જાણનાર છે. લોકાલોકને આત્મા જાણે -સ્વીકારે પણ લોકાલોકને આત્મા બનાવે કે તેમા ભળી જાય આત્માના સ્વરૂપમાં જ નથી. રાગનું કરવું કે પરનું કરવું કે પરથી પોતાનું કામ થવું એ આત્માના સ્વરૂપમાં છે જ નહીં. અરે ! લોકાલોક છે માટે તેનો જાણનાર છે એમ પણ નથી. લોકાલોકને જાણવાનો આત્માનો સ્વતः સ્વભાવ છે.

અહીં ૨૦ મી ગાથામાં આચાર્યદીવે આત્માને ચિંતામણિ કહીને વર્ણિયો અને તેનું ધ્યાન કરવાયોગ્ય કહ્યું ત્યારે શિષ્યને પ્રશ્ન ઉઠ્યો કે એ આત્મા છે કેવો ? તેથી મુનિરાજ કહે છે કે આત્મા લોકાલોકના જ્ઞાન જેવો છે પણ લોકાલોકને કારણે નહિ, પોતાના સ્વતઃ સ્વભાવથી લોકાલોકને જાણનારો છે. આહાહા ! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સિવાય આ વાત ક્યાં હોઈ શકે ? આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ, તે કોણે ન જાણે ! બધાને જાણે !

આત્મા અનંત સૌખ્યવાનું સુખસ્વભાવી છે. જ્ઞાન તો લોકાલોકપ્રમાણ છે પણ સુખ કેટલું ! તો કહે અનંત સુખ છે. જે સ્વભાવ છે તેને હદ શી ? આત્મા નિત્ય આનંદ સ્વરૂપ છે. પર્યાયમાં વિકૃત ભાવ કરીને જીવ દુઃખી થાય છે પણ એ તો પર્યાયમાં છે. સ્વભાવમાં દુઃખ નથી. સ્વાભાવિક અનંત આનંદની સત્તાને ઘરનારો આત્મા છે. વળી કોઈ કહે કે આટલું બધું જ્ઞાન અને બેહદ આનંદ આત્મામાં

હેં તો આત્માની ક્ષેત્ર વ્યાપકતા કેટલી હશે? લોક પ્રમાણ હશે?

તેને કહે છે આત્માની શક્તિને ક્ષેત્રની અમાપતાની જરૂર નથી. ભાવ અમાપતાની જરૂર છે. આત્માનું ક્ષેત્ર તો શરીરપ્રમાણ જ છે માટે ધ્યાનમાં શરીર જેટલા આત્મા ક્ષેત્રમાં જ એકાગ્ર થવાનું છે. તેમાં આપું સ્વરૂપ સમાઈ જાય છે. અસંખ્ય પ્રદેશી ભગવાન આત્મા શરીર પ્રમાણ પછોળો છે એટલા ક્ષેત્રમાં બેહદ જ્ઞાન- આનંદનો ભંડાર છે, અચિત્ય શક્તિવાન છે.

આત્મા નિત્ય છે, વિનાશિક નથી. અનંત જ્ઞાન અને અનંત સુખ તેનો સ્વભાવ છે, શરીર પ્રમાણ પછોળો છે તથા સ્વસંવેદનપ્રત્યક્ષ છે. પોતાના જ્ઞાનની પર્યાયથી વેદવાલાયક છે. પોતાના જ્ઞાનમાં અનુભવગમ્ય થાય એવું જ આત્માનું સ્વરૂપ છે. રાગ અને નિમિત્તથી જજ્ઞાય એવું તેનું સ્વરૂપ જ નથી. આવા આત્માના સ્વરૂપને જાણ્યા વગર ધ્યાન તે સસ્લાના શીંગંડા જેવું છે. આત્માના સ્વરૂપને જાણ્યા પછી રાગ કે પાંચ ઈન્દ્રિય કે મનના અવલંબન વગર સીધો જ્ઞાનની પર્યાયમાં અનુભવમાં આવે એવો આત્માનો સ્વભાવ છે. આવા વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણ્યા વગર ધ્યાન તે ધ્યાન જ નથી.

જુઓ આ ઈષ્ટ ઉપદેશ! પોતે જ જ્ઞેય અને પોતે જ જ્ઞાતા થઈને અનુભવ કરી શકે એવી શક્તિનું સત્ત્વ છે. જ્ઞેય થવા માટે કે જ્ઞાતા થવા માટે બીજાની જરૂર પડે એવું પરાધીન વસ્તુનું સ્વરૂપ જ નથી. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે જેવો આત્મા જોયો જાણ્યો તેવો જ કહ્યો છે. ભગવાન આ હરખજમણ જમાડે છે ભાઈ ! તું હરખ લાવીને તારા સ્વભાવનો વિશ્વાસ કરી જ્ઞાનનો દોર તેમાં બાંધ. પરમાં ક્યાંય હરખ લાવવા જેવું નથી. પોતે પોતાનું સ્વરૂપ સમજું, મહિમા લાવી તેમાં ઠરી જવા જેવું છે.

જ્ઞાન, આનંદ, પ્રભુત્વ, વિભુત્વ, પ્રકાશ, સ્વચ્છત્વ આદિ અનંત ગુણોનો પિંડ આત્મા પોતાના જ ભાવ એટલે પર્યાય દ્વારા જજ્ઞાય છે. ભાવ દ્વારા જ ભાવવાન જજ્ઞાય એવું એનું સ્વરૂપ છે. અહીં ભાવ એટલે પર્યાય સમજવી. પોતે જ જ્ઞાતા થઈને પોતાને જ્ઞેય બનાવી અનુભવ કરે તેમાં તેને કોઈ સહાયની જરૂર નથી. પોતાની પર્યાય સીધી સ્વસંવેદન કરે છે. સીધી એટલે વિકલ્ય કે રાગાદિની સહાય વગર સીધી આત્માને ગ્રહણ કરી લે છે, આ જ અનુભવની વિધિ છે, તેમાં કાંઈપણ ફેરફાર માનશે તો આત્માનો પત્તો નહિ લાગે.

પૂજ્યપાદસ્વામીએ ઢંઢેરો પીટીને ઈષ્ટોપદેશ જગતની સામે જહેર કર્યો છે. આ કાંઈ ગુપ્ત રાખવાની ચીજ નથી. વ્યવહારની રૂચિવાળાને પૂજ્યપાદ સ્વામી કહે છે કે વ્યવહાર વડે આત્મા નહિ પમાય, તેના વડે તારી મોટપ તને લક્ષમાં નહિ આવે અને ત્યાં સુધી વીર્ય અંદરમાં નહીં વળે આહાણા !...ભારે વાત ! પર ચીજ થી ધર્મ થાય એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં જ નથી.

## ઇષોપદેશ

અહીં તો આઈ વર્ધની બાળિકા હોય કે ૧૦૦ વર્ધની ડોશી હોય કે મોટો અમલદાર હોય, બધાનો આત્મા આવો છે. શરીરમાં બધાને ભલે ફેરફાર છે પણ આત્માને શરીર સાથે કાંઈ સંબંધ નથી.

આત્માને લોકલોકનો જાણનાર કહ્યો પણ લોક એટલે શું ? તો કહે છે કે લોક એટલે જેમાં અનંત જીવો, અનંત પરમાણુઓ, એક ધર્માસ્તિકાય, એક અધર્માસ્તિકાય, અસંખ્ય કાળાણુઓ અને લોકાકાશથી ભરેલો છે તે લોક. આ છાએ દ્રવ્યો જ્યાં રહે છે તે લોક અને તે સિવાયનું ખાલી આકાશ તે બધું અલોક છે. છ દ્રવ્યોથી ભરેલું જ લોકનું અસ્તિત્વ છે અને જ્યાં બીજાં દ્રવ્યોનો અભાવ છે તેવું અનંત-અમાપ આકાશ તે અલોકાકાશ છે. આવું આ અલોકાકાશ અને એ સિવાયના છ દ્રવ્યોને તેના બેદ-પ્રબેદ સહિત, ગુણ-પર્યાપ્તિસહિત જાણવાનો આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે.

જીવોને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું વાંચન નહિ અને વ્યવહારના શાસ્ત્રોનો રસ ધણો, પણ તેમાં આત્મતત્ત્વ હાથ નહિ આવે. અરે ! જીવને પોતાના તત્ત્વનું માહાત્મ્ય કેવું છે તેનું ભાન નથી.

બહારના સાધનથી આત્મા સમજાય એવો નથી. પોતાના જ જ્ઞાનથી બધાંની સત્તાને જાણો એવો આત્માનો સ્વતઃસ્વભાવ છે. લોકલોક છે માટે તેને જાણો છે એમ પણ નથી. જાણવાનો સહજ પોતાનો સ્વભાવ છે. તેને જો કાઢી નાખીશ અથવા પરથી જાણવાનો સ્વભાવ માનીશ તો તારું અસ્તિત્વ જ નહિ રહે, આત્મા જ નહિ રહે.

અરે પ્રભુ ! ઘરના પાંચ માણસની જાણકારી રાખવામાં પણ કેટલી ઉપાધિ રહે છે તો આખા લોકલોકને જાણવામાં કેટલી ઉપાધિ ? અરે ભાઈ ! એ ઉપાધિ જાણવાથી નથી. રાગ કરવાથી ઉપાધિ છે, જાણવાથી નહિ. જીવને વસ્તુના સ્વરૂપની જ ખબર નથી. જાણવું એ તો સ્વભાવ છે તેમાં ઉપાધિ શું ? અનંત પદાર્થોને જાણવા એ ઉપાધિ નથી પણ એ તો આત્માનો નિરૂપાધિ સ્વભાવ છે.

જાણવામાં ઉપાધિ લાગે છે, તેને આત્માના જ્ઞાનગુણના સામર્થ્યની જ ખબર નથી. યોગદર્શનમાં કહે છે કે બુદ્ધિ અને સુખ જેનામાં નથી તે આત્મા છે. તેની આ વાત અહીં ખંડિત થાય છે. બુદ્ધિ અને સુખ જેનામાં છે તે જ આત્મા છે. જુઓ ! આત્મા... આત્મા તો બધા ધર્મોવાળા કહે છે પણ આત્મા કેવો અને કોણ તેની કોઈને સાચી ખબર નથી. પોતાની પુંજ કેટલી છે તેની જેને ખબર નથી. એવા બેખબરાને આત્મા હાથ નહિ આવે.

ભગવાન આત્મા અનંત સુખસ્વરૂપ છે. જેમ ચોકીમાં મોહનથાળ ઢાળે છે તેમ પ્રભુ ! તારા આત્માની અસંખ્યપ્રદેશી ચોકીમાં અનંત આનંદના ઢાળા ઢગેલા છે તેમાં એકાગ્રતાના ભાવથી તેને અનુભવવો એ તારી તાકાત છે. ભાઈ ! કરવા જેવું તો આ છે. અસંખ્યપ્રદેશી ચોકીમાં દળદાર આનંદના ઢાળા ઢળ્યા છે કે જેમાં દુઃખની ગંધ નથી, રાગનો સ્પર્શ નથી. અને શરીરનો સંબંધ નથી.

તારે સુખી થવું હોય તો આવા આત્માને અનુભવમાં લે !

વિકલ્ય એ તો સંયોગીભાવ છે. સંયોગીભાવે સ્વભાવભાવ જાગૃત થાય એમ ન બને. અનંત અનંત બેહદ આનંદ જેનો સ્વત્ત સ્વભાવ છે તેમાં દુઃખ દેખાય છે એતો ક્ષણિક છે. આવું વસ્તુસ્વરૂપ બતાવીને વસ્તુમાં આનંદ નહિ માનનારા સાંખ્યમતનું ખંડન કર્યું છે.

ફરીથી કહે છે પોતાની લાયકાત પ્રમાણે જે શરીર મળ્યું છે તે શરીરપ્રમાણ આત્મા છે. શરીરપ્રમાણ હોવા છતાં શરીરથી પોતે જુદો છે. અરે પ્રભુ ! તેં તારું નિજઘર જોયું તો નહિ પણ. પોતાના ઘરની સંતો મહિમા કરે છે તે સાંભળી પણ નહીં ! પછી આત્માનું હિત કરશું... પછી કરશું... કરતો રહ્યો અને ભવ પૂરો થઈ ગયો. શરીર પલટે, કર્મ, પલટે પુણ્ય-પાપના ભાવ પલટે રાગ-દ્રોષ પલટે પણ વસ્તુ તો ત્રિકાળ નિત્ય છે તે દ્વયસ્વભાવ કદી પલટતો નથી. એવા તારા દ્વયસ્વભાવની દિષ્ટિ કર તો ભવનો અંત આવે.

આ ગાથામાં આત્માને લોકાલોકનો જાણનાર કહેતાં યોગદર્શનનું ખંડન થયું, અનંત સૌખ્યવાન કહેતાં સાંખ્યમતનું ખંડન થયું. આત્માને શરીર પ્રમાણ કહેતાં આત્માને વડના બીજ જેવડો અત્યંત નાનો માનનાર- વટકણિકામાત્ર માનનારાઓની વાતનું ખંડન થયું. તથા આત્માને નિત્ય કહેતાં એક ભવ પૂરતો આત્માને માનનાર ચાર્વાકમતનું ખંડન થયું. હવે સ્વસંવેદનની વ્યાખ્યા આગળની ગાથામાં કહેશે.



આત્માની સિદ્ધિમાટેના સર્વ પ્રમાણોમાં  
સ્વસંવેદન-પ્રમાણ જ મુખ્ય છે.

[તા. ૬-૪-૬૬]

આ ઇષ્ટોપદેશ નામનું શાસ્ત્ર, દિગંબર સંત આચાર્ય પૂજ્યપાદસ્વામીએ રચ્યું છે. તેમાં ૨૧ મી ગાથા ચાલે છે.

આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે? તે પ્રશ્ના જવાબમાં આ ગાથા છે. આત્મા લોકાલોકને જાણનાર છે. લોકાલોક છે એ જાણ્યું કોણો? તેનો જાણનારો આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે તે પહેલાં નક્કી કરવું પડશે. આત્મા શરીરપ્રમાણ છે શરીરની બહાર આત્મા વ્યાપતો નથી. આત્મા નિત્ય ટકનાર છે અને અનંત આનંદમય છે. અનંત સુખથી ભરચક ભરેલું તત્ત્વ છે. આ આત્મતત્ત્વ સ્વસંવેદનરૂપ છે. પોતાને પોતાથી જાણી શકાય એવું આત્માનું સ્વરૂપ છે. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિના નિમિત્તથી કે રાગની મંદિરાથી જાણી શકાય એવું આત્માનું સ્વરૂપ નથી.

હવે શિષ્યને શંકા થાય છે કે પ્રમાણસિદ્ધ વસ્તુના ગુણગાન કરીએ તે તો બરાબર છે પણ આત્મા તો અરૂપી છે તે જ્ઞાનમાં-પ્રમાણમાં સિદ્ધ થઈ શકે એટલે કે સાબિત થઈ શકે એવું લાગતું નથી. તો જે પ્રમાણમાં સિદ્ધ થતું નથી તેના ગુણગાન શા? ઉપર કહ્યા તેવા આત્માના વિશેષજ્ઞો પ્રમાણથી સિદ્ધ થયા વિના કોના માનવા?

શિષ્યના પ્રશ્ના જવાબમાં પૂજ્યપાદસ્વામી કહે છે કે આત્મા સ્વસંવેદનપ્રમાણથી બરાબર જાણી શકાય છે. આત્મા જ્ઞાતા થઈને પોતાને જ જૈય બનાવી ને જ્ઞાનમાં બરાબર પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે. પુરુષ-પાપના રાગ અને સંયોગોનું જોડાણ છોડી દઈને-લક્ષ છોડી દઈને શુદ્ધ, ચૈતન્યધન, અનાકૃણ આનંદસ્વરૂપમાં જેણે જોડાણ કર્યું છે એવા ઘર્મી જીવને પોતાથી પોતાનું વેદન થાય છે. પોતે જ જ્ઞાતા થઈને પોતાને જૈય બનાવે ત્યારે જ્ઞાન થાય છે. આત્મા પોતેજ પોતાથી જણાવા લાયક છે. જાણનારો પણ આત્મા અને જણાવા યોગ્ય પણ આત્મા પોતે છે માટે આત્મા પ્રમાણ સિદ્ધ છે.

એક સેકંડના અસંખ્યમા ભાગમાં લોકાલોકને જાણનારો શરીર પ્રમાણ, નિત્ય સુખસ્વરૂપ એવો

આત્મા પોતાના પ્રમાણજ્ઞાનમાં પ્રમેય થાય છે. સ્વક્રોયને જ્ઞાનમાં લઈને જ્ઞાતા થવાનો આત્માનો વાસ્તવિક સ્વભાવ છે તથા લોકાલોકને જ્ઞાણનારો પણ આત્માના સ્વતઃસ્વભાવ છે. લોકાલોક છે માટે જ્ઞાય છે એમ નથી. જ્ઞાણવાનો આત્માનો સ્વતઃસ્વભાવ છે. લોકાલોકના સ્વરૂપને જ્ઞાણનારું આત્માનું જ્ઞાનસામર્થ્ય ન હોત તો આ લોકાલોક છે એમ કોણ કહી શકે? જ્ઞાનસ્વભાવ જ એવો છે કે જે લોકાલોકને જ્ઞાણી શકે. જેમ લોકાલોક એક સત્તા છે તેમ તેને જ્ઞાણવાનો સ્વતઃસ્વભાવ ધરનારી જ્ઞાન-આનંદરૂપ વસ્તુ એ પણ એક સત્તા છે. અહાદા...! ગજબ વાત છે.

અહીં તો એમ કહે છે કે કેવળ પરને જ જ્ઞેય કરવું નથી અને કેવળ પર નું જ જ્ઞાણનાર થવું નથી પણ પોતાને જ્ઞેય બનાવી પોતે જ જ્ઞાતા થઈને અંતર સ્વભાવમાં સમાઈ જવું છે. સ્વભાવને ઓળખીને સ્વભાવમાં ઢરી જવું છે. હીરો જોયા વગર તેના વખાણ કરવા ખોટાં છે પણ જોઈને વખાણ કરે તે સાચાં છે, તેમ આચાર્ય દેવ ચૈતન્યહીરો જોઈને-પ્રમાણજ્ઞાનથી સિદ્ધ કરીને તેના ગુણગાન કરે છે. લોકાલોક એક મહાસત્તા છે પણ જ્ઞાન તો લોકાલોકને અહૃત્યા વિના તેનું લક્ષ કર્યા વિના લોકાલોકની સત્તાની હાજરી છે માટે નહિ પણ પોતાની સત્તાના સામર્થ્યથી લોકાલોકને એક સમયમાં જ્ઞાણી લે છે. એવું જ તેનું કોઈ અચિંત્ય સામર્થ્ય છે.

પરદ્રવ્ય- પરભાવના સહારા વિના આત્મા સ્વતઃસ્વભાવથી પ્રમાણસિદ્ધ છે. છતો અછતો ન થાય. સ્વતઃસ્વભાવ છે તે જ્ઞાનમાં અછતો ન રહે, છતો થાય-પ્રગાટ થાય. અનુભવપ્રકાશમાં દાખલો આપ્યો છે કે પિતા બજારમાં ગયેલ હોય, હોકરાં ધરે હોય અને બજારમાં એને કોઈ પૂછે કે તમારે છોકરાં છે? તો હા પાડશે. કેમ ભાઈ! તારી સાથે ક્યાં છે? અરે! સાથે નથી પણ છે તો ખરાં ને! છતા ને અછતા કરાશે? તેમ ભગવાન આત્મા અખંડાનંદ એક સમયમાં લોકાલોકને જ્ઞાણવાના સ્વભાવવાળું તત્ત્વ છે તેને નથી એમ કોણ કહી શકે? ઘર્મી જીવ પોતાના જ પ્રમાણજ્ઞાનથી આત્માના સ્વરૂપને સ્વીકારે છે. ભગવાન કહે છે માટે નહીં. પોતાના જ પ્રમાણથી પોતાનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે. ત્યાં બીજાના પ્રમાણની જરૂર નથી, પોતાથી પોતાનું જ્ઞાન થવું તે જ સ્વસંવેદન છે. તેને સ્વસંવેદન કહો, અનુભવ કહો, સમ્યગ્રદ્ધન કહો કે જે કહો તે એ જ છે,

જેનું જે સ્વરૂપ છે, સ્વભાવ છે, સત્તા છે તેને બીજાના પ્રમાણથી માનવાનું ક્યાં રહ્યું? પોતાથી જ સ્વરૂપ સિદ્ધ છે, પોતે જ પોતાનો જ્ઞાતા થવાને લાયક છે અને જીવ પોતે જ પોતાને જ્ઞેય બનાવવાને લાયક છે. તેથી પોતે જ પોતાને જ્ઞેય બનાવીને જ્ઞાતાપણે જ્ઞાણી શકે છે. આ તેનો સહજ સ્વભાવ છે. વિકલ્યના કાળે આત્માને વિકલ્યનું જ્ઞાન થાય છે પણ તે વિકલ્યના કારણે નહિ, વિકલ્યના સહારેથી નહીં પણ પોતાના જ્ઞાનક સ્વભાવથી જ્ઞાન થાય છે.

જીવોને હજુ પોતાના સ્વભાવનું માહાત્મ્ય જ આવ્યું નથી. ભાષામાં આત્માની મહિમા કરે પણ અંતરથી આત્માની મહિમા આવતી નથી. પણ ભાઈ ! જ્યાં સુધી તું હદ્યમાં આત્મા ને સ્થાપીશ નહીં ત્યાં સુધી આત્મા હાથ નહિ આવે. અનુભવ પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી તું સંયોગમાં, રાગમાં, પુષ્યમાં, પાપમાં, નિમિત્તમાં કે વ્યવહારમાં ક્યાંય્યુતા સ્થાપીશ-મોટપ માનીશ ત્યાં સુધી આત્મા હાથ નહીં આવે માટે અંતરમાં તારી પ્રભુતાનો સ્વીકાર કર ! હું જ પરમેશ્વર હું એમ પહેલાં નકરી કર ! વિશ્વાસ લાવ !

જે વસ્તુ છે તેના સ્વભાવની હદ ન હોય. મર્યાદાન હોય. તેને પરાશ્રય ન હોય. જે સ્વભાવભાવ છે તેને પરાશ્રયતા કેમ હોય ? અચિંત્ય સ્વભાવમાં અપૂર્ણતા કેમ હોય ? સાક્ષાત્ પરમેશ્વરનું રૂપ જ આ ભગવાન-આત્મા છે. પરમેશ્વરમાં અને દરેકના ભગવાન-આત્મામાં કાઈ ફેર નથી. આવા પોતાના આત્માને દૃષ્ટિમાં ન લે ત્યાં સુધી સ્વસંવેદનપ્રમાણ સિદ્ધ થઈ ન શકે. પોતાના સ્વભાવની મહિમા ચૂકીને પરદવ્ય કે પરભવમાં ક્યાંય્ય પણ જરાય માહાત્મ્ય આવશે ત્યાં સુધી માહાત્મ્યવાળો નિજ આત્મા હાથ નહીં આવે. જે પર્યાય દ્રવ્યને દૃષ્ટિમાં લે છે તે પર્યાયની મહિમાનો પણ પાર નથી તો દ્રવ્યની મહિમાની શું વાત ? આવી મહિમા જ્યાં સુધી ઘ્યાલમાં ન આવે ત્યાં સુધી વીર્ય સ્વસંવેદન તરફ ન વળે.

હું જ શૈય અને હું જ શાયક એટલે કે હું જ જાણનાર હું એમ વિકલ્પ રહિત થઈને જે સ્વસંવેદન કરે છે તે પ્રમાણ છે. ભગવાન કુંદકુંદ આચાર્ય સમયસારમાં કહ્યું છે કે ‘જદિ દાયેજ પ્રમાણ’ જો હું દેખાતું તો પ્રમાણ કરજે. આમ જે કહ્યું છે તે આ સ્વસંવેદન પ્રમાણની વાત છે. આત્માનું સ્વરૂપ જેવું હું દર્શાવું હું તેવું તું અનુભવ કરીને પ્રમાણ કરજે. તારા અંતરના પ્રમાણ માટે તારે બીજા કોઈની- સહાયની જરૂર નહિ પડે.

આકાશનું ક્ષેત્ર છે... છે... અનંત ક્ષેત્ર છે તેનો અંત ક્યાંય્ય નહીં આવે. તેમ કાળ છે... છે... છે તેનો પણ ક્યારે અંત નહિ આવે તો તેના જાણનાર જ્ઞાનમાં પણ ક્ષેત્રનો કે કાળનો અંત નહિ જગ્યાય. અસ્તિ જ જગ્યાશે. આત્મામાં પોતાના જ્ઞાનનો ભાવ, આનંદનો ભાવ, સ્વર્ણતાનો ભાવ, શુદ્ધતાનો ભાવ, શાંતિ-ચારિત્રનો ભાવ, વીર્યનો ભાવ આદિ દરેક ગુણોના ભાવો અમાપ છે છતાં તેને પણ આત્મા પોતે પોતાને શૈય બનાવીને જ્ઞાયકપણે એક સમયમાં જાડી લે છે. પોતાના પ્રમાણજ્ઞાનમાં પોતાના અમાપ ભાવોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. બધાં પ્રમાણમાં આ સ્વસંવેદન પ્રમાણ જ મુખ્ય છે.

અરે ! પ્રભુ ! તારું સ્વરૂપ તારા જ્ઞાનમાં ન આવે અને ધર્મ થઈ જાય એ કેમ બને ! પોતાથી જ

પોતાનું પ્રમાણ થાય એવું જીવનું સ્વરૂપ છે. તેનાથી ઓછું, અધિક કે વિપરીત સ્વરૂપ માને તો એ તત્ત્વથી જ વિપરીત છે.

અતીન્દ્રિય આનંદથી ભગવાન આત્મા શોભે છે. લોકાલોકને જાગ્રવા એ તો એનો સ્વભાવ છે. લોકાલોકનો આત્મા જાગ્રનાર છે. પણ આત્માનું કૈત્ર શરીરપ્રમાણ છે. આવું આત્માનું સ્વરૂપે અનુભવમાં-વેદનમાં આવે છે. હવે શિષ્ય પૂછે છે કે આત્માની ઉપાસના કેવી રીતે કરવી? ભગવાનની ભક્તિ, પૂજા કરવાથી કે શાસ્ત્ર વાંચવાથી ઉપાસના થાય કે નહીં?

અરે ભાઈ! ભક્તિ, પૂજાથી ભગવાનની ઉપાસના ન થાય પણ ભક્તિ-પૂજા આદિ કિયાનું અંતરમાં માહાત્મ્ય રહી જાય તે પણ સાચી ઉપાસના કરવા નહીં દે. માહાત્મ્યવાળી મૂળ ચીજ જોઈ નથી તેથી બહારની કિયામાં જીવ લેપાઈ જાય છે, તેનું તેને ભાન પણ હોતું નથી. વિકલ્ય અને રાગનું જેને માહાત્મ્ય આવે છે તેને નિજ સ્વભાવનું માહાત્મ્ય આવતું નથી.

તો આત્માની ઉપાસના કેવી રીતે કરવી? તેના ઉત્તરમાં ગાથા કહે છે.

સંયમ્ય કરણપ્રામમેકાગ્રત્વેન ચેતસ: ।  
આત્માનમાત્મવાન્યાયેદાત્મનૈવાત્મનિ સ્થિતં ॥ ૨૨ ॥

ઇન્દ્રિય-વિષયો નિગ્રહી, મન એકાગ્ર લગાય,

આત્મા સ્થિત આત્મને જ્ઞાની નિજથી ધ્યાય. ૨૨.

આવો ઉપદેશ તે ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. વ્યવહારના વિકલ્યથી કે નિમિત આદિથી આત્માને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન કે-અનુભવ થશે એવો ઉપદેશ તે ઈષ્ટ ઉપદેશ નથી. મનને એકાગ્ર કરીને એટલે કે સ્વ તરફ લક્ષ કરીને પાંચ ઇન્દ્રિયોને વશ કરી એટલે કે પર તરફનું લક્ષ છોડી, સ્વચ્છંદવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, પોતામાં સ્થિત પોતાના આત્માનો પોતાથી અનુભવ કરી શકાય છે. શુદ્ધભાવની પર્યાય દ્વારા અખંડાનંદ ભગવાન આત્માને ધ્યાવવામાં આવે છે. આ રીતે પર તરફનું વલણ છોડી સ્વ તરફ વલણ કરી નિર્મળ પર્યાય દ્વારા આત્માનું ધ્યાન કરવું. આ જ સાચી ધ્યાનની વિધિ છે. એ સિવાય આત્માના ધ્યાનનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી.



તારા પરમેશ્વરને તું દૂર ન દેખ  
તારો પરમેશ્વર તારી પાસે જ છે

[તા. ૭-૪-૬૬]

અહીં સુખરૂપ આત્માની શાંતિ કેવી પ્રાપ્ત કરવી, તે વાત ચાલે છે. આત્માની શાંતિ શરીર, વાળી, મનમાં નથી પણ આત્માની શાંતિ આત્મામાં જ છે. તેનું ધ્યાન કરવાની વાત છે. એકલી માખજાની વાત છે.

સૌ પ્રથમ તો સર્વજ્ઞ ભગવાને આત્માનું સ્વરૂપ કેવું કહ્યું છે તે શાસ્ત્ર જ્ઞાનથી જાણવું જોઈએ. ત્યાર પછી જેવું પોતાનું સ્વરૂપ છે તેમાં લીન થઈ તેનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. એ જ શાંતિનો ઉપાય છે. બીજે ક્યાંય શાંતિનો કે ધર્મનો ઉપાય છે જ નહિ.

આત્મસ્વરૂપમાં એકાગ્ર થવા માટે પહેલાં મનને ઇન્દ્રિયવિષ્યોથી પાછું ફેરવવું પડે, એટલે કે મનનું પાંચ ઇન્દ્રિયના તરફ જ તું વલણ સંયમમાં લાવવું જોઈએ. મનમાં વિકલ્ય ઉઠે છે તે પરજ્ઞેયો તરફનું વલણ બતાવે છે. આંખ બંધ હોય છતાં મનના રાગના વિકલ્યો અતૂટ ધારાએ ચાલ્યા કરે છે તેમાં આત્માનું કાંઈ હિત નથી. એકલો ચૈતન્યઘન આત્મા છે તેમાં પર તરફના રાગના વિકલ્યો ઉઠે છે તેને પહેલાં રોક! એમ પૂજ્યપાદસ્વામીનું અહીં કહેવું છે.

જીવને અશુભભાવથી બચાવવા માટેનું કથન હોય ત્યારે ભક્તિ, પૂજા, શ્રવણ, દાન આદિના શુભભાવ કર એમ કહેવામાં આવે છે પણ પરમાર્થ તેમાં કાંઈ આત્માનું હિત નથી માટે અહીં શુદ્ધતાની પ્રાપ્તિ અર્થે- આત્મસ્વરૂપમાં લીનતા અર્થે શુભભાવના વિકલ્યને પણ રોકવાનો ઉપદેશ છે. મનનું પર તરફનું વલણ છે તે સ્વેચ્છાચારયૃતિ છે. તેને રોકે ત્યારે જીવ સ્વરૂપમાં લીનતા કરી શકે.

જીણી વાત છે પણ મૂળ હિતની વાત છે. ૨૧મી ગાથામાં આત્માનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું હતું કે આત્મા એક સમયમાં લોકાલોકને જાણનારો, શરીરમાણ, નિત્ય, અનંત સૌખ્યવાન વસ્તુ છે. હવે એવા આત્માનું અંતર-સ્વસંવેદન કેવી રીતે કરવું તેની વિવિ અહીં ૨૨મી ગાથામાં બતાવવામાં આવી છે. દરેક આત્માએ કરવા જેવું કાર્ય તો આ સ્વસંવેદન છે.

આત્મદવ્ય કોઈ અચિંત્ય મહિમાવંત દ્રવ્ય છે, તેનું ક્ષેત્ર અસંખ્યપ્રદેશ, તેનો કાળ અમાપ અને તેના ભાવની સંખ્યા પણ અમાપ અને ભાવનું સામર્થ્ય પણ અમાપ છે. આમ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી આત્માનું સ્વરૂપ શાસ્ત્ર જ્ઞાન વડે પ્રથમ નક્કી કરવું જોઈ એ. શાસ્ત્રજ્ઞાનથી આત્માનું સ્વરૂપ નક્કી કર્યા વિના માત્ર કપોલ-કલિપત ધ્યાન કરવા જાય તો એ ધ્યાન કોઈ કાળે સિદ્ધ થઈ ન શકે. જ્ઞાનમાં આત્માનું સ્વરૂપ સમજાયા વિના આત્માની મહિમા પણ ન આવે અને વિકલ્ય, રાગ તથા અલ્યજ્ઞતા આદિ ક્ષણિક ભાવોની મહિમા રહ્યા કરે.

આત્મા આત્માથી આત્માને સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ કરી શકે છે. એ સ્વસંવેદનથી જ મોક્ષમાર્ગ શરૂ થાય છે. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પ્રત્યેની ભક્તિનો ભાવ તે મોક્ષમાર્ગ નથી. સૌપ્રથમ કરવા જેવું કાર્ય તો સ્વસંવેદન છે. ભગવાનનો આવો હિતકારી ઉપદેશ છે તે ઈષ્ટ-ઉપદેશ છે.

આત્માને આત્માથી જ ધ્યાવવો એટલે કે રાગ અને નિમિત્તના અવલંબન વગર સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષજ્ઞાનથી આત્માના ત્રિકાળી સ્વભાવને ધ્યાવવો. શીરો કરવો હોય તો પહેલાં શીરો કરવાની રીત શીખવી જોઈએ. તેમ આત્માનું સ્વસંવેદન કરવું હોય તો પહેલાં તેની વિધિ શીખવી જોઈએ. આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં લેવું જોઈએ. રાગાદિ વિકલ્યો હિતકારક નથી, સહાયક નથી એમ નક્કી કરવું જોઈએ કેમ કે જ્ઞાનથી જ્ઞાન થાય છે. રાગથી જ્ઞાન થતું નથી. સ્વભાવના વેદન માટે સ્વભાવ સિવાય બીજાં કારણો એટલે કે સાધનોની જરૂર નથી. જ્ઞાનથી જ જ્ઞાન પ્રગટે છે, માટે અન્ય સાધનો કે અન્ય કારણોની મદદની જરૂર નથી, માટે બીજાં કારણો મેળવવાની ચિંતા છોડ.

પહેલાં વિશ્વાસ લાવ કે મારા જેવો કોઈ સુખી નથી, કેમ કે હું પરમ સ્વાધીન છું. મારે મારા કાર્ય માટે અન્ય સાધનોનું અવલંબન લેવું પડતું નથી. માટે હું પરમ સુખી છું એમ પહેલાં વિશ્વાસ લાવ ! અસ્તિપણે સત્તાપણે બિરાજમાન ભગવાન આત્મા સ્વસત્તાના વિશ્વાસ વડે જ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. અમાપ...અમાપ આનંદ, જ્ઞાન આદિ અનંત ભાવોથી ભરેલો સ્વભાવ, પોતાના સ્વભાવના સાધનથી જ પ્રગટ થાય છે. પરના સાધનથી પોતાનો સ્વભાવ પ્રગટે એવું આત્માનું સ્વરૂપ જ નથી.

આ તો ભાઈ ! તારો સ્વદેશમાં તને લઈ જવાની વાતો છે. તારો સ્વદેશ-સ્વભાવ છે ત્યાં તારું જ્ઞાન છે અને તેનું ભાન પણ ત્યાં જ થાય છે. અનુભવપ્રકાશમાં આવે છે ‘તારો પરમેશ્વરને તું દૂર ન દેખ. તું તને પ્રભુપણે સ્થાપ.’ પરમેશ્વર તારી પાસે જ છે. વિકલ્ય કે વ્યવહારમાં તારો પ્રભુ નથી. તારું સામર્થ્ય તારી પાસે છે માટે તું તને પ્રભુપણે સ્થાપ ! તારી પ્રભુતાનો સ્વીકાર કર ! આ પ્રભુતાની પ્રતીતિનું અંતરથી જોર આવશે તો જ સ્વસંવેદન પ્રગટ થશે. તત્ત્વાનુશાસનના ૧૫૨ મા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે ‘સ્વ-પર પ્રતિભાસ સ્વરૂપ તારો સ્વભાવ છે’ સ્વ અને પરને જાગવાનો આત્માનો સ્વભાવ

## ઈષ્ટોપદેશ

છે. આવો પોતાને અચિંત્ય સ્વભાવવાન ન માનતાં હું રોગી, હું રાગી દ્રેષ્ટી હું કાળો, હું રૂપાળો, હું પૈસાવાળો એમ પરપદાર્થમાં અને વિભાવમાં પોતાની અસ્તિ માનવી આત્માને કલંક છે.

શ્રોતાઃ- પ્રભુ ! આ તો બહુ અધરી વાત લીધી.

અરે ! અધરી વાત નથી. સૌ પ્રથમ પોતાની અસ્તિ સ્વીકારવી એ તો એકડાની જ વાત છે. આત્માની સત્તા કેવડી અને કેમ પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં એકડાની વાત છે. વ્યવહાર, નિમિત્ત અને સંયોગોમાં લોકો એવા ટેવાઈ ગયા છે કે તેને આ વાત અધરી લાગે છે પણ દેહદેવળમાં બિરાજમાન દેવની અસ્તિ તો પહેલાં જ સ્વીકારવાની છે. સમવસરણમાં બિરાજે ઈ ભગવાન તારો નથી. પહેલાં સત્તનો અંતરમાં સ્વીકાર કરવો, જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેવું વિશ્વાસમાં લેવું તે આત્મઘ્યાતિ છે. વિશ્વાસ લઈને અંતરમાં જવાશે, વસ્તુસ્વરૂપના વિશ્વાસ વગર બિલકુલ અંતરમાં જઈ શકાશે નહિ.

અતીન્દ્રિય આનંદથી ઘડાયેલા આત્મકુંગરમાં જવાનો રસ્તો એક જ છે. પોતે પોતાના મહિમાવંત સ્વભાવનો વિશ્વાસ લાવી સ્વસંવેદન પ્રગટ કરવું તે એક જ માર્ગ છે. રાગ, વિકલ્પ આદિ તો મારા સ્વરૂપમાં નથી પણ અપૂર્ણતા પણ મારા સ્વરૂપમાં નથી. અપૂર્ણ પર્યાય જેવું મારું સ્વરૂપ નથી. કહે છે ને ‘રણે ચચ્ચા રજૂપુત છૂપે નહિ’ ‘દાતા છૂપે નહિ ધેર માંગણ આયા’ ભગવાન કહે છે કે તું આખો આત્મા માર્ગી લેજે એટલે કે સ્વીકારી લેજે. અધૂરી પર્યાય જેટલો જ તને ન માની લઈશ.

અનંત જ્ઞાનીઓ વાત કહેતા આવ્યા છે, કહે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આમ જ કહેશો. જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેવું જ દર્શાવે ને ! ‘એક હોય ત્રણકાળમાં પરમારથનો પંથ’ કુદરતી સ્વભાવ છે તેમાં કોણ ફેરફાર કરી શકે ? સ્વતઃ સિદ્ધ અચિંત્ય નિજ આત્મ- સ્વરૂપ પોતાથી જ પોતાને જણાય એવું તત્ત્વ છે, એવા પહેલાં વિશ્વાસ કરવો પડશે ભાઈ ! જ્ઞાનીની વ્યાયામશાળામાં તું કદી આવ્યો નથી. જ્ઞાનીની કસરત કોઈ જુદી જાત છે.

આત્મા પોતે જાણો અને પરને પણ જાણો એવો આત્માનો સ્વતઃસ્વભાવ છે. તેથી જાણવાના કાર્યમાં તેને અન્ય કોઈ સાધનોની જરૂર નથી. આત્મા આત્માને આત્માથી આત્મામાં જાણી લે છે તેમાં તેને કોઈની મદદની જરૂર નથી. છતાં નિમિત્તની જરૂર છે એમ કહેનાર પોતે પોતાને પાંગળો ઠરાવે છે પણ ખરેખર સ્વભાવના સાધન માટે અન્ય કોઈ નિમિત્તોની આવશ્યકતા નથી.

અનાદિથી વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું જ ભગવાને બતાવ્યું છે, કાંઈ નવું ઉપજાવ્યું નથી. આત્માથી આત્માને ધ્યાવનારા જ્ઞાનીને શુભભાવ પણ આવે છે પણ તેની તેને કિંમત નથી. અજ્ઞાનીને એ શુભભાવમાં હોંશ આવે છે, મહિમા આવે છે. જ્ઞાની તેને સ્વભાવનું સાધન માનતા નથી તેથી

જ્ઞાનીને તેમાં હોંશ આવતી નથી.

સ્વભાવને સાધવા માટે કાંઈક સ્વતું સાધન અને કાંઈક પરતું સાધન માનનારાને આ એકલું સ્વભાવનું સાધન એકાંત લાગે. પણ આ એકાંત નથી, સમ્યક્ એકાંત છે. જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં જ તેનું જ્ઞાન થાય છે, તેમાં પરના કે નિમિત્તના સાધનની અપેક્ષા નથી. નિમિત્તમાં જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન આત્મામાં છે. જ્ઞાન જ્યાં હોય ત્યાં જ તેનું જ્ઞાન થાય. તેથી આત્માથી જ જ્ઞાન થાય છે.

પરમાર્થથી દરેક પોતાના સ્વરૂપથી રહેલો છે. તેથી આત્માના દરેક ભાવોનો આધાર આત્મા છે. સ્વભાવનો આધાર સ્વભાવ છે. માટે સ્વભાવની પ્રાપ્તિ પણ સ્વભાવથી છે. વ્યવહાર, રાગાદિ આત્માનો આધાર નથી. તેનાથી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી મોક્ષાર્થીને ઉચિત છે કે તે પાંચ ઇન્દ્રિયને સંયમમાં રાખી આત્માથી આત્માને ધ્યાવે.



## પ્રભુ ! તારી પ્રભુતાનો વિશ્વાસ કર!

[તા. ૮-૪-૬૬]

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત આ ઈષ્ટોપદેશ ગ્રંથ છે. તેમાં પ૧૭ાથા દ્વારા આત્માનું હિત કેમ થાય તે વાત બતાવી છે. અહીં આપણે રરમી ગાથા ચાલે છે.

૨૧મી ગાથામાં કહું કે આત્મા લોકાલોકને જાગ્ઞારો છે, નિત્ય છે, શરીર પ્રમાણ છે અને અનંત સુખ સ્વરૂપ છે. આવો આ આત્મા સ્વસંવેદન પ્રમાણથી જાણી શકાય છે એટલે કે જ્ઞાન પોતે જ પોતાને પોતાથી જાણી શકે એવું સ્વસંવેદનગમ્ય આત્માનું સ્વરૂપ છે.

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે આવા આ આત્માની ઉપાસના કેવી રીતે કરવી ? સેવા કેવી રીતે કરવી અને તેમાં એકાગ્રતા કેમ કરવી કે જે કરવાથી આત્માનું હિત થાય ?

સારમાં સાર આ વાત છે. ભગવાનની સેવા તો શુભભાવ છે. આત્માની સેવા કરવી તે ધર્મ છે. તેથી શિષ્ય પૂછે છે કે આત્માની ઉપાસના કેવી રીતે કરવી ? અમારું હિત અમારે કેવી રીતે કરવું ? જુઓ ! શિષ્ય પ્રશ્ન પણ કેવો પૂછે છે ! એમ નથી પૂછતો કે અમે મંદિર બંધાવીએ, શુભભાવ કરીએ તો અમને ધર્મ થાય ને ? તેને મુનિરાજ ઉત્તર આપે છે.

આ તો ત્રિલોકીનાથ પરમાત્માએ આપેલો ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. આત્માનું અનાદિ સનાતન સત્યસ્વરૂપ જ એવું છે કે તે સ્વ-પરને જાગ્ઞારો છે. પોતાને પોતાથી જાગ્ઞારો છે, ૪૩ પદાર્થો અને તેની કિયાને જાગ્ઞારો છે અને શુભાશુભ ભાવોને પણ જાગ્ઞારો છે. આત્માનો જાગ્ઞાવાનો સ્વતઃસ્વભાવ હોવાથી જાગ્ઞાવાની કિયામાં તેને અન્ય દ્રવ્યોની સહાયની જરૂર પડતી નથી. તેમ પોતાના સ્વભાવમાં એકાગ્ર થવામાં પણ તેને અન્ય કારકો (સાધનો) ની જરૂર નથી.

ઈન્દ્રિય વિષયો અને શુભાશુભ વિકલ્પો છોડી પોતાના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને રમણતા આત્મા પોતે જ પોતાની કરે છે. પોતાના સ્વભાવની સાધના કરવા માટે આત્માને અન્ય કારકોની જરૂર નથી. આ ઉપદેશનું નામ જ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે આ ઉપદેશ આત્માનું હિત કરવાવાળો છે. જરૂરી

કિયાથી કે શુભભાવથી હિત થાય એવો ઉપદેશ તે ઈજ ઉપદેશ નથી.

ભગવાન! તારામાં શું અપૂર્ણતા છે કે તારે પરની સહાય લેવી પડે! તું તો પૂર્ણાંદરૂપ મુક્તિનો નાથ છો- સ્વામી છો.

દિગંબર સંત પૂર્ણપાદસ્વામી જગતને હિતનો ઉપદેશ આપે છે કે હે જીવો! તમારું અનાદિ અનંત શાશ્વત અસ્તિત્વ છે. તમે જ્ઞાન-દર્શન આદિ અનંત ગુણોના પિંડ સ્વરૂપ પરમાત્મા છો. તેમાં એકાગ્રતા કરવાનું સાધન પણ તમારામાં છે. સ્વાત્માને સાધવાનું સાધન શરીરની કિયા કે શુભભાશુભ ભાવોમાં નથી. તમારા સ્વભાવમાં જ સાધન છે માટે તમે ચિંતા છોડો અને સ્વભાવને સાધો.

અહા! બે લીટીમાં તો આખા જૈનશાસનનો સાર ભરી દીધો છે.

પ્રભુ! તમે તો પૂર્ણાંદરૂના નાથ છો ને ! તમારે અનંત એકાગ્રતા કરવા માટે બિલકુલ પરના સાધનોની જરાય આવશ્યકતા નથી. આ સંવર- નિર્જરાની કિયા ઉત્પન્ન કરવાની વાત ચાલે છે. શરીરાદિ પરદ્રવ્યથી બિન્ન, કર્મથી, પુરુષ-પાપભાવથી પણ બિન્ન આત્મા પોતાના સ્વભાવથી સંપન્ન છે.

ભાઈ તું શાંત થા ! ધીરો થા ! તારી પ્રભુતા પ્રભુ ! તારી પાસે જ છે અને તારી પ્રભુતાનો ઉપયોગ તું કરી શકે છે. તારી પ્રભુતાથી તું સ્વભાવનું સાધન કર, તેમાં તારે બીજાની પાસે દીનતા કરવાની જરાય જરૂર નથી. ગ્રાણ લુવનના નાથ તીર્થકરદેવ સો ઈન્દ્રોની ઉપસ્થિતિમાં સમોસરણમાં આ વાત ફરમાવતા હતા. તેની જ માર્ગ પરંપરામાં આ વાત મુનિરાજ ફરમાવે છે. તેનો વિશ્વાસ કર ! પ્રતીતિ લાવ!

શુભભાશુભ ભાવ અને તેમાં હર્ષ- શોકની કલ્યનારૂપી વિકાર પર્યાયમાં છે પણ સ્વરૂપમાં તે નથી. એ તો ઉપરના ગુમડાં છે તે સ્વભાવમાં નથી. પરદ્રવ્ય, પરભાવને પોતાના માનવા કે તેનો કર્ત્ત્વ થયું તે આત્માના સ્વભાવમાં નથી. સ્વ-પરને જ્ઞાનવાનો સ્વભાવ ત્રિકાળ છે. તેની સન્મુખ દૃષ્ટિ કરવાનું સાધન પણ સ્વભાવમાં છે. તેથી તેમાં પણ તેને પરસહાયની જરૂર નથી. સ્વભાવની સાધનામાં શુભભાવ પણ મદદગાર નથી. શુભભાવની જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થવાની લાયકાત છે અને જ્ઞાનમાં તેને જ્ઞાનવાની તાકાત છે. પણ તેનાથી આત્માનું હિત થશે તે વાત નથી.

શિષ્યના પ્રશ્નના જવાબમાં મુનિરાજ મૂળ પૂર્ણની વાત કરે છે. ભગવાન! તું તો પરિપૂર્ણ ગુણથી ભર્યો છો ને ! તારી પર્યાય વર્તમાનમાં એકાંત પરલક્ષી અને એકાંત પરને જ્ઞાનવાળી થઈ છે તે

## ઈષ્ટોપદેશ

તારો સ્વભાવ નથી. પરને પોતાના માનવા કે તેનો કર્તા થયું એ તો તારા સ્વભાવમાં છે જ નહિ પણ સ્વને જાણ્યા વિના એકલા પરને જાણ્યું એ પણ તારી પર્યાયનો વાસ્તવિક સ્વભાવ નથી. સ્વ-પર બંનેને જાણવાનો તારો સ્વભાવ છે. સ્વભાવ તરફ દાખ્લી કરતાં જ પર્યાયમાં સ્વ-પરને જાણવાનો સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે.

સ્વ-પર પ્રકાશક શક્તિ હમારી, તાતેં વચન ભેદ બ્રમ ભારી,

જ્ઞેયશક્તિ દ્વિવિધ પ્રકાશી, નિજરૂપા પરરૂપા ભાસી.

ભગવાન એમ ફરમાવે છે કે જીવની સ્વ-પર પ્રકાશક શક્તિ તે તેનો સ્વભાવ છે તેથી સ્વ-પરાકાશક પર્યાય પ્રગટ કરવામાં તેને કોઈ રાગ કે નિમિત્તના સાધનની જરૂર નથી. જો તને ભગવાનની શ્રદ્ધા હોય તો ભગવાન તો આમ કહે છે તેનો તું સમજુને સ્વીકાર કર !

સમ્યગુર્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે ત્રણ રત્નત્રય છે તેમ અનંત વીર્ય, પ્રભુતા, વિભુતા, સ્વચ્છતા આદિની નિર્મળપર્યાયો પણ રત્ન છે. આત્મા અનંત રત્નોની મોટી ખાડા છે. અંતર એકાગ્રતાના સાધન વડે તે રત્નો પ્રગટ કરવાથી આત્માનું હિત થાય છે.

દિવાળીમાં વેપારીઓ ચોપડા તપાસે છે ને ! તેમ જેને પોતાનું હિત કર્યું છે તેણે આ વીતરાગની વાડીના ચોપડા તપાસવા જોઈ એ.

‘પ્રભુ ! અમારે અમારું હિત કર્યું છે. અનંતકાળમાં એક સમય પણ અમે અમારું હિત કર્યું નથી. હવે અમે અમારું હિત કરવા જગૃત થયા છીએ માટે પ્રભુ ! અમને અમારું હિત બતાવો.’

પ્રભુ કહે છે કે ભાઈ ! તારું હિત તારાથી જ થાય તેમ છે. તારામાં કરણ નામનો ગુણ છે. તે સાધન વડે તું તારું હિત સાધી લે, ભાઈ ! કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ આદિ અનંતી શક્તિ તારા સ્વભાવની ખાણમાં જ ભરી છે તેને પર્યાયમાં પ્રગટ કરવામાં તારે અન્ય કોઈ સાધનોની જરૂર નથી. અભિપ્રાયમાં પ્રથમ આમ નક્કી કર કે મારું હિત મારાથી જ થાય તેમ છે.

અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ નિજ આત્મામાં એકાગ્રતા કરવાવાળો જીવ સ્વત : પોતામાં એકાગ્રતા કરે છે. સ્વત : સેવા કરે છે. તેમાં તેને અન્ય દ્રવ્યોની મદદની જરૂર નથી. અન્ય દ્રવ્યો જ્ઞાનમાં જણાય તો ભલે જણાય પણ તે મને જરાય હિતકારક નથી. આવો પહેલાં નિર્ણય જોઈશે, નિર્ણયની ભૂમિકા યથાર્થ થયા વિના હિતનો પંથ આવે તેમાં નથી. માટે પ્રથમ યથાર્થ નિર્ણય કરો....

અરે ! આ પોતાની સ્વાધીનતાની વાત જ્યાં સુધી રૂચિમાં પણ ન બેસે ત્યાં સુધી સ્વભાવ-સન્મુખતા નહિ થાય અને ત્યાં સુધી આત્માનું હિત નહિ થાય. માટે પહેલાં રૂચિમાં આ વાત બેસવી

જોઈ એ.

ઇશ્વરસ્વરૂપ ભગવાન આત્માને પોતાની ઇશ્વરતાના સાધનમાં કોઈની પાસે પામરતા કરવી પડે તેમ નથી. તેમ જ અન્ય દ્રવ્યના કાર્યમાં પોતે પણ મદદગાર થઈ શકતો નથી. દરેક દ્રવ્યનું કાર્ય સ્વતંત્ર અન્ય દ્રવ્યોથી નિરપેક્ષપણે થાય છે તેને આત્મા જાણે પણ કાંઈ કરે નહિએ.

માટે હે જીવો ! પરદ્રવ્યમાં ફેરફાર કરવાની અને સ્વકાર્યમાં અન્ય સાધન શોધવાની ચિંતા છોડી, સ્વસંવેદનથી નિજાત્માનો અનુભવ કરો ! આત્માનું જ્ઞાન ડિરણ જે પ્રગટ છે તે પ્રગટ પર્યાય દ્વારા આત્માને જાણો !

પોતાના જ સાધન વડે પોતાનું કાર્ય કરતાં જ્યાં સુધી પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી વચ્ચે રાગના વિકલ્યો આવે, ન આવે એમ નથી. રાગ આવે તેને જાણવો પણ તેને સ્વરૂપસાધનમાં સહાયક ન માનવો. પરદ્રવ્ય, નિમિત્ત કે રાગની અપેક્ષા વિના જ્ઞાન જ્ઞાનથી નિજ શુદ્ધસ્વરૂપ આત્માને જાણી લે છે. સ્વસંવેદનરૂપ સાધનથી જ પોતાનો અનુભવ કરી લે છે.

નિમિત્ત-ઉપાદાન, વ્યવહાર-નિશ્ચય, કમબદ્ધ આદિ બધા સિદ્ધાંતોનો ખુલાસો આમાં આવી જાય છે. કમબદ્ધ આદિ સિદ્ધાંતોનો નિર્ણય કરવાવાળો પણ હું તો જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા હું, શુભાશુભ રાગાદિનો કર્ત્તા હું નથી, હું તો જ્ઞાયક હું એમ નકરી કરે ત્યારે કમબદ્ધનું તાત્પર્ય સિદ્ધ થાય છે. જે થાય છે તેને કરવું શું ? -જાણવું, દેહની કિયા થાય છે તેને કરવી શું ? જાણવું, રાગ થાય છે તેને કરવો શું ? -જાણવું બસ ! જાણવું - જાણવું - એજ જીવનું કાર્ય છે.

અહા ! આત્મા પરમાત્મશક્તિથી બિરાજમાન છે. આત્મા પાંગળો નથી. પોતાની સ્વપ્રયક્ષશક્ત શક્તિ સહિત છે. જૈય બે પ્રકારના છે. સ્વજ્ઞેય અને પરજ્ઞેય. રાગ પણ પરજ્ઞેય છે. આત્મા નિજરૂપને પણ નિહાળે અને પરદ્રવ્ય- પરભાવને પણ જાણે.

થોડી પણ સત્ય વાત સમજાય તો તેમાં લાભ મોટો થાય છે, પણ વિપરીતતા ભરેલી અનેક વાતો સમજે પણ તેમાં લાભ શું ? સત્યસ્વરૂપ વસ્તુનો એક પણ ભાવ જો રૂચી જાય તો પછી બધા ભાવો રૂચે જ. જ્ઞાનાર્જવમાં કહ્યું છે કે 'ભગવાને કહેલો એક પણ ભાવ સમજે તેને સર્વભાવો સમજાઈ જાય છે.'

સ્ત્રીનું શરીર મળવાથી આત્મા સ્ત્રી થઈ જતો નથી, પુરુષનું શરીર મળવાથી પુરુષ બની જતો નથી. તેમ પર્યાયમાં રાગ થવાથી આત્મા રાગી બની જતો નથી. આત્માનું સ્વરૂપ જ કોઈ મહાન છે. ભગવાન ફરમાવે છે કે આત્મા રાગરહિત ત્રિકાળ વીતરાગસ્વરૂપ છે. આવા આત્માનો-તારા

સ્વભાવનો તું સ્વીકાર કર ! ના ન પાડ !

ભગવાન આત્મા ચિદાનંદરતનની જ્યોત, દેહ, વાણી, મન તથા રાગથી રહિત, જ્ઞાનથી જીવતી જ્યોત છે. તેને પરદ્રવ્યનો બિલકુલ સહારો નથી. આમ પહેલાં નિર્જય કરવો. શ્રદ્ધા કરવી અને પછી અંતર એકાગ્રતા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે હિતનો માર્ગ છે. એ સિવાય મંદિર બંધાવવાથી કે દાન દેવાથી કે એવી કોઈ પણ પરદ્રવ્યની કિયા કરવાથી અથવા શુભભાવ થવાથી જે હિત માને છે તે મિથ્યાટણ્ણ છે. મંદિર આદિ પુદ્રગલની રચના પણ થાય અને તેને યોગ્ય રાગ પણ આવે. બદું પોત-પોતાના કારણે થાય તેમાં પોતે કર્તાબુદ્ધિ કરીને પોતાનું હિત માને છે તે માન્યતા મિથ્યાત્વ છે

પરમાર્થથી સર્વભાવો પોત-પોતાના આધારે છે. સર્વભાવાનામ् સ્વરૂપમાત્રાધારત્વાત् ।

અન્યના આધારે આત્મા નથી અને આત્માને આધારે અન્ય નથી. સર્વને પોતાનો આધાર છે. આ વાત સ્વીકારવી અધરી લાગે તોપણ જેવું સ્વરૂપ છે તેવું જ સ્વીકારવું પડે. શીરો કરવો હોય તો ધીમાં લોટ શેકીને પછી જ ગોળનું પાણી નખાય. ગોળના પાણીમાં લોટ નાખીને ઉપર ધી નાખવાથી શીરો ન બને માટે વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું સ્વીકારવાથી જ લાભ છે.



[પ્રવચન નં. ૨૩]

## પોતાના પરમાત્મામાં એકાગ્રતા કરવી તે મુક્તિનો માર્ગ છે

[તા. ૬-૪-૬૬]

આ ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર છે. ૨૨મી ગાથા ચાલે છે. શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો કે પ્રભો ! આત્માના હિતનો ઉપાય શું છે તે મને ફૂપા કરીને સમજાવો; તેનો અહીં પૂજ્યપાદ સ્વામી ઉત્તર આપે છે.

ભગવાન આત્મા પૂર્ણ અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપ છે. અજ્ઞાની જીવનું વલણ જે પર ઈન્દ્રિયો તરફ એકાગ્ર થયેલું છે તેને ત્યાંથી હટાવીને સ્વસન્મુખ વલણ કરવું, અતીન્દ્રિય આનંદ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ કરવી એટલે કે તેમાં એકાગ્ર થવું તે આ જીવના હિતનો ઉપાય છે. આ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. માખજાની વાત છે.

પાંચ ઈન્દ્રિયો અને મન તરફનું વલણ છોડી સ્વસન્મુખ થઈ નિજસ્વરૂપમાં એકાગ્રતા કરવી તે હિતનો ઉપાય છે અને તેનું ફળ પૂર્ણ આનંદ અને કેવળજ્ઞાન છે. પુષ્ય-પાપમાં અને બહારના વિષયોમાં તો જીવ અનાદિકાળથી એકાગ્રતા કરતો આવ્યો છે અને કરી રહ્યો છે પણ તે તેને અહિતકર છે. કેમ કે તેનું ફળ સંસાર છે માટે જેને પોતાનું હિત કરવાની ભાવના થઈ છે તેને સંતો ઉપદેશ આપે છે કે તું મનને આત્મામાં એકાગ્ર કર ! પર ઈન્દ્રિયો તરફની એકાગ્રતા છોડ !

જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કોઈપણ જીવ શરીર, વાજી, મન કે કર્મ આદિ પરદ્રવ્યમાં એકતા તો કરી શકતો જ નથી કેમ કે પરદ્રવ્યની તો સત્તા જ બિન્ન છે પણ અજ્ઞાની જીવ પર તરફ લક્ષ કરી શુભાશુભભાવમાં એકાગ્રતા કરી રહ્યો છે. નિગોદથી માંડી દ્રવ્યવિંગી સાધુ થઈને નવમી ગ્રેવેયકમાં ગયેલા દરેક અજ્ઞાની જીવો અનાદિ શુભ-અશુભભાવમાં જ એકાગ્રતા કરી રહ્યા છે અને તેમાં જ પોતાનું હિત માની રહ્યા છે. જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ નિજ આત્માની એકાગ્રતા છોડીને પરસન્મુખ વલણ કરી તેમાં જ હિતની કલ્યાના કરી રહ્યા છે.

ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં કોઈ પણ જીવ પરદ્રવ્યની કિયા તો કરી શકતો નથી. માત્ર તે તરફ વલણ કરી શુભાશુભભાવમાં અજ્ઞાની જીવો એકાગ્રતા કરી રહ્યા છે, તે તેને હિતકર નથી. એક નિજ

## ઇષ્ટોપદેશ

આત્માની એકાગ્રતા કરવાને બદલે અનેક પરદ્રવ્યની એકાગ્રતા કરી રહ્યો છે, તરફના વલણમાં એકાગ્ર-લીન થઈ રહ્યો છે તે છોડિને એક શુદ્ધ નિજ આત્મામાં એકાગ્રતા-લીનતા કરવી તે હિતનો ઉપાય છે. તેનું જ નામ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે. તે પ્રગટ કરીને તેમાં જ લીન થવાનો ઈષ્ટ ઉપદેશ સંતો આપી રહ્યા છે.

એકાગ્ર શબ્દના બે અર્થ છે. એક તો પોતાના આત્મામાં મન જોડવું તે અથવા કોઈ દ્રવ્ય અથવા તેની કોઈ પર્યાયમાં લક્ષ કરવું તે. આમાં પોતાના આત્મામાં એકાગ્રતા કરવી તે જ હિતનો પંથ છે. જેને પોતાનું હિત કરવું હોય તેણે કેમ કરવું ? તેની આ વાત ચાલે છે. હિત કહો, ધર્મ કહો કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પ્રગટતા કહો બધું એક જ છે. તેથી અહીં તો પોતાના આત્માનું લક્ષ કરીને તેમાં એકાગ્રતા કરવાની વાત છે.

આ જીવે કદી સ્વલ્ખ કર્યું નથી. એકલી પરલક્ષી વાતો કરી અને અનંતવાર શુભ અશુભ ભાવો કર્યા છે અને તેમાં જ એકાગ્રતા કરી છે. અનંતકાળમાં કયારેય પોતાના આત્મામાં એકાગ્રતા કરી નથી.

હજારો વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા વીતરાગી સંત પૂજ્યપાદસ્વામીએ આ ઈષ્ટ ઉપદેશની રૂચના કરી છે. શિષ્ય પૂછે છે પ્રભુ ! અમારું હિત કેમ થાય ? અમને આત્માની ભાવના કેમ થાય ? શુભાશુભભાવની ભાવનાથી છૂટીને આત્માની ભાવના કેમ કરવી ? તેને કહે છે કે ભૂત- વર્તમાન અને ભાવિ પર્યાયમાં જે સદાય વર્તી રહ્યું છે તે તારું આત્મદ્રવ્ય છે તેમાં એકાગ્રતા કરવી તે-મનની આત્મામાં એકાગ્રતા કરવી તે હિતનો ઉપાય છે.

મનને આત્મામાં એકાગ્ર કરી, જ્ઞાનમાં આત્માને પકડવો અને દાખિમાં આત્મા ગ્રહણ કરવો તે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનનો ઉપાય છે.

વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ કથિત શાસ્ત્રોમાં જેવું આત્માનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેનું અવલંબન લેવું. અન્ય રાગી-દ્વેષી દેવોના કહેલા શાસ્ત્રનું અવલંબન ન લેવું. વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવે કહેલું આત્માનું સ્વરૂપ ર ૧મી ગાથામાં આવી ગયું કે આત્મા અનંત જ્ઞાન આદિ અનંત ગુણસ્વરૂપ છે, શરીર પ્રમાણ છે, અસંખ્યાત પ્રદેશી છે અને સ્વસંવેદનગમ્ય છે.

સાચા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુના આલંબન વિના માત્ર પોતાની કલ્યનાથી આત્માનું સ્વરૂપ નક્કી કરીને જ્ઞાનમાં આત્મા ગ્રહણ થાય તેમ નથી. જેમાં માલ લેવા જાય છે ત્યાં પહેલાં માલનો ભાવ પૂછે, બરાબર વજન કરે પછી માલનું ગ્રહણ કરે તેમ જેણે આત્માને જ્ઞાનમાં કરવો છે તેણે પહેલાં શાસ્ત્રથી,

નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણથી આત્માનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવું જોઈએ. સમજચા પછી આત્માનો અનુભવ થાય. જેને પોતાનું હિત કરવું છે તેને પ્રથમ એટલો નિર્ણય તો હોવો જોઈએ કે અનંતકાળમાં કદી મારું હિત થયું નથી, અને અનંતકાળમાં હું બધું કરી ચૂક્યો છું. એક માત્ર જ્ઞાન અને રાગનું બેદજ્ઞાન કર્યું નથી માટે જ હું હુંદ્દી છું. તેથી તે જ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ સાચાં છે કે જે રાગ અને જ્ઞાનના બેદજ્ઞાનથી સુખ થવાની વિવિ કહેતાં હોય. રાગની કિયા અને સ્વભાવની એકતા બતાવે તે વીતરાગી ઉપદેશ નથી.

શાસ્ત્ર એમ કહે છે કે શુભાશુભભાવથી રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં એકત્વ કર ! શુભાશુભભાવની એકતા છોડી દે . જીવ પોતે જ પરમેશ્વર છે તેમાં એકાગ્રતા કરવાથી પર્યાયમાં પરમેશ્વરદશા પ્રગટ થાય છે. ભગવાન કહે છે કે તું મારામાં મન એકાગ્ર ન કર, કેમ કે હું પણ તારા માટે પરદવ્ય છું. તું તારા સ્વરૂપમાં જ મનને એકાગ્ર કર, જેથી પર્યાયમાં સ્વરૂપ પ્રગટ થાય અને તારું હિત થાય.

ભગવાન આત્મા અનંત આનંદ અને બેહદ જ્ઞાન સ્વરૂપે બિરાજમાન છે તેની ભાવના કર ! તેમાં એકાગ્રતા કર ! અન્ય વિકલ્પની ચિત્તા છોડી દે અને સ્વસંવેદન વડે આત્માનો અનુભવ કર ! સ્વસંવેદન જ સ્વભાવનું સાધન છે. અન્ય વિકલ્પ રાગ, પુરુષ કે નિમિત્તાદિ સ્વભાવના સાધન નથી. આવી વાત સમજવી જીવને અધરી લાગે છે તેથી બીજે સાધન શોધવા જાય છે પડો કયાંય સાચું સાધન મળતું નથી.

‘એક હોય ત્રણકાળમાં પરમારથનો પંથ’ ભગવાનનો માર્ગ એક જ હોય, બે ત્રણ ન હોય. લોકોને આ સમજવું અધરું લાગે તેથી બીજો રસ્તો શોધવા જાય પડો બીજો કોઈ મોક્ષમાર્ગ છે જ નહીં. રાગની ઉપેક્ષા કરીને અંતર સ્વભાવની અપેક્ષા કરવી એ એક જ હિતનો માર્ગ છે. ભાઈ ! તું તારા સ્વભાવમાં એકાગ્ર થા ને ! આખા લોકમાં તારાથી અધિક બીજું શું છે ? તું જ પૂર્ણ શુદ્ધ પરમેશ્વર છો. સર્વમાં અધિક છો. તારા હિતના માર્ગ તું એકલો જઈ શકે છે. તારો માર્ગ તારાથી અજ્ઞાઝ્યો નથી. મુક્તિમાં તું એકલો જઈ શકે છે. અંત્યાર સુધીમાં જે જીવો મોક્ષમાં ગયા તે બધા પોતાના સ્વસંવેદનથી આત્માને જાણીને એકલા જ મોક્ષમાં ગયા છે.

અનંતકાળથી જીવે આંધળી દોટ મૂકી છે. મુકી વાળીને દોડ્યો છે. એ માને છે કે હું મારા હિતના રસ્તે દોડી રહ્યો છું પણ ખરેખર હિતથી દૂર જઈ રહ્યો છે. ઊંઘો પડેલો જીવ પણ સ્વતંત્ર છે. પણ બાપુ ! તારામાં શું અપૂર્જિતા છે કે જેથી તું તારી સમીપ આવતો નથી ? અને પુરુષ-પાપ અને

## ઈષ્ટોપદેશ

નિમિત્તાદિમાં શું તારું હિત પડ્યું છે કે તું તેનો પ્રેમ છોડતો નથી ?

ભગવાન સર્વજાદેવે એક સમયની પર્યાયમાં બધાં દ્રવ્યોને જાળીને જે વાત કહી અને જેમાંથી શાસ્ત્રો રચાયાં તે શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરીને પહેલાં વસ્તુનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવું જોઈએ. અનંતા પરમેશ્વરોની દિવ્યધ્વનિમાં જે વાત આવી તે જ દિગંબર સંતો લખી ગયા છે. તેમાંથી આત્મા કેવડો છે ? કેટલા ક્ષેત્રમાં રહેલો છે ? કેટલા ગુણવાળો છે, એક-એક ગુણમાં સામર્થ્ય છે, આ બધું વિકલ્પ દ્વારા પણ પ્રથમ જાળીને નક્કી કરવું જોઈ એ. તેના નિર્ણય વગર અન્યમતમાં ખેચાય તો આત્મા હાથમાં નહિ આવે.

આ ઈષ્ટોપદેશના રચયિતા પૂજ્યપાદસ્વામીએ જ સમાવિશતકમાં કહ્યું છે કે ઈન્દ્રિયો છે. ઈન્દ્રિયો તરફના વિકલ્પો પણ છે અને ઈન્દ્રિયાતીત ભગવાન અતીન્દ્રિય આત્મા પણ છે. તેનો પ્રથમ સ્વીકાર કરજે. જ્યાંથી રૂચિ હટાવીને જ્યાં લઈ જવી છે તે બંને પદાર્થોને જાળવા જરૂરી છે. આ આત્મા “અપનેકો આપ ભૂલકે હેરાન હો ગયા ” પોતે જ પોતાને ભૂલીને ચાર ગતિમાં ભમજા કર્યું છે. પોતાના જ ઊંઘા પુરુષાર્થથી ઈન્દ્રિય અને ઈન્દ્રિયવિષયોનો પ્રેમ કરીને દુઃખી થાય છે અને પોતાના જ સવળા પુરુષાર્થથી સ્વભાવની રૂચિ કરીને સુખી થઈ શકે છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી પોતાની વાત કરે છે કે મેં પરમ જ્ઞાન-અંનદ-સ્વરૂપ નિજ-આત્માને મારા જ સ્વસંવેદન વડે પ્રાપ્ત કર્યો છે, તેમાં મેં રાગ, વ્યવહાર કે નિમિત્તાદિ અન્ય સાધનોની સહાય લીધી નથી.

આ તો બધી જૈનદર્શનની માખળાની વાત છે. મુદ્રાની રકમ છે. ભાઈ ! તને પરદ્રવ્યમાં એકાગ્રતા કરતાં કેવી આવડે છે ? તેમ સ્વદ્રવ્યમાં એકાગ્રતા કર ને ! તેમાં તારું હિત છે. એકવાર ગુલાંટ ખાઈને નિજ પરમેશ્વરનો મેળાપ કરને !

પંચમ-આરાના સાધુ પૂજ્યપાદસ્વામીએ આ ઈષ્ટોપદેશ પ૧૧શ્લોકમાં રચ્યું છે. ખૂબ ઊડા ભાવો ભર્યો છે. ધર્મધૂરંધર ધોરી સંતો જગતને હથેળીમાં આત્મા બતાવી રહ્યા છે. પોતાના દ્વારા પોતાનું જ્ઞાન થાય તે સ્વસંવેદન છે.

અહીં ૨૨ મી ગાથા પૂરી થઈ. હવે શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે આત્માની ઉપાસના કરવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? કેમ કે વિચારવાની પ્રવૃત્તિનું ફળ જ્ઞાનપૂર્વક હોય છે. દુનિયામાં પણ જેની જરૂરિયાત જાણાય તેનો પુરુષાર્થ કરે છે; તેમ આત્મામાં પણ ફળજ્ઞાનપૂર્વક જ જીવ પુરુષાર્થ કરે છે.

અજ્ઞાનોપાસ્તિરજ્ઞાનં જ્ઞાનં જ્ઞાનિસમાશ્રયઃ ।

દદાતિ યત્તુ યસ્યાસ્તિ સુપ્રસિદ્ધમિં વચઃ ॥ ૨૩ ॥

અજ્ઞ- ભક્તિ અજ્ઞાનને, જ્ઞાન-ભક્તિ દે જ્ઞાન,

લોકોક્તિ - “જે જે ધરે, કરે તે તેનું દાન.” ૨૩.

શરીર, વાળી, મન આદિમાં જ્ઞાન નથી. પુણ્ય-પાપ ભાવમાં પણ જ્ઞાન નથી. એવા જ્ઞાનરહિત અજ્ઞાનભાવોની સેવા કરવાથી અજ્ઞાનનું ફળ મળે, વિકાર મળે અને ચારગતિમાં રખડવાનું ફળ મળે. એક માત્ર ભગવાન આત્મા જ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તેના સિવાય પુણ્ય-પાપ ભાવ આદિ પણ જ્ઞાનજ્યોતિથી રહિત અજ્ઞાનમૂર્તિ છે માટે તેની સેવા કરવાથી અજ્ઞાનનું ફળ મળે છે. પુણ્ય-પાપ ભાવની સેવા એટલે તેમાં એકાગ્રતા કરવાથી વિકાર થાય પણ વીતરાગ ન થાય. જ્ઞાનીની સેવા કરવાથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. એ જ્ઞાની કોણ ? એક તો ભગવાન જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા પોતે જ છે. તેની સેવા એટલે એકાગ્રતા કરવાથી જ્ઞાનનું ફળ મળે અને બીજું જ્ઞાની ધર્મત્વાની સેવા કરવાથી. એ જ્ઞાની કહેશે કે તારું જ્ઞાન અને આનંદ તારાથી પ્રાપ્ત થશે. આમ જ્ઞાનીની સેવાના ફળમાં પણ દર્શિ તો નિજસ્વભાવ ઉપર જતાં જ્ઞાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

ॐ ॐ ॐ

## નિજાત્માની પ્રાતિનો ઉપાય: નિજાત્માની ઉપાસના

[તા. ૧૦-૪-૬૬]

દિગંબર સંત પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત આ ઇષ્ટ ઉપદેશ શાસ્ત્ર છે. તેમાં આ રૂમી ગાથા ચાલે છે.

જેની જે સેવા કરે તેને તેની પાસે જે હોય તે જ આપે. જેની પાસે જે વસ્તુ હોય જ નહિ તે સેવા કરનારને કયાંથી આપે? માટે જેની પાસે જે હોય તે જ તેને આપે એવી લોકોક્રિત છે, તેથી અહીં મુનિરાજ કહે છે કે શરીરદિ જડ પદાર્થોની સેવા કરવાથી અજ્ઞાન જ મળે, જ્ઞાન ન મળે, કેમ કે તેની પાસે જ જ્ઞાન નથી.

શરીર, કર્મ, પરપદાર્થ કે પુરુષ-પાપના વિકારીભાવ કે જેમાં જ્ઞાન નથી. તેની ઉપાસના કરવાથી જ્ઞાન કયાંથી મળે? અજ્ઞાન જ મળે. આત્મા પોતે સત્તુચિદાનંદસ્વરૂપ છે. સત્તુ એટલે શાશ્વત જ્ઞાન અને આનંદથી ભરપૂર તત્ત્વ છે. જ્યારે પુરુષ-પાપ ભાવ તો અચેતન તત્ત્વ છે. હિસા જૂંહું આદિ પાપભાવ કે દયા-દાન આદિ પુરુષભાવની ઉપાસના કરે તો તેની પાસેથી અચેતનપણું જ પ્રામ થાય-કર્મબંધન જ થાય, જ્ઞાન ન થાય.

એક તરફ અતીન્દ્રિય જ્ઞાન અને આનંદનો મોટો મહાસાગર ભગવાન આત્મા અને એક તરફ જ્ઞાન અને આનંદથી રહિત શરીર, પરપદાર્થ, કર્મ, વિકારીભાવ આદિ અચેતન તત્ત્વ છે. ચેતન-અચેતનમાં એકાગ્રતા કરે તો તેને અચેતનપણું અને દુઃખ જ પ્રામ થાય. કેમ કે જેની પોતે સેવા કરે છે તેની પાસે જ્ઞાન-આનંદ તો છે નહિ તો આપે કયાંથી?

એકકોર રામ છે અને એકકોર આખું ગામ છે. ભગવાન આત્મા તો પૂરણ જ્ઞાન અને આનંદનો પિંડ છે. રંગ-ગંધ-સ્પર્શ આદિથી રહિત 'અરુંપી' છે પણ પોતાના અનંત જ્ઞાન, આનંદ, સ્વચ્છત્વ, પ્રભુત્વ આદિ સ્વરૂપી છે. જીવનું લક્ષ જેટલું બહારમાં પરદવ્યો ઉપર કે શરીર, કર્મ કે રાગાદિ ઉપર જાય છે તેટલું તેને અજ્ઞાન પ્રામ થાય છે અને જેમાં જ્ઞાન અને આનંદની મુખ્યતા છે એવા બીજા અનંત

ગુણોથી ભરપૂર પોતાના સ્વભાવનું લક્ષ કરે તો તેને જ્ઞાન આદિ અનંત ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

બહુ સાદી ભાષામાં ઊંચું તત્ત્વ ભરેલું છે. પૂજ્યપાદસ્વામી જીવની ખોટી માન્યતા ને ઉડાવતા જાય છે અને સ્વરૂપની સ્થાપના કરતા જાય છે કે ભગવાન ! તું પ્રભુ છો, અકૃત્રિમ ચીજ છો, સ્વયંસિદ્ધ પદાર્થ છો. તું કૃત્રિમ -કોઈના બનાવવાથી બનેલો નથી.તું તો અનાદિ અનંત શાશ્વત સ્વયંસિદ્ધ પદાર્થ છો, પણ તેં આજ સુધી કોઈ દિવસ પોતાના સ્વભાવ ઉપર નજર માંડી નથી.

પુષ્ય-પાપ ભાવ ચૈતન્યથી વિપરીત ભાવ છે. પણ પ્રભુ ! તેને તો આપ પરંપરા મોક્ષનું કારણ કહો છો ને ? અરે ભાઈ ! એ તો નિમિત્તનું કથન છે. સમ્યગ્ઘણ્ઠિને સ્વરૂપનું ભાન છે. તેથી શુભભાવ છોડિને વીતરાગ થાય છે એ અપેક્ષાએ વાત છે. બારભાવનામાં તો એમ કહ્યું છે કે રાગ એ પરંપરા અનર્થનું કારણ છે. ખરેખર તો અરાગી વીતરાગસ્વરૂપમાં તો દોષ છે જ નહિ પણ પોતે પર તરફ લક્ષ કરીને પથ્યાયમાં રાગ-દ્રેષ્ટાદિનો દોષ ઊભો કરે છે.

પોતાના અનંત આનંદ, શાંતિ આદિ અનંત ગુણોને સંભાળે તે શેઠ છે. બાકી ધનાદિ જડ લક્ષમી સંભાળનારા શેઠ નથી, બિખારા છે; રાગના, પુષ્યપાપના, ધનના, શરીરના અને વિષયોના ગુલામ છે, શેઠ નહિ. આવા વિષયોની ગુલામી કરવાથી સેવા કરવાથી આત્માને જડપણું (અજ્ઞાનપણું) પ્રાપ્ત થાય છે.

અરે ! દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પણ પર છે, તેનું લક્ષ કરવાથી પુષ્યની પ્રાપ્તિ થાય, એ પુષ્ય એટલે અજ્ઞાનપણું-અચેતનપણું પ્રાપ્ત થાય છે. (અજ્ઞાન એટલે અહીં મિથ્યાત્વની વાત નથી.)

અહીં બે અર્થ લીધા છે. ‘જ્ઞાનીની સેવા કરવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય’ એટલે એક તો જ્ઞાનસ્વરૂપ નિજ આત્માની સેવા એટલે તેમાં એકાગ્રતા કરવાથી સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. અને બીજો અર્થ જ્ઞાની પુરુષની સેવાથી એટલે તેણે ઉપદેશેલા આત્માને સેવવાથી અંતરમાં જ્ઞાન અને આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાની ઉપદેશ આપે છે કે ‘તારો આત્મા ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે. રાગદ્રેષ પુષ્ય-પાપથી રહિત છે, તેની તું સેવા કર.’જ્ઞાનીના આવા ઉપદેશને જે માને અને પોતાના આત્માની ઉપાસના કરે તેને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્માનું હિત કેમ થાય તે માટેનો આ પ્રિય ઉપદેશ-ઈષ્ટોપદેશ છે. તેમાં એક -એક ગાથામાં પુષ્ય-પાપને ઉડાવીને, પોતાના સ્વરૂપની સેવા કરીને પોતાનું હિત કરી લેવાનો પ્રિય ઉપદેશ છે.

આ જીવે કદી પોતાની મહત્ત્વા આંકી નથી. પોતાની પામરતા ઓળખી નથી અને પોતાની પ્રભુતા પણ ઓળખી નથી.

## ઇષ્ટોપદેશ

આ લોકોકિત તો પ્રસિદ્ધ છે કે ‘જેની પાસે જે હોય તે તે આપે.’ ધનવાન હોય તે ધન આપે અને જ્ઞાનવાન હોય તે જ્ઞાન આપે. આત્મા આત્મા પાસે માગે આત્માની સેવા કરે-આત્મામાં એકાગ્રતા કરે તો પર્યાયમાં જ્ઞાન-આનંદ આદિ ચૈતન્યરત્નોનું દાન મળે. કેમ કે આત્મા જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોની મોટી ખાણ છે તેમાંથી ચૈતન્યચમત્કાર પ્રગટ થાય છે અને જો જીવ સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, ધન આદિની સેવા કરે તો પાપની પ્રાપ્તિ થાય, તેમાંથી સુખ કે જ્ઞાન ન મળે, કેમ કે તેની પાસે તે છે જ નહિ.

આત્મસ્વભાવમાં વિકાર નથી તો તેનું લક્ષ કરવાથી વિકાર ન થાય. તેમ પુણ્ય પાપ આદિમાં જ્ઞાન નથી તો તેનું લક્ષ કરવાથી જ્ઞાન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? ન જ થાય.

આહાદા.....! ૨૧ મી ગાથાથી તો પૂજ્યપાદસ્વામીએ એકેએક ગાથા રણકાર મારતી ઉપાડી છે. ઇષ્ટ ઉપદેશ છે ને! ચિદાનંદ ભગવાનની સેવા અને એકાગ્રતા કરવાથી જ શાંતિ થાય. બાકી બીજો કોઈ શાંતિનો ઉપાય નથી. આ ઉપદેશ તે જ ઇષ્ટ ઉપદેશ છે. વિકારની સન્મુખતાથી તો ચૈતન્યની જાગૃતિ-શાંતિ રોકાય છે.

જ્ઞાનીના બે અર્થ કહ્યા, હવે અજ્ઞાનના બે અર્થ કહે છે. એક તો શરીર પુણ્ય પાપ આદિ અજ્ઞાન છે અને બીજું, જે આત્માને પોતાના આત્માનું જ્ઞાન નથી, સ્વરૂપ વિષે ભાંતિ છે અને શરીર અને શરીરની કિયાથી લાભ માને છે, પુણ્ય-પાપથી લાભ માને છે એવા ભ્રમસહિત વ્યામોહ ચિત્તવાળા અજ્ઞાની ગુરુની સેવા કરવાથી સેવા કરનારને અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અજ્ઞાનના ત્રણ દોષ છે-મોહ, ભ્રમ અને સંદેહ. અજ્ઞાની ગુરુ પોતે આ દોષોથી સહિત છે તેથી અન્યને પણ તે આ દોષોની પુષ્ટિ કરાવે છે. માટે જેને જન્મ-મરણ કેમ ટળે એ વિષે ભ્રમ છે, અજ્ઞાન છે એવા અજ્ઞાની ગુરુની વાણી સાંભળવાથી તેમાં એકાગ્રતા કરવાથી સાંભળનારને પણ અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર વીતરાગદેવ તો કહે છે કે આત્મા વીતરાગસ્વરૂપ છે. તે એક સમયમાં વીતરાગ થવાની યોગ્યતાવાળો છે, એક એક આત્મા પૂર્ણ થવાને લાયક છે, પૂર્ણ સત્તા-લોકોલોકને જાગ્રવાના સ્વભાવની સત્તા રાખનારો છે. આવા આત્માની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થાય છે. અજ્ઞાની ગુરુ તો બધું બધું મારે છે-આત્માને નામે ભ્રમજ્ઞા કરે અને કરાવે છે.

ભગવાન આત્મા સહજાનંદમૂર્તિ પ્રભુના અંતરસ્વભાવનું સાધન અંતરમાં પડ્યું છે તેને અન્ય પરસાધનની જરૂર નથી. નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-શાંતિના સાધન વડે જ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ બધું પૂજ્યપાદસ્વામી લખી ગયા છે. તેઓ આભના થોભ જેવા હતા. તેમણે આખા કેવળજ્ઞાનના

કંદ ઊભા રાખ્યા છે. ધર્મધુરંધર સંતો હતા. તેની એકેએક ગાથા અને એકેએક શાસ્ત્રની વાતો એટલે જાણે સાક્ષાત્ સિદ્ધની વાતો. આવી વાણી દિગંબર સંતો સિવાય બીજે ક્યાંય ન હોઈ શકે “ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ” જેણે કેવળજ્ઞાન તો હથેજીમાં લઈ લીધું છે, જેમને અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન થવાના ભણકાર વાગતા હતા.

પૂજ્યપાદસ્વામી, પક્ષનંદી આચાર્ય આદિ મહાસંતો-ધર્મના ધોરી, પોકાર કરે છે કે ભાઈ ! સાંભળ રે સાંભળ એકવાર ! તારી વીતરાગી શાંતિનું સાધન તારામાં છે બાપુ ! વીતરાગી સંતો તને વીતરાગતાની વાત કહે છે. રાગથી લાભ મનાવે તે વીતરાગી સંતો નથી. વીતરાગતાના સાધકો વીતરાગતા જ બતાવે ને !

પ્રભુ ! તું નિર્વાણનાથ છો. મોક્ષનો સ્વામી છો. સ્ત્રી, પુત્ર ધન આદિનો સ્વામી તું નહિ ભાઈ ! તું તારું સ્વામીપણું સ્વીકારી લે. ભગવાન આત્મા એટલે “ ચૈતન્યસૂર્ય ” એ ચૈતન્યસૂર્યની સેવા કરવાથી ચૈતન્યસૂર્ય પર્યાયમાં પ્રગટ થાય. જ્ઞાનની જાગૃતદશા થાય એટલે કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પર્યાયમાં પ્રામ થાય.

જ્ઞાનસ્વરૂપ નિજ આત્મા અથવા તો આત્મજ્ઞાનસંપન્ન સત્ત પુરુષોની તત્પરતા સહિત સેવા કરવાથી જ્ઞાન પ્રામ થાય છે-જ્ઞાન સાથે અનંતગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાની પુરુષ શું કહે છે ? શું કહેવા માંગે છે ? એવા અભિપ્રાયને પકડવાની તત્પરતા સહિત સેવાથી સ્વઅર્થ અવબોધરૂપ જ્ઞાન એટલે કે પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું સમ્યજ્ઞાન પ્રામ થાય છે.

દેહદેવળમાં બિરાજમાન ભગવાન આત્મા અરૂપી હોવા છતાં પણ સ્વરૂપી છે. અનાદિ અનંત વસ્તુ છે. તેમાં અનંત જ્ઞાન, આનંદ આદિ ગુણો વસ્તુરૂપે-શક્તિરૂપે સ્વભાવરૂપે શાશ્વત બિરાજમાન છે. ગુરુ કહે છે પ્રભુ ! તું તેના તરફ ધ્યાન દે. બીજાનું ધ્યાન છોડી દે.

શ્રોતા :- જ્ઞાની શું આપે ?

જ્ઞાની આશીર્વાદ આપે કે તું તારા આત્માની વીતરાગતાને ઓળખ ! નિર્દોષ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાનને જ્ઞાન અને અનુભવ !

પ્રભુ ! તું મહાન છો-તારું સ્વરૂપ મહાન છે. અખંડ આનંદથી ભરેલો પ્રભુ તું છો. તેનું જ્ઞાન કર ! લીલાપીપરમાં જેમ ચોસઠ પહોરી તીખાશ અને લીલો રંગ દાણે દાણો ભર્યો છે તેમ આ આત્માના દાણે -દાણામાં પ્રદેશો પ્રદેશો આનંદ અને જ્ઞાન પરિપૂર્ણ ભર્યો છે તેનું જ્ઞાન કર !

શ્રોતા :- જ્ઞાનની સેવા કરવાથી જ્ઞાન મળે અને જ્ઞાનીની સેવાથી પણ જ્ઞાન મળે ?

જ્ઞાની એટલે રાગ રહિત ચૈતન્યમૂર્તિ તે જ્ઞાની. શરીરવાળા કે રાગવાળા જ્ઞાની નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાનીને જે ઓળખે તેને જ્ઞાન થાય અને મોક્ષ થાય.

જીવને પોતાના સ્વરૂપની મહિમાની ખબર નથી એટલે એક બીડીના હુંઠામાં કે મીઠી દાળમાં કે એવા અનુકૂળ સંયોગમાં મહિમા માનીને સંતોષાર્થ જાય છે. પણ જો એકવાર સ્વભાવવદ્ધિ કરે અને મહિમા આવી જાય તો પછી તે પર તરફ જોવા પણ ન રોકાય. પરચીજની મહિમા પછી તેને કોઈ કાળે ન આવે.

આ તો જુદી જતની નિશાળ છે. લોકોને આ લાકડીમાં જાહુ હશે તેથી બધા પૈસાવાળા થઈ જાય છે એવું લાગે છે પણ ભાઈ ! જાહુ તો ચૈતન્યમાં છે. પૂર્વ આનંદનો નાથ તો તું પોતે છે તો બહાર સંયોગમાં કયાં સુખ શોધવા જાય છે ? ત્યાં સુખ જ નથી તો મળે કયાંથી ?

અહા ! બે ને બે ચાર જેવી સ્પષ્ટ વાત છે. આ કોઈ પક્ષની કે વાડાની વાત નથી. પૂજ્યપાદસ્વામીએ ટૂંકામાં ઘણું ભરી દીધું છે.

બનારસીદાસ બંધ અધિકારમાં લખે છે કે કોઈ લોકો ભગવાનની મૂર્તિ બનાવીને પૂજે છે, કોઈ પહાડ ઉપર ચડીને ભગવાનને ભજે છે, કોઈ આસમાન ઉપર તો કોઈ જમીન નીચે ભગવાનને શોધે છે. એ બધાં પરચીજમાં ભગવાનપણું શોધે છે. પણ મને તો મારો ભગવાન મારામાં જ મને સ્પષ્ટ દેખાય છે. મારો ભગવાન કયાંય દેશાંતરમાં ગયો નથી. મારી પાસે જ છે. તેને હું ભજું છું, અનુભવું છું.

જેને સર્વ જ્ઞાનીઓ અનુમોદે છે એવું સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આત્માના આશ્રયથી પ્રગટે છે. તેનું ફળ અવિનાશી કેવળજ્ઞાન છે. જે એકવાર પ્રગટ થયું તેનો કદી નાશ ન થાય માટે કહે છે કે અવિનાશીની સેવાથી અવિનાશી પર્યાય પ્રગટ થાય.

અરે ! આ ખરેખર મોહનું માહત્મ્ય છે કે આ ભગવાન ચિદાનંદને નહિ શોધતાં સ્ત્રી, પુત્ર ધન, આબરુ, પુષ્ય-પાપ આદિને શોધે છે. આ બધી મોહની મહિમા છે. ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ સંસુખની રૂચિ અને પરિણાતિ પ્રગટ કરતો નથી અને શરીર, વૈભવ, પુષ્ય-પાપની રૂચિ કરે છે કે આ બધું અનુકૂળ હોય તો મને ઠીક, શરીર નીરોગી હોય તો ઠીક, પુષ્ય કરીએ પરંપરા ધર્મ થાય, સાંસારિક બધી અનુકૂળતા હોય તો ધર્મ થઈ શકે. આવી વિપરીત માન્યતાવાળાઓને ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાનના દર્શન કયાંથી થાય ?

ચૈતન્યદેવની સનુખતા કરે, સ્વભાવના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને રમણતા કરે તો આત્માની શાંતિ અને વીતરાગતાનું ઉત્તમ ફળ તુરત જ પ્રાપ્ત થાય. ચૈતન્યરાજાની સેવાથી ચૈતન્યની જગૃતિનું ફળ મળે.

હે ભક્ત ! જ્ઞાનીની ઉપાસના કરીને પ્રગટ થઈ છે સ્વપર વિવેકરૂપી જ્યોતિ જેની, એવા આત્માને આત્મા દ્વારા આત્મામાં જ નિરંતર સેવ. શુદ્ધાત્મા ને-રાગાદિ રહિત વીતરાગ નિર્ભળ આત્મા આત્મા દ્વારા એટલે નિર્વિકલ્પ અનુભવ દ્વારા નિરંતર સેવનીય છે. શ્રીમદ્ લભે છે કે “અનન્ય શરણના આપનાર એવા સદ્ગુરુદેવ છે.” “પણ તે નિમિત્તથી કથન છે. ખરેખર તો અનન્ય શરણનો આપનાર પોતાનો ચિદાનંદ ભગવાન આત્મા છે તેની ઓળખાણ કરીને તેમાં જ એકાગ્રતા કરવી તે એક જ કર્તવ્ય છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૨૫] \*\*\*\*\*

આત્માની સેવાનું ફળ: મુક્તિ  
રાગની સેવાનું ફળ: બંધન

\*\*\*\*\* [તા. ૧૧-૪-૬૬] \*\*\*\*\*

આ ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર છે. ૨૩ મી ગાથા પૂરી થઈ ગઈ છે પણ ફરીથી લઈએ.

આ ગાથાનો અર્થ એ છે કે અજ્ઞાનીની સેવા કરવાથી અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય અને જ્ઞાનીની સેવા કરવાથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. કેમ કે જેની પાસે જે હોય તે આપે એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે.

પૂર્ખપાદસ્વામી જિજ્ઞાસુ શિષ્યને સંબોધીને કહે છે હે ભક્ત ! જેને જ્ઞાનીની ઉપાસના કરીને સ્વ-પર વિવેકરૂપી જ્યોતિ પ્રગટ થઈ છે, એવા આત્માને આત્મા દ્વારા આત્મામાં જ નિરંતર સેવ. આત્મા પોતે જ જ્ઞાની છે, તેની ઉપાસના કરવાથી “આ જ્ઞાન-આનંદસ્વરૂપ તે હું છું, રાગાદિ તે હું નહિ ” એવી જે સ્વ-પર વિવેકરૂપી જ્યોતિ પ્રગટ થઈ છે એવા આત્માએ પોતાની શુદ્ધ પરિણાતિ દ્વારા સ્વાત્માને નિરંતર સેવવા યોગ્ય છે.

જુઓ ! આત્માની સેવા કરવા લાયક છે એમ કહું છે. પરની સેવા કરવી તે શુભરાગ છે. તે કરવા લાયક નથી એમ ન કહું. પણ આત્માની જ સેવા કરવા યોગ્ય છે એમ અસ્તિથી લીધું છે.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ છે અને પુણ્ય-પાપ રાગ સ્વરૂપ છે. દુઃખસ્વરૂપ છે એમ બે વચ્ચેનો વિવેક કરી-ભેદજ્ઞાન કરી આત્મા આત્મામાં આત્મા દ્વારા સેવનીય છે.

ખરેખર તો ત્રિલોકીનાથ તીર્થકર પરમાત્માની પ્રતિમા કે સાક્ષાત્ ભગવાન હોય તેની પણ સેવાનું લક્ષ કરવું તે તો એક શુભભાવ છે, ધર્મભાવ નથી. લોકોને આ વાત આકરી પડે પણ શું થાય ? શુભભાવથી પણ જુદા પડી આત્માનું સેવન કરવું તે ખરેખર ધર્મ છે અને તે જ ખરેખર સંવર-નિર્જરા છે.

અહીં તો આત્મા ભગવાન સત્તાચિદાનંદપ્રભુ પોતે જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, અનંત આનંદમય છે તેની અંતરમાં એકાગ્રતા કરવી-સ્વભાવસન્મુખતા કરવી તે આત્મસેવા અને આત્મધર્મ છે. દયા-દાન-પૂજા-ભક્તિ-જાત્રા આદિનો ભાવ શુભભાવ છે પણ ધર્મ નથી. આચાર્યિબ ચોખા શબ્દમાં

આવી વાત મૂકે છે, કોઈને એમ થાય કે આવી વાત સાંભળશે તો લોકો ભગવાનની પૂજા-ભક્તિ કરતાં અટકી જશે. પણ ભાઈ, એ શુભભાવ છે તેની ના નથી કહી. એ ધર્મ નથી એમ પહેલાં નક્કી કરવું પડશે. શુભભાવ તો અનાદિથી જીવ કરતો જ આવ્યો છે તેમાં તેણે નવીન શું કર્યું? મંદિરો, મૂર્તિ, પૂજા બધું હોય છે પણ તેની મર્યાદા શુભભાવ સુધીની છે. કોઈ એમ માને કે તેમાં સંવર નિર્જરા થાય છે તો વાતમાં માલ નથી.

ચૈતન્યમૂર્તિ પ્રભુમાં વિકલ્પનો પણ અભાવ છે, એકલો જ્ઞાનનો ભંડાર છે. તેની ભક્તિ એટલે તેમાં નિર્વિકલ્પ એકાગ્રતા જ્ઞાનનું ફળ આપે, અજ્ઞાનનું ફળ ન આપે. જ્ઞાનસ્વભાવમાં જ્ઞાનની એકાગ્રતા જ્ઞાનનું ફળ આપે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર આદિ બધી જ્ઞાનની ભૂમિકાની દર્શા છે. ભગવાન આત્માના જ્ઞાનસ્વરૂપનું જ્ઞાન, જ્ઞાનસ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનસ્વરૂપનું ચારિત્ર એટલે સ્થિરતારૂપ સેવા કરવાથી જ્ઞાનસ્વરૂપની પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ થાય.

પૂજયપાદસ્વામી ભાવલિંગી સંત હતા, જંગલમાં રહેતા હતા. પંચમ કાળમાં જ તેઓ થઈ ગયા અને પંચમ કાળના જીવો માટે જ વાત લખતા ગયા.

લોકો પંચકલ્યાણક ઉજવે, રથયાત્રા મોટી કાઢે, પાંચ પચીસ લાખ ખર્ચે એટલે જાણે બહુ ધર્મ થઈ ગયો, પણ ભાઈ! એ તો શુભભાવ છે, ધર્મ નથી. પ્રસંગે આવવાયોગ્ય શુભભાવ આવ્યા વિના રહે નહિ, આવે જ. પણ તે ધર્મ નથી, અજ્ઞાનભાવ છે તેમાં જ્ઞાનસ્વભાવનો અભાવ છે “જી” સ્વરૂપી ભગવાન આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી છે તેની અંતર એકાગ્રતા કરતો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું વીતરાગી ફળ આત્મા પોતાની પર્યાયમાં આપે.

શ્રોતાઃ- પ્રભુ! શુભભાવથી પૂર્ણતા સુધી ન પહોંચાય પણ નજીક તો આવી શકાયને? ૧૦૦ ગાઉ દૂર હોય તો ૫૦ ગાઉ સુધી તો આવી શકાય કે નહિ?

પૂજય ગુરુદેવઃ- ના...ના...ભાઈ! અહીં તો એક જ વાત છે. એક હોય ગાજ કાળમાં પરમારથનો પંથ. ભગવાન આત્મા જ્ઞાનની જ્યોત નિર્દોષ, નિર્વિકારી ચૈતન્યપિંડ આત્મા છે તેની સેવા એટલે એકાગ્રતા કરવાથી જ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષનો માર્ગ આત્મામાંથી જ પ્રગત થાય. ત્યાં વચ્ચે શુભભાવ હોય ખરો પણ તે માર્ગ નથી. તેનાથી આત્મા સમીપ ન થાય.

જેની પાસે જે હોય તે મળે. પૈસાવાળાપાસેથી પૈસા મળે પણ તિમખારીપાસેથી કયાંથી મળે? જેની પાસે જે હોય જ નહિ તે કયાંથી આપે? તેમ શુભભાવમાં, મંદિરમાં, શાનુંજ્યમાં, શિખરજીમાં કે સમવસરજામાં સાક્ષાત્ ભગવાનમાંથી પણ તને તારું જ્ઞાન ન મળે, કેમ કે તારું જ્ઞાન તારામાં છે, ત્યાં નથી.

## ઇષ્ટોપદેશ

ભગવાન આત્મા જ્ઞાનનો દરિયો-ચૈતન્યનું પૂર છે. તેમાં એકાગ્રતા કરવાથી આત્માનું જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રગટ થાય પણ પરમાં તો જ્ઞાન જ નથી તો તેમાંથી જ્ઞાન પ્રગટે ક્યાંથી? શાકભાજની દુકાને શાક હોય તો શાક આપે, કંદોઈની દુકાને પેડા હોય તો એ પેડા આપે, કાપડની દુકાને કાપડ હોય તો કાપડ આપે પણ કાપડની દુકાને પેડા કે શાક મળે ખરાં? તેમ અહીં કહે છે કે ભગવાન આત્માની દુકાનમાં જ્ઞાન અને આનંદ બર્યા છે તેમાં એકાગ્રતા કરે તો જ્ઞાન અને આનંદ મળે. શુભભાવમાં એકાગ્રતા કરે તો પુણ્ય થાય અને સ્ત્રી-પુત્ર પરિવાર આદિમાં એકાગ્રતા કરે તો પાપ થાય.

આચાર્યદ્વારા કહે છે કે ભાઈ! તારે તારું હિત કરવું છે કે નહિ? જેને પોતાનું હિત કરવું હોય તેને માટે અમે આ ઇષ્ટ-ઉપદેશ આપીએ છીએ.

શુભમાં ધર્મ ન થાય એ વાત આવે ત્યાં લોકોને એમ થાય કે અરે! એક તો આજ ના જુવાનિયા સ્વચ્છંદી હોય તેમાં આ વાત સાંભળશે તો વધારે સ્વચ્છંદી થઈ જશે! પણ નહિ થાય ભાઈ! સાંભળને! સત્ત્વ વાત સાંભળો અને અસત્ત્વ થશે? સત્ત્વ વાતની પ્રરૂપજ્ઞા થતા સત્ત્વનો જ લાભ થાય. અસત્ત્વ ન થાય. લોકોને સત્ત્વ વાત આકરી લાગે પણ સત્ત્વ તો સત્ત્વ જ રહેશે. દુનિયાના ફેરવવાથી સત્ત્વ અસત્ત્વ નહિ થાય.

જ્યાં નિશ્ચય છે પણ પૂર્ણ વીતરાગદશા પ્રગટ થઈ નથી ત્યાં સુધી વચ્ચે વ્યવહાર હોય, શુભભાવ હોય પણ તેમાં બંધનું ફળ છે. જ્ઞાન અને આનંદનું ફળ તેમાંથી કદાપિ ન મળી શકે.

**શ્રોતા:-પ્રભુ!** મૂર્તિપૂજાથી પણ ધર્મ નથી તો તો પછી મૂર્તિ જ ન હોય તે સારું!

**પૂજ્યગુરુદેવઃ-** એમ ન હોય ભાઈ! નિશ્ચયની સાથે વ્યવહાર હોય છે. પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ઈ જાતના શુભભાવ આવ્યા વગર રહેતા નથી. ભગવાનની પૂજા-ભક્તિ-દાનાદિ બધું હોય પણ તેનાથી સંવર-નિર્જરા અને ધર્મ માનવા તે ભૂલ છે.

રૂ મી ગાથા પૂરી થઈ. હવે શિષ્ય પૂર્ણ છે કે ‘અધ્યાત્મલીન જ્ઞાનીને શું ફળ મળે છે? અધ્યાત્મલીન એટલે આત્મામાં લીન થઈ ગયા છે- જામી ગયા એવા યોગીની અપેક્ષાએ સ્વાત્મધ્યાનનું ફળ શું છે? તે પ્રશ્નનો પૂજ્યપાદસ્વામી ગાથારૂપે જવાબ આપે છે.

**પરીષહાદ્યવિજ્ઞાનાદાસ્ત્રવસ્ય નિરોધિની ।**

**જાયતેઽધ્યાત્મયોગેન કર્મણામાશ્ચ નિર્જરા ॥ ૨૪ ॥**

**આત્મધ્યાનના યોગથી, પરીષહો ન વેદાય,**

**શીધ સસંવર નિર્જરા, આસ્ત્રવ-રોધન થાય. ૨૪**

ધર્મજીવ પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માના ધ્યાનમાં જેટલો લીન થયો છે તેટલું તેનું પરિષહો તરફ લક્ષ નથી, તેને પરિષહોનું વેદન થતું નથી. પ્રતિકૂળતા તરફનું લક્ષ ન રહેવાથી તેનો અનુભવ થતો નથી.

ધર્મ પણ રોકડિયો છે અને શુભાશુભભાવનું ફળ પણ રોકડિયું છે. જે સમયે શુભાશુભભાવ થાય છે તે જ સમય આકૃણતા છે તે તેનું ફળ છે અને આત્માના સ્વરૂપના ધ્યાનરૂપ ધર્મનું ફળ શાંતિનું વેદન તે સમયે જ થાય છે.

ભગવાન આત્મા જ્યાં અંતરસ્વરૂપના ધ્યાનમાં લીન થાય છે ત્યારે શરીરમાં કુદ્ધા તૃપાનું દુઃખ છે તેના તરફ તેનું ધ્યાન જ નથી તેથી તેનું વેદન પણ નથી. સર્પ કરડે, વીંછી કરડે તોપણ તેનું સ્મરણ તેને થતું નથી. જ્ઞાન જ્યાં સ્વજ્ઞેયમાં જામે છે ત્યાં પરજ્ઞેયનું સ્મરણ ધર્મને થતું નથી. જ્યાં લીનતા છે ત્યાં જ તેનું જ્ઞાન છે.

આ આત્મા અનંત જ્ઞાન-દર્શન-આનંદના અસ્તિત્વ-સત્તાવાળું તત્ત્વ છે તેને સ્મરણમાં લેતાં બીજું વિસ્મરણ થઈ જાય છે. ત્યારે બહાર શરીરમાં પરિષહ છે કે નહિ ? કુદ્ધા તૃપા છે કે નહિ ? પ્રતિકૂળતા-ઉપસર્ગ આદિ છે કે નહિ ? તેનો ઘ્યાલ એ વખતે ધર્મને હોતો નથી.

અહીં કહેવાનો આશય એ છે કે જ્ઞાનીને પરિષહ આદિનું કષ્ટ જ નથી. બંહારથી જોતાં લોકોને એમ લાગે કે બહુ પરિષહ-ઉપસર્ગ આદિ કષ્ટ સહન કરે ત્યારે ધર્મ થાય, પણ એમ નથી. જ્ઞાનીનું જ્ઞાન જ્યારે સ્વરૂપમાં એકાકાર થાય છે ત્યારે બહારમાં શું પરિષહ-ઉપસર્ગ આદિ પ્રતિકૂળતા છે તેનું લક્ષ પણ જ્ઞાનીને નથી. માટે જ્ઞાનીને બહુ પરિષહ સહન કરવા પડે છે એવું નથી. મુનિરાજ ધ્યાનમાં એકાકાર હોય છે ત્યારે બહાર શરીરને સિંહ ફાડી ખાતો હોય તેનો મુનિને ઘ્યાલ પણ નથી. મુનિ તો પોતાના ધ્યાનમાં મસ્ત છે.

જે ધ્યાતા-ધ્યાન અને ઘ્યેયને એકાકાર કરે છે તેને પરિષહાદિનું ધ્યાન જ નથી, તેનું વિજ્ઞાન જ નથી, એટલે કે તેનું તેને ભાન જ નથી, જ્ઞાન જ નથી. તે વખતે લોકોને એમ લાગે કે ઓહો ! આ તો કેટલું કષ્ટ સહન કરે છે પણ લોકોને કયાં ખબર છે કે એ કષ્ટ સહન કરતા નથી, પોતાના ધ્યાનમાં લીન છે- આનંદમાં લીન છે. સ્વરૂપ તરફ વલાણમાં શરીરમાં રોગ છે કે નહિ ? સિંહ-વાધ કે શિયાળ શરીરને ખાય છે કે નહિ ? ક્રોઈ દેવ કે મનુષ્ય ઉપસર્ગ કરે છે કે નહિ ? અજિનમાં શરીર બળી રહ્યું છે કે નહિ ? તેનું સ્મરણ જ નથી. તે તરફનો વિકલ્ય તો નથી પણ સ્મરણ પણ થતું નથી.

ભગવાન આત્માને શૈય બનાવી-ઘ્યેય બનાવીને જે તેના ધ્યાનમાં લીન થાય છે તેને પરિષહની

## ઈષ્ટોપદેશ

સમૃતિ પણ થતી નથી. આ છે આત્માના ધ્યાનનું ફળ ! - કે પરિષહાદિ તરફનો વિકલ્પ તો નથી પણ સ્મરણ પણ નથી, એકલું આનંદનું વેદન છે.

આમ જ્ઞાની જ્યાં શુદ્ધસ્વરૂપમાં લીન થાય છે ત્યાં કર્માનું આગમન પણ અટકી જાય છે અને જુના કર્મો ધૂટતાં જાય છે - તેની નિર્જરા થઈ જાય છે. આ તો વ્યવહારથી કથન છે હો. ખરેખર તો જ્ઞાનીને પરદવ્ય સાથે સંબંધ હતો જ કયારે કે છૂટે ? બહુ જીણી વાત છે પણ ઘ્યાલમાં લેવા જેવી વાત છે.

સંસારના કોઈ કાર્યના ઊંડા વિચારમાં જીવ પડ્યો હોય ત્યારે પાસેથી સર્પ ચાલ્યો જાય તેનું પણ ધ્યાન રહેતું નથી. એક ભાઈ કહેતા હતા કે હું ઓશીકા ઉપર ચોપડો લઈ ને નામું લખતો હતો ને ઓશીકા નીચેના પોલાણમાંથી સર્પ નીકળ્યો પણ મને ખબર ન પડી. પછી કોઈએ જોયો ને મને કીધું ત્યારે ખબર પડી. અલ્યા ! સંસારના કામના ધ્યાનમાં બહારનું ધ્યાન નથી રહેતું તો આત્માના ધ્યાન વખતે બહારનું ધ્યાન કયાંથી રહે ?

મુનિરાજને જો ધ્યાન વખતે પરિષહાદિકનું ધ્યાન રહેતું હોય - ચેન ન પડતું હોય તો તો એ ધ્યાન જ કેવું ? એ તો વિકલ્પ છે, આકૃષણા છે; આત્માનું ધ્યાન નથી. ભગવાન આત્મા અંતરમાં આનંદમાં ધ્યાનમાં મસ્ત હોય તેને પરિષહનું સ્મરણ ન હોઈ શકે. ઉપસર્ગનો તેને ઘ્યાલ પણ ન હોય અને તે વખતે તેમને કર્મનો સંબંધ છૂટે છે એમ કહું એ પણ એક વ્યવહારનું કથન છે. ખરેખર જ્ઞાનીએ પૂર્વના કર્મ કે વર્તમાન ઉદ્ય સાથે સંબંધ જોડ્યો જ નથી તો છૂટે કયાંથી ? જ્ઞાનીએ તો આત્મા સાથે સંબંધ જોડ્યો છે. આવી નિશ્ચયની વાત લોકોને આકરી લાગે છે પણ એ જ સાચી વાત છે. લોકોએ આત્માને એવો નમાલો માની લીધો છે કે તેનું વીર્ય-પુણ્ય પાપથી ખરીને આત્માનો ધર્મ પ્રગટ કરી શકે છે અને તેમાં જ લાભ છે એ વાત એને મગજમાં બેસતી નથી. આત્મા પોતે જ પૂર્ણાંદ્રસ્વરૂપ પરમાત્મા છે તેમાં જ એકાગ્રતા કરવાથી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. બીજી કોઈ રીતે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણકાળમાં કોઈ ને થઈ શકતું નથી.

**શ્રોતાઃ-શાસ્ત્રમાં આવે છે ને કે નરકની વેદનાથી દેવદર્શન આદિથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે.**

**પૂજ્યગુરુદેવઃ-**એ તો બધા નિમિત્તના કથન છે. જ્યારે સમ્યગ્દર્શન જીવને થયું ત્યારે બહારમાં નિમિત્ત તરીકે શું હતું તે બતાવાય છે પણ જો વેદનાથી કે ભગવાનના દર્શનથી જ સમ્યગ્દર્શન થતું હોય તો તો વેદનાવાળા અને દર્શન કરવાવાળા બધાને થઈ જવું જોઈએ. ભગવાનના દર્શનથી તો પુણ્ય બંધાય. ભગવાન તો પરદવ્ય છે તે બીજાના દ્વયની પર્યાપ્તને કેમ ફેરવે ? પોતે પોતાના

ભગવાનના દર્શન કરે તો પોતાની પર્યાય ફરી જાય.

ભાઈ ! તારે તારા આત્માનું હિત કરવું છે કે બીજાનું ? બીજાનું લક્ષ કરવાથી તેનું હિત નહિ થાય પણ તને શુભાશુભભાવનું બંધન થશે. પરદ્વયને આશ્રયે સંવર-નિર્જરા થાય એમ ત્રણકાળમાં કઢી બને નહિ.

આત્માનું યથાર્થ ધ્યાન કરનાર જીવોના બે પ્રકાર છે. એક તો સિદ્ધયોગી છે જે તે જ ભવે મુક્તિ પામવાના છે. તે ધ્યાનમાં એટલા લીન છે કે તેને શુભઅશુભ બંને કર્માની નિર્જરા થાય છે અને જે તુરત જ અયોગીપદને ધારણ કરી સિદ્ધપદ પ્રામ કરવાના છે. દા.ત. પાંડવો પાંચ હતા, તેમાં ત્રણ સિદ્ધયોગી છે અને બે સાધ્યયોગી છે. યુવિષ્ટિર, ભીમ અને અર્જુન તો ધ્યાનમાં મસ્ત થઈ ગયા કે થોડી જ ક્ષણોમાં કેવળજ્ઞાન અને મુક્તિ પ્રામ કરી લીધી, અને સહદેવ અને નકુળ મુનિને જરા વિકલ્પ આવી ગયો કે મોટા મુનિનું શું થતું હશે ? વિકલ્પ આવ્યો ત્યાં પુણ્ય બંધાઈ ગયું. સર્વાર્થસિદ્ધિનું પુણ્ય બંધાઈ ગયું. માટે કહે છે કે સાધ્યયોગીને પાપની નિર્જરા થાય છે પણ પુણ્યનું બંધન થાય છે.

‘પ્રભુનો મારગ છે શુરાનો, નહિ કાયરના કામ જો. પ્રથમ પહેલું મસ્તક મૂકી....,’ પ્રથમ અર્પણાતા પહેલી જોઈશે. ચિદાનંદ ભગવાન આખો હું શુદ્ધ છું એવી દૃષ્ટિ કર્યા વિના અને તેને શરણે ગયા વિના આત્માને શાંતિનો લાભ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં ક્રયાંય મળે તેમ નથી. અહીં તો બધી ઉત્કૃષ્ટત વાત છે, સત્ય વાત છે. મોટા મોટા મુનિને પણ જો કાંઈક વિકલ્પ આવી જાય તો ભવ કરવો પડે છે.

જેટલો સ્વભાવનો આશ્રય કરે તેટલો સંવર-નિર્જરા થાય છે, અને જેટલો પરનો આશ્રય કરે-સંબંધ કરે તેટલો આશ્રવ અને બંધ છે. આવો ઉપદેશ તે ઈષ્ટોપદેશ છે. પરથી લાભ માનવાનો ઉપદેશ તે અહિતકર ઉપદેશ છે. પરદ્વય કે પરભાવ આ આત્માને સાધવાનું સાધન પણ નથી. ભગવાન આત્મા શુદ્ધસ્વરૂપે પોતે જ સાધ અને પોતે જ સાધન છે. અહીં તો ચોખ્ખી વાત છે. માર્ગ એક જ છે. અમીર હો કે ગરીબ હો- બધાંને માટે ધર્મનો માર્ગ તો એક જ છે.

અહીં ધર્માના ધ્યાનની વાત ચાલે છે તેમાં આચાર્યદિવ આત્માનુશાસનનો આધાર આપે છે કે પુણ્ય-પાપ કર્મ ફળ આપ્યા વિના સ્વયમેવ ગળી જાય છે તે યોગી છે. ફળ આપ્યા વિના એટલે મુનિ તે વખતે શુદ્ધ ઉપયોગમાં હોવાથી કર્માના ઉદ્યમાં જોડાતા નથી અને કર્મ ખરી જાય છે. આવી પૂર્ણ શુદ્ધતામાં લીન યોગીનો તત્કાળ નિર્વાણ થાય છે, તેને કર્માનો આશ્રવ થતો નથી. આ તદ્દ્બવ મોક્ષગામીની વાત થઈ, પણ જેનો મોક્ષ આ ભવે થવાનો નથી તેવા યોગીને અશુભ કર્માની નિર્જરા થાય છે, પણ જેટલો શુભવિકલ્પ છે તેટલા પ્રમાણના શુભકર્મનો આશ્રવ થાય છે.

## શુદ્ધાત્માના ધ્યાન દ્વારા કર્માની નિર્જરા

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત આ ઇષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર ચાલે છે. તેમાં અહીં ૨૪મો શ્લોક ચાલે છે.

આત્મા શુદ્ધ સત્તુ ચિદાનંદસ્વરૂપ છે. અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આનંદ અને અનંત વીર્યરૂપ અનંત ચતુર્થયસ્વરૂપ આત્મા છે, તેનું ધ્યાન કરતાં તેમાં એકાગ્ર થતાં જે અતીન્દ્રિય આનંદ આવે છે તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે-અનુભવ છે. આવા સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક આત્મધ્યાનના પ્રતાપથી ધર્માત્માને બહારના પરીષહ ઉપસર્ગ આદિનું વેદન થતું નથી.

અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વાદ આગળ બહારની પ્રતિકૂળતાનું ધર્માને વેદન થતું નથી. પરીષહ એટલે ક્ષુધા-તૃષ્ણા આદિ રોગ શરીરમાં આવે તો પણ ધર્મ જાણે છે કે શરીર જ મારું નથી તો રોગ મારો ક્યાંથી ? અરે ! પુરુષ-પાપ તત્ત્વ પણ આખ્રાવ છે એ મારા નથી. ધર્માને એવો અતીન્દ્રિય આનંદ અંદરમાં વેદનમાં આવે છે કે તે વખતે પરીષહ આદિનો ઘ્યાલ પણ રહેતો નથી, સ્મરણ પણ થતું નથી. આવી આનંદમય દશાને સંવર-નિર્જરા કહે છે. તેના નિભિતે કર્મ ખરી જાય તે દ્વયનિર્જરા છે.

પ્રત-તપ આદિની શરીરની કિયાથી સંવર-નિર્જરા થતાં નથી કેમકે એ તો જડની કિયા છે, અજ્ઞવ તત્ત્વ છે. શુભ અશુભ ભાવથી પણ સંવર-નિર્જરા થતાં નથી કેમ કે એ તો આખ્રાવ તત્ત્વ છે. એ બંનેથી રહિત શુદ્ધ સત્તુચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્માના ધ્યાનરૂપ અનુભવથી સંવર-નિર્જરા પ્રગટ થાય છે.

પરદ્વય તરફનું લક્ષ છોડી, શુભ-અશુભ ભાવ તરફનું લક્ષ છોડી, એક નિજ શુદ્ધ આત્મા તરફ લક્ષ જોડવું-તેને ધ્યેય બનાવી અંતરમાં લીન થવું તેનું નામ અનુભવ છે, તેમાં સંવર-નિર્જરા પ્રગટ થાય છે.

ભગવાન ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવ નિર્જરાના ગ્રાન્ત પ્રકાર કહે છે :

૧. એક તો ભગવાન આત્મા પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદમાં લીન થાય છે, સિદ્ધ જેવા પોતાના આનંદમાં મશગૂલ બને છે, ત્યારે જે શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે તેને ભગવાન યથાર્થ નિર્જરા કહે છે.

૨. બીજું એ કે ધર્મને અનુભવકાળે જે અશુદ્ધિનો નાશ થાય છે તેને અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી નિર્જરા કહેવામાં આવે છે. અને ત્રીજી નિર્જરા એ કે ધર્મને અતીન્દ્રિય આનંદના કાળે જે જડ કર્મો પોતાની મેળે જ ખરી જાય છે, તેને ભગવાન અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી નિર્જરા કહે છે.

અહીં આ ગાથામાં ત્રીજા પ્રકારની નિર્જરાની વાત લીધી છે કે ધર્મને આત્મધ્યાનના પ્રતાપે પરીષલ્હો વેદતા નથી અને શીધ સંવર-નિર્જરા પ્રગટે છે અને કર્મો આપોઆપ ખરીને ચાલ્યા જાય છે.

હવે ૨૫માં શલોકમાં પૂજ્યપાદસ્વામી આ જ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરે છે. પૂજ્યપાદસ્વામી મહા સમર્થ તત્વજ્ઞાની સંતથઈ ગયા, જેણે તત્ત્વાર્થસૂત્રની સર્વાર્થસિદ્ધ ટીકા રચી છે તેણે જ આ ઈષ્ટોપદેશની રચના કરી છે.

પ્રભુ ! ઈષ્ટોપદેશ કોને કહેવાય ?

જે ઉપદેશથી પોતાના આત્માની હિતની દશા પ્રગટ થાય અને પુણ્ય-પાપનો બંધ ન થાય એવા ઉપદેશને હિતઉપદેશ-યથાર્થ ઉપદેશ કહે છે. એ સિવાયનો ઉપદેશ હિતકર તો નથી પણ વિપરીત ઉપદેશ છે.

કટસ્ય કર્તાહમિતિ સમ્બન્ધ: સ્યાદ્દ્વયોર્દ્વયો: ।

ધ્યાનં ધ્યેયં યદાત્મૈવ સમ્બન્ધ: કીદ્દશસ્તદા ॥ ૨૫ ॥

‘ચટાઈ નો કરનાર હું’ એ બેનો સંયોગ ,

સ્વયં ધ્યાનને ધ્યેય જ્યાં, કેવો ત્યાં સંયોગ ? ૨૫.

પૂજ્યપાદસ્વામી દષ્ટાંત આપીને સમજાવે છે કે ‘ચટાઈનો કરનાર હું’ તેમાં હું અને ચટાઈ એમ બે જુદી જુદી વસ્તુ છે જ્યારે આત્મામાં એવું નથી. આત્મા જ ધ્યેય અને આત્મા જ ધ્યાતા છે. બે જુદી વસ્તુનો તેમાં સંયોગ નથી.

પુણ્ય-પાપ આદિ શુભ-અશુભ ભાવ ધર્માનું ધ્યેય નથી. ધર્માનું ધ્યેય પણ આત્મા અને તેનું ધ્યાન ધ્યાતા પણ આત્મા જ છે. ભગવાન શુદ્ધ, અખંડ, અનાકુળ આનંદરસનો પિંડ છે, તેમાં વિકાર રહિત શુદ્ધ-નિર્મળ અવસ્થા દ્વારા ધ્યાન કરનાર પણ આત્મા છે, ધ્યેય પણ આત્મા છે અને ધ્યાતા પણ આત્મા જ છે. આત્મામાં ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયનો ભેદ પડતો નથી. ભેદનો વિકલ્પ ઊઠે એ તો

## ઈષ્ટોપદેશ

રાગ છે, પુણ્યબંધનું કારણ છે, સંસાર છે, સંવર-નિર્જરાનું કારણ નથી.

જ્યાં સુધી શુભાશુભભાવ ઉપર જેની વિષ્ટિ છે અને તે જ ધ્યેય છે તે તો અનાદિ મિથ્યાવિષ્ટિ છે પણ જ્યારે એ જીવ પોતાના જ શુદ્ધ, અખંડ આનંદસ્વરૂપ એકરૂપ આત્માને જ ધ્યેય બનાવીને ધ્યાન કરે છે ત્યારે બેપણું કયાં આવ્યું? એક આત્મા જ પોતે ધ્યેય, ધ્યાતા અને ધ્યાનસ્વરૂપે એકરૂપ છે તેમાં બેદ નથી. નિયમ તો એવો છે કે બે વસ્તુ વચ્ચે સંયોગ સંબંધ હોય છે. એકની એક વસ્તુમાં સંયોગ નથી. ચટાઈ અને તેનો કરનારો હું એ તો બે વસ્તુ નો સંયોગ થયો પણ ધ્યાતા હું આત્મા અને ધ્યેય મારો આત્મા, તેનું મેં ધ્યાન કર્યું તેમાં સંયોગ સંબંધ નથી. એકરૂપ આત્મા પોતે જ છે.

પોતાના હિતનો કર્તા અને કરણ (સાધન)પોતે જ છે એવો ભગવાનનો ઉપદેશ છે તે હિતકર છે. પુણ્ય-પાપરૂપ ભાવથી આત્માનું હિત થાય છે એવો ઉપદેશ છે તે ભગવાનના ઉપદેશથી વિરુદ્ધ ઉપદેશ છે, અહિતકર છે.

કુંદકુંદ આચાર્ય સંવત ૪૮ માં થઈ ગયા તે પછી થયેલા પૂજ્યપાદસ્વામી એક અંતર્મુખૂર્તમાં હજારોવાર અતીન્દ્રિય આનંદના ઝૂલે ઝુલતા મુનિરાજ હિત ઉપદેશ આપતા ગયા છે કે-સાંભળો ભાઈ! આ હિત ઉપદેશ! આત્માના હિતનું સાચું સાધન આત્માનું ધ્યાન જ છે. શરીર, વાળી, મન અને કર્મ તો અજીવ તત્ત્વ છે તેથી તેના દ્વારા પર્યાય નશે અજીવ છે તેનાથી તો આત્માનું હિત-સધાતું નથી. જીવની જ પર્યાયમાં થતા શુભાશુભભાવ પણ પુણ્ય-પાપ તત્ત્વ-આસ્રવ તત્ત્વ છે તેનાથી પણ આત્માનું હિત સધાતું નથી.

આમ, અજીવ, પુણ્ય-પાપ અને આસ્રવ તત્ત્વ તો આત્માને હિતરૂપ નથી અને હિતના સાધન પણ નથી. બાકી રહ્યાં સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષ તત્ત્વ જે આત્માને હિતરૂપ છે. તે કેમ પ્રગટ થાય? તેનો આ ઉપદેશ છે.

સંવર-નિર્જરા એ આત્માનો ધર્મ છે તે પ્રગટ થવામાં કર્તા કોણ? કરણ કોણ? ધ્યાન શું? અને ધ્યાન કરવાવાળો કોણ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પૂજ્યપાદસ્વામી ઈષ ઉપદેશ આપે છે કે આત્મા પોતે જ પોતાના સ્વરૂપનું સાધન બને છે. તેને કોઈ નિમિત્ત, રાગ કે વ્યવહાર સાધનની અપેક્ષા નથી.

અહા! કુંદકુંદ આચાર્ય સાક્ષાત્ સીમંધર ભગવાન પાસે ગયા હતા, આઠ દિવસ ત્યાં રહ્યા હતા. શ્વાન-ધ્યાન અને અનુભવ તો મુનિરાજને હતા જ, પણ ભગવાન પાસે જઈ ને ખૂબ ખૂબ વૃદ્ધિ કરીને અને સ્પષ્ટ કરીને આવ્યા, પછી આ શાસ્ત્રો રચ્યાં. મદ્રાસની આ બાજુ વંદેવાસથી પાંચ માઈલ

દૂર પોન્નુરહીલ છે, ત્યાં કુંદકુંદઆચાર્ય વિચરતા હતા અને ત્યાં જ સમયસાર, પ્રવચનસાર આદિ શાસ્ત્રોની રચના કરી છે. કુંદકુંદઆચાર્ય પછી ગયેલા આ પૂજ્યપાદસ્વામી કહે છે કે ઈષ્ટ ઉપદેશ કોને કહેવો? - પોતાના આત્માના સંવર-નિર્જરાનું સાધન પોતે જ છે, અન્ય કોઈ નહિ એવો જે ઉપદેશ-તે ઈષ્ટ ઉપદેશ છે.

જેમ શ્રીફળમાં છાલા, કાચલી અને લાલ છાલથી સફેદ ગોળો તદ્દન ભિન્ન છે, નિરાળો છે, તેમ આત્મા પણ શરીરાદ નોકર્મરૂપ છાલથી, આઠ કર્મરૂપ કાચલીથી અને શુભાશુભ આખ્રવરૂપ લાલ છાલથી તદ્દન ભિન્ન, નિરાળો શાયક છે. શ્રીફળની અંદરનો ગોળો જેમ સફેદાઈ અને મીઠાશથી ભરેલો છે તેમ આત્મા શુદ્ધતા અને આનંદથી ભરેલો ચૈતન્યગોળો છે.

અનંતકાળમાં જીવે કદી સમ્યગદર્શનનું શું સ્વરૂપ છે તે લક્ષમાં જ લીધું નથી. અનંતવાર નવમી ગ્રૈવેયક ગયો પણ સમ્યકૃતવની મહિમા ન આવી. આમ ને આમ અનંતકાળ અજ્ઞાનતામાં-દુઃખમાં વીતી ગયો. આવા જીવોને જ્ઞાની કહે છે કે અરે !ભાઈ! તારામાં અનંતી શક્તિઓ ભરી પડી છે. તું તો જીવત્વ, ચિત્ત, દૃશ્ય, જ્ઞાન, સુખ, વીર્ય આદિ પરમેશ્વરી શક્તિનો સ્વામી છો.

અનંતકાળમાં જેટલા જ્ઞાની થઈ ગયા તે બધાંનો એક જ ઉપદેશ છે. કેમ કે “ એક હોય ત્રણકાળમાં પરમારથ નો પંથ ” આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદના નૂરના પૂર ભર્યો છે. સમ્યગદર્શનમાં તેનો અંશે અનુભવ થાય છે અને મુનિદશામાં તો ક્ષાળે ને પણે અતીન્દ્રિય આનંદની છોળો ઊરે છે- રેલમહેલ થાય છે તેનું નામ યથાર્થ સંવર-નિર્જરા છે અને તે સ્વભાવના સાધન વડે જ પ્રગટ થાય છે. ભગવાનની પ્રતિમા કે સાક્ષાત્ ભગવાન કે ભગવાન પ્રત્યેની ભક્તિનો શુભભાવ એ કોઈ સ્વભાવનું સાધન બની શકતા નથી. અશુભથી બચવા શુભભાવ આવે છે, હોય છે પણ તે સંવર-નિર્જરાનું સાધન નથી. “શુભભાવ કરતાં કરતાં સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષ થાય ” એવો જે ઉપદેશ છે તે ભગવાનનો ઉપદેશ નથી, ઈષ્ટ ઉપદેશ નથી.

ભાઈ તારે કિયા કરવી છે ને! તો ધ્યાનની કિયા કર ને! શરીરની કિયા તો જડની કિયા છે, શુભભાવની કિયા તો વિભાવની કિયા છે. અતંરમાં શુદ્ધ આનંદકંદની પકડ કરીને એટલે કે તેને દૃષ્ટિમાં લઈ નિર્મળાનંદ ધ્યાનની કિયા કર! તે ધ્યાનની કિયામાં કર્તા આત્મા છે, કર્મ આત્મા છે અને સાધન પણ આત્મા જ છે. આનંદનો દેવાવાળો પણ આત્મા છે અને લેવાવાળો પણ આત્મા પોતે જ છે.

અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન કરવું તે આત્માનું કાર્ય છે. પુજ્ય-પાપ ભાવનું વેદન તે આત્માનું કાર્ય નથી.

## ઉધોપદેશ

આત્મા સ્વરૂપે પરમસ્વરૂપ છે. શરીર-પુણ્ય-પાપભાવ આદિ તો પરમ સ્વરૂપે નથી પણ એક સમયની નિર્મળપર્યાય પણ પરમસ્વરૂપે નથી કેમ કે તેમાંથી નિર્મળ પર્યાય આવતી નથી. માટે દ્રવ્યસ્વભાવને પરમસ્વરૂપ કહ્યો છે. તેનું પરમાત્માના સાથે એકીકરણ કર્યું છે. એકલા ચૈતન્યસૂર્ય ભગવાન આત્માને દાખિમાં લઈને તેનો અનુભવ કરતાં, ધ્યાનમાં ધ્યાતા-ધ્યાન-ધ્યેયનો બેદ રહેતો નથી. આવી દશાને સંવર-નિર્જરા કહેવામાં આવે છે.

અરે ! જીવોએ આ વાત અનંતકાળમાં કદી સાંભળી નથી. શુભરાગ કરવો અને તેનું ફળ ભોગવવું એવી વાત અનંતકાળથી સાંભળે છે અને કરતો આવ્યો છે પણ રાગ અને વિકલ્પથી બિન્ન નિર્વિકલ્પ, વીતરાગબિંબ, ચિદાનંદધન, શુદ્ધસ્વરૂપ આનંદકંદમાં એકાકાર થવાની વાત જીવે કદી એક સેકંડ પણ સાંભળી નથી. તેથી જ સમયસારની ચોથી ગાથામાં આવે છે કે “શુત પરિચિત અનુભૂત સર્વ ને કામ ભોગ બંધનની કથા.”

ભગવાન ! તું પ્રભુ છો તેનો સ્વીકાર કરજે, ના ન પારીશ. ભાઈ ! વિકલ્પ ઉઠે છે તે તો દોષ છે, વિકાર છે, તેનું લક્ષ છોડી દે અને શરીર, વાણી, મન તો અજીવ છે, મારી છે, ધૂળ છે તેનું પણ લક્ષ છોડી દે. દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મ ત્રણેયનું લક્ષ છોડી દે ! દ્રવ્યકર્મ એટલે આઠ કર્મનો ઉદ્ય, નોકર્મ એટલે પછી ભલે સાક્ષાત્ ભગવાન હોય તેના તરફનું લક્ષ છોડી દે અને ભાવકર્મ એટલે વિકલ્પનું પણ લક્ષ છોડી એક સ્વભાવનું લક્ષ કર !! અહા ! આચાર્યાએ કેટલી ગૂઢ-ગંભીર વાતો કહી છે !

“સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ” સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગની નિર્મળ પર્યાય છે તે કોના લક્ષે ઉત્પન્ન થાય ? ભગવાન પરમસ્વરૂપના લક્ષે જ નિર્મળ વીતરાળી પર્યાય પ્રગટ થાય ત્યારે નિમિત્ત તરફ તો લક્ષ ન હોય-કર્મ કે કર્મનો ઉદ્ય કે કષાયની મંદ્તારૂપ નિમિત્ત તરફ લક્ષ તો ન હોય છીતાં કર્માની નિર્જરા થાય છે એ કેમ બને ? એમ પ્રશ્ન ઉઠાવીને આચાર્યાદ્વિ નિર્જરાતત્ત્વ સિદ્ધ કરવા માગે છે.

ભગવાન ! એકવાર સાંભળ તો ખરો ! ભગવાન શુદ્ધ પરમાનંદમૂર્તિ આત્માનું લક્ષ કરવાથી એક અંશે સંવર અને ભાવનિર્જરાની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે કર્મ-નોકર્મ કે દ્રવ્યકર્મ નું લક્ષ પણ હોતું નથી. પોતાની સ્વભાવના સાધનથી, ધ્યેયથી, સાધ્યથી સંવર-નિર્જરા પ્રગટ થાય છે. આવા વચ્ચેનો દિગંબરના ભાવલિંગી સંતો વિના કોઈના ન હોઈ શકે. બીજા તો ઉપવાસ આદિ તપસ્યાથી સંવર-નિર્જરારૂપ ધર્મ મનાવી રહ્યા છે. એ વાત અહીં નથી. આ તો અનાદિ સનાતન એક સત્ય માર્ગ છે.

અહીં ૨૫ મા શ્લોકમાં તો એ સિદ્ધ કરવું છે કે અન્ય કોઈના લક્ષ વિના એક સ્વભાવના જ લક્ષે સંવર-નિર્જરા પ્રગટ થાય છે ત્યાં કર્મનું લક્ષ જ નથી તો કર્માની નિર્જરા થઈ એમ કેમ કહી શકાય ? અધ્યાત્મયોગથી કર્માની શીધ નિર્જરા થાય છે એમ કેમ કહ્યું ? તો કહે છે કે એ વાત પરમાર્થની નથી. વ્યવહારનયથી એમ કહેવાય કે ધર્માને ધ્યાનમાં જૂના કર્માની નિર્જરા થાય પણ પરમાર્થથી તો ધ્યાનમાં શુદ્ધિની વૃદ્ધિરૂપ નિર્જરા જ થાય છે. કર્માની નિર્જરા કહેવી તે વ્યવહારનયનું કથન સમજવું. ખરેખર તો શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થવી તે જ સાચી નિર્જરા છે.

[નોંધ :- સણંગ પ્રવચન નં ૨૬ નું રેકોર્ડિંગ ઉપલબ્ધ ન હોવાથી પ્રવચન નં ૨૬ અને આપી શકાયું નથી.]

ફં ફં ફં

## આત્માનું પરમાત્મા સાથે એકીકરણ

[૧૫-૪-૬૬]

જગતના જીવોને હિતકારી એવો આ ઇષ્ટ ઉપદેશ ચાલી રહ્યો છે.

ધર્મની શરૂઆતથી માંડીને પૂર્ણતા કરી રીતે થાય તેની વિધિ અહીં પૂજ્યપાદસ્વામીએ બતાવી છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી કેવા હતા ? કે મહામુનિ-આત્મજ્ઞાની આત્માના અનુભવી હતા, અને અલ્યકાળમાં મુક્તિ પામવાને લાયક હતા. અહીં થી આત્મજ્ઞાન લઈને સ્વર્ગમાં ગયા છે પછી એકાદ ભવ ધારણ કરીને મોક્ષમાં જશે. આવા આ મુનિરાજે ઇષ્ટ નામ પ્રિય હિતકારી ઉપદેશ આપ્યો છે કે નિજ શુદ્ધસ્વરૂપમાં પર્યાયનું એકીકરણ કરવું તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન-મુક્તિનું કારણ છે, માટે હિતકારી છે.

આત્માનું પરમાત્મા સાથે એકીકરણ થાય છે ત્યારે આત્મા ચિન્માત્ર થઈ જાય છે. અખંડ પવિત્ર આત્મામાં દાષ્ટિ-જ્ઞાન-સ્થિરતાથી એકાકાર થાય તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે.

પુસ્તક સામે રાખ્યું છે ? પુસ્તક સામે હોય તો ક્યા શબ્દોનો શું અર્થ થાય છે એ ખ્યાલમાં આવે. માટે પુસ્તક સામે રાખવું જોઈએ.

હવે અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે જ્યારે પર્યાય સ્વભાવમાં એકાકાર થઈ ગઈ હોય ત્યારે આત્માને કર્મની સાથે કાંઈ સંબંધ જ નથી તો તેને કર્મથી છૂટ્યો એમ કેમ કર્યું ?

પૂજ્યપાદસ્વામી વીતરાગી વકીલાત કરી રહ્યા છે. આ શાસ્ત્ર તો જૈનનું ઉપનિષદ્ધ છે. પૂજ્યપાદસ્વામીએ ગાગરમાં સાગર ભરી દીઘો છે-ટૂંકામાં ધણું સમાવી દીધું છે. વેદાંતમાં ઉપનિષદ્ધ છે તે યથાર્થ નથી. આ તો યથાર્થ સર્વજ્ઞની કહેલી વાત પૂજ્યપાદસ્વામીએ અંતરદાસિપૂર્વક લખી છે.

જ્યારે અજ્ઞાની જીવ શુભાશુભભાવને પોતાના માનવારૂપ મિથ્યા અભિપ્રાય કરે છે ત્યારે તેને દર્શનમોહકર્મના ઉદ્યનું નિમિત્ત હોય પણ જ્યારે જ્ઞાની સ્વભાવમાં એકાકારથઈ જાય છે તેને કર્મનું નિમિત્ત જ નથી. છતાં દર્શનમોહકર્મના નાશનું નિમિત્ત કહેવું તે વ્યવહાર છે. એ જ રીતે સ્વાનુભૂતિની

વાત થો તો જ્યારે પોતાની પર્યાયમાં સ્વભાવનું સ્વસંવેદન નથી ત્યારે તો સ્વાનુભૂતિ-આવરણરૂપ કર્માનું નિમિત્ત છે પણ જ્યારે સ્વભાવના એકીકરણથી સ્વાનુભૂતિ પર્યાયમાં પ્રગટી છે ત્યારે કર્માનું નિમિત્ત નથી. અતીન્દ્રિય આનંદની શાંતિ થવી તેનું નામ ચારિત્ર છે. આ ચારિત્રના કાળમાં આત્માનું પરમાત્મા સાથે એકીકરણ થયું છે, આત્મા ચિન્માત્ર થયો છે એટલે કે રાગ દ્રેષ રહિત થયો છે. એ વખતે ચારિત્રમોહકર્મનો ઉદ્યજ નથી તો તેનું નિમિત્ત ક્યાંથી કહેવાય ?

એક સમયની દશા કે જે અનંતા જન્મ-મરણનો નાશ કરે એવી દશાને ધર્મ કહેવાય. આ ધર્મ નું શું સ્વરૂપ છે અને તે કેમ પ્રગટ થાય તેનો અહીં ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. પોતાની પર્યાયમાં સ્વાનુભૂતિનો અભાવ હોય તો ચારિત્રમોહકર્મને નિમિત્ત કહેવાય પણ ચારિત્રમોહકર્મનો ઉદ્ય હતો માટે સ્વાનુભૂતિની દશા પ્રગટ ન થઈ એમ કોઈ કહે તો એ અનિષ્ટ ઉપદેશ છે. ઈષ્ટ ઉપદેશ નથી. સ્વભાવમાં એકાકાર થતાં નિમિત્તનો સંબંધ ઊરી જાય છે.

કર્મનો ઉદ્ય આત્માને કાંઈ લાભ-નુકસાન કરે છે એવી માન્યતા તે મૂઢતા છે. રાગની મંદતા પણ કાંઈ લાભ કરી દે છે એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. રાગની મંદતા તો નિમિત્તમાત્ર છે. લાભ તો પોતાના સ્વભાવમાં એકાકાર થવાથી થાય છે પણ ત્યારે તો કર્મનો ઉદ્ય કે રાગની મંદતા તરફ લક્ષ પણ નથી તો તેને લાભ-નુકસાનનું કારણ ક્યાંથી કહેવાય ?

વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ ન માનવું અને તેમ ન પરિણમવું તે મિથ્યાદિનું આચરણ છે.

પૂજ્યપાદસ્વામીએ ઈષ્ટ ઉપદેશની રચના કરી અને પંડિત આશાધરજીએ તેની ટીકા રચી છે. ગાથામાં જે ભાવ ભર્યા છે તેને ખોલવા, તેનું નામ ટીકા કહેવાય.

આગણ ગાથામાં કહું હતું કે “ધ્યાનમ् ધ્યેયમ् યત् આત્મैવ” ધ્યાન, ધ્યેય અને ધ્યાતા ત્રણોયરૂપે એક આત્મા જ છે. પોતે જ ધ્યેય, પોતેજ ધ્યાતા અને પોતે જ ધ્યાન આમ ત્રણોયમાં જ આત્મા જ વ્યાપેલો છે. ત્યારે રાગનું કર્માનું ધ્યાન રહેતું નથી.

આહાણ....! વીતરાગનો માર્ગ કોઈ અલોકિક છે. લોકો માની બેઠા છે એવું ધર્મનું સ્વરૂપ નથી. આ તો સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરનો માર્ગ છે. મહાવિદેહમાં વર્તમાનમાં સાક્ષાત્ ભગવાન બિરાજે છે. કેવળી ભગવંતો, ગણધરો, મુનિઓ પણ બિરાજે છે. તેમના મુખેથી નીકળેલી આ વાળી છે. ત્રણકાળના તીર્થકરોની વાળી એકસરખી જ હોય છે. કેમ કે વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું જ ભગવાન બતાવી રહ્યા છે, તેથી વાળીમાં એકરૂપતા જ હોય ને ! શ્રીમદ્ લખે છે ને કે ‘એક હોય ત્રણકાળમાં પરમારથનો પંથ’ પરમાર્થનો પંથ એક જ હોય, બે-ચાર પંથ ન હોય.

અહીં કહે છે કે ભાઈ ! તારા કોઈપણ ગુણની નિર્મળ પર્યાય સ્વભાવના એકીકરણથી જ પ્રગટ થાય છે. સમ્યગદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પણ સ્વભાવના એકીકરણથી જ પ્રગટ થાય છે. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની શ્રદ્ધાથી સમ્યગદર્શન થતું નથી, શાસ્ત્રજ્ઞાનથી સમ્યગજ્ઞાન થતું નથી. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની શ્રદ્ધા તો રાગ છે, પુણ્ય છે, વિકલ્પ છે, તેના લક્ષે સમ્યગદર્શન ક્યાંથી થાય ? રાગનો પુરુષાર્થ કરવો તે તો ઉલટો પુરુષાર્થ છે- દોષિત છે. તેનાથી ચારિત્ર પ્રગટ ન થાય. ચારિત્ર તો નિજસ્વભાવના પુરુષાર્થ થી પ્રગટ થાય, નિજવીર્ય થી થાય.

વીર્ય કોને કહેવાય પ્રભુ ? કહે છે કે સ્વભાવની રચના કરે તે વીર્ય છે ભાઈ ! નિર્મળ સમ્યગદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રદશાની રચના કરે તેનું નામ વીર્યગુણ કહેવાય. ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ જેમ કહે છે તેમ ભગવાન કુંદ કુંદ આચાર્યદીવ કહે છે અને તેમ જ અમૃતચંદ્ર આચાર્યદીવ કહે છે કે હે જીવો ! જે આત્મવીર્ય પોતાના શુદ્ધ સમ્યગદર્શન-જ્ઞાન અને અરાગી વીતરાગી ચારિત્ર આદિ શુદ્ધ આનંદની પર્યાયની રચના કરે તેનું નામ ભગવાન વીર્ય કહે છે. અહીં તો આ ચોખ્ખી વાત છે. ગડબડ અહીં ન ચાલે. અમૃતચંદ્ર આચાર્ય મહારાજે ૪૭ શક્તિમાં આત્માના ગુણોની વ્યાખ્યા લખી છે, તેમાં ચોખ્ખા સંસ્કૃત શબ્દોમાં લખેલું છે કે - ‘સ્વરૂપનિર્વાતનસામર્થ્યરૂપા વીર્યશક્તિઃ’ વીર્ય એટલે પુરુષાર્થ નામના ગુણનો ભાવ શું કે- ‘સમ્યગદર્શન આદિ નિર્મળ પર્યાયોની રચના કરવી તે. ’’અહીં પૂજ્યપાદસ્વામી પણ એ જ કહે છે કે સ્વભાવમાં એકીકરણ કરવું, નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ કરવી તે વીર્ય ગુણનું કાર્ય છે.

વ્યવહારનો પુરુષાર્થ તે ખરેખર વીર્યગુણનો પુરુષાર્થ જ નથી. રાગની મંદટા કરવી તે વીર્યગુણનું કાર્ય નથી.

કેટલાક લોકો કહે છે આ તો મહારાજ બધી ઘરની વાત કરે છે. અરે ભાઈ ! તને ખબર નથી. આ અમારાં ઘરની વાત તો છે પણ કલ્પનાની નથી. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, મુનિરાજ અને શાસ્ત્રની કહેલી વાતો છે.

જ્યારે આત્મા પોતાના સ્વભાવ સાથે દૃષ્ટ-જ્ઞાન-સ્થિરતાનું જોડાણ કરે છે ત્યારે સ્વભાવનું એકીકરણ થાય છે, એ એકીકરણને અહીં અધ્યાત્મયોગ કર્યો છે. તો અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન મૂકે છે કે અધ્યાત્મયોગ તો અદ્વૈતધ્યાનથી થયું છે, એટલે કે એક આત્માના લક્ષથી-ધ્યેયથી જ અધ્યાત્મયોગ પ્રગટ થયો છે. કર્મ કે રાગનું તો તેમાં લક્ષ પણ નથી તેથી તે અવસ્થામાં કર્મ કે રાગ તો ઉત્પન્ન જ થતાં નથી તો તેનો નાશ થાય છે-અધ્યાત્મયોગકાળે કર્માની નિર્જરા થાય છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય ? રાગ હતો જ નહિ તો રાગનો સંબંધ છૂટ્યો એમ કેવી રીતે કહી શકાય ?

આહાહ...! બહુ ઉંચી વાત ! આ ઈષ્ટ ઉપદેશ !! આનાથી વિપરીત કોઈ ઉપદેશ કરે તે સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ નથી, ઈષ્ટ ઉપદેશ નથી, વીતરાગમાર્ગનું એ કથન નથી.

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની શ્રદ્ધાનો રાગ, વ્યવહાર આદિનો સંબંધ હતો તે છૂટીને સ્વભાવદ્વિષ્ટ કરતાં સ્વભાવનું એકીકરણ-અધ્યાત્મયોગ પ્રગટ થયો, તેથી કાંઈ પહેલાં રાગ હતો તેનાથી અધ્યાત્મયોગ પ્રગટ્યો એમ નથી. રાગ અને કર્મનો સંબંધ છૂટ્યો ત્યારે તો સ્વભાવદશા પ્રગટી. ઉપાદાન જાગે છે ત્યાં નિમિત્તનું લક્ષ છૂટી જાય છે. કોઈ અવૌકિક નિરપેક્ષ માર્ગ છે. વ્યવહારની સાપેક્ષતા છે એ જાણવા માટે છે. આદરવા માટે નથી. પરના આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે એમ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં કદી બાની શકતું નથી. આવું અનંત સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરનું ફરમાન તેમની દિવ્ય ધ્વનિમાં આવ્યું છે.

અહીં પ્રશ્ન છે કે ભગવાનને નવા કર્મ તરફ લક્ષ નથી, ભગવાનને નવા કર્મ બંધાતા નથી તો ઘાતિકર્મોનો નાશ ક્યાંથી થાય છે ? તો કહે છે કે ભગવાન વર્તમાનમાં કર્મ બાંધતા નથી પણ પૂર્વે બાંધેલાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે. એ જ રીતે જ્ઞાની કે મુનિને અધ્યાત્મયોગકાળે કર્મ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી, તેના તરફ લક્ષ નથી, છાતાં કર્મ છૂટે છે, નિર્જરી જાય છે એમ કહ્યું છે તે જૂના કર્મની અપેક્ષાએ વાત છે. અધ્યાત્મયોગકાળે જૂના કર્મોની નિર્જરા થાય છે અને નવા કર્મ બંધાતા નથી.

‘ચટાઈ નો કરનાર હું’ આમાં બે વચ્ચે નિમિત્ત-નૈનિમિત્તિક સંબંધ છે પણ જ્યાં સ્વયં ધ્યાન અને ધ્યેય પણ સ્વયં છે ત્યાં બે વચ્ચેનો સંબંધ નથી. એક જ વસ્તુ છે. માટે ધ્યાનમાં કર્મ સાથે સંબંધ જ નથી.

હવે ૨૬ મો શ્લોક શરૂ થાય છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી શિષ્યના મુખમાં પ્રશ્ન મૂકીને શ્લોકની સંધિ કરે છે. શિષ્ય કહે છે કે આત્મદ્રવ્ય અને કર્મ-પુદ્ગલ દ્રવ્ય બંને ભિન્ન છે અને અધ્યાત્મયોગના બળથી તે બંનેનો સંબંધ થતો નથી એટલે કે આત્માના આનંદસ્વરૂપની દ્વિષ્ટ-જ્ઞાન અને અનુભવથી જ્યાં નિમિત્તનો સંબંધ જ ન રહ્યો તો કર્મોનો બંધ પણ ન રહ્યો તો પછી બંધના અભાવસ્વરૂપ મોક્ષ પણ ક્યાંથી થાય ? બંધ હોય તો બંધનો અભાવ થાય ને ! તેથી આ રીતે તો બંધ અને મોક્ષ સિદ્ધ થતાં નથી. જ્યારે યોગીઓ હંમેશાં મોક્ષની પ્રાર્થના કરે છે-ભાવના કરે છે.

મોક્ષ તો અવિદ્યિષન અને અવિનાશી પરમ આનંદ અને પરમસુખનું કારણ હોવાથી સમ્યગ્દ્વિષ્ટથી માંડીને સર્વ યોગીઓ તેની પ્રાર્થના કરે છે-ભાવના કરે છે. ધર્મ જીવ અંતર એકાગ્રતા પૂર્વક એક અતીનિય સુખસ્વરૂપ મોક્ષની જ ભાવના ભાવે છે. બીજી કોઈ ચીજની તેમને ભાવના હોતી નથી. એક પૂર્ણ આનંદની પ્રામિનો જ ધર્મ જીવો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. તો બંધ હોય તો જ તેનો

## ઇષ્ટોપદેશ

અભાવ થતાં મોક્ષ હોય અને તો જ તેની યોગીઓ ભાવના કરે. માટે, બંધ અને મોક્ષ કેવી રીતે છે તે સિદ્ધ કરો.

તેના ઉત્તરસ્વરૂપ ગુરુ ૨૫ મો શ્લોક કહે છે : -

બધ્યતે મુચ્યતે જીવઃ સમમો નિર્મમઃ કર્માત् ।  
તસ્માત્સર્વપ્રયલેન નિર્મમત્વં વિચિન્નયેત् ॥ ૨૬ ॥  
મોહી બાંધે કર્મને, નિર્મમ જીવ મુક્ષાય,  
તેથી સધ્યા યતથી, નિર્મમ ભાવ જગાય. ૨૬.

આ તો પંચમારાના મુનિએ ઇષ્ટોપદેશ રચ્યો છે પણ ત્રણ કાળના મુનિઓ અને તીર્થકરોનો આ જ ઇષ્ટ ઉપદેશ હોય છે. કાળ ગમે તે હો પણ હિતનો માર્ગ તો એક જ હોય.

શ્લોકમાં મુનિરાજ આદેશ કરે છે કે મમતાયુક્ત જીવ બંધાય છે, નિર્મમ જીવ બંધાતો નથી માટે દરેકે નિર્મમતા પ્રગટ કરવાનું લક્ષ રાખવું .

અનાદિથી જીવને ભિથ્યાઅભિપ્રાયથી કર્મોનું બંધન થાય છે. પોતાના સ્વભાવમાં એકાગ્રતા કરવાથી જ લાભ છે. એવો અભિપ્રાય છોડિને નિમિત્તના સંબંધથી, રાગના સંબંધથી, પુણ્યના સંબંધથી મને ધર્મનો લાભ થશે એવા અભિપ્રાયને ભિથ્યા અભિનિવેશ કહે છે કે જેનાથી જીવ કર્મથી બંધાય છે.

ભગવાન આત્મા એકલો ચૈતન્ય શાનસૂર્ય સ્વભાવી છે તેમાં મારાપણું ન કરતાં ભિથ્યાદાષ્ટિ શરીર, વિકલ્પ અને રાગાદિમાં મારાપણું કરે છે તેને ભગવાન ભિથ્યા અભિપ્રાય કહે છે. જેના અભિપ્રાયમાં આવું ભિથ્યાત્વ પડ્યું છે તે જીવને કર્મોનો બંધ થાય છે. શાયકસ્વભાવ તે હું એમ નહિ માનતા પોતાનો આરોપ રાગની મંદતા આદિ વિકલ્પમાં કરે છે તે બંધાય છે અને તેનાથી ધૂટી જે પોતાના શાયકસ્વભાવને સ્વીકારીને તેમાં લીન થાય છે તે બંધનથી મુક્ત થઈ મોક્ષમાં જાય છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૨૮] \*\*\*\*\*

## રાગમાં એકત્વ બંધનું મૂળ રાગથી ભિન્નત્વ મુક્તિનું મૂળ

[તા. ૧૬-૪-૬૬]

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત ઈષ્ટ ઉપદેશનો ૨૬ મો શ્લોક ચાલે છે.

જે જીવ પોતાના જ્ઞાનાનંદ નિર્મમ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવને છોડીને શુભાશુભ રાગાદિના વિકલ્પમાં મારાપણાનો મિથ્યા અભિપ્રાય-વિપરીત અભિનિવેશ કરે છે તે જીવ આઠ કર્મથી બંધાય છે. રાગાદિ વિકલ્પ “તે હું” અને “તે મારા” એવો જે મિથ્યા અભિપ્રાય છે તે જ કર્મ બંધનું કારણ છે. અને શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ તે હું અને રાગાદિ તે મારા નહિ એવો જે સમ્યક અભિપ્રાય તે કર્મબંધનથી મુક્ત થવાનું કારણ છે. અહીં આચાર્યદેવ ટૂકામાં બંધ-મોક્ષનું સ્વરૂપ દીધું છે.

શુભ-અશુભભાવ થાય છે તે મારા છે અને હું તેનો હું એવી માન્યતા તે મિથ્યા દર્શનશલ્ય છે અને આ શલ્ય જ આઠ કર્મના મહાબંધનું કારણ છે. આ વિષયમાં અમૃતચંક્ર આચાર્યનો સમયસાર કળશ ૧૬૪ નો આધાર આપ્યો છે કે કર્મબંધનું કારણ આખા લોકમાં ભરેલાં કર્મ થવા યોગ્ય પુદ્રગલો નથી, તેમ જ મન-વચન-કાયાની કિયારૂપ યોગ કે ઈન્દ્રિયો જડ-ચેતનનો ધાત થાય તે પણ આત્માને બંધનું કારણ નથી, કોઈ જીવ મરે કે જડના ટુકડા થાય તે આત્માને બંધનું કારણ નથી, આત્માને બંધનું કારણ તો એકમાત્ર રાગ સાથે એકતા માનવી તે જ છે.

ચૈતન્ય ભગવાન જીનન-દેખન સ્વભાવી છે. એ જીનન-દેખન સ્વભાવની સત્તામાં-ભૂમિકામાં જે શુભરાગ ઊઠે કે અશુભરાગ ઊઠે, તેનું ઉપયોગ સાથે એક્યપણું કરવું તે જ મિથ્યાદર્શન છે અને તેનાથી જ કર્મબંધ થાય છે.

લોકોને વસ્તુસ્વરૂપ શું છે- અંતરવસ્તુ શું છે અને પરવસ્તુ શું છે તે બેનો વિવેક નથી એટલે એક્ય માને છે, તેથી કર્મબંધ થાય છે, પણ એ બેના વિવેકમાં જ આખો વીતરાગમાર્ગ સમાઈ જાય છે તેની લોકોને ખબર નથી.

વીતરાગ સર્વજાદેવ પરમેશ્વર ત્રિલોકીનાથ જગતમાં છ દ્રવ્ય છે એમ કહે છે. છ દ્રવ્ય જાતિએ

## ઈષ્ટોપદેશ

છે પણ સંખ્યાએ તો અનંત દ્રવ્ય છે. તેમાં કોઈ દ્રવ્ય બીજા કોઈ દ્રવ્યનું કાર્ય કરે એમ ત્રણકાળમાં કદ્દી બને એ પ્રશ્ન તો અહીં નથી. પણ અહીં તો દ્યા, અહિંસા, સત્ય આદિના જે શુભભાવ આવે તેમાં જે લાભ માને છે તે પોતાના શુદ્ધસ્વભાવને અને શુભભાવને એક જ માને છે, તે જ અજ્ઞાનીનો મિથ્યા અભિપ્રાય છે અને તે બંધનું કારણ છે.

બીજી રીતે કહીએ તો, એ પુષ્ય એટલે આઝેવ તત્ત્વની સત્તા જ્ઞાયકસ્વભાવમાં નથી. ભગવાન આત્મા જ્ઞાન-દર્શનસ્વભાવી અવિકારી, અરૂપી, વીતરાગી, નિર્વિકાર આનંદ મૂર્તિ છે, તેમાં જે દ્યા-દાનાદિ રાગની પર્યાય થાય છે તે પર્યાય પરની દ્યા પાળવા પરદ્રવ્યમાં જતી નથી તો એ પર્યાય પરની દ્યા કયાંથી પાણે? પરદ્રવ્યમાં કાંઈ ફેરફાર કરી શકે એવો રાગનો સ્વભાવ જ નથી. આ રાગ પરદ્રવ્યની સત્તામાં નથી માટે જીવ તેની દ્યા પાળી શકતો નથી તેમ જ આ રાગ ચૈતન્યની સત્તામાં પણ નથી તેથી રાગ આત્માને પણ લાભ કરી શકતો નથી.

એક તત્ત્વનું બીજા તત્ત્વની સાથે જોડાણ કરી દેવું, ઐક્ય માનવું તે મિથ્યાત્વ છે. ‘ઉપયોગ ભૂ’ એટલે ઉપયોગરૂપી-જીમીન-સત્તા અનંત અનંત જ્ઞાન-દર્શન-આનંદ આદિ સ્વભાવની સત્તાવાળી વસ્તુમાં રાગાદિનું ઐક્ય માનવું એટલે કે “રાગાદિ તે હું” અને “તે મારા” એવો જે વિપરીત અભિનિવેશ છે તે મિથ્યાત્વ છે અને તે મિથ્યાત્વભાવ કર્મબંધનમાં નિમિત્ત થાય છે.

ભગવાન આત્મા કર્મથી બંધાયેલો નથી પણ રાગાદિભાવના બંધનથી પણ આત્મા નિર્લેપ છે. આવી નિર્લેપ સ્વ શુદ્ધ સત્તાની ભૂમિમાં રાગનો લેપ માનવો એટલે કે રાગ મારી ભૂમિનો છે, મારી સત્તાનો છે, રાગ મને લાભદાયક છે એવો વિપરીત અભિનિવેશ તે મિથ્યાદર્શન છે.

આધારા! આ મિથ્યા અભિપ્રાયનો જીવોને ત્યાગ નહિ ને બંધારની વસ્તુથી ત્યાગ માને છે તેમાં જીવોને મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ થાય છે. આ તો વીતરાગમાર્ગ છે બાપુ! આ કાંઈ કોઈ ને માખજા ચોપડવાનો માર્ગ નથી.

ભગવાન કુંદકુંદ આચાર્યે બંધ અવિકારમાં જે વાત ફરમાવી છે તે અમૃતચંદ્ર આચાર્ય ટીકાના કળણશમાં લીધી છે અને એ જ વાતનો અહીં પંડિત આશાધરજીએ આધાર આપ્યો છે. પંડિત આશાધરજી ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતા. તેમણે પૂજ્યપાદસ્વામીની ગાથાની ટીકા કરી છે તેમાં આ ગાથા “મમ” થી બંધાય છે અને “નિર્મમ” થી મુકાય છે, તેની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે ભગવાન નિર્લેપ, અબંધ, શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વની સત્તાની સાથે રાગાદિનું મિલન કરે છે કે આ રાગ મને લાભદાયક છે તેનો અર્થ એ કે રાગ મારો છે અને હું તેનો હું એવો જે મિથ્યા અભિપ્રાય કરે છે તે જીવ કર્મથી

બંધાય છે.

અનાદિકાળથી જીવે મિથ્યાત્વનો ધંધો માંડ્યો છે. ત્યાગી થયો, બાવો થયો, અરે ! દિગંબર મુનિ થયો પણ મિથ્યાત્વ છોડ્યું નહિ. શુકલ લેશ્યાના પરિણામ કરીને નવમી ગ્રૈવેયક જઈ આવ્યો પણ શુકલલેશ્યાના પરિણામ તે હું નહિ-આવું ભેદજ્ઞાન કર્યું નહિ તેથી કર્મબંધન ટળ્યું નહિ.

આમ, શરીરની કિયા બંધનું કારણ નથી, પાંચ ઈન્દ્રિયો બંધનું કારણ નથી, કર્મ થવા યોગ્ય જગતના પુદ્ધગલ પરમાણુ કર્મબંધનું કારણ નથી કે જીવ-અજીવનો ધાત પણ બંધનું કારણ નથી. માત્ર એક ભગવાન આત્મા પોતાના ચૈતન્ય ઉપયોગરૂપ સ્વભાવની દૃષ્ટિ છોડી પુણ્ય-પાપના પરિણામને પોતાની સત્તા સાથે જોડે છે. ઐક્ય માને છે તે જ કર્મબંધનું કારણ છે.

ચૈતન્યના ઉપયોગમાં રાગના ભાગનો ત્રિકાળ અભાવ સ્વભાવ છે એમ નહિ માનતા અભિપ્રાયમાં રાગનું એકત્વ કરવું તે જ અનંત સંસારના બંધનનું કારણ છે ! રાગ મિથ્યાત્વના બંધનું કારણ નથી પણ રાગની એકતા માનવી તે મિથ્યાત્વના બંધનું કારણ છે

સમયસારમાં જ્યયંદજી પંડિતે બહુ સારો અર્થ કર્યો છે કે અભ્યંતરની અપેક્ષાએ તો સમકિતી અબંધ જ છે અને સમ્યગદર્શન રહિત જીવ બાધના ગમે તેટલા ત્યાગમાં રહ્યા છતાં તેના અભિપ્રાયમાં એમ છે કે આ મેં ત્યાગ કર્યો છે અને આ શુભરાગ મને લાભદાયક છે તો તે માન્યતાવાળો પરમ ધર્મનો ત્યાગી છે અને એકલો અધર્મનો ભોગી છે. આ તો ભાઈ ! વીતરાગનો માર્ગ છે. અહીં કોઈની લાગવગ ન ચાલે.

આહાઠ ! ભાઈ ! ભગવાન ચૈતન્ય જ્યોત, જ્ઞાનની મૂર્તિ, ચૈતન્યસૂર્ય છે. એ ચૈતન્યના પ્રકાશના નૂરના તેજમાં રાગનો શુભવિકલ્પ ઉઠે એ તો અંધકાર છે. આ પ્રકાશ અને અંધકારમાં એકત્વ માનવું બસ, એ જ મિથ્યાત્વ અને અનંત સંસારમાં રખડવાનું મૂળ છે. બંધનું કારણ આ એક જ છે. એ સિવાય બીજું કોઈ બંધનું કારણ નથી.

હું, અહીં આત્માનુશાસનના ૧૧૦ મા શ્લોકનો આધાર આપે છે. બહુ ઊંચો શ્લોક છે. હું અંકિયન છું ( એટલે કિંચિતું માત્ર રાગાદિ મારા નથી ) મારું કાંઈ નથી. હું ચૈતન્ય ભગવાન રાગાદિ વિકલ્પથી રહિત છું, અને વિકલ્પ મારા કાંઈ પણ નથી. હું તો જાણનાર-દેખનાર માત્ર છું. સત્રી, પુત્ર, પરિવાર તો મારા નથી જ. એ તો મારાથી બહુ દૂર છે પણ, મારી જ પર્યાયમાં થયેલાં રાગાદિ પણ મારા સ્વરૂપમાં નથી. તે વિકલ્પો જરી પણ મારા નથી.

મુનિરાજ કહે છે બસ ! હું અંકિયન છું એમ ભાવના કરી બેસી રહો એટલે કે અંતરમાં સ્થિર

થાઓ, અને ત્રણલોકના સ્વામી બનો.

લોકોએ આવી વાત સાંભળી નથી, તેથી આ વાતથી તદ્દન બેખબર છે. બેખબર એટલે બમજી ખબરવાળા નહિ પણ ખબર વગરના છે અને માને છે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ.

શ્રોતા :- પણ ! પ્રત-ભક્તિ આદિ કયારે કરવાના ?

ભાઈ ! એ ભાવો વચ્ચે આવશે પણ તે કાંઈ મોક્ષમાર્ગ નથી. તે સંવર, નિર્જરા કે મોક્ષનું કારણ નથી. જ્યાં સુધી સ્વરૂપમાં પૂર્ણ સ્થિર થઈ ન શકે ત્યાં સુધી વચ્ચે શુભભાવ આવે પણ તે મોક્ષમાર્ગ નથી. એકવાર સ્વરૂપમાં ઠર્યો એ કુમે કુમે કેવળજ્ઞાન પામ્યે ધૂટકો છે. સ્વરૂપમાં સ્થિરતા સિવાય બીજો કોઈ કેવળજ્ઞાનનો ઉપાય નથી.

રાગ અને જરૂરી કિયાથી પૃથ્વે દું એમ પ્રથમ શ્રદ્ધા કર ! રાગ અને દેહની કિયા મારામાં નથી અને હું રાગ અને દેહની કિયામાં આવતો નથી. જ્ઞાયકભાવ કાંઈ રાગમાં આવે ! ભગવાન આત્મા કાંઈ દેહની પર્યાયના ઉત્પાદમાં આવે ! ત્રણકાળમાં કદી ન આવે. છતાં રાગ અને દેહની કિયામાં મમતવ કરવું તે જ એક સંસાર બંધનનું મૂળ છે.

આ આત્માનુશાસનના ૧૧૦ મા શલોકમાં પરમાત્મા થવાનું ટૂંકું રહસ્ય આપી દીધું છે. હું અદ્વિતીય એવી ભાવનાપૂર્વક સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય તે યોગી અલ્ય કાળમાં પરમાત્મા-ત્રણલોકના નાથ બને છે.

થોડું પણ સાચું ગ્રહણ કરે તો એ થોડામાં આખું કેવળજ્ઞાન પ્રામ કરવાની તાકાત છે. કેમ કે થોડું પણ સાચું છે. તેનાથી વિપરીત થોડી પણ ખોટી માન્યતા ગ્રહણ કરે તેમાં અનંતા નિગ્રોદ્ધના ભવ કરવાની તાકાત છે.

અહીં ટૂંકામાં પરમાત્મા થવાનું રહસ્ય બતાવ્યું છે. રાગની એકતા તોડિને સ્વભાવની એકતામાં રહેવું તે જ એક પરમાત્માને પામવાનો ઉપાય છે. આમાં બધાં શાસ્ત્રોનું રહસ્ય આવી જાય છે. બહુ ઊંચો શલોક છે.

સંસારની હોશ ઊરી જાય એવી આ વાતો છે. એક ડેક્ટર કહેતા હતા કે હમજાં (યુવાનીમાં) આ મહારાજની વાત સાંભળવી નહિ. નહિતર અત્યારથી સંસારની હોશ ઊરી જાય માટે વૃદ્ધાવસ્થામાં આ વાત સાંભળવી !!

લોકોએ વીતરાગમાર્ગને વીંખી નાખ્યો પીંખી નાખ્યો. જેમ ગાદલાંની તળાઈમાં ગોળનારવા

મૂક્યા હોય ને ઉનાળામાં રવા પીગળી જાય તો ગોળનો રસ બધો ગાદલાંમાં ઉતરી જાય, એ બહાર સૂક્વવા મૂકે તો ગોળ ખાવા માટે કૂતરા ગાદલાંને, જ તોડી નાખે-વીંખી નાખે, સુખશાયાને ચુંથી નાખે. તેમ અજ્ઞાની જીવોએ ભગવાન આત્મામાં સુખે સુવાય એવી દૃષ્ટિ-શાન-રમણતાના માર્ગને ચુંથી નાખ્યો, વીંખી નાખ્યો છે. એક સંપ્રદાયવાળા કહે શિખરજીની યાત્રા કરીએ તો ભવ કપાય, તો બીજો કહે મંદિર બંધાવીએ તો ભવ છૂટી જાય, તો ત્રીજો કહે છે પંચમહાત્રતના પરિણામ પાળીએ તો ભવ છૂટે. આ બધી વાત ઈંગેંડોંગ છે. આ તો બધા રાગના-પુણ્ય પરિણામ છે તેનાથી બંધન થાય, ભવ એક પણ ઘટે નહિ.

ભગવાન આત્માની પૂર્ણાંદ નિધિમાં અંતર ઐક્યતા દ્વારા જ સમ્યગ્દર્શન-શાન ચારિત્ર-શુક્લધ્યાન અને કેવળજ્ઞાન એકધારાએ પ્રગટ થાય છે. ત્રણકાળ-ત્રણલોકમાં બીજો કોઈ માર્ગ નથી. વીતરાગ માર્ગ જ વીતરાગતા પ્રગટ થાય છે. રાગના માર્ગ વીતરાગતા ન પ્રગટે.

અર્ધલોકના સ્વામી શકેન્દ્ર અને ઈશાન ઈન્દ્ર જેવા મહા પુણ્યવંત જીવો પણ ભગવાન પાસે આ વીતરાગતાની વાત સાંભળવા જાય છે અને કહે છે હે નાથ ! તમારો માર્ગ જ સત્ય છે.

અહા ! સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માની વાણીનું રહસ્ય અહીં ટૂંકામાં બતાવી દીધું. “આત્માનો મોક્ષ અંતર ઐક્યતાથી થાય છે” એ જ રહસ્ય છે. રાગથી પૃથક્તા અને સ્વભાવની એકત્તા કરવી તે જ મોક્ષમાર્ગ છે. સમયસારમાં પણ “એકત્વ-વિભક્ત આત્માની” વાત કરી તેમાં આ વાત આવી ગઈ.

અનંત પરમાત્મા થઈ ગયા, વર્તમાનમાં બિરાજે છે અને અનંત પરમાત્મા ભવિષ્યમાં થશે એ બધાનું રહસ્ય આ એક છે કે ભાઈ ! રાગની ઉપેક્ષા કર ! સ્વભાવની અપેક્ષા કર અને ઠર ! બસ મુક્તિ... બીજો કોઈ મુક્તિનો ઉપાય નથી.

હવે “જ્ઞાનાર્જવ” નો આધાર આપીને જ વાત કહે છે કે “રાગી જીવ કર્મથી બંધાય છે અને વીતરાગી જીવ કર્મથી મુક્ત થાય છે.” અહીં રાગીનો અર્થ રાગની સાથે એકત્તા માનવાવાળો જીવ. સમ્યગ્દર્શિને પણ રાગ તો છે પણ રાગની સાથે એકત્તા નથી માટે તે કર્મથી બંધાતા નથી. સમ્યગ્દર્શિને પાંચ ઈન્દ્રિયના ભોગ, લડાઈ આદિ બધાનો રાગ હોય પણ તેમાં એકત્તા નથી.... એકવાર ભિન્ન પડ્યું તે એક થતું નથી, ભિન્ન જ રહે છે.

વીતરાગી જીવ કર્મથી મુક્ત થાય છે અને રાગી જીવ કર્મ બાંધે છે. બસ આ જ બંધ-મોક્ષ સંબંધી જિનેન્દ્રનો સંક્ષેપમાં ઉપદેશ છે. વીતરાગપ્રભુ ભલે બિરાજતા હો કે ન હો, વાણી હો કે ન હો પણ ભગવાનનો ઉપદેશ આ છે. અહીં ટૂંકામાં તેનો સાર બતાવ્યો છે.

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૩૦] \*\*\*\*\*

## બંધ-મોક્ષનું સ્વરૂપ

\*\*\*\*\* [તા. ૧૭-૪-૬૬] \*\*\*\*\*

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામીકૃત ઇષ્ટોપદેશની આ ૨૫ મી ગાથા ચાલે છે.

રાગી જીવ કર્મથી બંધાય છે. રાગી એટલે જે પોતાના શુદ્ધ આનંદકંદ સ્વરૂપ સાથે વિકલ્યનો સંબંધ કરે છે તે જીવ કર્મથી બંધાય છે અને અરાગી એટલે પોતાના સ્વરૂપ સાથે સંબંધ જોડી વિકલ્યથી સંબંધ છોડનાર જીવ કર્મથી મુક્ત થાય છે.

બહુ ટૂંકામાં આપું બંધ-મોક્ષનું કારણ સમજાવી દીધું છે.

આત્મા સચ્ચિદાનંદ જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ પરમાનંદ મૂર્તિ છે તે એક સૂક્ષ્મ વિકલ્યની સાથે સંબંધ બાંધે, સંગ પામે તોપણ બંધ પામે છે. કોઈપણ જીતનો પરદવ્ય કે પરભાવ સાથે સંબંધ બાંધતાં જીવ બંધાય છે. અને ચૈતન્ય જ્ઞાનાનંદ જ્યોતમાં વિકલ્ય આદિ સાથે સંબંધ ન બાંધતાં પોતાની દશાથી અસંગ તત્ત્વને પામતાં તે બંધથી છૂટે છે. બસ ! આ જ બંધ-મોક્ષ સંબંધી જિનેન્દ્રદેવનો ઉપદેશ છે એમ પૂજ્યપાદસ્વામી ફરમાવે છે.

હવે કહે છે કે જ્યારે, બંધ-મોક્ષની આ જ સ્થિતિ છે તો પ્રતાદિમાં ચિત્ત લગાવી મન-વચન-કાયાની સાવધાનીપૂર્વક નિર્મભતાનો પ્રયત્ન રાખવો, નિર્મભભાવ જગાડવો.

પ્રશ્ન :- નિર્મભતાનો પ્રયત્ન શી રીતે કરવો ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ - સ્વભાવ તરફનો પ્રયત્ન કરવો. ચૈતન્યધન આનંદકંદ જ્ઞાનમૂર્તિ સ્વભાવમાં એકાગ્ર થવાનો પ્રયત્ન કરવો. તો નિર્મભભાવ જાગશે. અહીં મન-વચન-કાયાથી ખસી અંદર સ્વરૂપમાં સાવધાનીરૂપ નિશ્ચય ઉપાયની સાથે પ્રતાદિના વિકલ્યરૂપ શુભવ્યવહાર-ઉપાયની વાત સાથે લીધી છે.

આત્મા પોતે શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ, અનંત આનંદનો કંદ પોતે જ પરમાત્મા છે. આત્મા એક વસ્તુ છે-પદાર્થ છે, તો એ પદાર્થ નો કાયમી સ્વભાવ તો હોય ને ! ત્રિકાળ આત્મવસ્તુમાં ત્રિકાળ જ્ઞાન, દર્શન, સ્વચ્છતા, આનંદ, શાંતિ આદિ અનંતગુણ સ્વભાવો જરૂર અવિનાભાવ સ્વભાવે છે. જરૂર એ

છે એટલે ખીલી મારીને જડયા છે એમ નહિ પણ ગોળમાં જેમ ગળપજા છે તેમ આત્મામાં જ્ઞાનાદિ શક્તિઓ જરૂરી છે. આવું આત્માનું અસલી સ્વરૂપ છે. તેમાં રાગાદિ વિકલ્પનો ત્રિકાળ અભાવ હોવા છતાં વિકલ્પ ઊભો કરીને તેમાં સંગ કરે- એકત્વ કરે, સંબંધ કરે તે બંધને પામે છે, આમ સંસારમાં પરિબ્રમણના કારણ એવા બંધને જીવ પોતે જ ઊભો કરે છે.

જે કોઈ અંતરની સાવધાનીપૂર્વક નિજ શુદ્ધ સ્વભાવમાં સંબંધ બાંધે, એકત્વ કરે અને રાગથી સંબંધ તોડે તે જીવ મુક્તિ પામે છે. બંધના અભાવપૂર્વક આત્માની નિર્વિકલ્પ શાંતિની પૂર્ણતારૂપ મુક્તિને પામે છે.

પરમાર્થ શરીર, કર્મ, શુભાશુભરાગાદિ વિકલ્પથી હું જુદો હું અને મારા શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદ જ્યોતસ્વરૂપથી તે જુદાં છે. તેના સ્વરૂપથી હું જુદો હું અને મારા સ્વરૂપથી તે જુદાં છે એમ અતંરમાં બેદ પાડવાનો અભ્યાસ કરવો તે મોક્ષાર્થી જીવનું કર્તવ્ય છે.

પરસ્વરૂપથી પોતાને જુદા પાડવાનો અભ્યાસ કરવો એ આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદની પૂર્ણતારૂપ મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટેની કિયા છે. શરીરાદિની વિવિધ અવસ્થામાં કે રાગાદિ વિકલ્પમાં મારું કાંઈ નથી અને મારા સ્વરૂપમાં તેનું કાંઈ નથી. તેનામાં હું નથી અને મારામાં તે નથી.

જુઓ ! અહીં શરીર અને વિકલ્પથી જુદા પડવાનો અભ્યાસ કરાવે છે ત્યાં સ્ત્રી, કુટુંબ, આદિની વાત તો બહુ દૂર રહી તે તો તારા હોય જ ક્યાંથી ?

પ્રશ્ન :- વિકલ્પ આવ્યા જ કરે છે તેનું શું કરવું ?

પૂજ્યગુરુદેવ -વિકલ્પ ક્યાં તારા સ્વરૂપમાં છે તે આવ્યા કરે ? મફતનો તું તેને ઊભા કર્યો કરે છે. તું તો અનાદિ અનંત અણકરાયેલી જ્ઞાનમૂર્તિ છો. તેમાં વિકલ્પનો તો ત્રિકાળ અભાવ છે. છતાં ભોગાર્થી ભાલાં ઊભાં કરે તેમ વિકલ્પને પોતે ઊભા કરે છે અને કહે છે એમ કે વિકલ્પ આવી જાય છે. શરીર, વિકલ્પ આદિ મારા નથી, હું તેનો નથી, તે મારા કોઈ નથી અને હું તેનો કોઈ નથી. બસ, આ બેદજ્ઞાનજ્યોતિ જ કેવળજ્ઞાનનું કારણ છે. પણ લોકોને આ સાચા લાભની વાતની કાંઈ ખબર નથી અને આંધળી દોડ મૂકીને ખોટે માર્ગ ગેરલાભના રસ્તે દોડ્યા કરે છે.

ભગવાન આત્મા સત્ત...ચિત્ત...સત્ત...ચિત્ત...સત્ત...ચિત્ત સત્ત નામ શાશ્વત ચિત્ત નામ જ્ઞાનાનંદનું આખું ભંડોળ છે -સત્ત છે. તેમાં રાગાદિ નથી અને રાગાદિમાં તે નથી. આમ અંદરમાં રાગથી બેદજ્ઞાન કરવું એ જ રાગ અને જ્ઞાન વચ્ચે કરવત મૂકવાની કળા છે.

જેમ જીવ એક અસ્તિત્વવાળું દ્રવ્ય છે તેમ શરીર પણ અસ્તિત્વવાળું જડદ્રવ્ય છે. અનંતા

## ઈષ્ટોપદેશ

પુદુગલ પરમાણુનો એક સ્કંધ છે. તેની વર્તમાન યોગ્યતા પ્રમાણે તે પરિણમે છે તેમાં જીવ કાંઈ ફેરફાર કરી શકતો નથી.

અહીં પૂજ્યપાદસ્વામી ફરમાવે છે કે જેને અતીન્દ્રિય આનંદની પૂર્ણતારૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિની અભિલાષા છે તેણે બેદજ્ઞાનની ભાવના કરવી.રાગ અને વીતરાગ આ બે સ્વભાવ વચ્ચે વહેંચણી કરવી.

હવે ગુણભદ્રસ્વામીકૃત આત્માનુશાસનનો આધાર આપે છે કે જ્યાં સુધી મુક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી મોક્ષાર્થીએ પરદ્રવ્યથી હટવાની ભાવના કરવી એટલે સ્વભાવમાં એકાગ્રતા કરવી જેથી પરદ્રવ્યનું લક્ષ સહેજે છૂટી જશે. સંવર અધિકારમાં પણ આ વાતની પુષ્ટિ આપે એવો એક શલોક છે.

જેને મોક્ષની અભિલાષા નથી તે તો અનાદિથી પરદ્રવ્યમાં એકતા માને જ છે પણ જેને પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ મોક્ષની પ્રાર્થના છે તેણે પરદ્રવ્યનો સંબંધ તોડી સ્વભાવ સાથે સંબંધ જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો. આત્મા વસ્તુ તો અવિનાશી શુદ્ધ છે જ. પણ અજ્ઞાની જીવે રાગ-પુષ્ય-પાપ આદિનો સંબંધ ઉભો કરી તેમાં પોતાની દૃષ્ટિનું સ્થાપન કર્યું છે તેથી તેને સંગ છૂટતો નથી અને અસંગ થતો નથી. એ અસંગ થવાનો ઉપાય એક માત્ર સ્વરૂપ એકાગ્રતા જ છે.

મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા તે પામે તે પંથ,

સમજાવ્યો સંકોપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રથ.

મોહી કર્મ બાંધે છે અને નિર્મમ જીવ મુક્ત થાય છે માટે સઘળા પત્નથી હે ભવ્યો ! તમે નિર્મમભાવ જગાવો. શુભાશુભ, કામ-કોધાદિ ભાવોમાં “આ હું છું ને આ મારા છે” એવો જે મિથ્યાત્વભાવ છે તે જીવને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર છે અને હું તો એક જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ ચૈતન્યધન આનંદકંદ છું. એક વિકલ્પ પણ મારો નથી એવો નિર્મમભાવ સંસારપરિભ્રમણથી છોડવી જીવને મુક્તિમાં લઈ જાય છે. માટે જેને એકમાત્ર મોક્ષની પ્રાર્થના છે તેણે સર્વ પ્રયત્નથી રાગના સંબંધમાં રહેવું છોડી સ્વભાવ સાથે સંબંધ જોડવો. ઉગ્ર પ્રયત્નથી-ગાઢ પ્રયત્નથી અંતરમુખ દૃષ્ટિ કરી નિર્મમભાવ જગાડવો.

અરે ! પ્રભુના પંથ કોઈ ન્યારા છે. પ્રભુ કહે છે, તું પોતે પરમેશ્વર છો-પરમ શક્તિનું સત્ત્વ તું પોતે જ છો, માટે પામરતાના વિકલ્પોથી સંબંધ છોડ ! અને પરમેશ્વરના નિજપદની સાથે સંબંધ છોડ ! સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર વીતરાગદેવ ત્રિલોકીનાથનો આ સંદેશ છે. અરે આત્મા ! તારા ધ્યવ સ્વભાવ

સાથે સંબંધ જોડ અને રાગ સાથેનો સંબંધ તોડ ! પણ આ કામ પ્રયત્ન વગર નહિ થાય હો ! ધણી જગૃતિનો ગાઢ પ્રયત્ન જોઈશે.

ભગવાન ! તારામાં કયાં ખામી છે કે તને શરીર, ધન, કુટુંબ આદિ પરક્રવ્યની જરૂર પડે ? તું કયાં અધૂરો છે કે તારે પરની આશા રાખવી પડે ? આનંદધનજીમાં આવે છે ને “આશા ઔરનકી ક્યા કીજે ? શાન સુધારસ પીજે, આશા ઔરનકી મત કીજે ” ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદનો રસ છે, અંતરપ્રયત્ન વડે તે આનંદરસ પીને ! બહારમાં કયાં રસ છે !

અનાદિથી જીવે જેમ કૂતુરા ધરેધરે રોટલાની આશા રાખે તેમ બધાં પાસે કોઈ મને મોટો કહે, ધનવાન કહે, બુદ્ધિવાન કહે, માન દઈને બોલાવે એવી આશા રાખી છે પણ અનાદિકાળમાં ક્યારેય પોતાના નિધાન સામે નજર કરી નથી. નજર કરે તો તો એવી ખુમારી ચેત કે એ ખુવારી ક્યારેય ઊતરે નહિ.

ગુરુએ સર્વ પ્રયત્નથી શિષ્યને નિર્મમ થવાનો બોધ આપ્યો ત્યારે શિષ્ય ગરજૂ થઈને હવે નિર્મમ થવા માટે શું ઉપાય કરવો એમ પ્રશ્ન કરે છે. તેનો જવાબ પૂજ્યપાદસ્વામી ચાર ગાથામાં કહેશે.

અરે ! ધરમાં ભર્યા-ભાણાં હોય અને એઠાં ચાટવા જાય કોકના તો દુનિયા પણ એને ગાંડો કહે. પીંગળાનો દાખલો આવે છે ને કે ધરે ભર્તૃહરિ મોટો રાજા પણ તેની રાણી એક તુચ્છ અશ્વપાળની સાથે સંબંધ બાંધે છે. પછી ખબર પડતાં ભર્તૃહરિને વૈરાગ આવે છે. “દેખા નહિ કુછ સાર જગતમે. દેખા નહિ કુછ સાર ” એમ કરીને દીક્ષા લઈ લે છે. તેનું નાટક અગાઉ આવતું. નાનપણમાં એ નાટક જોતાં અમારાં રૂવાડાં ખડાં થઈ જતાં કે અમે આવી વૈરાગી દશામાં ક્યારે આવી જઈએ !

અહીં મુનિરાજ કહે છે કે ધરે આત્મા ચૈતન્યનિધાનથી ભરેલો છે તેને છોડીને વિકલ્પની સાથે સંબંધ જોડવો તે વ્યાખ્યાર છે. તે તને શોભતું નથી ભાઈ ! ભર્યા ભાણાં છોડીને એઠાં ચાટવા જા મા ભાઈ !

હવે અહીં ૨૭ મી ગાથામાં મુનિરાજ મમતા ટાળી નિર્મમ થવાનો રસ્તો બતાવે છે.

એકોઽહં નિર્મમ : શુદ્ધો જ્ઞાની યોગીન્દ્રગોચર : ।

बाह्याः संयोगजा भावा मतः सर्वेऽपि सर्वथा ॥ ૨૭ ॥

નિર્મમ એક વિશુદ્ધ હું, જ્ઞાની યોગી-ગમ્ય,

સંયોગી ભાવો બધા, મુજથી બાધ્ય અરમ્ય . ૨૭.

## ઈષ્ટોપદેશ

હું એક છું, મારું સ્વરૂપ એકરૂપ છે, મારે રાગ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. એક વિકલ્ય પણ મારા સ્વરૂપમાં નથી. હું તો અનંત જ્ઞાન, આનંદ સ્વરૂપે એકરૂપ છું અને પરથી નિર્મમ છું.

અસ્તિથી જુઓ તો, હું એક શુદ્ધ જ્ઞાનધન છું અને નાસ્તિથી જુઓ તો હું પરના સંબંધ વિનાનો અને પરના મમત્વ વિનાનો નિર્મમ છું. વળી હું શુદ્ધ છું અને જ્ઞાની છું એટલે તદ્દન શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવનો ભંડાર છું.

મારો આત્મસ્વભાવ યોગીન્દ્રો દ્વારા જ્ઞાનવા લાયક છે. મારા શુદ્ધ સ્વભાવને યોગીઓ જ જ્ઞાની શકે છે, પણ યોગી કોણ ? કે સ્વરૂપમાં જોડાજી કરે અને રાગથી જોડાજી તોડે, તે યોગી છે. તે યોગીઓ અને યોગેન્દ્રો એટલે કેવળી દ્વારા હું જ્ઞાનવા લાયક છું.

સંયોગજનિત જેટલા પદાર્થો છે તે દેહ, મન, વાણી, દયા, દાન, પુરુષ-પાપની વૃત્તિ આદિ મારા મૂળ સ્વરૂપમાં નથી. સંયોગજનિત છે.. મનુષ્યદેહ પામીને કરવા લાયક તો આ સમજા છે તેના બદલે લોકો બહારના ત્યાગ આદિને ધર્મ માનીને તેમાં ગુંચવાઈ ગયા છે.

સહુ સાધન બંધન થયાં, રહ્યો ન કોઈ ઉપાય,

સત્તુ સાધન સમજ્યો નહિ ત્યાં બંધન શું જાય ?

સત્તુ સાધન સમજ્યા વિના બીજા બધા પ્રયત્ન વર્થ છે.

હું તો એક શુદ્ધ જ્ઞાનધન છું તે સિવાય જેટલા વિકલ્યો છે તે બધા મારાથી સર્વથા ભિન્ન છે. જેમ પરમાણુ મારાથી તદ્દન જુદી ચીજ છે તેમ પંચમહાવતના વિકલ્યો કે કોઈપણ જાતના વિકલ્યો મારા સ્વરૂપથી સર્વથા ભિન્ન છે. એમ નક્કી કરીને સ્વરૂપમાં એકત્વ કરવું તે નિર્મમ થવાનો ઉપાય છે. સત્તને પ્રામ કરવાનું એકમાત્ર સાધન આ જ છે, બીજું કોઈ સાધન નથી.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૩૧] \*\*\*\*\*

સર્વહુઃખકયનો ઉપાય

## સ્વથી એકત્વ-પરથી વિભક્તરૂપ ભેદજ્ઞાન

\*\*\*\*\* [તા. ૧૮.૪.૬૬] \*\*\*\*\*

પૂજ્યપાદસ્વામીકૃત ઈષ્ટોપદેશની ૨૭ મી ગાથા ચાલે છે.

શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો કે આત્મા પરથી નિર્ભમ કેવી રીતે થાય? નિર્ભમ થવાનો ઉપાય શું છે? આં પ્રશ્નનો ગુરુ ઉત્તર આપે છે.

હું દ્રવ્યાર્થિકનયથી એક છું. સામાન્ય દ્રવ્યસ્વરૂપે હું ત્રિકાળ રહેનારો એક છું. હું જ્ઞાની અને યોગીઓને સ્વસંવેદનગમ્ય છું. સંયોગીભાવો બધા મારાથી તદ્દન ભિન્ન છે.

અહીં પ્રમાણના વિષયભૂત પર્યાપ્ત સહિતના દ્રવ્યની વાત નથી. પણ દ્રવ્યાર્થિકનયના વિષયભૂત દ્રવ્યની વાત છે. સામાન્ય ધ્રુવ સ્વભાવની વાત લીધી છે. સામાન્ય અને વિશેષરૂપ દ્રવ્ય તે પ્રમાણનું દ્રવ્ય છે. અહીં દ્રવ્યાર્થિકનયથી સામાન્ય એકરૂપ ત્રિકાળ ધ્રુવ એક સ્વભાવ તે હું છું એમ દર્શાવ્યું છે.

વસ્તુટાણે-સામાન્યટાણે-ધ્રુવના લક્ષ્યવાળી ટાણે હું એક છું. પૂર્વ ની પર્યાપ્ત અને ભવિષ્યની પર્યાપ્તમાં હું તો કાયમ એકરૂપ રહેનારો છું. ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાનની દરેક પર્યાપ્તમાં સંણગ એકરૂપે રહેનારો હું આત્મા છું.

પ્રથમ થોડો અભ્યાસ હોવો જોઈએ, આ તો મૂળ તત્ત્વની વાત છે ભાઈ! અભ્યાસ વગર શી રીતે સમજાય?

શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે પરદ્રવ્યથી નિર્ભમત્વ થવાની ચિંતવનાનો ઉપાય શું? તેનો અહીં ઉત્તર અપાય છે. પરથી જુદો પે-નિર્ભમ થાય તો જ શાંતિ, સુખ અને સમાધાન થાય માટે આ બહુ મુદ્દાનો પ્રશ્ન છે. સમજવા જેવી વાત છે.

જેમ મોતીના હારમાં દરેક મોતીમાં પરોવેલો દોરો સંણગ છે. મોતી અલગ અલગ છે પણ દોરો એક સંણગ છે, તેમ આત્મા પણ ભૂતની પર્યાપ્ત થઈ ગઈ, વર્તમાનની થાય છે અને ભવિષ્યમાં થશે તે બધી પર્યાપ્તમાં સંણગ એકરૂપે રહેનારો સંદર્શ સ્વભાવી છે.

## ઈષ્ટોપદેશ

દ્રવ્યાર્થિકનયની દાસ્તિથી કહે છે હું નિર્મમ છું. શરીર, કર્મ, પુણ્ય-પાપના ભાવ આદિ મારા અને તેના એવા મિથ્યા અભિપ્રાયથી હું રહિત છું. હું તેના સ્વરૂપે નથી અને એ મારા સ્વરૂપે નથી તેથી તેનાં કાર્યો મારાં સ્વરૂપે નથી અને મારું સ્વરૂપ તેના કાર્યમાં જતું નથી.

આ હાહા... ભાઈ ! જેવી ચીજ સ્વથી એકત્વ છે અને પરથી બિન્ન છે તેવી જ રીતે તેને સ્વીકારવી કે આ શરીરાદિ મારા નથી અને હું તેનો નથી. તે મારા સ્વરૂપે નથી. હું તેના સ્વરૂપે નથી. આ નિર્મમ થવાનો ઉપાય છે. પરથી બિન્ન જેવા સ્વરૂપે આત્મા છે તેમ તેને માનવો, તેનાથી વિરદ્ધ શરીરાદિ પરદ્રવ્ય મારાં અને હું તેનો એવો જે અભિપ્રાય તે મિથ્યાદર્શન-મિથ્યાશલ્ય છે.

ભાઈ ! તારું હોય તે તારાથી જુદું ન પડે અને જે જુદું પડે તે તારું ન હોય માટે તારાથી બિન્ન ચીજમાં તને ઠીક પડે-મજા પડે એવું તારું સ્વરૂપ નથી. જે મારું સ્વરૂપ નથી તેમાં મને મજા ન પડે. મારા સ્વરૂપમાં જ મને મજા પડે. એમ નક્કી રાખજે.

શરીર, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, રાગાદિ હોય તો મને ઠીક પડે, એમ મને છે એનો અર્થ જ એ છે કે “તે મારા છે અને હું તેનો છું” એવી માન્યતા તે મિથ્યાદર્શન શલ્ય છે. રૂપાળું શરીર, કરોડો રૂપિયા, ઝાલ્યા દીકરા વગેરે જોઈને તેમાં અટકે છે એ તેનું મિથ્યા દર્શન-શલ્ય છે. બીજાને હું કાંઈક અનુકૂળ થાઉં. તેના કામમાં મદદ કરું એ અભિપ્રાય પણ મિથ્યા છે. “પરદ્રવ્ય મારાં અને હું તેનો” આવો અભિપ્રાય તે મમતા છે અને તેનાથી રહિત તે નિર્મમ છે.

“હું તેનો અને તે મારાં” “હું બધાની સગવડતામાં મદદરૂપ થાઉં અને મારી સગવડતામાં એ મદદ કરે” એટલે કે પરદ્રવ્યને હું સુખદુઃખ આપું અને એ મને સુખદુઃખ આપે-આવો મૂઢ અભિપ્રાય જ્ઞાનીને હોતો નથી. જ્ઞાની એવા અભિપ્રાયથી રહિત પોતાને નિર્મમસ્વરૂપે જાણો છે.

“પર મારાં અને હું એનો” આવી ઊંઘી બ્રમજા તને કયાંથી થઈ ગઈ ભાઈ ? ભાઈ ! તારા તત્ત્વની અંદર પરતત્ત્વનો લેશમાત્ર લેપ નથી અને પરતત્ત્વમાં તારા તત્ત્વનો લેશ પણ લેપ નથી. છતાં તે આવો અભિપ્રાય ઊભો કર્યો છે. ધર્મી કહે છે કે તું તે અભિપ્રાયથી રહિત તત્ત્વ છો તેની દાસ્તિ

કર !

અરે ! મારામાં મારું (તત્ત્વ) છે તે પરનું નહિ અને જે પરનું છે તે મારામાં નહિ. મારો આનંદ મારી પાસે છે. મારો આનંદ કોઈ ચીજને દેખવાથી કે તેના સંયોગથી નવો ઉપજતો નથી. મારો આનંદ ત્રિકાળ મારી પાસે જ છે અને પરપદાર્થની સ્વતંત્ર દશાઓ તેની પાસે છે. આમ, ધર્મી પોતાને વિપરીત અભિનિવેશ રહિત જેમ છે તેમ માને છે. જુઓ ! આ ધર્માના લક્ષ્ણ ! આ કર્યું ને તે

કર્યું અને માને કે થઈ ગયો ધર્મ-એ ધર્મિનાં લક્ષ્ણ નથી.

આત્મા એક છે અને નિર્મળ છે એ બે બોલ થયા. હવે ત્રીજો બોલ-હું શુદ્ધ છું એમ જ્ઞાની જાડો છે. શુદ્ધનયની અપેક્ષાથી મારો મહિમાવંત ભગવાન ત્રણેકાળ શુદ્ધ જ છે એમ શુદ્ધનય જુદે છે. જડકર્મ અને ભાવકર્મ જે પુણ્ય-પાપ, વ્યવહારરત્નત્રયના વિકલ્પ તેનાથી હું રહિત માટે શુદ્ધ છું.

હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાન અનાકૃણ આનંદનો નાથ છું. શુદ્ધનય રૂપી જ્ઞાનયક્ષુ ભગવાન આત્માને રાગ અને નિમિત્ત-કર્મથી રહિત શુદ્ધ દેખે છે.

હવે ચોથો બોલ-હું કેવળીઓ અને યોગીઓ દ્વારા જાણવા લાયક છું. એટલે કે હું કેવો છું? કેવળી સર્વજ્ઞ ભગવંતો દ્વારા મારી અનંત પર્યાયો સહિત હું જાણવામાં આવી શકું તેમ છું. કેવળીઓ મને આ રીતે જાણી શકે તેવો હું છું. જુઓ તો, “કેવળીગમ્ય” શબ્દ મૂકીને કેટલી ગજબ-ગંભીર વાત મૂકી દીધી છે! વાહ, ટીકા પણ ગજબ છે! હું મને ગમ્ય છું અને કેવળીને ગમ્ય છું.

હું ધ્યાવ, અને “પરદ્રવ્ય મારાં અને હું તેનો” એવા મિથ્યા અભિપ્રાયથી રહિત, શુદ્ધનયની અપેક્ષાએ રાગ અને કર્મથી રહિત શુદ્ધ છું એવો હું અનંતપર્યાય સહિત કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં જાણવામાં આવું છું અને શ્રુતકેવળીઓ દ્વારા પણ હું માત્ર શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ જાણવામાં આવું તેવો છું અને હું પણ મારાં શ્રુતજ્ઞાન વડે મને શુદ્ધ ઉપયોગમાત્ર જાણું છું. જ્ઞાની કહે છે કે મારું હોવાપણું શુદ્ધઉપયોગમાત્ર છે એમ હું જાણું છું. મારું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું હું જાણું છું

પરથી નિર્મમત્વ એટલે વિભક્ત થવાનો અને સ્વમાં એકત્વ કરવાનો આ ઉપાય કહ્યો. મમ એટલે એકત્વ અને નિર્મમત્વ એટલે વિભક્ત; હું પરથી વિભક્ત છું. મારું સ્વરૂપ ધ્યાવ સદા એકરૂપ જ્ઞાનસ્વભાવી છે. હું મને જાણવાને લાયક છું. કેવળજ્ઞાની મને અનંતપર્યાયોસહિત જાણી રહ્યા છે એમ હું જાણું છું. આમ હું મારાથી જણાઉ એવો સ્વસંવેદ્ય છું.

મારાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયથી બધાં પરદ્રવ્ય જુદાં છે. સર્વથા સર્વપ્રકારે બધાં પરદ્રવ્યો મારાથી જુદાં છે. મારું બધાંથી ન્યારું જ છે.

**મુમુક્ષુ:-** આવી વાતો કોઈ દી સાંભળી ન હતી.

**પૂજ્ય ગુરુદેવ:-** આ વાત પહેલાં હતી જ નહિ ને! બહારની કડકુટમાં લોકોની જિંદગી ચાલી જાય છે. અંદરની લાયકાત વગર સાંભળવા પણ ક્યાંથી મળે? લાયકાત હોય ત્યારે સાચું તત્ત્વ સાંભળવા મળે છે.

ગાથામાં કહ્યું “હું નિર્મમ એક વિશુદ્ધ, જ્ઞાની યોગીગમ્ય” હું પોતે જ્ઞાની-યોગી છું. મને મારો

## ઈષ્ટોપદેશ

આત્મા જ્ઞાનમાં ગમ્ય થાય છે એવો ભાવ આમાં આવી જાય છે. શરીર, વાહી, મન, પુણ્ય-પાપ ભાવ આદિ બધાં મારાંથી અન્ય છે, મારે અને તેને કાંઈ સંબંધ નથી. આવા અભિપ્રાય સહિત આત્માને જાગ્રત્વો તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર સિવાય આ વાત ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં ક્યાંય ન હોઈ શકે.

હવે ૨૮ મી ગાથામાં દેહાદિકના સંયોગથી શું ફળ મળે છે એ પ્રશ્નનું જ્ઞાની સમાધાન કરે છે.

દુ:ખસન્દોહભાગિત્વं સંયોગદિહ દેહિનામ् ।

ત્વજામ્યેનં તતઃ સર્વમનોવાકકાયકર્મભિ: ॥ ૨૮ ॥

દેહીને સંયોગથી દુ:ખ સમૂહનો ભોગ,  
તેથી મન-વચન-કાયથી, છોડું સહુ સંયોગ. ૨૮

જીવ સ્વભાવનું લક્ષ ન કરતાં જેટલું દેહાદિ સંયોગમાં લક્ષ કરે છે એટલું દુ:ખ એને ભોગવવું પડે છે. દેહનું લક્ષ થાય, રોગનું લક્ષ થાય કે મને રોગ થયો, સ્ત્રીનો સંયોગ થાય, પૈસા, આભરણ આદિનો સંબંધ થયો, તેનાથી પ્રાણીઓને દુ:ખનો ઢગલો ભોગવવો પડે. અને ભગવાન અતીન્દ્રિય આનંદની મૂર્તિના સંબંધથી- તેનું લક્ષ કરવાથી અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન થાય છે.

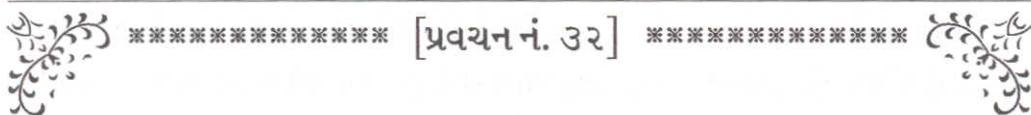
હું આનંદસ્વરૂપ હું એવું લક્ષ છોડી, જે ચીજની સાથે પોતાને કાંઈ સંબંધ નથી તેની સાથે સંબંધ બાંધી તેમાં લક્ષ કરતાં-આ મને થયું છે એવી માન્યતાથી અનંતા દુ:ખના પોટલા વહોરવા પડે છે. દેહાદિનો સંબંધ કરતાં રાગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રાગ ઉત્પન્ન થાય છે એ જ દુ:ખનો સમૂહ છે. પરનો સંબંધ કરવા જાય તેમાંથી શાંતિ ક્યાંથી મળે ? અંતરસ્વભાવના સંબંધમાં શાંતિ છે અને પરના સંબંધમાં દુ:ખના ઢગલા છે

ભગવાન ! તારી ચીજમાં શું ખામી છે કે તારે પરનો સંબંધ કરવો પડે છે ? દ્વયકર્મ, ભાવકર્મથી ભિન્ન અસંગ નિજતત્ત્વનો સંગ છોડીને બહારના સંગમાં જોડાય તેને અનંતું કલેશનું દુ:ખ છે પછી ભલે મહિનાના લાખ રૂપિયા મળતા હોય તો પણ તેનો રાગ કલેશનું કારણ છે.

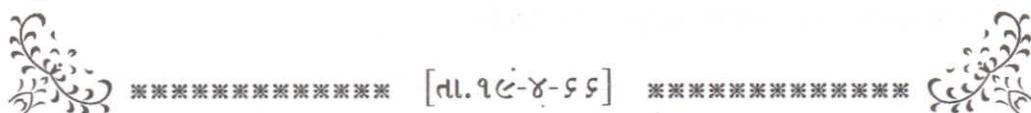
દરેક પ્રકારના સંબંધ મન-વચન-કાયથી થાય છે તેને હું છોડું છું એટલે મન-વચન-કાયથી હું તે સર્વ સંબંધ છોડું છું કે જે મને દુ:ખનું કારણ થાય છે. એ સંબંધ છોડી હું સ્વભાવમાં સંબંધ જોડું છું આમ, જીવ પોતે જ પોતાના દુ:ખનું સમાધાન કરે છે.

મન-વચન-કાયાના સંબંધના નિભિતે મારા આત્માના પ્રદેશોનું કંપન થાય છે, તેને હું મારા ભાવથી રોકું છું અને સ્વભાવના સંબંધમાં તેને જોડું છું.

આમ જ્ઞાની પરના સંબંધમાં ન જોડતાં ત્યાંથી પાછા વળીને પોતાના સ્વભાવના સંબંધમાં જાગાઈને દુ:ખનો નાશ કરી સુખ પ્રગટ કરે છે તેનું નામ આત્માનો ધર્મ કહેવાય છે.



મન-વચન-કાયામાં  
મમતથી સંસાર, નિર્મમતથી મુક્તિ



આ ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર ચાલે છે. તેની ૨૭ મી ગાથા ફરી લઈએ છીએ. શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો કે ધર્મા પોતાના આત્માને કેવો જાણો છે અને કેમ વેદે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂજ્યપાદસ્વામી ૨૭ મી ગાથામાં આપે છે.

ધર્મા દ્રવ્યાર્થિકનયે પોતાના આત્માને એક વસ્તુરૂપે કામય રહેનારો જાણો છે. જ્ઞાની જાણો છે કે પૂર્વની અને ભવિષ્યની પર્યાયોમાં સંબંધ રહેનારો હું એક છું. ધૂવ છું-સરદશ છું.

ધર્મા જાણો છે કે હું ‘નિર્મમ’ છું. ‘આ મારું અને હું તેનો’ એના વિપરીત અભિપ્રાયથી હું રહિત છું. દેહાદિ પરપદાર્થ કે પુરુષ-પાપ આદિ મારાં અને હું તેનો, એવા અભિપ્રાયથી હું શૂન્ય છું.

અજ્ઞાની એમ માને છે કે હું રાગ-દ્રેષ્ઠથી સહિત છું અને મારા સ્વભાવથી રહિત છું. અજ્ઞાની ત્રિકાળ ધૂવ નિજ સ્વભાવને ભૂલી જઈને ક્ષાણ-ક્ષાણની અવસ્થા જેટલો જ હું અને રાગ-દ્રેષ્ઠ તે મારાં એમ માને છે. હું જડકર્માથી બંધાયેલો છું એમ અજ્ઞાની માને છે, જ્યારે જ્ઞાની અત્યારે જ હું શરીર, જડકર્મ અને રાગ-દ્રેષ્ઠથી રહિત અને મારા સ્વભાવથી સહિત છું એમ માને છે. ધર્મા જાણો છે કે પર્યાયોમાં મારે ભાવકર્મ સાથે સંબંધ છે. દ્રવ્યકર્મ અને નોકર્મ સાથે પણ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે પણ દ્રવ્યદ્વાસ્થાએ તો અત્યારે જ હું એ બધાંથી રહિત એક, નિર્મમ છું.

આમ ધર્માની દાખિ હંમેશાં દ્રવ્ય ઉપર જ હોય છે.

ધર્મા જાણો છે કે હું તો સ્વ અને પરને પ્રકાશનારો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવી છું. હું દરેક પરદ્રવ્યને જાણનારો છું પણ કોઈનું કામ કરી દેવાનો મારો સ્વભાવ નથી. જુઓ આ ધર્માની દાખિ! શરીર, વાણી, મન, સ્ત્રી, પુત્ર, ગામ, નગર કે દેશનું કોઈનું કાંઈ કરી દેનારો તે હું નહિ. કોઈને કાંઈ મદદ કરું એવું મારા સ્વરૂપમાં નથી.

પ્રશ્ન :- પણ એકબીજા મદદ કરતાં હોય એવું દેખાય છે ને!

## ઇષ્ટોપદેશ

પૂજ્ય ગુરુદેવઃ- એ તો રાગ કરે છે. કોઈ કોઈનું કાંઈ કરી શકતા નથી. અજ્ઞાની જીવને એમ લાગે કે હું પરિવારનું, દુકાનનું, દેશનું કેટલું ધ્યાન રાખું છું ત્યારે બધું સરખું ચાલે છે. પણ આ અજ્ઞાનીની વિપરીત માન્યતા છે. ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં કોઈ કોઈનું કાંઈ કરી શકતા નથી. હું તો બધાંને માત્ર જાણું છું. કોઈનું કાંઈ કરી દઉ એ મારો સ્વભાવ જ નથી. ભગવાને એમ કહું છે અને ધર્મા પણ આમ જાણો છે. પણ અજ્ઞાનીને તો વિપરીત માન્યતાની ભ્રમજ્ઞાનું ભૂત વળગ્યું છે એટલે તે કાંઈ આમ માનતો નથી અને પરનો કર્તા થવા જાય છે.

વળી પૂજ્યપાદસ્વામી કહે છે કે જ્ઞાની એમ જાણો છે કે મારો આત્મા કેવળીઓ વડે અનંત પર્યાયો સહિત વેદાવા યોગ્ય છે. એટલે આત્મા કેવળજ્ઞાનમાં અનંત પર્યાયો સહિત જ્ઞાનવાયોગ્ય છે અને શુદ્ધ ઉપયોગમાત્રપણે શુતકેવળીઓ વડે સંવેદ્ય છે અને હું પણ મારા શુતજ્ઞાન વડે શુદ્ધઉપયોગમાત્રપણે વેદાવા યોગ્ય છું. શરીર, કર્મ, વિકારાદિ સહિત આત્માને હું વેદતો નથી.

લોકોને તો કાંઈક દ્યા-દાન, પ્રત-ભક્તિની કિયા કરવાનું હોય તો ધર્મ કરીએ છીએ એમ લાગે. પણ અહીં તો કહે છે કે આત્મા પરપરાર્થનું ત્યાગ-ગ્રહણ તો કરી શકતો નથી પણ દ્યા-દાન-પ્રતાદિના વિકલ્ય કરવા એ પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. આ વાત લોકોને આકરી પડી જાય છે.

આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેનો ઉત્તર આપ્યો કે હું દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતી પર્યાયમાં સંણંગરૂપે રહેનારો ‘એક’ છું. શરીર રાગાદિ મારાં અને હું તેનો એવા વિપરીત અભિપ્રાયથી શૂન્ય હું ‘નિર્મમ’ છું. શુદ્ધનયે જડકર્મ અને વિકારી પરિજ્ઞામથી હું મુક્ત છું. સ્વ-પર પ્રકાશસ્વભાવી હું અને કેવળજ્ઞાનીઓ વડે પૂર્ણ અનંત પર્યાય સહિત વેદાવા લાયક છું અને શુતજ્ઞાની વડે શુદ્ધ-ઉપયોગમાત્રપણે વેદાવા યોગ્ય છું.

આ હાહા....! એક જ ગાથામાં કેટલો સાર ભરી દીધો છે ! કેટલા વિશેષજ્ઞોથી આત્માનું સ્વરૂપ જાહેર કર્યું છે ! હે ભવ્ય ! તું તેનો તાગ લઈ લે ! એટલે ઊડાણથી તેને ઓળખી લે ! જિજ્ઞાસુ જીવોએ તો આ એક જ કરવા જેવું છે. બાકી તો બધા ફસરડા છે. સંકલ્યની-વિકલ્યની જાળોમાં જિજ્ઞાસુએ ફસાવા જેવું નથી.

શરીર, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, મકાન, દુકાન આદિ સર્વથા સર્વપ્રકારે મારાથી જુદાં છે. સર્વથા એટલે તેના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ આદિ બધું મારાથી ભિન્ન છે એમ જ્ઞાનો જાણો છે.

હવે ૨૮ મી ગાથામાં કહે છે કે દેહાદિ પરદ્રવ્યના સંબંધથી જ જીવને દુઃખ ભોગવલું પડે છે.

પોતાના આનંદસ્વભાવને છોડીને જડકર્મના નિમિત્તે મળેલા પરદ્રવ્યોની સાથે જીવ

સંબંધ કરે છે. તેથી આકુળતા અને દુઃખ પામે છે. આત્મા અનાકુળ શાંતરસનો કંદ છે તેનું લક્ષ કરતાં આનંદનું વેદન થાય છે અને તેનું લક્ષ ન કરતાં- પરસંયોગોનું લક્ષ કરતાં જીવને ચાર ગતિના દુઃખો ભોગવવા પડે છે.

જેમ માખી કફને સાકર સમજીને ઝડપથી તેનો રસ લેવા બેસવા જાય ત્યાં તો પાંખ ચોંટી જાય છે તેમ આ જીવને કર્મના નિભિત્તથી મળેલા સંયોગો બધા કફ જેવા છે. તેમાં જેટલો સંબંધ કરવા જાય તેટલી આકુળતા અને દુઃખ થાય છે. નિત્યાનંદ સુખસ્વરૂપ પોતાની વસ્તુને છોડીને જેટલો પરસંગ કરે છે તે બધો કલેશ છે-આકુળતા છે. પરસંગ કરનાર ભલે રાજી હો, શેઠિયા હો કે, ભિખારી હો પણ બધાને દુઃખ છે, કલેશ છે. પોતાના પરિણામની મંદતા અને ઉત્ત્રતાના પ્રમાણમાં દુઃખ હોય પણ છે તો દુઃખ જ પરપદાર્થના સંગથી ત્રણકાળમાં ક્યારેય સુખ થતું નથી.

જ્ઞાની એમ વિચારે છે કે મન-વચન-કાયાના યોગથી જ મારે પરનો સંબંધ થાય છે તેથી મારા સ્વભાવનો સંબંધ કરીને હું તે પરસંબંધને મન-વચન-કાયાથી છોડું છું

ભાઈ ! આ તો આખી દુનિયાથી જુદી જાતનો માર્ગ છે. અહીં તો એટલે સુધી કહે છે કે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુનો સંબંધ પણ આકુળતા ઉત્પન્ન કરનાર છે.

પ્રશ્ન :- સાહેબ ! દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુના સંબંધમાં તો અપવાદ રાખવો હતો ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- તેમાં પણ અપવાદ નથી. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પણ પરદ્રવ્ય છે ને ! તો તેના તરફનું લક્ષ પુષ્યનું કારણ છે તે પણ આકુળતા જ છે.

અહીં ‘મન-વચન-કાયાથી પરસંગ છોડું છું’ એમ કહ્યું છે તેમાં આશય એવો છે કે મન-વચન-કાયાના આલંબન વડે ચંચળ થતા આત્માના પ્રદેશોને ભાવોથી રોકું છું એટલે કે મારા અંકુંપ સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ચંચળ ભાવોને રોકીને સ્વભાવ તરફ હું ટણું છું એમ જ્ઞાની કહે છે.

જુઓ ! આ ઈષ્ટઉપદેશ છે. પરપદાર્થ નો સંબંધ છોડીને સ્વભાવનો સંબંધ કરવો તે આત્માને હિતકર છે એવો ઉપદેશ તે ઈષ્ટ ઉપદેશ છે અને પરસંબંધથી લાભ માનવો તે અહિતકર-અનિષ્ટ ઉપદેશ છે.

એક તરફ રામ અને એક તરફ ગામ છે. એક તરફ ભગવાન આત્મા અનંત આનંદનો પિંડ મહાપદાર્થ છે. તે સ્વપદાર્થનો સંગ સુખદાયક છે. એવો સંતોનો ઉપદેશ તે હિતકર-ઈષ્ટ ઉપદેશ છે અને પરસંગથી લાભ થાય એવો ઉપદેશ તે અનિષ્ટ ઉપદેશ છે અને પરથી લાભ માનવાનો ભાવ પણ અહિતકર છે. વીતરાગ પોતે એમ કહે છે કે ભાઈ ! અમારી તરફનો તારો જુકાવ એ પણ અહિતકર છે. આ તો ગજબ વાત છે ને ! ‘અમે પણ બાપુ ! તારા હિસાબે પરદ્રવ્ય છીએ.’ આવી

## ઇષ્ટોપદેશ

વાત વીતરાગ સિવાય બીજું કોણ કહે ? વીતરાગ કહે છે ભાઈ ! તારું તત્ત્વ બધાંથી નિરાળું છે. દ્રવ્યકર્મના ઉદ્યથી મળેલ સંયોગોથી તારું તત્ત્વ નિરાળું છે. તારું તત્ત્વ તો સ્વભાવની અનંતી શાંતિથી સહિત છે-એવા નિજતત્ત્વનો આશ્રય કરી તું તેમાં લાપેટાઈ જા. ભાઈ ! સ્વદ્રવ્યના આશ્રયથી જ સુગતિ છે, પરદ્રવ્યના આશ્રયથી તો દુર્ગતિ છે.

જ્ઞાનીને સ્વરૂપમાં ન ઠરી શકે ત્યારે પરસંગનો શુભરાગ આવે ખરો, પૂજાભક્તિના ભાવ આવે, પણ તે હેય છે એમ જ્ઞાની જાણે છે. સ્ત્રી, પુત્રાદિ પરદ્રવ્યના લક્ષે અશુભરાગ થાય તેનાથી બચવા જ્ઞાનીને શુભરાગ આવે પણ તે હેય છે, વ્યવહાર છે, સ્વદ્ધિમાં-નિશ્ચયમાં તો તે વ્યવહારનો નિષેધ જ છે.

ભગવાન આત્મા પોતે કૃપાસાગર છે તેને બીજાની કૃપા બહારથી લેવા જવી પડતી નથી ‘કરુણા હમ પાવત હૈ તુમકી વહ બાત રહી સુગુરુગમકી.’ અંદરના ભગવાનની જેને કૃપા થઈ છે તેને ભગવાનની કૃપા થઈ તેમ કહેવામાં આવે છે.

ભગવાન આત્મા મન-વચન-કાયાથી બિન્ન છે એ પ્રકારનો અભ્યાસ કરવાથી મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને મન-વચન-કાયાથી આત્મા અભિન્ન છે એવા અભ્યાસથી દુઃખરૂપ સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ તો ભાઈ ! ઠરીને સાંભળવા જેવી વાત છે.

**પ્રશ્ન :-** આપ કહો છો કે પરદ્રવ્યનો સંગ ન કરવો પણ અમે આ દુકાન માંડીને બેઠા છીએ તેનું શું કરવું ? લગ્ન કર્યા, પુત્રાદિ થાય તેનું શું કરવું ? બધાંને ઠેકાડો તો પાડવા કે નહિ ?

**પૂજ્યગુરુદેવ :-** અરે ભાઈ ! તું તારા મન-વચન-કાયામાં પણ કાંઈ ફેરફાર કરી શકતો નથી, તો પરદ્રવ્યનું કાર્ય કરવા કયાં દોડ્યો છો ? દરેક દ્રવ્યનું કાર્ય તેનામાં સ્વયં થાય છે તેના કર્તા તું નથી ભાઈ ! શરીરાદિ કોઈ પર પરદ્રવ્યમાં હું કાંઈ કરી શકું છું એમ માનવું તે મોટી બ્રમજા છે.

**પ્રશ્ન :-** એ બ્રમજા કાઢી નાખીએ તો પગ દુખતા હોય તે મટી જાય કે નહિ ?

**પૂજ્યગુરુદેવ :-** અરે ! પણ એ તારી ચીજ જ નથી તો એ મટે કે ન મટે તેથી તારે શું ? પોતાનો બંગલો બળતો હોય તેને ઠારે તે બરાબર પણ જંગલમાં ખાલી ઝૂંપડી કોઈની પડી હોય તે બળી જતી હોય તે ઠારીને તારે શું મતલબ ? તેમ આત્મા વિનાના ખાલી ઝૂંપડા જેવા જડ શરીરમાં કાંઈ રોગ થાય તેને દૂર કરવાથી આત્માને શું લાભ થાય ? આત્માને શરીર જ નથી, રોગ જ નથી, પછી દુઃખ શા ? આત્માનું દુઃખ તો એ રોગ, શરીરમાં સંબંધ માનવો તે છે.

શ્લોકમાં એકદમ સાર કહી દીધો છે કે ‘મન-વચન-કાયા’ મારા છે એવા અભ્યાસથી સંસાર છે અને ‘મન-વચન-કાયા’ મારા નથી એવા અભ્યાસથી મોક્ષ છે. હવે તેને ઠીક પડે તેમ કર !

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૩૩] \*\*\*\*\*

## ભેદવિજ્ઞાનનો મહા પ્રતાપ

[તા. ૨૧-૪-૬૬]

આ શ્રી ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર ચાલે છે. પૂજ્યપાદસ્વામીએ તેની રચના કરી છે. તેમાં ૨૮ મી ગાથા ચાલે છે.

‘આ સંસારમાં દેહાદિના સંયોગથી પ્રાણીઓને દુઃખ-સમૂહ ભોગવવા પડે છે. માટે મન-વચન-કાયાથી થતા સર્વ સંબંધને હું છોટું છું’

જ્યાં સુધી જીવ શરીર, વાળી તથા મન મારાં છે-એમ માને છે ત્યાં સુધી સંસાર છે અને જ્યારે ‘તે મારાં નથી’ એવી બુદ્ધિ કરે છે ત્યારે મુક્તિ થાય છે.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાનાનંદ, સહજાનંદ, અમૂર્ત શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છે. તેને છોડીને મન, વાળી અને દેહ તે મારા છે અથવા એ મારી ચીજ છે. તેનાથી હું કામ લઈ શકું છું એવી માન્યતા છે ત્યાં સુધી મિથ્યાદર્શન અને સંસાર છે.

ભગવાન આત્મા સત્યચિદાનંદ શુદ્ધ જ્ઞાયકજ્ઞોત સ્વરૂપ છે. તેનું પોતાનું અસ્તિત્વ શુદ્ધ અને પવિત્ર છે એવી અંતરદર્શિ કરવી તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન-પ્રથમ ધર્મ છે, તેથી વિરુદ્ધ શરીર મારું છે, મનથી મને જ્ઞાન થાય છે, વાળીથી હું બોલું છું-બીજાને સમજાવું છું એમ શરીર-વાળી-મનમાં પોતાનું અસ્તિત્વ માને છે. ત્યાં સુધી તેને મિથ્યાદર્શન-સંસાર છે.

પોતાના ક્ષેત્રથી બહારની વસ્તુથી તો આત્મા બિન્ન છે જ. પણ એક ક્ષેત્રમાં રહેલાં શરીર-વાળી-મનથી પણ આત્મા બિન્ન છે. આત્મા તો જ્ઞાનાનંદ મહાસત્તા છે. મહાન પદાર્થ છે જેમાં અનંત જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ અનંત ગુણ ભર્યા છે. આવા નિજ અસ્તિત્વમાં દર્શિ રાખવાવાળા ધર્મ જીવ શરીર-વાળી-મનની કિયા મારી છે, મારાથી થાય છે એમ માનતા નથી. અને એવી દર્શિ રહિત અશાની જીવ શરીર, વાળી, મનની કિયા તે મારી છે એમ માને છે તે સંસારમાં રખે છે.

પ્રશ્ન:- તો અમારે બોલવું કે ન બોલવું ?

પૂજ્યગુરુદેવ :- બોલે છે જ કોણ ? અને મૌન પણ કોણ રહે છે ? ભાષા જ આત્માની નથી ત્યાં આત્મા બોલે કયાંથી અને મૌન રહે કયાંથી ? મન, વાણી આદિ જડ પુદ્ગળનું અસ્તિત્વ છે પણ તે તેનામાં છે. તેનું અસ્તિત્વ આત્મામાં નથી.

મન-વચન-કાયાના અસ્તિત્વમાં હું નથી. તેની કિયા મારી નથી. પુણ્ય-પાપ, સંકલ્પ-વિકલ્પ આદિ મનની કિયા, વાણી તથા શરીરની હળવન-ચલનની કિયા તે મારો સ્વભાવ નથી, મારું કાર્ય નથી, હું તો શુદ્ધ ચિદાનંદસ્વરૂપ જ્ઞાયક હું એવી અંતરદિષ્ટ કરવી અને રાગ તથા દેહથી બિન્ન પોતાનો અનુભવ કરવો તે જ સમ્યગ્દર્શન અને મોક્ષમાર્ગ છે.

એકવાર ઢેબરભાઈએ પ્રશ્ન કરેલ કે શરીરનો સદ્ગુર્યોગ કેવી રીતે કરવો ? તેને કહું કે, શરીર તો જડ માટી-ઘૂળ છે તેનો ઉપયોગ આત્મા કરી શકતો નથી. શરીર પરદ્રવ્ય છે તેની કિયા આત્મા કરી શકતો નથી. શરીરની કિયા તેનો ૨૪કષેરજકષાના દ્વય-ગુણથી થાય છે. આત્મા છે તો શરીર ચાલે છે, આત્મા છે તો વાણી બોલે છે એવું ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં કદી હોતું નથી. શરીર-વાણી-મનનું પોતાનું અસ્તિત્વ છે તેનાથી તેનું કાર્ય થાય છે.

જેમ શ્રીફળમાં સફેદ મીઠો ગોટો છાલા, કાર્યલી અને લાલ છાલથી જુદો છે તેમ આત્મા શરીરરૂપ છાલા, જડકર્મ રૂપ કાયલી અને પુણ્ય-પાપના ભાવરૂપ લાલ-છાલથી જુદો જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ-સત્તચિદાનંદ-આનંદકંદ પ્રભુ છે પણ આ જીવે કદી તેની દિષ્ટ કરી નથી. પોતાના સ્વભાવથી હઠી જઈને શરીર, વાણી, મનથી હું કામ લઉં હું અને તે મારા છે એમ માને છે તેનું જ નામ મિથ્યાદર્શન-સંસાર છે.

સંસાર આત્માથી બહાર નથી, આત્માનો જ દોષ છે. સંસાર એ જીવની વિપરીત બુદ્ધિ છે-આ વિપરીત શ્રદ્ધા આત્માની જ પર્યાયમાં છે, કયાંય દૂર નથી. તેથી સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, ધર આદિ છોડવાથી સંસાર ધૂટો નથી પણ પોતાના સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરીને શરીરાદિ પરપદાર્થોમાં મારાપણું છોડવાથી સંસાર ધૂટે છે. મિથ્યાદર્શન ધૂટ્યા વિના કદી મુક્તિ થતી નથી.

શરીર, વાણી, મન, સ્ત્રી, પુત્ર આદિનું અસ્તિત્વ તેના પોતામાં છે. એક સમય પણ તેનું અસ્તિત્વ મારારૂપે થતું નથી. તેનું કાર્ય તેનામાં પોતાથી થાય છે. મારું અસ્તિત્વ મારામાં છે. મારા જ્ઞાનાદિ શરીર-વાણી મનની સહાયથી કામ કરે છે એમ પણ નથી.

જગતમાં દરેકનું અસ્તિત્વ છે, જીવનું અસ્તિત્વ છે, શરીર-વાણી આદિ જડનું અસ્તિત્વ છે અને તેમાં મારાપણાની બુદ્ધિરૂપ જીવની વિપરીત માન્યતાનું પણ અસ્તિત્વ છે. નથી એમ નથી. પણ એકનું અસ્તિત્વ બીજામાં નથી. એમ જાણીને નિજ અસ્તિત્વમાં દિષ્ટ કરે તો જ સાચી શ્રદ્ધા

થાય-સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન થાય.

“ભેદજ્ઞાન તે જ્ઞાન છે બાકી બૂરો અજ્ઞાન.” આત્મા, વિકાર અને શરીર, વાણી, મન આદિ પરદ્રવ્ય બધા છે ખરા પણ તેમાં મારી હ્યાતી નથી. મારી હ્યાતી-અસ્તિત્વ એક મારા આત્મા સિવાય બીજે કયાંય નથી. આમ પરમાંથી એકત્વબુદ્ધિ છોડી ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો તે મુક્તિનો ઉપાય છે.

તેથી જ સમયસારમાં ભગવાન અમૃતયંત્રાચાર્યદ્વારા દાંડી પીઠી પીઠીને કહે છે કે ‘ભેદવિજ્ઞાનતઃ સિદ્ધા યે કિલ કેચન, તસ્યૈવ અભાવતો બદ્ધા બદ્ધા યે કિલ કેચન.’ અનંતકાળના પ્રવાહમાં અનંત સિદ્ધ થયા છે તે ભેદવિજ્ઞાનથી જ થયા છે અને જે કોઈ બંધાયા છે તે ભેદજ્ઞાનના અભાવથી જ બંધાયા છે. પોતાના સ્વભાવથી ભિન્ન એવા દેહ, વાણી, મન અને રાગાદિ વિકલ્પથી લક્ષ હટાવી પોતાના સ્વભાવમાં લક્ષ કરવું તે મિથ્યાદર્શનની મુક્તિનો ઉપાય છે. સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને કેવળજ્ઞાન સુધી બધી નિર્ભળદશાની પ્રાપ્તિ એકમાત્ર ભેદવિજ્ઞાનથી જ થાય છે.

મુનિરાજે બહુ ટૂંકામાં સંસાર અને મોક્ષનું કારણ બતાવી દીધું છે. ૨૧ મી ગાથાથી આ મુદ્દાની વાત ચાલી આવે છે. ૨૧ મી ગાથામાં કહું કે આત્મા લોકાલોકનો જાગ્ઞાનારો છે, તેમાં લોકાલોક છે અને આત્મા છે, બંને પોતપોતાના અસ્તિત્વથી છે, એ વાત આવી ગઈ. આત્મા શરીરપ્રમાણ છે એમ કહું તેમાં આત્મા લોકવ્યાપક છે એ વાતનો નિષેધ આવી ગયો. ધ્યાનમાં આત્મા પોતાના શરીરપ્રમાણ સ્વક્ષેત્રમાં એકાગ્ર થાય છે, લોકપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં નહિ. વળી કહું આત્મા નિત્ય છે, અનંત સૌખ્યવાન છે. અત્યંત આનંદમય, નિત્ય, લોકાલોકને જાગ્ઞાનારો હું એક આત્મા હું. આવા નિજ આત્માને હું મારા જ સ્વસંવેદનથી અનુભવી શકું હું તેમાં મને કોઈ પરદ્રવ્યની સહાયની જરૂર નથી.

એક એક આત્મા સર્વજ્ઞ શક્તિનો ધરનાર છે અને દરેક આત્મા અનંત આનંદથી યુક્ત છે. શરીર, વાણી, સત્ત્રી, ભોર્જન આદિ પરદ્રવ્યનું વેદન તો આત્મા કયારેય કરતો જ નથી, પણ તેના લક્ષે થતાં પુણ્ય - પાપના રાગનું - વિકારનું વેદન આત્મા કરે છે. તે વેદન જ હુઃખ અને સંસાર છે અને હું વિકારથી રહિત જ્ઞાનાનંદસ્વભાવી હું એવા શ્રદ્ધા જ્ઞાનપૂર્વક પર્યાયમાં આનંદનું વેદન થવું - સ્વસંવેદન થવું તેનું નામ મોક્ષમાર્ગ છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

પરની મમતાથી આત્મા દુઃખના સમૂહને પામે છે. પરના સંયોગથી આત્માને દુઃખનો અનુભવ થાય એમ કદ્દી બનતું નથી. દુઃખ છે અને તેનું વેદન છે, તેનું નામ સંસાર છે. જગતમાં કયાંય દુઃખ જ નથી એમ કોઈ માનતું હોય તો તે મિથ્યા છે. દુઃખ ન હોય તો તે દુઃખના નાશનો ઉપાય પણ રહેતો નથી. માટે દુઃખ પણ છે અને તેના નાશનો સાચો ઉપાય પણ છે.

અનાદિકાળથી પરસંગ કરવાથી અજ્ઞાની જીવને દુઃખ છે અને તે પરસંગ ( અભિપ્રાયમાંથી) છોડીને પોતાના સ્વભાવનો આશ્રય કરવો તે દુઃખના નાશનો ઉપાય છે. માટે હું મન-વચન-કાયાથી સર્વ સંગ છોડી મારા સ્વભાવનો આશ્રય લઉં છું.

હવે ભાવુક શિષ્ય ફરી પ્રશ્ન કરે છે કે અમે શાસ્ત્રમાં સાંભળ્યું છે કે જીવને શરીરાદિ સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે અને તેથી જ જીવનું મરણ, રોગાદિ થાય છે. તો હવે અમારે એ મરણ-રોગાદિને કેવી રીતે ટાળવા ?

આ શંકાનું સમાધાન આચાર્યદિવ પોતે જ ૨૮ મી ગાથામાં કરે છે.

ન મે મૃત્યુ: કુતો ભીતિર્ન મે વ્યાધિ: કુતો વ્યથા ।

નાહં બાલો ન વૃદ્ધોઽહં ન યુવૈતાનિ પુદ્ગલે ॥ ૨૯ ॥

ક્યાં ભીતિ જ્યાં અમર હું, ક્યાં પીડા વણ રોગ ?

બાલ, યુવા, નહિ વૃદ્ધ હું, એ સહુ પુદ્ગલ જોગ. ૨૮

ભાઈ ! મરણ પુદ્ગલને છે, જન્મ પુદ્ગલને છે, રોગાદિ પુદ્ગલને છે અને બાળયુવાન-વૃદ્ધાદિ અવસ્થા પણ પુદ્ગલની છે. ભગવાન આત્મા તો તે સર્વથી રહિત શુદ્ધ પવિત્ર જ્ઞાનાંદ સ્વરૂપ છે.

આનંદધનજી કહે છે ને, ‘અબ હમ અમર ભયે ના મરેંગે યા કારણ મિથ્યાત્વ દીયો તજ,, ક્યો કર દેહ ધરેંગે ? ..... અબ હમ....’ આત્મા તો અમર જ છે પણ અત્યારસુધી શરીરના વિયોગને હું મારું મરણ માનતો હતો તે મિથ્યા હતું એમ જાણ્યું તેથી હવે નક્કી થયું કે હું અમર છું.

અજ્ઞાની જીવ શરીરના નાશથી પોતાનો નાશ, શરીરના જન્મથી પોતાનો જન્મ અને શરીરમાં રોગ આવવાથી પોતાને રોગી માનતો હતો. તે અજ્ઞાન, દુઃખ અને સંસાર હતો. હવે જાણ્યું કે હું તો શરીરથી મિન્ન, જન્મ-મરણ-રોગાદિ રહિત તત્ત્વ છું. હું તો અજર અમર છું એવી યથાર્થ શ્રદ્ધા થતાં મિથ્યાદર્શન અને સંસાર તૂટવા લાગે છે.

પાંચ ઇન્દ્રિય, મન-વચન-કાયા, શ્વાસ અને આયુષ્યને પ્રાણ કહેવાય છે અને એ પ્રાણના

ઉચ્છેદને મરણ કહે છે. તો ધર્મા વિચારે છે કે મારામાં એ દશ પ્રાણ જ નથી તો તેના ઉચ્છેદરૂપ મરણ મારે કેમ હોય? મારા પ્રાણ તો જ્ઞાન-દર્શન આનંદ આદિ છે તે પ્રાણનો કદી નાશ થતો નથી. માટે જ્ઞાનાદિ ગુણથી મારું જીવન છે. શરીર, વાણી પુજ્ય-પાપાદિ વિકારથી મારું જીવન નથી.

મારે મૃત્યુ નથી તો ડર કેમ? મને વ્યાધિ નથી તો પીડા કેવી? હું તો ભગવાન આત્મા ચૈતન્યસૂર્ય-જ્ઞાનજ્યોતિ આનંદ આદિ ધરવાવાળો છું. ‘આરોગ્ય બોધિલાભ’ રાગ રહિત હું આરોગ્ય વાળી ચીજ છું, વિકાર અને શરીરના પ્રાણ રહિત હું ચૈતન્ય રતન છું એવી જે બોધિ એટલે જ્ઞાનનો લાભ તે મારું આરોગ્ય છે, નીરોગતા છે. શરીરનો રોગ કે નીરોગતા આત્માને અડતી પણ નથી.

મુમુક્ષુ :- આપે તો અમને અમર અને નીરોગી બનાવી દીધા !

પૂજ્ય ગુરુલેદવ :- અરે! બનાવ્યા નથી, એમ જ છે તે બતાવીએ છીએ. સૂરજનું મરણ કદી થાય છે? તે તો છે જ, કદી મરતો નથી. તેમ ભગવાન આત્મા શુદ્ધ આનંદકંદ છે જ, કદી મરતો નથી. શરીર અને આત્મા ભિન્ન જ છે પણ ક્ષેત્રથી ભિન્ન પડતાં તેને લોકો મરણ કહે છે અને નવા શરીરના સંયોગને લોકો જન્મ કહે છે, બાકી જન્મ-મરણ આત્માને છે જ નહિ.

હું તો આત્મા છું; ન બાળક છું કે ન વૃદ્ધ છું. શરીરની કોમળ અવસ્થાને બાળપણ કહે છે, શરીરની મજબૂત અવસ્થાને યુવાની કહે છે અને શરીરની નિર્બળ અવસ્થાને વૃદ્ધાવસ્થા કહે છે. તે બધી જડ પુદ્ગલની અવસ્થા છે. ભગવાન ચૈતન્યસૂર્યની તે કોઈ અવસ્થા નથી. તેથી યુવાનીમાં આવતો વિકાર પણ મારો નથી અને વૃદ્ધાવસ્થામાં આવતી નબળાઈ પણ મારી નથી. તેથી સુખ-દુઃખની થતી અવસ્થા તે પણ મારી નથી. એમ ધર્મા જાણે છે.

રૂમા શ્લોકમાં આવ્યું હતું કે હું એક, શુદ્ધ, નિર્મમ, જ્ઞાની-યોગીગમ્ય અને કર્મોદયથી રહિત છું. આવા સ્વરૂપનો જેણે નિર્જય કર્યો છે તે એમ જાણે છે કે બાળ યુવાન-વૃદ્ધાવસ્થા તે મારી નથી. હું તો બેહદ જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવી ચૈતન્યસૂર્ય છે. ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાનની બધી અવસ્થામાં કાયમ ટકનારો હું અનાદિ-અનંત છું.

હું સ્વને અને પરને જ્ઞાનનારો સ્વ-પરચકાશસ્વભાવી છું; પરદવ્યને માત્ર જ્ઞાનનાર છું‘ તે મારા અને હું તેનો’ એવા ભિથ્યા અભિપ્રાયથી રહિત નિર્મમ છું અને મરણથી રહિત શાશ્વત છું. આવું મારું સ્વરૂપ છે એમ જેણે અંતરથી સ્વાતુભાવપૂર્વક નક્કી કર્યું છે તે ધર્મા છે.

[પ્રવચન નં. ૩૪]

પરની ભમતા ઇષ્ટોડીને સ્વમાં  
સમતા કરવાનો અભ્યાસ કર !

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત ઇષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર ચાલે છે. તેમાં ૨૮ મી ગાથા ચાલે છે.

હું એક, શુદ્ધ, ધૂવ, અજર-અમર, અનાદિ-અનંત એક જીવવસ્તુ હું એવી દૃષ્ટિ રાખવાવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાનું મરણ કે રોગાદિ કદી માનતા નથી.

જ્ઞાની એમ વિચારે છે કે અનંત જ્ઞાન-દર્શનથી ભરેલો હું એક હું, મારી ચીજ પરના ભમત્વથી રહિત છે. શરીરની કિયાઓ કે શુભાશુભભાવની કિયાથી હું જુદો હું. હું શાયક, ચિદાનંદ પ્રભુ એક સમયમાં અનંતી શક્તિ સહિત શુદ્ધ હું.

વળી જ્ઞાની વિચારે છે કે હું અનાદિ-અનંત અમર હું. મારા સ્વરૂપનું કદી મૃત્યું થતું નથી. આનંદઘનજી કહે છે ને કે :

અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે

યા કારન મિથ્યાત્વ દિયો તજ, કર્યો કર દેહ ધરેંગે

અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે... (૨).

જ્ઞાનીએ શરીર, વિકલ્ય, પુણ્ય-પાપ આદિ મારાં છે એવા વિપરીત અભિનિવેશરૂપ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કર્યો પછી તેને દેહ કર્યાથી હોય ? દેહનો જન્મ એ તો સંયોગી ચીજ છે. જીવના સ્વરૂપમાં દેહ ધરવાપણું છે જ નહિ. હું તો શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ નિત્ય વસ્તુ હું. એવી જ્ઞાનીને શ્રદ્ધા હોવાથી મરણભય છૂટી ગયો છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયપ્રાણ, શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રાણ, આયુષ્પ્રાણ, શરીરપ્રાણ એ બધા જડના પ્રાણ છે. એ મારા પ્રાણ નહિ. મારા પ્રાણ તો જ્ઞાન, આનંદ, શાંતિ અને સત્તા છે. હું તો અનાદિ અનંત જીવતર શક્તિથી જીવવાવાળો-જીવત્વશક્તિસંપન્ન ભગવાન હું. મારા પ્રાણોનો નાશ કદી થતો નથી અને

જરા પ્રાણો મારા છે નહિ. તો તેના નાશથી મારો નાશ કેમ થાય? ન થાય.

જ્ઞાની કહે છે કે મારું પ્રાણત્યાગરૂપ મરણ કદી થતું નથી કેમ કે ચિત્તશક્તિરૂપ મારા ભાવ-પ્રાણનો વિચ્છેદ કદી થતો નથી. હું તો જ્ઞાન-દર્શન આદિ અનંત શક્તિસંપન્ન હું તેનો મારાથી કદી વિચ્છેદ થતો નથી. આમ, જ્યાં મારું મરણ જ નથી તો પછી મને કોનો ભય? “દુનિયાને મરણ તણી બીક છે પણ જ્ઞાનીને તો આનંદની લહેર છે” મરણ પહેલાં જ જેણે દેહ અને આત્માની જુદાઈ જાણી લીધી તેને મરણનો ભય કેવો? શરીરનો તો સંયોગ છે, તેનો વિયોગ થાય છે, તેનાથી કાઈ મારું જન્મ-મરણ નથી.

આમ, ધર્મા પોતાના ચૈતન્યસ્વભાવને જન્મ-મરણ રહિત અસંગ જાણે છે અને અનુભવે છે. તો પછી જ્ઞાનીને મરણના કારણરૂપ કાળા નાગ આદિનો ભય કેમ હોય? સિંહ-વાધ આદિ આવે તો ભલે આવે. તે કોને ખાશે? હું તો અરૂપી હું, મારું ભક્ષણ કરવાવાણું તો જગતમાં કોઈ નથી. મારી શાશ્વત વસ્તુનો ખંડ, છેદ કે ભંગ કદી ત્રણ કાળમાં થતો નથી, તો મારે કોનો ભય! શ્રીમદ્ભૂત કહે છે ને કે:

એકાકી વિચરતો વળી સ્મરણમાં,  
વળી પર્વતમાં વાધ-સિંહ સંયોગ જો;  
અડોલ આસન ને મનમાં નહિ ક્ષોભતા,  
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો.

અપૂર્વ અવસર એવો કયારે આવશે?

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતા છતાં આવી ભાવના ભાવતા હતા. લાખો રૂપિયાનો મોતીનો વેપાર હતો. ૭ વર્ષ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયેલું. પછી સમ્યજ્ઞાન થયું ને ૩૩ વર્ષ તો દેહ છૂટી ગયો. તેમણે આ ભાવના ભાવી છે.

જેણે દેહથી બિન્ન ચૈતન્યનો ધ્યાવ-તારો-અંતરમાં જોઈ લીધો છે, જાણી લીધો છે, અનુભવી લીધો છે એવા ધર્મા ને મૃત્યુનો ડર કદી હોતો નથી. ધર્માને અભિપ્રાયમાં દફ થઈ ગયું છે કે હું તો જ્ઞાન-દર્શનાદિ અનંત ચૈતન્યપ્રાણથી જીવનારો હું. મારા ચૈતન્યમાં વિકલ્પ કે રાગનો પણ પ્રવેશ નથી તો બીજો તો કોણ મને ખાઈ જશે કે મારી નાખશે? ધર્માને અંતરમાં આવો નીડરભાવ હોય છે.

ધર્માને મૃત્યુભય નથી તેમ રોગભય પણ નથી. વાત-પિતા-કફ આદિ રોગોથી ધર્મા ડરતા નથી. કેમ કે તે જાણે છે કે મારામાં પુદ્ગળ પર્યાયની વ્યાવિનો અત્યંત અભાવ છે.

સ્વભાવનો સંગ કરવાથી એટલે શુદ્ધ ચૈતન્યભાવનું લક્ષ કરવાથી પર્યાયમાં શાંતિ અને આનંદ મળે છે અને જેટલો પરસંગ છે-પરલક્ષ છે તેટલી આકૃપતાના દુઃખ સમૂહને ભોગવવો પડે છે. તે આત્માનો રોગ છે. અરે ! જગતને પરસંયોગમાં કેમ આનંદ આવતો હશે ! ધર્મા તો આત્મામાં આનંદ માને છે, બહારમાં ક્યાંય આનંદ માનતા નથી. ભલે ને લાખ કરોડ રૂપિયા હોય તોપણ ધૂળ છે. જ્યાં શરીર જ ધૂળ છે તો ઘન તો ધૂળજ છે તેમાં આનંદ કેવો ?

ગરમીમાં પિત બહુ થાય ને ! લોકો મૂંઝાય, પણ પ્રલુબ ! તારા સ્વરૂપની શાંતિમાં આ પિતનો પ્રકોપ ક્યાંથી આવ્યો ? હું તો શાંતિનો સાગર છું એવી દાઢિવાળા ધર્મા મને પિત થયું એમ માનતા નથી. જડની કોઈ પણ પર્યાયને ધર્મા પોતાની માનતા નથી તો તેનું મને દુઃખ છે એમ કેમ માને ? તેથી કેન્સર, ભગંદર, કંઠમાળ, હેમરેજ, ક્ષય આદિ કોઈ પણ રોગને ધર્મા પોતાનો માનતા નથી. રોગનો સંબંધ તો શરીરના રજકણ સાથે છે, આત્મા સાથે તેનો સંબંધ નથી.

ભગવાન આત્મા ત્રાંકણ સર્વ પરદવ્યથી નિરાળો, પુષ્ય-પાપ અને રાગથી પણ નિરાળો છે એવી દાઢિ થયા વગર કદી જન્મ-મરણનો નિવેદો આવે તેમ નથી.

સાતમી નરકના નારકીને જન્મથી ૧૫ મોટા રોગ હોય છે, પીડાનો પાર ન હોય, તેની વચ્ચે પણ પૂર્વે સાંભળેલી વાત “ભગવાન ! તું શાંતિનો સાગર છો, પરદવ્યપરભાવથી નિરાળો છો” યાદ આવી જતાં જેમ વીજળી તાંબાના તારમાં સોંસરવી ઉતરી જાય તેમ નરકની આટલી પીડા વચ્ચે પણ સ્વભાવની દાઢિ થતાં વીર્ય અંતરમાં સોંસરવું ઉતરી જઈને આનંદનો અનુભવ થાય છે. અહીં તો અજ્ઞાની થોડી પીડામાં પણ રાદેરાડ બોલાવે છે તેને મુનિરાજ કહે છે કે અરે ભગવાન ! સાતમી નરકમાં પણ આત્માનો અનુભવ કરી શકે છે તો તારે તો કાંઈ દુઃખ નથી તો તું કેમ આત્માનો અનુભવ ન કરી શકે ?

ધર્મા પોતાને બાળ, યુવાન, વૃદ્ધાવસ્થાથી રહિત જાણે છે. બાળાદ અવસ્થા નથી એમ નથી પણ તે જડ પુદ્ધગલની અવસ્થા છે. મારો ચૈતન્ય તેનાથી નિરાળો છે. તો તે અવસ્થાથી મને પીડા અને દુઃખ કેમ થાય ? જડની વૃદ્ધાવસ્થાથી મને દુઃખ થતું નથી. શરીરની વૃદ્ધાવસ્થાથી હું વૃદ્ધ નથી. જ્ઞાનની વૃદ્ધિથી હું વૃદ્ધ છું. ભલે ૮ વર્ષના બાળકને કેવળજ્ઞાન થઈ જાય તોપણ તે જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ છે.

શ્રીમદ્ પણ એક પત્રમાં આ વાત લીધી છે કે ઉમરમાં નાના હોય પણ જેનું જ્ઞાન વિશેષ છે તે વૃદ્ધ છે. આ જ વાત જ્ઞાનાર્થિવમાં શુભચંદ્ર આચાર્ય એક શલોકમાં લીધી છે કે ખરેખર વૃદ્ધ કેને કહેવા ? - કે જેણે રાગથી ભિન્ન પોતાની ચૈતન્યશક્તિને સંભાળી લીધી છે તે ખરેખર વૃદ્ધ છે.

વૃદ્ધાવસ્થામાં ચાલી ન શકાય, બેસી ન શકાય, આંખેથી દેખાય નહિ, પીડાનો પાર ન હોય પણ જ્ઞાની કહે છે કે હું તેનાથી રહિત અસંગ દું તો હું તે બાળ-વૃદ્ધાદિઅવસ્થાના દુઃખોથી કષ્ટ કેમ પામું? એ તો જડની દશા છે, મારી ચીજ તો તેનાથી ભિન્ન જ્ઞાનાનંદ છે. શેઠિયાળનું ભજન છે ને કે ‘‘ગુણીજન જડસુખ છે જી જંજાળ, આનંદધન આપ છે જી, મારા જ્ઞાન... મારા... જ્ઞાન’’ પ્રતિકૂળતા મારામાં છે જ નહિ. હું તો શાંતિમાં જૂલનારો આનંદધન આત્મા દુઃખ પ્રતિકૂળતા આવે ત્યારે આત્મા કસોટીએ કસાય છે. પ્રતિકૂળતામાં પણ શાંતિ રાખે કે ‘‘પ્રતિકૂળતા મારામાં છે જ નહિ, હું તો શાંતિનો સાગર દું’’ એમ જ્ઞાની આખા જગતથી જુદા ને જુદા તરતા રહે છે.

બાળ, વૃદ્ધ, મૃત્યુ આદિ અવસ્થા પુદ્ગલની છે તેને જડની નહિ માનતાં પોતાની અવસ્થા માનવી તે જ ભિથ્યાત્વ છે અને પરની અવસ્થા પરમાં છે અને મારી અવસ્થા મારામાં છે એમ સ્વ-પરનું જ્ઞાયક રહેલું તેનું નામ ધર્મ છે. આ પૂજ્યપાદસ્વામીનો ઈષ્ટ ઉપદેશ છે.

મરણ, રોગ, મુજમાં નહિ, તેથી સદા નિઃ શંક;

બાળ, તરુણ નહિ વૃદ્ધ હું એ સબ પુદ્ગલ જોગ.

એમ જાણવા છતાં ભાવના કરવાવાળા શિષ્યને સ્વયં પ્રશ્ન ઉઠે છે કે જોકે ભેદભાવનાના બધાથી શરીરાદિ બધી ચીજો મેં પરાઈ માની છે તો પણ લાંબાકાળથી અભેદ સંસ્કારના વશથી પશ્ચાત્તાપ પણ થાય કે અરે! મેં આ ચીજોને કેમ છોડી દીધી? આમ પ્રશ્ન ઉઠે છે પણ તેનું પોતે જ સમાધાન કરે છે કે મોહથી મેં વારંવાર સમસ્ત પુદ્ગલોને ભોગવ્યાં અને છોડ્યાં તો હવે એ એંઠની ચાહના શા માટે કરું? અર્થાત્ હવે મને તે પદાર્થની ઈચ્છા જ નથી.

ભુક્તોજ્જીતા મુહુર્મોહાન્મયા સર્વેઽપિ પુદ્ગલા: ।

ઉચ્છાષ્ટેષ્વિવ તેષ્વદ્ય મમ વિજસ્ય કા સ્પૃહા ॥ ૩૦॥

મોહે ભોગવી પુદ્ગલો, કર્યો સર્વનો ત્યાગ,

મુજ જ્ઞાનીને કયાં હવે, એ એંઠોમાં રાગ ? ૩૦.

શ્રીમદ્ કહે છે ને કે “ સર્વ જગત છે એંઠવત, અથવા સ્વખન સમાન તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન.”

ભગવાન સચિદાનંદ મહાપ્રભુ છે પણ તેના અજ્ઞાનમાં આ જીવે પર પદાર્થમાં મોહથી દરેક ચીજને કેટલી વાર ભોગવી અને છોડી. લક્ષ્મી, આબરૂ, સ્ત્રીનું શરીર આદિ બધાંને અનંતવાર ભોગવ્યાં એટલે કે તેના પ્રત્યે રાગ કર્યો અને છોડ્યો. હવે તે ભોગવેલા પદાર્થની એંઠ માટે શી ચાહના? એ તો કૂતરાનું કાર્ય છે.

## ઈષ્ટોપદેશ

જેમ સરક ઉપર માણસ ચાલ્યો જતો હોય, રસ્તામાં અનેક વૃક્ષોની છાયા આવે પણ તેમાં પસાર થનારો માણસ તો પોતે એક જ છે તેમ આત્મા અનાદિ-અનંત શાશ્વત છે, તેમાં અનેક શરીરોની છાયા આવે છે ને જ્યા છે પણ આત્મા પોતે તો એક શાશ્વત બિરાજમાન છે. આમ, અનેક શરીરનો ભોગવટો મેં અનંતવાર કર્યો અને છોડ્યો છે તો એવા એંધની-પદાર્થની ચાહના શું કરવી?

જ્ઞાનીની એવી ભાવના ઉપરથી સૂક્ષ્મ વાત એ નીકળે છે કે શરીરમાં ક્યાંય પણ મીઠાશ લાગવી તે મૂઢની માન્યતા છે. શરીરમાં દુઃખ-પ્રતિકૂળતા આવતાં મને દુઃખ થયું એ મિથ્યાદાસ્તિની માન્યતા છે.

જે જ્ઞાની પોતાના અનાકુળ આનંદની નિરંતર ચાહના કરે છે-ભાવના કરે છે અને આનંદનો અનુભવ કરે છે તેવા જ્ઞાનીને શરીર અને ભોગની ભાવના કેમ હોઈ શકે? ૮૫૦૦૦ રાણીઓના ભોગમાં પડેલા સમ્યગદાસ્તિ ચકવતીને પણ તે શરીર અને ભોગની ચાહના નથી, અંદરથી જ રૂચિનો અભાવ થઈ ગયો છે. જેમ લાકડી વાગવાથી ભાંગેલી કમરે બિલાડી લૂલી ચાલે છે તેમ ધર્મને શરીર, રાગ અને આત્મા વચ્ચે ભેદજ્ઞાનની લાકડી પડી છે તેથી હવે જે કોઈ રાગ બાકી છે તે બધા મંદ પડી ગયા છે. રાગનો રાગ હોતો નથી. એક આત્માના જ્ઞાનાનંદની ભાવના છે તેને જ સમ્યગદાસ્તિ કહેવાય છે.

સમ્યગદાસ્તિને બહારથી ત્યાગ દેખાતો નથી પણ અતંરથી ભોગનો ત્યાગ થઈ ગયો છે. જ્યારે મિથ્યાદાસ્તિ ત્યાગી, મુનિ હોય, બહારથી બધો ત્યાગ હોય પણ અંતરમાં દેહાદિ સંયોગ મારા છે ને રાગથી મને લાભ છે એવી બુદ્ધિ પડી છે તે ભોગી જ છે. સમ્યગદાસ્તિએ તો દેહ અને રાગથી તિન્ન પોતાનો આત્મા જાળી લીધો છે. તેથી ૮૫૦૦૦ રાણીનો ભોગ હોવા છતાં તે ભોગી નથી કારણ કે તે ભોગની વાંચાથી રહિત છે.

અનાદિકાળથી મેં સંસારી જીવે જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ ચૈતન્યકંદનો આશ્રય ન લેતાં અવિદ્યાના આવેશને વશ થઈ સમસ્ત પુદ્ગલને ભોગવ્યાં અને છોડ્યાં છે તો હવે તે નાકના મેલ સમાન એંધને ભોગવવાની ભાવના કેમ હોય? જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ ચૈતન્યનો આશ્રય લેતાં હવે તે ઉચ્ચિષ્ટ ભોગોની ભાવના મને નથી... નથી... ને નથી.

હે ભાઈ! જો તું આત્માર્થી હો તો તારે પરની ભમતા છોડી સ્વમાં સમતા કરવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. તારો એ અભ્યાસ એ જ ધર્મ છે. બાકી બહારની કિયા કે દુનિયાને સમજાવવાથી કદી ધર્મ નથી.

પરનો એક રજકણ તો મારો નથી પણ રાગની સાથે પણ મારે તાદાત્ય સંબંધ નથી- એવી દાસ્તિવાળા ધર્માત્માને છોડેલી ચીજને ફરી ગ્રહવાની ભાવના હોતી નથી. તેને તો એક જ ભાવના- ચૈતન્યમાં એકાગ્ર થવાની હોય છે.

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૩૫] \*\*\*\*\*

## નિજ ઉપકારમાં લાગી જા

[તા. ૨૩-૪-૬૬]

આ શ્રી ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર છે. તેની ૩૦ મી ગાથા ચાલે છે.

ધર્મ જીવ પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માની પ્રતીતિ-જ્ઞાન અને અનુભવને કારણે હવે તે પરપદાર્થના ભોગવટામાં રૂચિ કરતા નથી. ધર્મ એમ વિચારે છે કે અનંતકાળમાં ભોગ તો મેં અનંતવાર ભોગવ્યા. અજ્ઞાનદશામાં મારી ચીજને ભૂલીને મેં દાળ-ભાત-લાદુ આદિ તથા સ્ત્રી આદિના ભોગ ભોગવ્યા અને છોડ્યા. પણ હવે નિજ જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ ચૈતન્યનું ભાન થતાં અનંતકાળમાં ભોગવીને છોડેલા ઉચ્છિષ્ટ ભોગોમાં હવે મને રૂચિ નથી.

હવે અહીં ૩૧ મી ગાથાના મથાળામાં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે જીવ દ્વારા પુદ્ગલ કર્મ કેમ અને કેવી રીતે બંધાઈ જાય છે? તેનો ઉત્તર પૂજ્યપાદસ્વામી ૩૧મી ગાથામાં આપે છે.

કર્મ કર્મહિતાબચ્ચિ જીવો જીવહિતસ્પૃહ: ।  
સ્વ-સ્વપ્રભાવભૂયસ્ત્વે સ્વાર્થ કો વા ન વાજ્ઝતિ ॥ ૩૧ ॥  
કર્મ કર્મનું હિત ચહે, જીવ જીવનો સ્વાર્થ,  
સ્વ પ્રભાવની વૃદ્ધિમાં, કોણ ન ચાહે સ્વાર્થ? ૩૧.

‘કર્મ કર્મનું હિત ચહે છે’ એટલે અજ્ઞાની જીવ કર્મના ઉદ્યને વશ થઈને પોતાના શુદ્ધ, પૂર્ણ સ્વરૂપની સાવધાની-આદર છોડીને કર્મ ના નિભિત્તનો આદર-સત્કાર કરે છે અને તેમાં રાગ-દ્રેષ્ટ કરે છે. તેને ખરેખર અજ્ઞાની કર્મનો ઉપકાર કરે છે એમ કહેવાય છે. કેમ કે અજ્ઞાનીના રાગ-દ્રેષ્ટથી કર્મ બંધાય છે. તેથી કર્મનું હિત થાય છે. કર્મ તો જડ છે તે શું હિત ચાહે! પણ ભાષા એવી મૂકી છે કે કર્મનો જે આદર કરે છે તેને કર્મ બંધાય છે અને કર્મની વૃદ્ધિ થાય છે તો કર્મનું તેમાં હિત થાય છે.

ભગવાન આત્મા શુદ્ધ પૂર્ણાનંદ નિર્વાણનાથ પરમાત્મા છે. તેને પ્રભુ! તું દૂર ન દેખ! તારી સમીપ જ છે. પોતાના પરમેશ્વરની ઈશ્વરતા ન જોતાં જે પરમાં ઈશ્વરતા માને છે તે તો કર્મનું હિત

કરે છે અને પોતાનું અહિત કરે છે.

હું કોણ દું, ક્યાંથી થયો દું, મારું સ્વરૂપ શું છે એમ પોતાના અસ્તિત્વનું જેને ભાન નથી તે પરમાં તો ક્યાંક પોતાનું અસ્તિત્વ માને જ છે. કર્મમાં નિમિત્તના સંગે જે રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તે જ મારા છે એમ માનીને અજ્ઞાની પોતાનું હિત છોડીને કર્મનું હિત કરે છે એટલે કે કર્મ બાંધે છે. અજ્ઞાનીને કર્મના ઉદ્દેશ મળતા સંયોગોમાં મોહ છે તેથી નવા કર્મ બાંધે છે તેથી તે કર્મનો ઉપકાર કરે છે એમ કહેવાય છે.

ચૈતન્ય પરમેશ્વરનો સ્વભાવ ‘સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરો’ છે, તે સ્વરૂપનો સત્કાર આશ્રય, અવલંબન, સાવધાની છોડી કર્મના ઉદ્દ્યમાં સત્કાર, આશ્રય, અવલંબન સાવધાની કરે છે તે અજ્ઞાની કર્મનું હિત કરે છે અને જ્ઞાની પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવનો આદર-સત્કાર, અવલંબન કરીને પોતાનું હિત કરે છે.

ભગવાનં આત્મા અજ્ઞાનવશ રાગ-દ્વેષ કરે છે તેનું નિમિત્ત પામી કર્મના પુદ્ગલ સ્વયં પોતાની મેળે આવીને બંધાઈ જાય છે અને જૂના કર્મના ઉદ્દ્યના નિમિત્તે જીવ સ્વયં વિકારી ભાવરૂપે પરિણમે છે. આમ, આત્માના મોહ અને વિકારનું નિમિત્ત પામીને પૌદ્ગલિક કર્મ એની મેળે બંધાઈ જાય છે અને પૌદ્ગલિક કર્મ નું નિમિત્ત પામીને પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને છોડીને ભિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષરૂપે પરિણમીને પુણ્યમાં મીઠાશ, ભોગમાં સુખ, સ્ત્રીમાં મજા અને આભરુમાં ઢીક છે એવી ભિથ્યાભ્રમજા કરે છે. તે જીવના કરેલા જીવના ભાવ છે એટલે કે ચૈતનાત્મક પરિણામ છે, તેમાં પૂર્વે કરેલા કર્મનો ઉદ્દ્ય નિમિત્તમાત્ર છે.

અહીં ઉદાહરણ આપીને કહે છે કે જેનો પ્રભાવ વધી જાય તે બીજા ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડીને શું કામ પોતાનો સ્વાર્થ ન સાધે ? સાધે જ. તેમ કર્મનો પ્રભાવ વધતાં કર્મ પોતાનું હિત કરે છે અને આત્માનો પ્રભાવ વધતાં આત્મા પોતાનું હિત કરે છે.

અજ્ઞાની જીવ મોહ અને અવિદ્યાના વશે પરનો ઉપકાર કર્યા કરે છે. શરીરનો ઉપકાર કરે, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવારનો ઉપકાર, દેશનો ઉપકાર કરે પણ તેમાં પોતાનો અપકાર થાય છે તે અજ્ઞાની જોતો નથી. તેથી અહીં કહું કે કર્મ કર્મનું હિત કરે છે. કર્મ તો ખરેખર જડ છે. તે પોતાનું હિત ન ચહે પણ અજ્ઞાની કર્મના વશ થઈને કર્મનું હિત કરે છે.

જે પોતાના સ્વભાવની સાવધાની કરતો નથી તેને પરમાં સાવધાની થયા વગર રહેતી નથી. ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાયક આત્માને છોડીને પુણ્ય અને રાગમાં પોતાનું હિત માનીને તેમાં સાવધાની કરે છે અને પુણ્યથી મળેલા સંયોગોથી પોતાને લાભ માને છે અને પાપથી મળેલા સંયોગોથી પોતાને

પ્રતિકૂળતા મને છે તે મૂઢ મિથ્યાદિષ્ટ છે.

બહારની પ્રતિકૂળતાથી જીવનું અહિત થતું હોય તો તો નરકમાં અનંતી પ્રતિકૂળતા વચ્ચે જીવનું હિત ક્યાંથી થાય ? સમ્યગ્દર્શન ક્યાંથી થાય ? સાતમી નરકની વેદના તો એવી છે કે કેવળી જીણે ને તે નારકી પોતે ભોગવે. જીવાન રાજકુમાર હોય, ખૂનખાર લડાઈ લડતો હોય અને મારું રાજ્ય ગમે તેમ કરીને પણ મેળવું એવા અભિમાનમાં લડતો લડતો મરીને સાતમી નરકમાં જાય. ત્યાં ધોરવેદનાની વચ્ચે પણ એમ વિચાર આવે કે અરે ! આ વેદના ! આનાથી કાંઈ છુટકારો ખરો કે નહિ ? એમ વિચાર કરતાં કરતાં એકદમ શરીર અને રાગથી બિન્ન પોતાના આત્માનો અનુભવ કરી લે છે. તેમાં તેને બહારની પ્રતિકૂળતા નડતી નથી.

અહીં એક રાત પીડા થાય ત્યાં તો રાત બહુ લાંબી લાગે. પીડા સહન ન થાય તો નરકમાં તો તેના કરતાં પણ અનંતગણી પીડા છે. તેની વચ્ચે પણ ભેદજ્ઞાન થઈ શકે છે. બહારની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા આત્માને શું કરી શકે ?

પોતાની પરમેશ્વરતાનો સ્વીકાર ન કરતાં પરમાં અધિકાઈ માની છે તેથી જ જીવને દુઃખ વેઠવા પડે છે. આ જીવ અનંતવાર ત્યાગી થયો, મુનિ થયો પણ “મુનિત્વત ધાર અનંત બેર ગ્રૈવેઈક ઉપજાયો, પૈ નિજ આત્મજ્ઞાન બિના સુખ લેશ ન પાયો.” આત્માના ભાન વિના એક અંશમાત્ર પણ આનંદ બહારમાં નથી અને આત્માનું ભાન કરે તો સાતમી નરકની પીડા વચ્ચે પણ અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ કરી લે છે. દૌલતરામજી રચિત પદમાં આવે છે ને ! “બાહિર નારકીકૃત દુઃખ ભોગત, અંતર સુખરસ ગટાગટી” અને મિથ્યાદિષ્ટ કરોડપતિ હોય, આબરુદ્ધાર હોય પણ અંદરમાં હોળી સળગતી હોય માટે કહે છે કે ભાઈ ! સંયોગ સુખદુઃખનું કારણ નથી.

અહીં કહે છે ક્યારેક જીવ બળવાન હોય છે અને ક્યારેક કર્મ બળવાન હોય છે. તેનો અર્થ એવો છે કે ક્યારેક જીવ પોતાની શક્તિનું બહુમાન છોડી કર્મના ઉદ્યે થયેલા પુષ્ય-પાપભાવને બહુમાન આપે છે તેમાં ખરેખર કર્મનું બહુમાન થાય છે તેથી કર્મ બળવાન છે એમ કહેવાય અને ક્યારેક જીવ પોતાના પુરુષાર્થથી રણકાર મારતો સ્વભાવની જાગૃતિ કરી કેવળજ્ઞાન લેવાની તૈયારી કરે તે જીવનું બળવાનપણું છે. તેમાં આત્માનું હિત થાય છે.

અજ્ઞાની જીવે પરની સાથે અને કર્મ સાથે મિત્રતા કરી છે, તેથી તેનો સંયોગ થતાં આનંદ માને છે. કર્મના ઉદ્યે થતા શુભાશુભભાવમાં પણ આનંદ માને છે તેથી અજ્ઞાની જીવે ખરેખર પોતાનું અહિત કરીને કર્મનું હિત કર્યું છે, કર્મની પુષ્ટિ કરી છે.

જેમ દોસ્તાર ભેગા થઈને રમતા હોય તેમાં -જગતી પડે ને ૧૦ વર્ષનો છોકરો ૧૨ વર્ષ ના

## ઇષ્ટોપદેશ

છોકરાને મારી જાય અને છોકરો પોતાની મા ને ફરિયાદ કરે તો મા શું કહે ? એલા છગા ! તું મોટો અને ઓલો નાનો તને મારી ગયો એવી ફરિયાદ કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? તેમ આ અજ્ઞાની ફરિયાદ કરે છે કે અરે ! કર્મ મને મારી નાખ્યો. તેને ભગવાન કહે છે અરે ! મૂરખ ! છગા ! તું ભગવાન આત્મા મહા બળવાન અને કર્મ તને હેરાન કરે !

આમ જીવ અને કર્મનું વેર અનાદિથી ચાલ્યું આવે છે. પરની અને વિકારની મહિમા કરે છે તે અજ્ઞાની જ ખરેખર કર્મનું હિત કરે છે. પોતાના સ્વરૂપમાં જોડાણ ન કરતાં કર્મના ઉદ્યમમાં જોડાણ કરીને કર્મને બળવાન બનાવે છે એટલે કે નવા કર્મ બાંધે છે. આમ કર્મની પરંપરા ચાલે છે.

“જીવ પોતાની ભૂલથી પોતે વિકાર કરે છે” જો પરથી કે કર્મથી વિકાર થતો હોય તો તો તે કર્મ ખસે તો વિકાર ખસે. પણ જીવની પોતાની ભૂલથી વિકાર થાય છે તેથી પોતે ભૂલ ટાળે તો વિકાર ટળી જાય છે. વિકાર થવામાં કર્મનો ઉદ્ય તો નિભિત્તમાત્ર છે. કર્મ તો આપોઆપ પોતાથી જ બંધાઈ જાય છે. કર્મબંધન આત્મા કરતો નથી. આ વસ્તુની સ્થિતિ છે.

જીવ પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને ભૂલી જાય છે તે જ ખરેખર ભાવબંધન છે અને તે ભાવબંધનના નિભિત્તે દ્રવ્યબંધન થાય છે. જીવની બે અવસ્થા છે. એક તો સ્વભાવને આધીન અવસ્થા અને બીજી વિકારને આધીન અવસ્થા છે. વિકારને આધીન અવસ્થાથી કર્મનો ઉપકાર થાય છે અને સ્વભાવ આધીન અવસ્થાથી જીવનો પોતાનો ઉપકાર થાય છે.

જીવ સ્વયં પુરુષાર્થહીન-નયુંસક બનીને પરનું માહાત્મ્ય કરે છે. શાસ્ત્રમાં આવે છે કે ભગવાન આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન છોડીને એકલા શુભભાવની રચના કરે છે અને તેમાં જ મહિમા માને છે તે જીવનું વીર્ય સ્વભાવની રચના કરવા માટે નયુંસક થયું છે. વીર્યગુણનું મૂળ કાર્ય તો સ્વરૂપની રચના કરવી તે છે, ‘સ્વરૂપરચનાના સામર્થ્યરૂપ વીર્યશક્તિ.’ સ્વભાવના આશ્રયે શુદ્ધ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર-સુખ-શાંતિ પ્રગટ કરવા તે વીર્યનું કાર્ય છે. તેને બદલે શુભાશુભભાવની રચના કરે તે વીર્ય જ નથી, નયુંસકતા છે.

અહો ! મુનિરાજ તો “નાગા બાદશાહથી આધા છે” તેને કાંઈ કોઈ પાસેથી ચંદો ફાળો ભેગો કરવો નથી કે સાચી વાત કહેતાં અચકાય.

પોતાના સ્વભાવને રચે તે આત્મવીર્ય અને વિકારની રચના કરે તે કર્મવીર્ય છે. અજ્ઞાની વિકારની રચના કરીને કર્મનું હિત કરે છે. તેથી ચારગતિમાં રખે છે.

કર્મના હિતની વાત કરી, હવે મુનિરાજ આત્માનું હિત કેવી રીતે થાય તેની વિવિ બતાવે છે.

કહે છે કે ‘કાળલબિધથી બળવાન થયેલો જીવ પોતાનું હિત કરે છે.’ તેમાં કાળલબિધ એટલે પુરુષાર્થની જાગૃતિનો કાળ, અને કાળલબિધનું જ્ઞાન કોને હોય? જેને પોતાના દ્રવ્યનું જ્ઞાન હોય તેને પોતાની કાળલબિધ-પર્યાયનું જ્ઞાન હોય. જે પર્યાય દ્રવ્ય ઉપર દસ્તિ કરી ને દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરે છે તેને જ પર્યાયનું જ્ઞાન થાય છે.

જેમ સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા-‘તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્પૂર્ણર્થનમ્’ માં મોક્ષની શ્રદ્ધા, સર્વજ્ઞની શ્રદ્ધા, પર્યાયની શ્રદ્ધા એ બધી શ્રદ્ધા કયારે થાય કે જ્યારે જ્ઞાયક ભગવાન શુદ્ધ પૂર્ણ આત્મામાં દસ્તિ દેતાં જે જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે તેની વર્તમાન પર્યાયમાં મોક્ષ, સર્વજ્ઞ આદિ બધી પર્યાયનું જ્ઞાન થાય છે. કારણ કે પોતાના દ્રવ્યનું જ્ઞાન થયા વિના પર્યાયનું જ્ઞાન થતું નથી અને પર્યાયના જ્ઞાન વિના આચ્ચવ-બંધ આદિનું પણ જ્ઞાન થતું નથી.

આમ, ગુરુના ઉપદેશનું નિમિત્ત પામીને, પોતાની કાળલબિધ પાકતાં પુરુષાર્થથી પોતાના સ્વભાવની દસ્તિ કરે છે. તેમાં પોતાનું બળ છે. જે રાગ-દ્રેષ, નિમિત્તથી બિન્ન અને એક સમયની પર્યાયથી પણ અધિક-બિન્ન પોતાના સ્વભાવને જાડો છે તેને સ્વભાવનું બળ પ્રગટ થયું છે અને કર્મનું બળ નાશ પામ્યું છે.

જે પોતાનું હિત કરવા માગે છે તે સ્વાત્મોપલબ્ધિરૂપ મોક્ષને ચાહે છે. જેવું પોતાનું સ્વરૂપ છે તેવું પર્યાયમાં પ્રગટ થાય તેનું જ નામ મોક્ષ છે, તેમાં જ પોતાનું પરમહિત છે.

‘મોક્ષ કખો નિજ શુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ,

સમજાઓ સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગથ.’

શ્રીમદ્ નાની ઉંમરમાં આ બધું લખી ગયા છે. પોતાના નિર્ભળ આનંદની દશા જે માર્ગ પમાય તે મોક્ષપંથ છે, બીજો કોઈ મોક્ષપંથ નથી.

બુદ્ધિવાળા જીવો આમાં ધ્યાન આપે તો પોતાનું હિત કરી શકે તેમ છે. જેની બુદ્ધિ આત્માને દુઃખ- સમુદ્રથી તારે તે બુદ્ધિશાળી છે. આત્માને બુદ્ધાડે તે બુદ્ધિ બુદ્ધિ જ નથી.

અહીં કહે છે કે પોતપોતાના માહાત્મ્ય-પ્રભાવના વધવાથી કોણ પોતાનો સ્વાર્થ ન સાધે? - કોણ પોતાનું હિત ન ચાહે? જીવ કર્મને માહાત્મ્ય આપીને તેનો ઉપકાર કરે છે તો કર્મ પોતાનું હિત કેમ ન ચાહે? એટલે કે જીવ પોતાના સ્વભાવને ચૂકીને કર્મના ઉદ્યમાં જોડાય છે તો તેનું નિમિત્ત પામીને નવા કર્મ બંધાય છે અને જો જીવ પોતાના સ્વભાવની મહિમા કરે તો પોતાનું હિત થાય છે અર્થાત્ મોક્ષ મળે છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

તો હવે કહે છે કે તું પરનો ઉપકાર છોડીને તારો ઉપકાર કરવામાં લાગી જા !

પરોપકૃતિમુત્સૃજ્ય સ્વોપકારપરો ભવ ।

ઉપકુર્વન્યરસ્યાજો દ્શ્યમાનસ્ય લોકવત् ॥ ૩૨ ॥

દ્શ્યમાન દેહાદિનો મૂઢ કરે ઉપકાર,

ત્યાગી પર ઉપકારને, કર નિજનો ઉપકાર. ૩૨.

પરનો ઉપકાર છોડ અને તારો ઉપકાર કર ! અર્થાત્ તારી અવિકાઈ કર અને શુભાશુભ રાગ અને સંયોગ ઠીક છે તો મને ઠીક છે એવી પરની અવિકાઈ છોડી દે ! સાચી વસ્તુસ્થિતિને જાણીને તું તારા હિતમાં લાગી જા !

શરીર સારું રહે તો ઠીક, કુટુંબ સારું રહે તો મને ઠીક, દુનિયા ઠીક રહેતાં મને ઠીક એવી પરનો આશ્રય કરતી તારી મૂઢ બુદ્ધિ તારા અજ્ઞાનને જાહેર કરે છે. એ અજ્ઞાન તું છોડ !

જ્યાં સુધી જીવ પરને પરરૂપ નથી જાણતો ત્યાં સુધી જ પરનો ઉપકાર કરે છે. જ્યાં પરને પર જાણે છે ત્યાં તેનો ઉપકાર કરવો છોડી દે છે, અને પોતાનો ઉપકાર કરવામાં લાગી જાય છે, માટે સાચી વસ્તુસ્થિતિ જાણી, તત્ત્વજ્ઞાની બની, પોતાને આધીન સુખી બનાવવારૂપ આત્મ-ઉપકાર કરવામાં તું તત્ત્વર થઈ જા, એ જ ભગવાનનો ઉપદેશ છે.

**ॐ ॐ ॐ**

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૩૬] \*\*\*\*\*

## કર નિજનો ઉપકાર

[તા. ૧૦-૫-૬૬]

આ શ્રી ઈષ્ટોપદેશની તર મી ગાથા ચાલે છે.

અનાદિકાળથી અજ્ઞાની જીવ દેહ અને કર્મ આદિ પરદવ્યો ઉપર ઉપકાર કરતો આવ્યો છે એટલે શરીર અને કર્મ આદિ ઉપર લક્ષ રાખીને તેની સાવધાનીમાં જ રોકાયો છે અને પોતાની સાવધાની છોડી દીધી છે. તેને પૂજ્યપાદ સ્વામી કહે છે કે તું પરનો ઉપકાર છોડી તારા પોતાના ઉપર ઉપકાર કર !

કર્મને જીવ બાંધે છે તેમાં કર્મનો ઉપકાર થાય છે અને કર્મને છોડે છે તેમાં આત્માનો ઉપકાર થાય છે. સજ્જન માણસ જ્યાં સુધી પરને પોતાનું માનતો હતો ત્યાં સુધી તો એકત્વપૂર્વક પરની સેવા કરતો હતો પણ જ્યાં જાણ્યું કે આ પર છે, ત્યાં તે એકત્વપૂર્વક પરની સેવા ન કરતાં પોતાની સેવા કરવા લાગે છે. તેમ હે જીવ ! તું પણ પરની સાવધાની છોડી તારા સ્વભાવની સાવધાની કર !

અહીં જીવ પરનો ઉપકાર કરી શકે એ વાત નથી લેવી પણ તેના ભાવમાં એમ છે કે તું શરીર, ઝુંબ, ગામ, દેશ આદિનો ઉપકાર કરું એ ભાવમાં તેને પરના ઉપકારની ભાવના છે એમ વાત લેવી છે.

અજ્ઞાની જીવ અવિદ્યા-અજ્ઞાન અને મોહના વશે પરના ઉપકારમાં લાગ્યો છે તેને ગુરુ કહે છે અરે મૂઢ ! તું એકવાર તારી સામે જો ને ! તારા ઉપર ઉપકાર કરને !

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે આપે કહું કે પરનો ઉપકાર ન કરવો અને પોતાનો ઉપકાર કરવો તો પોતાને અને પરને કયા ઉપાયથી જુદા જાણવા ? અને એ જુદાં જાણવાથી શું ફળની પ્રાપ્તિ થાય ? શિષ્યના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગુરુ ઉત્ત મી ગાથામાં આપે છે.

ગુરુપદેશાદભ્યાસાત્સંવિત્તે: સ્વપરાન્તરં ।

જાનાતિ ય: સ જાનાતિ મોક્ષસૌખ્યં નિરન્તરમ् ॥ ૩૩ ॥

ગુરુ-ઉપદેશ, અભ્યાસ ને, સંવેદનથી જેહ

જાણો નિજ-પર ભેદને, વેદ શિવ-સુખ તેહ. ઉત્ત.

## ઉધોપદેશ

ગુરુના ઉપદેશથી જે અભ્યાસ કરતો થકો પોતાના જ્ઞાનથી પોતાના અને પરના બેદને જાણો છે તે મોક્ષસુખનો અનુભવ કરે છે.

એક વાત તો એ લીધી કે ગુરુના ઉપદેશથી અને બીજી વાત એ કે અભ્યાસ કરનારો જિજ્ઞાસુ જીવ સ્વ-પરનો બેદ પાડી શકે છે. ગુરુનો ઉપદેશ કહેતાં અજ્ઞાનીના ઉપદેશનો અને પોતાની મેળે કરેલા અભ્યાસનો નિષેધ આવી ગયો. સાચા ધર્મત્વા જ્ઞાનીના ઉપદેશથી અભ્યાસ કરતાં પોતાના જ્ઞાનમાં સ્વ-સંવેદન થાય છે તેનાથી આ આત્મા આનંદસ્વરૂપ છે તે હું છું અને પુણ્ય-પાપ, કર્મ, શરીરાદિ પર છે એમ સ્વ-પરનું બેદજ્ઞાન થાય છે.

આ તો બધી માખણની વાતો છે, એકલું તરતું સત્ય છે. ગુરુનો ઉપદેશ એવો હતો તું અનંત અનંત આનંદ, જ્ઞાન અને સુખનું ધામ છો અને પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ છે તે આશ્રવ તત્ત્વ છે અને કર્મ, શરીરાદિ તે અજીવ તત્ત્વ છે, આવો ઉપદેશ તે યથાર્થ ઉપદેશ છે. સંસારની કેળવણીનો અભ્યાસ કરે છે તે તો બધો પાપનો અભ્યાસ છે.

**શ્રોતાઃ:- પદ્ધી સંસારની કેળવણીનો અભ્યાસ અમારે ન કરવો ?**

**પૂજ્યશ્રીઃ:- ભાઈ !** અહીં કરવા ન કરવાની વાત નથી. એ તો તને મોહ છે એટલે તું એ અભ્યાસ કર્યા વગર રહેવાનો નથી. અહીં તો તેનું સ્વરૂપ શું છે એ બતાવાય છે કે એ અભ્યાસ તો તને સ્વ-પરની જુદાઈનો નહિ પણ એકપણાનો અભ્યાસ કરાવશે. તું આમ કરીશ તો બીજાનું હિત થશે, આમ કરીશ તો તારું હિત થશે એવી ઊંધી કેળવણી તને મળશે.

અહીં તો કહે છે કે ગુરુના ઉપદેશના અભ્યાસથી તું તારું સ્વ-સંવેદનજ્ઞાન પ્રગટ કર. તેનાથી તને સ્વ-પરનું બેદજ્ઞાન થશે. આવું બેદજ્ઞાન જે કરે છે તેને બેદજ્ઞાનના ફળમાં મોક્ષનું સુખ મળે છે સંસારની કેળવણીના ફળમાં દુઃખ મળે છે ત્યારે અહીં તો મોક્ષનું સુખ મળે છે. મોક્ષ એટલે આત્મા જેવા સ્વરૂપે છે તેવા સ્વરૂપે રહે તેનું નામ મોક્ષ છે.

ધર્મચાર્ય તેને કહેવાય કે જેને સ્વ-પરની જુદાઈનું ભાન છે અને સ્વ-પરની જુદાઈનો ઉપદેશ આપે છે તે ધર્મચાર્ય છે. તેના ઉપદેશ જીલીને જે પોતે સ્વ-પરની જુદાઈનો અભ્યાસ કરીને સ્વસંવેદનથી સ્વ-પરની જુદાઈ કરે છે તે તેના ફળમાં અવિનાશી મોક્ષસુખનો અનુભવ કરે છે.

ગુરુ તો ઉપદેશ આપે પણ પોતે ન સમજે તો નિષ્ફળ છે પણ અહીં તો કહ્યું કે ગુરુના ઉપદેશના નિભિત્તે પોતે સમજીને એટલે પોતે પોતાનો ગુરુ થઈને સ્વ-પરની જુદાઈ કરે છે ત્યારે જ ગુરુના ઉપદેશથી બેદજ્ઞાન થયું એમ કહેવાય છે.

ભાઈ ! સ્વ અને પર બે બિન્ન તત્ત્વો છે છતાં તું અનાદિથી તેની એકતાનો અભ્યાસ કરતો આવ્યો છો. હવે તું જ તારો ગુરુ બનીને સ્વ-પરની બિન્નતાનો અભ્યાસ કર તો તારો ઉપકાર થાય.

ગુરુનો ઉપદેશ કેવો છે ? - કે સુદૃઢ સ્વ-પરનું વિવેકજ્ઞાન પ્રગટ થાય એવા ગુરુના વાક્યો છે અને એ સાંભળીને મોક્ષાર્થી જીવ એવી દૃઢતા કરે છે કે “આત્મા ચૈતન્ય જ્ઞાયક છે તે સ્વ છે અને રાગાદિ તે પર છે.” આવા વારંવારના અભ્યાસથી સ્વસંવેદન પ્રગટ કરીને મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

સીધી જ વાત છે કે જ્યાં સ્વ-પરની એકતાનું જ્ઞાન છે ત્યાં દુઃખ છે અને સ્વ-પરની બિન્નતાનું જ્ઞાન છે ત્યાં સુખ છે. જ્યાં એવો બોધ મળે કે પરલક્ષી જ્ઞાનથી સુખ છે અને પોતાને પણ એમ લાગે કે પરલક્ષ કરવાથી મને સુખ છે તે અજ્ઞાન છે અને ત્યાં દુઃખ જ છે.

શ્રોતાઃ- અજ્ઞાન પાછળ કર્મનું જોર છે ને ?

પૂજ્યગુરુદેવઃ-કર્મનું જોર કે'દી હતું ? પોતાના ઊંઘા ભાવનું જોર છે. સ્વ અને પર જે જુદા છે તેની એકતા માનનારની ઊંઘી માન્યતાના જોરને લીધે અજ્ઞાન છે. કર્મ મને દુઃખી કરે છે એ માન્યતા જૂઠી છે. કર્મ અને આત્મા તો બિન્ન તત્ત્વ છે. તે કર્મ આત્માને દુઃખી કેમ કરી શકે ? આત્મા પોતે જ પોતાના અજ્ઞાનથી દુઃખી છે.

આવા અજ્ઞાનીને ગુરુનો ઉપદેશ મળે અને પોતે પણ સ્વ અને પરની બિન્નતાનો અંતર્જલ્ય ઉઠાવીને પોતાનો ગુરુ પોતે બને એટલે કે સુદૃઢ વિવેકજ્ઞાન પ્રગટ કરનારા ગુરુના વાક્યો અને પોતાના વિચાર અનુસાર અભ્યાસ કરે કે “સ્વ-પર તદન બિન્ન તત્ત્વ છે. હું પરનું હિત ન કરું, પર મારું હિત ન કરે. જે મારાથી પરદ્રવ્ય છે તે મારું હિત ત્રણ કણમાં કદી ન કરી શકે. મારા હિતનો કર્તા હું જ દું એવો પોતે અભ્યાસ કરે. ગુરુનો ઉપદેશ પણ એ જ હોય કે પરમાં કયાંય સુખ નથી. તારું સુખ તારામાં છે.” આવા સુદૃઢ વિવેક પેદા કરાવનારા ગુરુ વાક્યો દ્વારા પોતે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ગુરુ કહે કાંઈક અને પોતે વિચારે બીજું કાંઈક તો એ ગુરુનો ઉપદેશ જીવ્યો ન કહેવાય.

પ્રવચનસારમાં અમૃતયંત્ર આચાર્ય છેલ્લા શ્લોકમાં કહે છે કે પરમાગમોમાં અમંદપણે મોટા અવાજે જે કાંઈ થોડું ધણું તત્ત્વ કહેવામાં આવ્યું છે તે બધું ચૈતન્યના વિષે અભિનમાં હોમાયેલી વસ્તુની માફક સ્વાહા થઈ જાય છે એટલે કે અમે ઉગ્ર પુરુષાર્થથી જેટલું પણ કહીએ તે બધું ચૈતન્યમાં સમાઈ જાય છે.

આમ સ્વ-પરની જુદાઈનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી પોતાના લક્ષ્યનો અનુભવ થવા લાગે

## ઉપદેશ

છે-આત્માના ધ્યેયનો અનુભવ થવા લાગે છે એટલે સ્વ-પરનો અત્યાસ કરતાં કરતાં પરનું લક્ષ ફડાક સ્વનું લક્ષ થઈ જાય છે-અનુભવ થઈ જાય છે. તે અનુભવથી-સ્વસંવેદનથી જે સ્વાત્માને પરથી બિન્ન જાગે-દેખે છે તે મોક્ષસુખને નિરંતર વેદવા લાગે છે એટલે જેટલો રાગથી બિન્ન પડી સ્વભાવમાં સ્થિર થાય છે તેટલો અતીન્દ્રિય આનંદને વેદવા લાગે છે. મોક્ષસુખની વાનગી અહીંથી શરૂ થાય છે. અતીન્દ્રિય આનંદમાં ઢળેલો ભાવ નિરંતર વિચ્છેદ રહિત અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ કરવા લાગે છે.

ધર્મની બધી કિયાનો સાર આ છે. ભણીભણીને કરવું હોય તો આ ...., સમજણ કરીને કરવું હોય તો આ ...., શાસ્ત્ર વાંચીને કરવું હોય તો આ ...., જીવનમાં કરવા જેવું હોય તો પણ આ જ છે. ‘ભેદજ્ઞાન’ અને તેનું ફળ મળશે ‘મોક્ષસુખ !’

આત્માથી બિન્ન દ્વયનું એટલે શરીર, કર્મ, રાગાદિનું ‘કરવું’ તે આત્મા કરી શકતો નથી. પણ તેનાથી આત્માના જુદાપણાનું જ્ઞાન કરવું તે આત્માનું કાર્ય છે-તે આત્મા કરી શકે છે.

આ તો નાના છોકરાઓને પણ સમજાય તેવી વાત છે. સાદી અને સારરૂપ વાત છે. વાહ રે વાહ ! આજ સમવસરણાની સ્થાપનાનો ટિવસ છે ને ! સમવસરણમાં ભગવાનની વાણીમાં જે આવ્યું હતું તેનો સાર આ છે.

બધા સંતોનો, ગુરુઓનો, શાસનનો, વીતરાગનો ઉપદેશ સ્વની એકતા અને પરની બિન્નતા માટેનો જ છે. સ્વની એકતા અને પરની બિન્નતા ન હોય અર્થાત્ પરથી હિત થાય એવી વાત હોય તે વીતરાગનો ઉપદેશ નથી. વીતરાગનો ઉપદેશ વીતરાગતાનો જ હોય. લાખ વાતની એક વાત આ જ હોય. ચારેય અનુયોગનો સાર વીતરાગતા છે. વસ્તુનું જેવું પરથી બિન્ન સ્વરૂપ છે તેવું જણાવવું તે ઉપદેશનું તાત્પર્ય છે.

ભગવાનનો ઉપદેશ નિશ્ચય-વ્યવહારની બિન્નતાનો છે. સ્વ તે નિશ્ચય અને પર તે વ્યવહાર. રાગની મંદતા એ પણ વ્યવહાર છે. ભગવાન કહે છે રાગથી જુદો પડી અહીં ઠર ! સ્વમાં ઠર ! વચ્ચે વ્યવહાર આવશે પણ તેને જુદો જાણવાનો પ્રયત્ન કરજે. વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય એમ માનીશ નહિ. રાગથી સ્વભાવમાં કદી ન જઈ શકાય. રાગથી બિન્ન પડતાં સ્વભાવમાં એકાગ્ર થવાય એવી જ વસ્તુની સ્થિતિ છે. એવો જ ભગવાનનો ઉપદેશ છે. આ તો ભાઈ ! પક્વાન પીરસાય છે !

લોકો કહેશે આવો ઉપદેશ તમે આપશો તો પછી કોઈ તીર્થરક્ષા માટે જશે નહિ, મંહિર બંધાવશે

નહિ, જાત્રા કરશે નહિ. તેને કહીએ છીએ ભાઈ ! જે થવાનું છે તે થાય જ છે. પણ તે પર છે અને તું સ્વ છો તેમાં હરવું તે તારું કાર્ય છે. તું ઉતાવળો થઈશ તોપણ બહારમાં જે થવાનું હશે તે જ થશે અને ધીરો થઈને સ્વભાવમાં હરીશ તોપણ બહાર તો જે થવાનું હશે તે થશે જ.

આ તો ભાઈ ! મૂળ મારગની વાતો છે. ‘ મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે, કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ... ’, પોતાની સન્મુખ દર્શિ કર. તેમાં બધું સમાઈ જાય છે.

પરદ્રવ્ય મને લાભ કરે કે નુકસાન કરે એમ માનનારો તેનાથી જુદો પડી ન શકે. અહીં તો કહે છે કે પર તને લાભ-નુકસાન કરનાર નથી. પર જે સ્થિતિએ છે તે સ્થિતિએ ભલે રહ્યું પણ તું તેનાથી જુદો પડી જા ! પરની સ્થિતિ બદલાવવાની નથી. માત્ર તેનાથી પોતાના જુદાપણાનું જ્ઞાન કરવાનું છે. આ જ્ઞાનીની કેળવણીની કસરત છે.



## સ્વ-પરની જીર્દાઈ

[તા. ૧૧-૫-૬૬]

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામીકૃત ઈષ્ટોપદેશની ઉત્તમી ગાથા ચાલે છે.

ગુરુના ઉપદેશમા સ્વ-પરની જીર્દાઈનો ઉપદેશ સાંભળી, શિષ્ય સ્વ-પરની જીર્દાઈનો અંતર અભ્યાસ કરે છે. આવો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી સ્વસંવેદન પ્રગટ થાય છે, તેમાં શિષ્યને મોક્ષસુખનો અંશે અનુભવ પ્રગટ થાય છે.

આ શલોકને અનુરૂપ તત્ત્વાનુશાસનના ૧૭૦ મા કળશનો મુનિરાજ આધાર આપે છે કે આવા આત્માના અનુભવને પ્રામ કરતો થકો તે આત્મા ઉત્કૃષ્ટ એકાગ્રતા પ્રામ કરી લે છે અને તે રીતે મન તથા વચનથી અગોચર એવા સ્વાધીન અતીન્દ્રિય આનંદને પ્રામ કરે છે.

જુઓ ! અહીંથી ધર્મની શરૂઆત થાય છે. શરીર, રાગ-દ્રેષ આદિ પર ચીજ છે અને જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્મા તે સ્વચીજ છે. આમ સ્વ-પરની જીર્દાઈનો વારંવાર અભ્યાસ કરતાં સ્વભાવ તરફની એકાગ્રતા પ્રગટ થાય છે તેમાં જીવ મોક્ષમાં જે પૂર્ણ આનંદ છે તે જ જાતના આનંદનો અંશે અનુભવ કરે છે.

આવા સ્વાધીન આનંદનો ઉપદેશ તે ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. તેનાથી વિરુદ્ધ પરથી કે રાગથી આત્માને આનંદ થાય-લાભ થાય એવો ઉપદેશ તે ઈષ્ટ નથી. જેનાથી ભેદજ્ઞાન કરવાનું છે એવા રાગાદિથી લાભ કર્યાંથી થાય ? તેનાથી તો બંધનો લાભ થાય. મોક્ષનો લાભ તેનાથી ન થાય.

આત્મા જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ છે તે ‘સ્વ’ છે અને પુણ્ય-પાપ-વિકારીભાવ તે ‘પર’ છે એમ સ્વ અને પરની ભિન્નતાનો અભ્યાસ કરતાં આત્માની એકાગ્રતા થતાં તેમાં મોક્ષસુખનો અનુભવ થાય છે અને તે એકાગ્રતા વધતાં વધતાં જ ઉત્કૃષ્ટ એકાગ્રતા-પૂર્ણતા પ્રગટ થાય છે.

તે ઉત્કૃષ્ટ એકાગ્રતામાં એવો સ્વાધીન આનંદ છે કે તે મન અને વાણીને અગોચર છે અથવા વાણીથી કહી શકાય તેવો નંથી.

આ તો એકદમ માખળાની-તત્ત્વની વાત છે. ધર્મ કરવો હોય તેણે આ તત્ત્વ સમજવાનું છે. જ્ઞાનીઓએ પણ આ કહ્યું છે, શાસ્ત્ર પણ આ જ કહે છે, કેવળીએ પણ આ કહ્યું હતું અને આત્માની વાત જીલનારને પણ આ જ વાત એના જ્યાલમાં આવે છે. શું એ વાત ? - કે સ્વ-પરની જુદાઈ કરવી તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

પરદ્રવ્ય તો આત્માથી ભિન્ન છે પણ રાગ - દ્રેષ્ટભાવ જે આચ્છવ છે તે પણ આત્માથી ભિન્ન છે. એવા ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કરતાં જે આનંદ પ્રગટ થાય છે તે મન અને વાણીને આગોચર છે એટલે મન અને વાણીથી પ્રામ થાય તેમ નથી અને તેનું વર્ણન વાણીથી થઈ શકે તેમ નથી. સમજાણું કાઈ ?

જીવ સમજ્યો ત્યારે કહેવાય કે સર્વજ્ઞોએ, શાસ્ત્રે, ગુરુએ જે સ્વપરની ભિન્નતા કરવાનું કહ્યું તે પ્રમાણે પોતે બેદજ્ઞાન કરે ત્યારે સમજ્યો કહેવાય. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ જે ભાવ કહેવા માગે છે તેને પાત્ર જીવ બરાબર જીલીને તે ભાવ પ્રગટ કરે છે.

“લાખ વાતની વાત નિશ્ચય ઉર આણો” સર્વજ્ઞભગવાન, ગુરુ, શાસ્ત્ર બધાં એક જ સાર કહે છે ‘રાગ અને આત્માનું બેદજ્ઞાન કરો’ આ જ ભાવને પાત્ર જીવ જીલી લે છે.

ભગવાન આત્મા નિત્યાનંદ સ્વરૂપ છે. તેમાં પુરુષ-પાપના વિકલ્પો તે અનિત્ય ક્ષણિક અને સ્વભાવથી વિપરીત છે, તે વિપરીત અને અવિપરીત સ્વભાવમાં ભેદ પાડી તેનો વારંવાર અભ્યાસ કરતાં સ્વાધીન અતીન્દ્રિય આનંદ પ્રામ થાય છે, તે જ જીવનો ધર્મ છે. આ ધર્મની ટૂંકી અને સરળ વ્યાખ્યા છે.

આહા....! વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરના બધા શાસ્ત્રોનો સાર આ એક શ્લોકમાં મૂકી દીધો છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી કહે છે કે હે પાત્ર શિષ્ય ! તું જ્ઞાન સ્વરૂપ ચૈતન્યમૂર્તિ પ્રભુના અનુભવથી રાગને જુદો પાડ ! ખરેખર તો સ્વભાવમાં એકાગ્રતા થતાં રાગ ઊભો થતો જ નથી. તેને રાગથી તું જુદો પાડ એમ કહ્યું છે.

આત્મા જ્ઞાયક ચૈતન્યજ્યોત છે અને રાગાદિ તેનાથી પર છે એમ કહીને આત્મા અને રાગ બને ચીજને સાબિત કરી છે. એક કોર રામ અને એક કોર ગામની જેમ અહીં એક કોર જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણનો પિંડ ભગવાન ચૈતન્ય અને એક તરફ રાગ, વિકલ્પ આદિ બધું. એ બેની જુદાઈ નો અભ્યાસ કરતાં કરતાં કોઈ પણ જાતના કષ્ટ વિના જીવ અતીન્દ્રિય સ્વાધીન આનંદને અનુભવે છે. ઉપવાસ

આદિના કષ્ટ સહન કરે તો આનંદ થાય-એમ નથી.

જે કરવાનું છે તે ભગવાને કહી દીધું-'ભેદજ્ઞાન કરો' તે એક જ માર્ગ છે. ઉપવાસ, પ્રતાદિ સાથે હોય પણ તે કોઈ માર્ગ નથી. મુનિરાજે અહીં ટૂકામાં ઘણો મર્મ સમજાવીને માખણની વાતું લખી છે.

હવે આગળ શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે કે 'મોક્ષ સુખના અનુભવના વિષયમાં ગુરુ કોણ હોય છે?' તેના ઉત્તરમાં ઉચ્ચ મો શ્લોક કહે છે.

**સ્વસ્મિન્સદાભિલાષિત્વાદભીષ્ટજ્ઞાપકત્વતः ॥**

**સ્વયં હિત (તં) પ્રયોક્તૃત્વાદત્મैવ ગુરુરાત્મનः ॥ ૩૪ ॥**

નિજ હિત અભિલાષી સ્વયં, નિજ હિત નેતા આત્મ,

નિજ હિત પ્રેરક છે સ્વયં, આત્માનો ગુરુ આત્મ. ૩૪.

જે સત્તના કલ્યાણના વાંદ્ધક છે, અને જે સત્તની વાંદ્ધા-ઈચ્છા થઈ તેના હિતના ઉપાયને બતાવવાવાળા છે તથા હિતના પ્રવર્તક છે તેને ગુરુ કહેવાય છે.

ખરેખર તો જ્યારે આત્મા પોતે કલ્યાણનો વાંદ્ધક થાય છે ત્યારે એ કલ્યાણ કેમ થાય તેનો ઉપાય પોતે પોતાને બતાવે છે કે ભાઈ! રાગથી જુદો પડ અને સ્વભાવમાં એકાગ્ર થા. એ મોક્ષસુખનો-હિતનો ઉપાય છે એમ પોતે પોતાને હિતનો રસ્તો બતાવી તેમાં પ્રવર્તન કરે છે માટે આત્માનો ગુરુ આત્મા પોતે જ છે.

સર્વજ્ઞ કહે, શાસ્ત્ર કહે ગુરુ કહે પણ એ ભાવ જ્યાં સુધી પોતાને ભાવથી ન બેસે ત્યાં સુધી આત્મા ક્યાંથી પ્રામ થાય? જ્યારે પોતે પોતાને સમજાવે કે અરે આત્મા! તું આનંદ સ્વરૂપ આત્માની અભિલાષા કર અને એ અભિલાષાના ઉપાયમાં રાગ અને વિકલ્યથી જુદો પડ, તે શાંતિનો ઉપાય છે-એમ પોતે પોતાને જણાવે છે. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ તો ઘણું સમજાવે પણ જીવ પોતે જ રાગથી ખસીને સ્વભાવની પ્રાર્થિનો ઉપાય ન કરે તો દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ શું કરે? માટે આત્મા પોતે જ પોતાનો ગુરુ છે.

બાપુ! તારા મારગડા એવા છે કે તેનો દુનિયા સાથે મેળ ખાય તેમ નથી. પ્રભુ કહે છે કે આ માર્ગ ને તું દુનિયા સાથે મેળવીશ નહિ. આ માર્ગની જાત જ કોઈ જુદી છે.

આ જીવને ભૂતકાળમાં અનંતવાર સાક્ષાત્ તીર્થકરનો યોગ પણ બન્યો છે અને ભગવાનની દિવ્યધ્વનિમાં આત્માના હિતનો ઉપાય સાંભળ્યો પણ છે પરંતુ પોતે અંદરમાં હિતનો ઉપાય ન કરે,

કલ્યાણનો વાંદ્ધક થઈને હિત તરફ ન પ્રેરાય તો તીર્થકર પણ તેને શું કરે ?

શ્રોતા- પહેલાં તો હિતની વાત દેવગુરુ પાસેથી સાંભળો ત્યારે હિતનો ઉપાય કરે ને ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ-પોતે હિતનો રસ્તો લે તો દેવ-ગુરુના ઉપદેશને નિમિત્ત કહેવામ છે. પોતાની જાતથી સમજે ત્યારે જ તેને ગુરુની કિંમત થશે કે અહો ! આ તો સત્ય વાત કહેનાર છે. નિશ્ચય પ્રગટે તેને ગુરુ પ્રત્યે વિનય અને ભક્તિનો ભાવ (બ્યવહાર) ઉઠે છે. સત્તની સમજણ વગર વિનય-ભક્તિનો સાચો બ્યવહાર પણ આવતો નથી.

હે આત્મા ! ભગવાન તો આવો ઉપદેશ આપે છે પણ તને બેસે છે કે નહિ ? બેસાડ ભાઈ ! બેસાડ. રાગથી જુદું તારું તત્ત્વ બાપુ ! તેનો અભ્યાસ કર ! અભ્યાસ કરીને તેમાં ઢરવું એ તારું કાર્ય છે તે બીજું કોઈ કરી આપે તેમ નથી.

લોકોમાં કહેવત છે કે ‘જાણનારીમાં જોર ન હોય તો સુયાણી શું કરે ? ’ તેમ શિષ્ય પોતે તૈયાર ન થાય તો ગુરુ તેને શું કરે ? માટે જ અહીં ઈષ્ટોપદેશમાં કહે છે કે તું તારો ગુરુ થા તો તારું હિત થાય અને ત્યારે જ તને ગુરુના વિનય-ભક્તિનો બ્યવહાર આવશે. નિશ્ચય પ્રગટ થાય તો બ્યવહાર આવે. એ વાત અહીં સિદ્ધ થાય છે.

પરથી અને રાગથી છૂટીને સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ કરવાની જેને ઈચ્છા છે તેની અહીં વાત ચાલે છે. જેને હજુ પુણ્ય અને પુણ્યના ફળમાં મળતા સંયોગોમાંથી સુખ લેવાની ઈચ્છા છે તેની વાત નથી. જેને “કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મનરોગ” એવી અભિલાષા છે તેને જ સાચી અભિલાષા છે અને તે જ હિતનો સાચો ઉપાય કરી શકે છે.

અહો ! શાશ્વત સત્ત સુખની કંકણ કરનાર આત્મા પોતે છે અને તેના ઉપાયરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું સ્વરૂપ બતાવનારો પણ પોતે છે. જાણાવનાર પણ પોતે છે અને જાણનાર પણ પોતે છે. આમ હિતનો કંકણ પોતે છે, હિતનો ઉપાય બતાવનાર પણ પોતે છે અને હિતરૂપે પ્રવર્તનાર પણ પોતે છે માટે ખરેખર આત્મા જ ગુરુ છે અને આત્મા જ પોતાનો શિષ્ય છે.

કોઈ સાધુ નામ ધરાવે, બ્રહ્મચારી નામ ધરાવે, પંડિત નામ ધરાવે પણ તેની પાછળ બહાર પડવાની જ ભાવના હોય, માન મેળવવાની ઈચ્છા હોય તેને અંતરમાં હોળી સળગે છે, તેને ખરેખર સત્ત સુખની ઈચ્છા નથી. માનની ઈચ્છા છે, એ તો અનાદિથી કરતો જ આવ્યો છે તેમાં નવું શું કર્યું ?

આત્મા પોતે પૂર્ણાનંદની ખાણ છે, તેમાંથી જ મોક્ષપ્રગટ થાય તેમ છે. બાકી, ‘તારે તે તરે’ એ જૂઠી છે. ‘તરે તે તારે’ એ પણ નિમિત્તનું કથન છે. પાત્રજીવ હોય અને પોતાના પુરુષાર્થથી તરે ત્યારે

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ તેમાં નિમિત્ત કહેવાય.

પાત્ર જીવને તો એક જ અભિલાષા હોય કે મારે તો એક સત્ત જોઈએ. શાશ્વત મોક્ષની જ મને વાંધા છે, બાકી, સંયોગો તો અસાર છે, વિકાર પણ અસાર છે, તે કાંઈ મારે જોઈતું નથી. જગતની આબરૂ-કીર્તિ મારે જોઈતી નથી. આમ જેને એકમાત્ર સત્તની જ વાંધા છે તેને કહે છે કે સત્તપ્રાપ્તિનો ઉપાય પણ તારામાં જ છે.

ભાઈ ! તું બહારની બધી અભિલાષા છોડી દે અને એક સત્ત.....સત્ત.....સત્ત.....શાશ્વત સુખરૂપ પરથી તદ્દન મુક્ત અને સ્વથી પરિપૂર્ણ એવા મોક્ષની અભિલાષા કર !

તેનો ઉપાય જાણ અને તેમાં પ્રવર્તન કર ! આવી અભિલાષા કરનારો અને તેનો ઉપાય શોધી તેમાં પ્રવર્તન કરનારો તું પોતે જ તારો ગુરુ છો.

શ્રોતા- પારસમણિ તો લોઢાને સોનું બનાવી દે છે પણ પારસમણિ નહિ, પરંતુ આપ ગુરુ તો અમને ગુરુ બનાવી ધો છો.

પૂજ્ય ગુરુદેવ:- પારસમણિ પણ કાટવાળા લોઢાને સોનું બનાવતું નથી, સારું લોહું હોય તો જ સોનું બને તેમ, પાત્ર જીવ હોય તે જ પોતાનો ગુરુ બની શકે છે, અપાત્ર જીવ પોતાનો ગુરુ બનતો નથી. માટે જીવની પોતાની પાત્રતા જોઈએ.

જાણપણું વિશેષ થાય કે ન થાય, બોલતાં આવડે કે ન આવડે એ બધી વાત એક તરફ રાખીને અહીં તો એક જ જેને મોક્ષની ઈચ્છા છે અને મોક્ષનો ઉપાય શોધે છે અને તેમાં પ્રવર્તન કરે છે તેને જ ગુરુ કહ્યો છે.

મોક્ષ એટલે પરથી અને રાગથી રહિત પરમાનંદ સ્વરૂપ આત્માનો આનંદ. તેની જ જેને અભિલાષા છે તે મોક્ષના ઉપાયો જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને જાણીને પોતે પોતાને બતાવે છે કે સ્વરૂપમાં ઠરવું અને બહારથી ખસવું તે જ એક મોક્ષનો ઉપાય છે, આમ જાણી તેમાં જે પ્રવર્તન કરે છે તે પોતે જ પોતાનો ગુરુ છે અને જે નિશ્ચય ગુરુ પોતે થાય છે, તેને જ વ્યવહાર ગુરુનું બહુમાન, વિનય અને ભક્તિના ભાવ આવે છે.



[પ્રવચન નં ૩૮]

## સ્વતંત્રતાના ઢંઢેરા

[તા. ૧૨-૫-૬૬]

આ શ્રી ઈષ્ટોપદેશની ૩૪ મી ગાથા ચાલે છે. આ ગાથામાં પૂજ્યપાદસ્વામી ‘આત્માનો ગુરુ આત્મા પોતે જ છે’ એમ સિદ્ધ કરે છે.

સ્વસ્મિન્સદાભિલાષિત્વાદભીષ્ણાપકત્વતः ।

સ્વયં હિત (તં) પ્રયોકૃત્વાદત્મैવ ગુરુરાત્મનः ॥ ૩૪ ॥

નિજ હિત અભિલાષા સ્વયં, નિજ હિત નેતા આત્મ,

નિજ હિત પ્રેરક છે સ્વયં, આત્માનો ગુરુ આત્મ. ૩૪.

જીવને જ્યારે પોતાને જ સત્તની અભિલાષા જાગે છે ત્યારે તેને કોઈ રોકી શકતું નથી અને જ્યારે તેને સંસારની અભિલાષા હોય ત્યારે ગુરુ આદિ કોઈ તેને મોક્ષની અભિલાષા કરાવી શકતા નથી. માટે ખરેખર આત્માનો ગુરુ આત્મા પોતે છે.

સંસારના વૈભવ, આબરુ, કીર્તિ, પુણ્ય આદિ કે જેમાં સુખ નથી છતાં અજ્ઞાની તેમાં સુખ માનીને અભિલાષા કરે છે તેને કોણ રોકી શકે? જ્યાં પોતાને જ અંતરથી સત્તસુખની અભિલાષા ન જાગે ત્યાં સુધી ગુરુ તેને શું કરે!

સત્તસુખની અભિલાષા એટલે આત્માના પૂર્ણ આનંદરૂપ મોક્ષની અભિલાષાની વાત છે. મોક્ષ એક જ સુખરૂપ છે. તે સિવાય ચાર ગતિ, કીર્તિ, આબરુ આદિ બધું દુઃખરૂપ છે અને દુઃખનું કારણ છે. બધાં પરદવ્ય અને રાગાદિથી છુટો પડીને જીવ પોતાની પૂર્ણ આનંદશા પ્રગટ કરે તે મોક્ષ છે. તે જ સત્તસુખ છે. એવા સત્તની અભિલાષા કરનારો આત્મા પોતે છે માટે પોતાનો ગુરુ પોતે છે.

આ જીવે અસત્ત સુખમાં-કલ્પનામાં અનંતકળ ગાય્યો પણ, તેમાં ધૂળેય સુખ નથી. સ્વર્ગમાં, આબરુમાં, કીર્તિમાં, સ્ત્રી-પુત્રાદિમાં, પૈસામાં, અમલદારપણામાં, પરની મોટાઈમાં ક્યાંય સુખ નથી. સુખ તો એક મોક્ષમાં છે. આમ જાણતાં જેને બધાં અસત્ત સુખોની અભિલાષા તૂટીને એક સત્તસુખની

## ઈષ્ટોપદેશ

અભિલાષા જાગી છે તે જીવ પોતે જ પોતાનો ગુરુ છે. આવી અભિલાષા જાગે છે ત્યારે તેને ઉપદેશ આપનારો ગુરુ નિમિત્ત કહેવાય છે પણ જેને અભિલાષા નથી, તેને ગુરુ લાખ ઉપદેશ આપે તો પણ શું? ગુરુ કાંઈ તેને સત્તની અભિલાષા કરાવી દેતા નથી.

જેને સંસારના અસત્ત સુખો પ્રત્યે વૈરાગ્ય જાગ્યો છે અને નિરંતર એક જ ભાવના રહે છે કે ‘હું મારું સત્તસુખ-મોક્ષસુખ કેમ પામું?’ એવી ભાવનાવાળો પાત્ર જીવ આગળ ઉપાય શોધીને તેનું પ્રવર્તન કરે છે.

ત્યાગી થાય, સાધુ થાય, બ્રહ્મચારી થાય પણ જ્યાં ત્યાં જાંવાં નાખે કે મને મોટાઈ કેમ મળે! તે આ બધી સંસારના સુખની-મિથ્યાત્વની અભિલાષા છે. ગૃહસ્થી હોય તે વળી છોકરા મોટા થશે પછી સુખ થશે એમ પરમાંથી સુખ લેવાની અભિલાષા કરે છે, તે બધા મૂઢું છે. તેને ગુરુ શી રીતે સમજાવે! બગલાને સમજાવી શકાય તો આવા અજ્ઞાની મૂઢને સમજાવી શકાય એમ આગળ દાખલો આવશે. પોપટને સમજાવી શકાય પણ બગલાને સમજાવી શકાય નહિએ.

જ્યારે આત્મા પોતે સ્વત: સિદ્ધ સ્વતંત્ર એવો મોક્ષનો અભિલાષી થાય છે, ત્યારે તે મોક્ષનો ઉપાય શોધે છે અને તે શોધીને પોતે જ પોતાને મોક્ષનો ઉપાય બતાવવાવાળો બની જાય છે. અરે આત્મા! બહારમાં કયાંય સુખ નથી. સુખ તો આત્મામાં જ છે. બહારમાં કોઈ સુખ આપનાર નથી.

આ જીવ અનંત તીર્થકરના સમોસરણમાં જઈ આવ્યો, અગિયાર અંગ અને નવ પૂર્વ ભાડ્યો પણ પોતાના અંતરના શલ્ય કાઢ્યાં નહિએ. પરમાંથી મીઠાશની બુદ્ધિ છોડી નહિએ અને સત્તસુખનો ઉપાય શોધ્યો નહિએ તો તીર્થકરાઈ તેને શું કરી શકે?

જીવ જ્યારે સ્વયં સત્તસુખનો અભિલાષી બને છે ત્યારે પોતે જ તેનો ઉપાય શોધે છે અને તે ઉપાયમાં પોતે જ પ્રવર્તન કરે છે. પોતે જ સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે. તેને બીજું કોઈ પ્રવર્તન કરાવી દેતું નથી. સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપે પામનારો આત્મા પોતે છે.

મોક્ષાભિલાષી આત્મા પોતે પોતાને સમજાવે છે કે ‘આ મોક્ષસુખનો ઉપાય મહા દુર્લભ છે, તેનો હે દુરાત્મન્! તેં આજ સુધી કાંઈ પ્રયત્ન ન કર્યો! ચૈતન્ય મહાસાગરને જોવાનો તને આજ સુધી સમય ન મળ્યો!’

જુઓ! આમાં કર્મનો દોષ ક્યાંય લીધો નથી કે કર્મ જીવને હેરાન કર્યો. પોતે જ કર્તા થઈ પરમાં સુખની અભિલાષા રાખી હતી અને તેનો ઉપાય કરતો હતો તેથી દુઃખી થતો હતો. હવે પોતે જ કર્તા થઈને આત્માના મોક્ષસુખની અભિલાષા કરે છે અને તેનો ઉપાય કરે છે તેથી સુખી થાય છે.

અનાદિથી પોતાનું સ્વાધીનપણું છોડીને પોતે જ પરાધીન થતો હતો તેને કોઈએ પરાધીન કર્યો ન હતો. તો હવે સ્વાધીન પણ પોતાની મેળે જ થાય છે તેને કોઈ સ્વાધીન બનાવતું નથી.

આઠ આઠ વર્ષના રાજકુમારો દીક્ષા લેવા ચાલી નીકળે છે. અહા ! શું તેમનો વૈરાગ્ય ! હજુ તો પરણા નથી, સંસારના સુખ જોયા નથી પણ વૈરાગ્યનો પાર નથી. બહારની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા તેને નહતી નથી, તે જાણે છે કે અમારો સ્વભાવ જ અમને અનુકૂળ છે અને અમારી ઊંઘાઈ જ અમને પ્રતિકૂળ છે.

મોક્ષસુખ માટે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો એક જ ઉપાય છે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી-એમ કલ્યાણનો અભિલાષી પોતે પોતાને કલ્યાણનો ઉપાય બતાવે છે અને પોતે તેમાં પ્રવર્તન કરે છે માટે પોતાનો ગુરુ પોતે છે. નિજગુરુ નિજને સમજાવે છે કે અરે ભાઈ ! ચાર ગતિના દુઃખથી તારી કેડ હજુ ભાંગી નથી ! તને દુઃખ આકરું નથી લાગતું ! તારું સુખ તારામાં છે પણ તે બહારમાં સુખ માટે જાંવાં નાખ્યાં. હવે ત્યાંથી પાછો વળ અને સ્વભાવનું સુખ પ્રગટ કર ! આમ પોતે પોતાના હિતની પ્રેરણા કરે છે. માટે પોતે જ પોતાનો ગુરુ છે.

આમ સાંભળીને શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે મહારાજ ! આપે તો ગુરુના ઉપદેશનું શ્રવણ, ગુરુની સેવા, સત્સંગ આદિ, બધું ઉડાવી દીધું તો પછી કોઈ કોઈની સેવા નહિ કરે, ગુરુ પાસે જશે નહિ અને ગુરુની સેવા-સત્સંગ આદિ કરશે નહિ. આવું તમારાથી ન કહેવાય કેમ કે એમ માનવાથી તો બહુ ગડબડ ઊભી થશે. અપસિદ્ધાંત થઈ જશે. બધા સ્વચ્છંદી થઈ જશે.

આવું બોલનાર શિષ્યને ગુરુ ગાથા દ્વારા ઉત્તર આપે છે.

નાજો વિજાત્વમાયાતિ વિજો નાજાત્વમૃચ્છતિ ।

નિમિત્તમાત્રમન્યસ્તુ ગતેર્ધર્માસ્તિકાયવત् ॥ ૩૫ ॥

મૂર્ખ ન જ્ઞાની થઈ શકે, જ્ઞાની મૂર્ખ ન થાય,

નિમિત્તમાત્ર સૌ અન્ય તો, ધર્મદ્રવ્યવત્થાય . ૩૫

તત્વજ્ઞાનની ઉત્પત્તિને અયોગ્ય એવા અભવ્ય આદિ જીવોને ધર્મચાર્યાદિક હજાર ઉપદેશ આપે તોપણ તે તેને (ધર્મને) પ્રામ કરી શકતા નથી.

જેને અંતરમાં આત્મા સમજવાની દરકાર જ નથી, માત્રતા નથી, પરથી જુદા પડવાનો વૈરાગ્ય નથી અને સ્વભાવની અસ્તિત્વની રૂચિ નથી તેને ગુરુ શું કરે ? જેના પેટમાં જેર હોય તેને દૂધ પીવડાવો તો જેર ઊતરે નહિ. દૂધ પણ જેર થઈ જાય તેમ જેને અંતરમાં પરની રૂચિ પડી છે તેને ગુરુ આત્માની

રૂચિ કરાવી શકતા નથી.

કોઈ પણ કાર્ય ની ઉત્પત્તિ કરવા માટે સ્વાભાવિક ગુણની અપેક્ષા હોય છે, બીજાં કોઈ અનુકૂળ નિમિત્તો તે કાર્ય કરાવી શકતાં નથી. જેમ પોપટને પઢાવવાથી તે પઢે છે કેમ કે તેનામાં એવી ઘોયતા છે પણ ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં બગલાને કોઈ પઢાવી શકતું નથી કેમ કે તેનામાં એવો ગુણ નથી.

જેમ સ્વયં ગતિ કરતાં જીવ-પુરુષાલને ધર્મદ્રવ્ય નિમિત્ત થાય છે તેમ સ્વયં પોતાની પાત્રતાથી જીવ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનરૂપે પરિણામે છે ત્યારે ગુરુને નિમિત્ત કહેવાય છે. કાર્ય તો પોતાના સ્વાભાવિક ગુણના પુરુષાર્થી જ થાય છે. નિમિત્તથી નહિ.

આમ પોતાની પાત્રતા વગર ગુરુના ઉપદેશથી ધર્મ પરિણામતો નથી એટલે કે અજ્ઞ-મૂર્ખને જ્ઞાન કરાવી શકતું નથી અને જે તત્ત્વજ્ઞાની હોય તેને કોઈ અજ્ઞાની કરી શકતું નથી. કોઈ અજ્ઞાની એમ માને કે હું એવી વાત કરું કે જેથી જ્ઞાની પણ અજ્ઞાની થઈ જાય તો આ વાત ત્રાણકાળમાં બની શકતી નથી કેમ કે પોતાના પુરુષાર્થી જે વાત સમ્યક્-શ્રદ્ધામાં બેઠી હોય તેને કોઈ કરોડો ઉપાય વડે ફેરવી શકતું નથી.

અહીં તો સ્વતંત્રતાના ઢંઢેરા પીટાય છે, ત્રાણકાળમાં કોઈ જ્ઞાનીના જ્ઞાનને અજ્ઞાન કરી શકે નહિ; અજ્ઞાનીને જ્ઞાની કરી શકે નહિ. પોતાની લાયકાતથી સમજે અને શ્રદ્ધા કરે તેને કોણ રોકી શકે અને પોતાની ઊંઘાઈથી આડા પડે તેને પણ કોણ રોકી શકે ?

અહીં પજનંદી પંચવિંશતિના શ્લોકનો આધાર આપ્યો છે કે એવો કોઈ મોટો વજપાત થાય કે નિંદાના પ્રથાર પડે કે જેના ભયથી ગલરાયેલા લોકો માર્ગ છોડી ને આમ તેમ ભટકવા લાગે. એવા વજપાતથી પણ અતુલ શાંતિ સંપન્ન યોગીગણ યોગથી (ધ્યાનથી) ચલાયમાન થતા નથી. આખી દુનિયા ડેલાયમાન થઈ જાય પણ મુનિરાજ પોતાની એકાગ્રતાથી ડગતા નથી માટે જ્ઞાનીને કોઈ અજ્ઞાની કરવા સમર્થ નથી.

આ ગાથામાં ‘ગુરુથી જ્ઞાન થાય’ એવા વ્યવહારનો પક્ષ ઢીલો પડી જાય છે એમ શિષ્યની આશંકા છે. પણ ખરેખર તો નિશ્ચય જેને પ્રગટ થાય તેને ગુરુના બહુમાન આદિનો ભાવ-વ્યવહાર આવ્યા વગર રહેતો નથી એ વાત આગળ કહેશે. નિશ્ચયની સાથે વચ્ચે વ્યવહાર આવે જ. સ્વયં ગતિ કરતાં જીવ-પુરુષાલને ધર્માસ્તિકાયનું નિમિત્ત હોય જ, તેમ સ્વયં પુરુષાર્થ કરતા જીવને ગુરુનું નિમિત્ત હોય જ. અને એ પુરુષાર્થી જીવને ગુરુનું બહુમાન-વિનય આદિના ભાવ પણ હોય જ છે.

આ ઉપ મી ગાથા પણ બહુ ઊંચી છે. આ ગાથા ઉપરથી આપણે પહેલેથી કહીએ છીએ કે

નિમિત્તો ધર્માસ્તકાયવતુ છે. આચાર્ય પૂજ્યપાદસ્વામી આવો ઈષ્ટ ઉપદેશ કરે છે. આ જ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. નિમિત્તથી થાય અને નિમિત્ત ન હોય તો કાર્ય ન થાય એવો ઉપદેશ ઈષ્ટ ઉપદેશ નથી. એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ જ નથી.

ચૈતન્યહીરો ચૈતન્યપ્રકાશથી ભરેલો છે. તેના જ્ઞાનપ્રદીપથી એટલે જ્ઞાનદીવાના પ્રકાશથી મોહરૂપી મિથ્યા અંધકારનો નાશ થઈ જાય છે. ગુરુના ઉપદેશથી, મંદકણાયથી કે કર્મો નાખ થવાથી મિથ્યા અંધકાર નાખ થતો નથી. એક જ્ઞાનસૂર્યથી મોહાંધકાર નાખ થાય છે.

ભગવાન આત્મામાં તો જ્ઞાન અને આનંદનું રાજ છે. વીર્ય પોતાનો પ્રતાપ-બાદશાહી જાળવી રાખે છે, તે વીર્યના સામ્રાજ્યમાં બીજો કોનો પ્રવેશ હોય ! જ્ઞાન, આનંદ, સુખ, વીર્યસ્વરૂપ પ્રભુ પોતે જ છે તેને બહાર શરીરાદિમાં સુખ શોધવા જવું પડે તેમ નથી છતાં અમણાથી જીવ ‘શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે’ એમ મિથ્યા કલ્યના કરી રહ્યો છે. પણ જેણે જ્ઞાનપ્રદીપ વડે આવી મિથ્યા કલ્યનાનો નાશ કર્યો છે તેને તેની શ્રદ્ધાથી કોઈ ડગાવી શકતું નથી.

જેને અંદરથી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આનંદનું જોર છે તેને બહારમાં અજિનની વર્ષા થાય કે વજપાત થાય કે નિંદાના પ્રહાર થાય પણ તે પોતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી ડગતા નથી અને જેને અંદરનું જોર નથી એવા અજ્ઞાની ભયભીત થઈને ભાગવા લાગે છે.

અહીં કોઈને શંકા થાય છે કે આમાં તો નિમિત્તોનું નિરાકરણ થઈ જાય છે એટલે નિમિત્ત વિના ચાલે નહિ અને નિમિત્ત હોય તો જ કાર્ય થાય એ વાતનું આમાં ખંડન થઈ જાય છે, તેના ઉત્તરમાં અહીં મુનિરાજ કહે છે કે પોતાના હિત-અહિતના કાર્યમાં ગુરુ તથા શત્રુ આદિ તો નિમિત્તમાત્ર છે. ચૈતન્ય પ્રભુ પોતે જ પોતાને શરણરૂપ છે, હિતરૂપ છે, ત્યાં ગુરુ શું હિત કરે ? અને પોતે પોતાના અજ્ઞાનભાવથી વેરભાવ ઊભા કરે ત્યાં શત્રુ શું કરે ? ગુરુ અને શત્રુ આદિ તો નિમિત્તમાત્ર છે.

પ્રકૃત કાર્યના ઉત્પાદમાં તથા વિધ્વંસમાં અન્ય દ્રવ્ય માત્ર નિમિત્ત છે. વાસ્તવમાં કોઈ કાર્ય થવામાં કે બગડવામાં તેની યોગ્યતા જ સાક્ષાત્ સાધક છે.

પંચાધ્યાયમાં એક શ્લોકમાં આવે છે કે દરેક દ્રવ્ય સ્વયં સત્ત છે, સ્વયંથી બગડે છે અને સ્વયંથી સુધરે છે તેમાં તેને કોઈ ચીજની જરૂર નથી. ખોટા સંગથી બગડે અને સારા સંગથી સુધરે એ વ્યવહારનું કથન છે, ઘડો કુંભારથી બને છે અને ઘડાને સાચવી ન રાખે તો તૂટે છે એ વાત ખોટી છે. પોતપોતાની યોગ્યતાથી જ સર્વ કાર્ય થાય છે. આ બધી દુનિયાની માન્યતાથી ઊંઘી વાતો છે. તે જેમ છે તેમ સમજવી પડશે.

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૩૬] \*\*\*\*\*

## નિમિતાનું નિરાકરણ

શ્રી ઇષ્ટોપદેશની ઉપમી ગાથા ચાલે છે.

કોઈ પણ પદાર્થના કાર્યમાં-પર્યાયના પલટવાના કાળે પોતાની યોગ્યતા ન હોય તો બીજો કોઈ પદાર્થ તે કાર્ય કરી શકતો નથી. જીવના વિકારી કે અવિકારી કોઈપણ ભાવના કાર્યકાળે જીવની પોતાની સ્વાભાવિક યોગ્યતા ન હોય તો નિમિત કાંઈ કાર્ય કરી શકતું નથી.

આ વાતને સિદ્ધ કરવા અભવ્ય જીવનું દાયંત આપ્યું છે કે અભવ્ય જીવને ગમે તેટલું સમજાવો પણ તે સમજવાને લાયક જ નથી તો નિમિત તેને શું કરે ! અને ધર્મી જીવને કોઈ લાખો પ્રયત્ન વડે ધર્મથી ડગાવવા માગે તો ડગતા નથી માટે કહ્યું છે કે ખરેખર નિમિત કાંઈ કરતું જ નથી પણ ઉપાદાનથી કાર્ય થાય ત્યારે જે હાજર હોય તેને નિમિત કહેવાય છે.

અહીં શિષ્યને શંકા થાય છે કે તમે આમ કહો છો તો પછી બાબ્ય નિમિતાનું તો આમાં નિરાકરણ થઈ જાય છે એટલે કે નિમિતનો કાંઈ પ્રભાવ રહેતો નથી. તેનું તો ખંડન થઈ જાય છે. તો પછી ગુરુથી જ્ઞાન થાય, શત્રુથી નુકસાન થાય એ વાત તો રહી જ નહિ. આમ શિષ્યને શંકા થતાં ગુરુ એમ કહે છે કે હા, એમ જ છે. ગુરુથી જ્ઞાન થતું હોય તો તો અભવ્યને પણ સમ્યક્ જ્ઞાન થવું જોઈએ અને નિમિતથી નુકસાન થતું હોય તો જ્ઞાનીને પણ અજ્ઞાની કરી શકાય. પણ એમ બનતું નથી.

ગુરુથી જ્ઞાન થતું નથી છતાં ગુરુની મહત્ત્વા એટલી છે કે જ્યારે શિષ્યને પોતાના ઉપાદાનથી જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેને ગુરુનું બહુમાન આવ્યા વગર રહેતું નથી. નિશ્ચય હોય ત્યાં વ્યવહાર આવ્યા વગર રહેતો નથી એવી જ વસ્તુસ્થિતિ છે, પણ વ્યવહાર હોય તો નિશ્ચય થાય એ સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ આપ્યી વાત છે.

જીવ કે અજ્ઞાવ કોઈ પણ પદાર્થના કાર્યનું ખરું કારણ એકજ છે. નિશ્ચય જ ખરું કારણ છે. વ્યવહાર તો આરોપિત કારણ છે.

નિમિત્ત પણ એક પદાર્થ છે પણ ઉપાદાનનું કાર્ય તેનાથી થતું નથી. કોઈપણ પદાર્થની કોઈ પણ પર્યાય પોતાના કાળે પોતાથી થાય છે તેમાં સંયોગો કાંઈ ફેરફાર કરતા નથી. આચાર્યોએ સમય સમયની યોગ્યતાનું કેટલું વર્ણન કર્યું છે !

ગુરુએ જે કહ્યું તે બરાબર સમજાને શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે નિમિત્ત કાંઈ કરતું નથી તો પછી નિમિત્તનું ખંડન થઈ જાય છે. આ વિષયમાં ગુરુ જવાબ આપે છે કે કોઈ પણ વસ્તુના પ્રકૃત કાર્યમાં એટલે થવા યોગ્ય કાર્યના ઉપાદાનમાં તથા વિધ્વંસનમાં બાબુ વસ્તુ નિમિત્તમાત્ર છે.

જીવ વિકાર કરે છે તે પોતાની લાયકાતથી જ કરે છે તેમાં કર્મ તો નિમિત્તમાત્ર છે. તેમ શરીરમાં ઓપરેશન આદિ કિયા થાય છે તેની પર્યાય પોતાના કાળે પોતાથી થાય છે તેમાં છરી આદિ સાધન તો નિમિત્તમાત્ર છે. તેનાથી ઓપરેશનનું કાંઈ કાર્ય થતું નથી.

વસ્તુની સ્થિતિ જ એવી છે કે તેમાં બીજો કોઈ ફેરફાર કરી શકે જ નાહિ. વસ્તુ દરેક સમયે પલટવા જ કરે છે તેને બીજું કોઈ પરિણમાવી શકતું નથી. આત્મા અને પરમાણુ આદિ બધા પદાર્થો સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે- વસ્તુ છે, દરેક સમયે પલટવાનો તેનો સ્વભાવ છે તેથી પલટે જ છે તેને બીજો કેમ પલટાવે ?

આગળ દ્વારાંત આવી ગયું કે પોપટને પઢાવવાથી તે પઢશે પણ બગલાને પઢાવવાથી તે પઢતો નથી કેમ કે પોપટમાં એ જાતની યોગ્યતા છે જે બગલામાં નથી. જગતના સ્વતંત્ર દ્રવ્યો છે તેને બીજો કોણ પરિણમાવે ?

વસ્તુ કાયમ ધ્રુવ રહીને તેમાં ઉત્પાદ-વ્યય થવો તે તેનો સ્વભાવ છે તેથી ઉત્પાદ પણ પોતાથી થાય છે અને વ્યય પણ પોતાથી થાય છે. માટે અહીં કહ્યું છે કે વાસ્તવમાં કોઈ કાર્યના થવા કે બગલામાં એટલે ઉત્પાદ-વ્યયમાં યોગ્યતા જ સાક્ષાત્ સાધક થાય છે. જેમ એક સાથે ગતિરૂપ પરિણમન માટે તૈયાર થયેલાં જડ-ચેતનમાં ગતિ પેદા કરવાવાળી તે જડ-ચેતનની જ ગમન કરવાની શક્તિ છે.

વસ્તુમાં જે પર્યાય થવાની હોય તે તરફ જ વસ્તુની ઉન્મુખતા હોય, બીજી તરફ ન હોય. પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે જ કાર્ય થાય છે. ત્યારે સહકારી નિમિત્ત હોય છે પણ તે નિમિત્ત છે માટે કાર્ય થાય છે એમ નથી.

કોઈ એમ કહે છે કે તમે જ્યારે બીજાને સમજાવો છો ત્યારે બીજા સમજે એવો તમારો હેતુ હોય છે માટે, નિમિત્ત કાંઈ કરતું નથી એ વાત પણ ન રહી અને કમબદ્ધપણું ન રહ્યું. તેને કહીએ છીએ કે ભાઈ ! વાણી વાણીના કાળે પરિણમે છે. આત્મા તેને પરિણમાવતો નથી. વાણી એ તો અનંતા જડ

## ઇષ્ટોપદેશ

રજકણોનો પિંડ છે તેને આત્મા શી રીતે પરિણમાવે? પુદ્ગલના પરમાણુ વાણીરૂપે પરિણમવા માટે ઉન્મુખ થાય છે તેને આત્મા રોકી શકતો નથી. આ તો ભાઈ! જેને પરના અભિમાનથી છૂટીને સ્વમાં સમાવું હોય તેને માટે વાત છે. હું સમજાવું માટે બીજા સમજે એ વાતમાં જરાય માલ નથી.

“જે દ્રવ્યનો જે સમયે જે પર્યાયનો સ્વકાળ છે તે સમયે તે દ્રવ્ય તે પર્યાયની ઉન્મુખતાએ વર્તે છે” આમાં ઉપાદાન-નિશ્ચય અને કમબદ્ધ ત્રણેય આવી જાય છે. ઉપાદાનની સાથે નિમિત્ત અને નિશ્ચયની સાથે વ્યવહાર હોય છે પણ તે કાંઈ કાર્ય કરતા નથી.

શ્રોતાઃ- ગુરુથી શિષ્ય સમજતો નથી તો પછી ગુરુનું માહાત્મ્ય શુઃ?

પૂજય ગુરુદેવશ્રી:- ગુરુનું માહાત્મ્ય એમાં જ છે. સત્ત્વ સત્ત્વથી થાય એમ સ્વીકારે છે ત્યારે જ શિષ્યને ગુરુનું બહુમાન આવે છે તે વ્યવહાર છે. નિશ્ચયથી પોતાની મહિમા છે અને વ્યવહારથી ગુરુની મહિમા છે.

જીવ અને પુદ્ગલ સ્વયં ગતિ કરે છે ત્યારે ધર્મદ્રવ્ય નિમિત્ત થાય છે. જો ધર્મદ્રવ્ય ગતિ કરાવતું હોય. તો તો આકાશને પણ ધર્મદ્રવ્ય ગતિ કરાવે પણ એમ કદી બનતું નથી. જીવ અને પુદ્ગલમાં ગતિ કરવાની શક્તિ છે માટે ગતિ કરે છે. તેમાં ધર્મદ્રવ્યને હસ્તાવલંબ તુલ્ય દેખીને ગતિમાં સહાયક કહ્યું છે તેથી જીવ પુદ્ગલની ગતિના કાળે ધર્મદ્રવ્યને સહકારીકારણ કહ્યું છે, તેમ શિષ્ય પોતે સમજવા તરફ ઉન્મુખ છે ત્યારે સમજાવનાર ગુરુને સહકારીકારણ નિમિત્ત કહેવાય છે.

નિશ્ચયથી પોતાનો આત્મા જ પોતાનો ગુરુ છે પણ વ્યવહારથી ગુરુ નિમિત્ત છે માટે ગુરુની સેવા-સુશ્રૂષા કરવી જોઈ એ. શિષ્યના પોતાના ભિથ્યાભાવનો પલટો થઈને ધર્મ પ્રગટ થાય છે. ત્યારે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ, ભગવાનની પ્રતિમા, સાધર્મા આદિ જે કોઈ નિમિત્ત હોય તેના પ્રત્યે શિષ્યને વિનય-ભક્તિ-સેવા આદિના ભાવ આવે છે.

લોકોને એમ થાય કે અમે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે અનિન હોય તો જ પાણી ગરમ થાય છે. બરફ નાખીએ ત્યારે જ પાણી કંદુ થાય છે, બાઈ હોય તો જ રોટલી થાય છે, ગુરુ હોય તો જ જ્ઞાન થાય છે, અને આપ કહો છો કે નિમિત્તથી કાંઈ થતું નથી. પણ ભાઈ! તારી નિમિત્ત આધીન દાઢિ છે એટલે તને એવું લાગે છે. ખરેખર તો, દ્રવ્યના પોતાના ઉપાદાનના કાળે જ પર્યાય થાય છે અને વ્યયના કાળે વ્યય થાય છે ત્યારે અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય છે, તે ખાલી નિમિત્તમાત્ર જ છે, તે વસ્તુમાં કાંઈ ફેરફાર કરી શકતું નથી. આ એક નિયમ જો સમજાય તો જ્ઞાનમાં સ્વતંત્રતાના ઢંઢેરા પીઠાઈ જાય.

હવે, આ શિષ્યને એ વાત તો બેસી ગઈ કે પરથી કાર્ય થતું નથી, મારું કાર્ય મારાથી થાય છે, તો હવે પ્રશ્ન થાય છે કે અમારે અભ્યાસ કેવી રીતે કરવો? આત્માનું ધ્યાન કઈ રીતે કરવું?

જે અભ્યાસ કરવાની પર્યાયનો કામી છે તેવા શિષ્યને આવા પ્રશ્નો ઉઠે છે કે મારે મારા પૂર્જી આનંદસ્વરૂપ ભગવાન આત્માને ઓળખીને તેમાં એકાગ્ર થવા માટે અભ્યાસ શું કરવો ? તેનો ઉપાય શું છે ? તેને માટે કાંઈ નિયમ ખરો કે નહિ ? તેને માટે સ્થાન કેવું જોઈએ ? વગેરે પ્રશ્નોનો ગાથા દ્વારા મુનિરાજ ઉત્તર આપે છે.

પહેલાં તો ‘અભ્યાસ’ ની વ્યાખ્યા આપી છે કે વારંવાર પ્રવૃત્તિ કરવી તેને અભ્યાસ કહેવાય છે. આ વ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધ છે. તે અનુસાર વારંવાર આત્મા તરફનો અભ્યાસ કરવો તેને આત્માનો અભ્યાસ કહેવાય. બહારની લાખ વાત છોડીને એક જ વાત કે હું શાયક છું, શાયક છું, શાયક છું- એમ શાયકનો અભ્યાસ જોઈએ.

અભવच્ચિત્તવિક્ષેપ એકાંતે તત્ત્વસંસ્થિતः ।

અશ્વસ્યેદભિયોગેન યોગી તત્ત્વં નિજાત્મનઃ ॥ ૩૬ ॥

ક્ષોભરહિત એકાંતમાં સ્વરૂપ સ્થિર થઈ ખાસ,

યોગી તજી પરમાદને કરે તું તત્ત્વાભ્યાસ. ૩૬.

પ્રથમ તો અભ્યાસ કરવાવાળાના ચિત્તમાં ક્ષોભ ન હોય. આ કરું...આ કરું...આ કર્યું...આ રહી ગયું એવો ક્ષોભ અભ્યાસીના ચિત્તમાં ન હોય. કેમ કે વિકલ્પની જાળનો ક્ષોભ હોય ત્યાં સુધી આત્માનો અભ્યાસ શી રીતે થાય ! ન જ થાય.

જેની રાગાદિ ક્ષોભ રહિત શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ છે એવા યોગી સાવધાનીપૂર્વક એકાંત સ્થાનમાં પોતાના આત્મસ્વરૂપનો અભ્યાસ કરે છે.

આ તો અંતરની વાતો છે ભાઈ ! તેમાં બહુ સૂક્ષ્મ રીતે બેદ પાડીને સમજાવું છે. હું જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્મા છું, એમ જેણે નક્કી કર્યું છે અને ક્ષોભથી રહિત થયા છે અને સ્વરૂપમાં જેણે જોડાણ કર્યું છે એવા યોગી સાવધાનીપૂર્વક એટલે ખંતથી જ્યાલ કરતાં, એકાંત સ્થાનમાં આત્માનો અભ્યાસ કરે છે.

એકાંત સ્થાન એટલે બહારના કોલાહલ રહિત એકાંત અને અંતરના રાગાદિ વિકલ્પોના ક્ષોભ રહિત એકાંત સ્થાનમાં અભ્યાસ થઈ શકે છે.

જુઓ, અહીં ભગવાનનું સ્મરણ કરવું કે જીપ કરવો તે વાત લીધી નથી. અહીં તો જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્મામાં ઠરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે અભ્યાસ છે. આવા ઉપદેશને ઈષ્ટઉપદેશ કહેવાય કે જેમાં જીવનું હિત થાય છે.

મારે બીજું કાંઈ જોઈતું નથી, બીજું કાંઈ કરવું નથી, એક આત્માનો અનુભવ કરવો છે એવી જેની ભાવના છે તેની આ વાત છે.

## ઉપાદાનની સ્વતંત્રતા

[તા. ૧૭-૫-૬૬]

અહીં આપણે શ્રી ઇંદ્રોપદેશની ઉપ મી ગાથા ચાલે છે. તેમાં ઉપાદાનથી જ કાર્ય થાય છે, તે સમયે અન્ય દ્રવ્ય તો કેવળ નિમિત્તમાત્ર જ છે. એ વિષયની વાત ચાલે છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી શિષ્યને દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવે છે કે જેનામાં ધર્મ પામવાની લાયકાત નથી એવા અજ્ઞાનીને લાખો તીર્થકરોનો યોગ બને તોપણ તે સમજી શકતો નથી. જેમ બગલાને પોપટની જેમ પઢાવી શકતો નથી કેમ કે તેનામાં એવી લાયકાત જ નથી. તેમ જેની પર્યાયમાં જે કાર્ય કરવાની લાયકાત ન હોય તેને લાખ તો શું પણ અનંત નિમિત્તો મળે તોપણ તે કાર્ય કરાવી શકતા નથી.

તે જ રીતે જે પોતાના સ્વરૂપની દિલ્લિ અને જ્ઞાનમાં સ્થિત છે એવા જ્ઞાનીને લાખો પ્રતિકૂળતા પણ તેના જ્ઞાનથી ડગાવી શકતી નથી. આ ઉપરથી અહીં સિદ્ધ કરે છે કે કોઈ પણ પદાર્થના કાર્યમાં પરપદાર્થ અંકિચિત્કર છે.

ગતિ કરતાં જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ કરવામાં ધર્મદ્રવ્ય નિમિત્ત છે પણ ગતિરૂપ નહિ પરિણમતાં જીવ-પુદ્ગલને ધર્મદ્રવ્ય ગતિ કરાવી શકતું નથી.

આ ગાથા બહુ ઊંચી છે. લોકો પોકાર કરે છે કે નિમિત્ત ઉપાદાનમાં બળ આપે છે-મદદ કરે છે તેની સામે અમે પહેલેથી આ ગાથા મૂકીએ છીએ કે ઉપાદાનના કાર્યમાં અન્યપદાર્થ કેવળ નિમિત્તમાત્ર છે. તમે પોકાર કરો તો કરો પણ વસ્તુના સ્વરૂપમાં કાંઈ ફરફાર થતો નથી.

આ સાંભળી શિષ્ય કહે છે કે મહારાજ ! આપ તો નિમિત્તને ફોતરાંની માફક ઉડાડી ધો છો. જેમ દાણાને ઝાપીને ફોતરાં કાઢી નાંબે છે તેમ આપ નિમિત્તને કાઢી નાખો છો.

શિષ્યની શંકાનું સમાધાન કરતાં આચાર્યિવ કહે છે કે ખરેખર નિમિત્ત અંકિચિત્કર જ છે. કોઈ પણ કાર્યના ઉત્પાદનમાં કે વિધંસનમાં ગુરુ, મિત્ર કે વૈરી તો કેવળ નિમિત્તમાત્ર જ છે. વાસ્તવમાં

કોઈ કાર્યના ઉત્પાદનમાં કે નાશમાં તેની યોગ્યતા જ સાક્ષાતું સાધક હોય છે. આ જગતની દરેક વस્તુના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય માટે સામાન્ય સિદ્ધાંત છે.

માટીની યોગ્યતાથી જ ઘડો ઉત્પન્ન થાય છે, કુંભારથી નહિ. શું જરૂર કે ચેતન કોઈ પણ પદાર્થ પોતાની વર્તમાન અવસ્થાની ઉત્પત્તિ વિનાના હોય છે? નથી જ હોતા તો પોતાથી ઉત્પન્ન અવસ્થાને બીજો શું કરી શકે? તેમ વસ્તુની પોતાની પૂર્વ અવસ્થાનો વ્યય થાય છે તેમાં બીજો પદાર્થ શું કરી શકે? પોતાનું જ્ઞાન થવામાં, દર્શન થવામાં, આનંદ થવામાં, વીર્ય પ્રગટાવવામાં પોતાનો આત્મા પોતાથી કામ કરે છે, પોતાની યોગ્યતાથી જ કાર્ય થાય છે.

દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં રહે છે. કોઈ કોઈનો સ્પર્શ પણ કરતાં નથી, તો એક બીજાનું કાર્ય ક્યાંથી કરે? સમયસારની તીજી ગાથામાં આ વાત લીધી છે કે જરૂર ચેતન દરેક પદાર્થ પોતપોતાના ગુણને ચૂંબે છે-સ્પર્શે પણ કોઈ પદાર્થ અન્ય પદાર્થને ચૂંબતો નથી, સ્પર્શતો નથી.

દરેક દ્રવ્યનું ઉત્પાદ-વ્યયનું કાર્ય પોતાના સામર્થ્યથી થાય છે. નિમિત્તના સામર્થ્યથી કાર્ય ત્રણકાળમાં કદી થતું નથી. અહા! આ સિદ્ધાંત સમજે તો જીવને કેટલી શાંતિ થઈ જાય કે મારા જ્ઞાન, આનંદ અને સુખનું કાર્ય મારાથી જ થાય છે, તેમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, પૈસા, આબરુ-કીર્તિ આદિ કાંઈ બગાડ-સુધાર કરી શકતાં નથી. મારા જ્ઞાન-આનંદના કાર્યમાં પરપદાર્થ બિલકુલ અકિંચિત્તર છે તેથી સ્ત્રી, કુંટુબ મળે, પૈસા મળે તો મને આનંદ થાય એ વાત જ નથી.

પ્રશ્ન:- પરીક્ષામાં પાસ થાય ત્યારે આનંદ થાય છે. તે પાસ થયો માટે થયોને !ભાઈ! ત્યારે જે આનંદ થાય છે તે પોતાના આનંદગુણનું વિપરીત કાર્ય છે, તે પોતાના સામર્થ્યથી જ થયું છે.

જેને પોતાના સ્વભાવનો નિર્જય થાય છે તેને મારો આનંદ મારાથી જ થાય છે-મારામાં જ આનંદસ્વરૂપે પરિણમવાની યોગ્યતા છે, કોઈ પરદ્રવ્ય મને આનંદ કરાવી દેતા નથી એવો નિર્જય થઈ જાય છે તેથી તેને આનંદ માટે અનંત પરદ્રવ્ય ઉપરથી દૃષ્ટિ ઊરી જાય છે. એક સ્વભાવ ઉપર જ દૃષ્ટિ રહે છે.

જેમ પોતાનો આનંદ પ્રગટ કરવાનું પોતામાં સામર્થ્ય છે, તેમ પરદ્રવ્ય મને અનુકૂળ છે અને પરદ્રવ્ય મને પ્રતિકૂળ છે એવી મિથ્યાકલ્યના દ્વારા પોતાના આનંદને બગાડવાની એટલે દુઃખી થવાની યોગ્યતા પણ પોતામાં જ છે. કર્મ જીવને દુઃખી કરાવતું નથી.

આવા સ્વરૂપનો નિર્જય ન કરે તો પોતાની વિપરીત માન્યતા રૂપ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ પોતાને દુઃખી

કરે છે-અનંત સંસારમાં રખડાવે છે.

આમ, કોઈ પણ કાર્યમાં સુધાર કે બગાડમાં તેની યોગ્યતા જ સાક્ષાત્ સાધક છે. તો પ્રશ્ન થાય કે યોગ્યતા સાક્ષાત્ સાધક છે, તો પરંપરા સાધક કોઈ હશે ને? તો કહું છે કે નિમિત્તને પરંપરા સાધક વ્યવહારનયથી કહેવાય છે. પણ વ્યવહારનો અર્થ જ એ છે કે ન હોય તેને કહે એટલે નિમિત્ત સાધક ન હોવા છતાં પરંપરા સાધક કહેવો તે વ્યવહાર છે.

એકસાથે ગતિરૂપ પરિણામની ઉન્મુખ થયેલા અનેક પદાર્થ એટલે એક યા અનેક જીવ, તૈજસ શરીરના પરમાણુ, કાર્મણાના પરમાણુ અને ઔદારિકના પરમાણુને ગતિ કરવામાં સાક્ષાત્ કારણ તે પદાર્થોની ગમનશક્તિ જ છે એટલે ગમન કરવા ઉન્મુખ થયેલી પર્યાય જ ગતિનું કારણ છે તેમાં ઘર્મદ્રવ્ય તો તેવળ નિમિત્તમાત્ર છે.

જેની પર્યાયમાં જે સમયે જે કાર્ય થવાની યોગ્યતા હોય તે કાર્ય થાય છે તેમાં યથાર્થ કારણ પોતાની પર્યાયની યોગ્યતા છે અને આરોપિત કારણ નિમિત્ત છે.

બે પરમાણુમાં એક પરમાણુની પર્યાય કાળી હોય અને એકની પર્યાય લીલી હોય તો તેનું કારણ શું? દ્રવ્ય-ગુણ તો બંનેના સમાન છે, છતાં પર્યાય જુદી જુદી છે માટે નક્કી થાય છે કે પર્યાયનું કારણ ત્રિકાળી દ્રવ્ય નથી, પર્યાય પોતાની વર્તમાન યોગ્યતા મુજબ થાય છે-એવી સ્વતંત્રાદ્યાચ્છિ જ્યારે થાય ત્યારે મારો આત્મા ત્રિકાળ આનંદસ્વરૂપ છે એવી દ્યાચ્છિ થતાં પર્યાયમાં આનંદ પ્રગટ થાય તે સ્વતંત્રતાનું ફળ છે.

આ કોઈ વાતો કરવાની વાત નથી. એક એક સિદ્ધાંતમાંથી વીતરાગતા કાઢે તો પોતાને લાભ થાય. મારું દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. એવા નિર્ણયપૂર્વક સ્વસન્મુખતાનો પુરુષાર્થ કામ કરે છે ત્યાં આનંદના અનુભવનો લાભ થાય છે તે સ્વતંત્રતાના કાર્યનો લાભ છે. આ સ્વતંત્રતા નક્કી થતાં, મને પંચમકાળ અટકાવે છે કે કર્મ અટકાવે છે કે પૂર્વના ઊલટા સંસ્કાર મારા કાર્યને અટકાવે છે એવી કોઈ વાત રહેતી નથી.

ભગવાન આત્મા પોતાના સામર્થ્યથી નિર્વિકારી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિ પ્રગટ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યાં રાગ, વ્યવહાર કે સંયોગ તેને રોકી શકતા નથી. આત્મા પોતે જ પોતાના સ્વભાવની દ્યાચ્છિપૂર્વક આનંદની સન્મુખતાથી પોતાનું કાર્ય પર્યાયમાં પ્રગટ કરે છે, તેમાં વ્યવહાર દ્યા-દાનાદિના વિકલ્પ શું મદદ કરે? વ્યવહાર નિશ્ચયમાં શું કરી શકે? માટે મંદક્ષાયથી શાંતિ થાય એ વાત

તદન જૂઠી છે.

હું અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા હું એવી દૃષ્ટિ થતાં શરીરમાં, વિષયમાં, પુણ્યપરિણામમાં કે મંદકખાયમાં આનંદ છે એવી બુદ્ધિ ધૂઠી જાય છે.

ઉપાદાનનું કાર્ય ઉપાદાનથી જ થાય છે. નિમિત્ત તેમાં કાંઈ ફેરફાર કરી શકતું નથી. અજ્ઞાનીને કોઈ જ્ઞાની બનાવી શકતું નથી અને જ્ઞાનીને કોઈ અજ્ઞાની બનાવી શકતું નથી ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં દરેક પદાર્થ પોતાની પર્યાયમાં પરિણમી રહ્યો છે તેમાં બીજો કોઈ પદાર્થ મદદ કરી શકતો નથી.

આમ હોવા છતાં, નિશ્ચયપ્રગટ થાય છે તેને વ્યવહાર આવ્યા વગર રહેતો નથી એટલે પોતાને ધર્મ પ્રગટ થવામાં જે નિમિત્ત હોય એવા ગુરુ આદિના બહુમાન, સેવા આદિના ભાવ આવ્યા વગર રહેતા નથી, માટે વ્યવહારથી ગુરુની સેવા કરવી જોઈએ.

હવે શિષ્ય કહે છે કે મહારાજ ! નિમિત્તને ઉડાવીને આપે તો બધી જવાબદારી અમારી ઉપર નાંખી દીધી તો હવે અમારે ધર્મ પ્રગટ કરવા માટે અભ્યાસ કેવી રીતે કરવો એ તો કહો !

શિષ્યના પ્રશ્નના જવાબમાં ગુરુ કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપનો વારંવાર વિચાર કરવો કે મારો ભગવાન આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, રાગાદિ વિકલ્યથી ભિન્ન છે અને એક સમયની પ્રગટ પર્યાય જેવડો પણ મારો આત્મા નથી.

આત્માના જિજ્ઞાસુએ અભ્યાસ કરવો જોઈએ એ વાત તો પ્રસિદ્ધ જ છે. હવે તે અભ્યાસ માટે સ્થાન કેવું જોઈએ, નિયમાદિ કેવા હોય તેના ઉપદેશ સાથે અનુભવનું પણ વર્ણન કરે છે.

હવે ૩૬ મી ગાથામાં કહે છે કે :-

પ્રથમ જેના ચિત્તમાં ક્ષોભ હોય તે આત્માનો અભ્યાસ કરી શકતો નથી. હું આમ કરું ને તેમ કરું એવા વિકલ્યરૂપ ક્ષોભને હું તો જ્ઞાનરૂપ આત્મા હું એવી દૃઢતા વડે દૂર કરવો. એ પહેલો ઉપાય છે.

મારો આત્મા અખંડ આનંદસ્વરૂપ ચૈતન્યસૂર્ય છે એવી આત્મામાં દૃષ્ટિ સ્થિર થઈ જવી જોઈએ. દૃષ્ટિમાં આત્માનો સ્વીકાર હોવો જોઈએ. જેને હજુ સ્ત્રીમાંથી સુખ મળશે, ધનમાંથી સુખ મળશે, લાડવામાંથી સુખ મળશે એવી દૃષ્ટિ હોય તેની દૃષ્ટિ આત્મામાં સ્થિર થતી નથી. પરપદાર્થની અનુકૂળતામાં જેને ઠીક લાગે છે અને પ્રતિકૂળતામાં દુઃખ લાગે છે તેને સ્વભાવમાં જ આનંદ છે એવી બુદ્ધિનો અભાવ છે.

શરીર નીરોગ હોય તો મને સુખ થાય એવી માન્યતા તે ચિત્તનો ક્ષોભ છે. બુદ્ધિનો વિપર્યાસ છે. સાધુ થઈને પણ જે મને બહારની બધી અનુકૂળતા હોય, શિષ્યો સારા હોય, ઉનાણમાં હંડી હવા મળે તો મારું ધ્યાન જામે એવી બુદ્ધિ રાખે છે તેની દાખિ વિપરીત છે, તે આત્માનો અભ્યાસ કરી શકતા નથી.

અહીં તો જેના ચિત્તમાં ક્ષોભ ન હોય અને દાખિમાં વિપરીતતા ન હોય એવા જીવો જ પોતાના સ્વભાવને સાધી શકે છે એ વાત લીધી છે.

આત્માના સ્વરૂપના અભ્યાસ માટે સ્થાન એકાંત હોય છે, બહારથી કોલાહલ રહિત એકાંતસ્થાન અને અંતરમાં વિકલ્યના કોલાહલથી રહિત એકાંત સ્થાનમાં યોગીઓ સાવધાનીપૂર્વક આત્માના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરે છે.

અહીં લૌકિક અભ્યાસ કે શાસ્ત્ર-અભ્યાસની વાત નથી. ભગવાન આત્મા પોતે શાનસ્વરૂપ છે, તેના અભ્યાસની વાત છે કે જે અભ્યાસના ફળમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

પહેલાં દદ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે હું જ કેવળજ્ઞાનનો કંદ છું અને હું મારા સ્વરૂપમાં એકાગ્રતાના અભ્યાસ વહે તે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકું છું. તેમાં મને આખી દુનિયામાં કોઈ ડખલ પણ કરી શકતું નથી અને મદદ પણ કરી શકતું નથી.

જુઓ ! પોતાના આત્માના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવાનું કહું છે. અરિહત, સિદ્ધના સ્વરૂપની વાત નથી કરી. મનુષ્યદેહમાં કરવાનું કાર્ય આ એક જ છે- પોતાના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવો. દુનિયાને આ તત્ત્વ સમજાવવાનો અભ્યાસ પહેલાં કરી લઉં એ વાત નથી. પોતાનો અભ્યાસ કરવો તે જ મૂળ કાર્ય છે.

દુનિયા આ માને કે ન માને, જાણો કે ન જાણો, તેની સાથે મારે કાંઈ સંબંધ નથી. એવી દાખિ હોવી જોઈએ.

ભગવાન ! તારી ચીજ તો તારી પાસે છે ને પ્રભુ ? તારે તો સ્વભાવ તરફ દાખિ કરવાની છે. ભગવાન કહે છે કે મારી સન્મુખ દાખિ કરવાથી તને તારા સ્વભાવની સન્મુખતા નહિ થાય.

જેના ચિત્તમાં વિક્ષેપ નથી અને રાગાદિ વિકલ્ય નથી તથા હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું જેવું સ્વરૂપ ગુરુએ બતાવ્યું છે તેમાં જેની બુદ્ધિ નિશ્ચલ થઈ ગઈ છે એવા યોગી આત્માનો અભ્યાસ કરી શકે છે.

શિષ્ય હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોના બે ભાગ પાડી દે છે કે રાગ, નિમિત્ત આદિ બધા પરપદાર્થ મારા

આતમરામથી ભિન્ન છે માટે હેય છે-ઉપેક્ષણીય છે, લક્ષ કરવા યોગ્ય નથી અને મારા ચિદાનંદસ્વરૂપમાં લક્ષ કરવું તે ઉપાદેય છે, આદરણીય છે એવી દાખિ શિષ્યે નિશ્ચલ કરી છે. ગુરુએ હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, તેનો શિષ્યે બરાબર ભાવ પકડી લીધો છે. તેથી તેને નિમિત્ત કે રાગ મને કાંઈક મદદ કરશે એવી શંકા થતી નથી.

એક સમયમાં ધ્યુવ ચિદ્ઘન પરમસ્વરૂપ નિજ પરમાત્મા જ સાધ્ય છે-સાધવા યોગ્ય છે-ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય ધ્યેય છે એવા સાધ્યમાં જે યોગી કાષોત્સર્જ આદિ દ્વારા લીન થયા છે તે ખરેખર સાચો અત્યાસ કરી રહ્યા છે. દરેકે ચિત્તને સ્થિર કરીને, સ્વભાવની દાખિપૂર્વક આવું ધ્યાન કરવું તે જ કર્તવ્ય છે.

ફં ફં ફં

## સુલભ પ્રામ વિષયોમાં પણ ધર્મનું નિર્મમત્વ

\*\*\*\*\* [ તા. ૧૮-૫-૬૬ ] \*\*\*\*\*

આ શ્રી ઇષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર છે. તેમાં આત્માને હિતકારી ઉપદેશ શું છે તેની વાત ચાલે છે.

આ દેહમાં બિરાજમાન ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ છે અને આ દેહ, વાણી, મન આદિ બધું જડ છે. કર્મ પણ જડ છે અને પુણ્ય-પાપના ભાવ તે વિકાર છે-દુઃખરૂપ છે. આ વિકારીભાવો અને જડપદાર્થોમાંથી જેની રૂચિ ઊર્જા ગઈ છે અને આત્માની રૂચિ જાગી છે તેને અંતરસ્વભાવભાવમાં એકાગ્ર થવાની ભાવના થાય છે. તે એકાગ્રતા કેવી રીતે કરે છે તેની વાત આ ગાથામાં લીધી છે.

અહીં તો બધી ઊંચી ઊંચી પહેલા નંબરની વાતો છે.

પ્રથમ તો આત્માની ઓળખાણ થતાં ‘હું આનંદસ્વરૂપ છે’ એમ આત્માની રૂચિ, પ્રીતિ અને વિશ્વાસ આવે છે ત્યાં પુણ્ય-પાપ, વિકારીભાવ અને જડ સામગ્રીમાં મારું સુખ ત્રાણકાળમાં કદી નથી એમ નક્કી થઈ જાય છે. તેથી આત્માની રૂચિ અનુસાર વીર્ય આત્મા તરફ કામ કરે છે.

પ્રથમ ધર્મદ્વાચ્છ પ્રગટ થતાં, ‘હું જ મારો આધાર છું, હું જ મારું શરણ છું અને હું જ ઉત્તમ પદાર્થ છું’ એમ નક્કી થઈ જાય છે. આવી ધર્મ દ્વાચ્છ વગરનું બધું થોથાં છે. કિયાંડા, દયા, દાન-ભક્તિમાં હિત છે એમ માનનારા, આત્મા અતીન્દ્રિય અનાકુળ આનંદસ્વરૂપ છે અને તેમાં જ મારું હિત છે- એમ માની શકતા નથી.

ધર્મ જીવને આત્મામાં જ સુખ છે એવી દઢ શ્રદ્ધાને લીધે અંતર એકાગ્રતા કરવામાં કોઈ જાતનો મનમાં વિક્ષેપ થતો નથી કે પરપદાર્થ કે રાગમાં સુખ હશે તો !

હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોમાં પણ ધર્મની બુદ્ધિ નિશ્ચલ થઈ ગઈ હોય છે. સર્વજ્ઞ ભગવંતો, આચાર્યો અને આગમનો આ ઉપદેશ છે કે હે જીવ ! તારા આત્મામાં જ તારું સુખ છે માટે તેને ઉપાદેય કર ! આદર કર ! અને રાગાદિ દુઃખરૂપ તત્ત્વ છે માટે તે હેય કર ! ભગવાનના આવા ઉપદેશને સ્વીકારીને આત્માની રૂચિ અને દ્વાચ્છ કરે ત્યારે જ ભગવાનનું શરણ લીધું કહેવાય.

જેમ અજ્ઞાનીને અનાદિથી શરીર અને રાગાદિમાં મારાપણાની રઢ લાગી છે-રટણ લાગ્યું છે તેમ ધર્મને અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ નિજ આત્મા તે જ હું એવી રઢ લાગી છે તેથી એક આત્મા જ ઉપાદેય અને રાગાદિ સર્વ હેય છે એમ તેની બુદ્ધિ નિશ્ચલ થઈ ગઈ છે.

ધર્મ જીવ કાયોત્સર્જમાં લીન થાય છે એટલે કાયા કહેતાં શરીર, વાળી, મન, તથા પુણ્યપાપભાવ, તેનાથી રહિત નિજાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં એકાકાર થાય છે તેમાં આત્મા જેવો છે તેવો અંતરમાં વ્યવસ્થિત થઈ જાય છે.

આ તો સમ્યગુદ્ધિની કિયા કેવી હોય તેની વાત ચાલે છે. ઈષ્ટોપદેશમાં ગાથા તો માત્ર એકાવન જ છે પણ જૈન પરમેશ્વર વીતરાગદેવે કહેલી વાળીનું માખડા આમાં ભરી દીધું છે. આવો હિતકારી ઉપદેશ પૂજ્યપાદસ્વામીએ આપ્યો છે માટે શાસ્ત્રનું નામ “ઈષ્ટોપદેશ” છે અને તેવો ભાવ પ્રગટ કરવો તે હિતકારી-ઈષ્ટ ભાવ છે.

પોતાના ભગવાન આત્મામાં જ જેણે યોગ જોડ્યો છે- વીર્ય લગ્યાવ્યું છે તે ભલે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય તો પણ તેને રાગાદિ વિકલ્પ સુહાવતા નથી-રૂચતા નથી.

યોગી કેવા સ્થાનમાં ધ્યાન કરે છે? કે એકાંતસ્થાનમાં. જેમ કોઈને પાંચ-પચીસ લાખનું નિધાન મળ્યું હોય તો કોઈને કહેતો નથી પણ એકાંતસ્થાનમાં પોતે ભોગવે છે તેમ સમ્યગુદ્ધિ યોગી એકાંતસ્થાનમાં આત્મનિધાનનો ભોગવટો કરે છે. બહારથી કોલાહલની પ્રતિકૂળતા રહિત અને અંતરમાં રાગના કોલાહલ રહિત એકાંતસ્થાનમાં સમ્યગુદ્ધિ ધ્યાન કરે છે. પર્વતોની ગુફા આદિ એકાંતસ્થાનમાં આળસ અને નિદ્રારહિત થઈને યોગી પોતાને પ્રિય એવા આત્મામાં લીન થાય છે.

ધર્મ તો તેને કહેવાય કે જેમાં અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ થાય. ધર્મ લૂખો ન હોય. શુભ વિકલ્પ એ કોઈ ધર્મ નથી, તેમાં આનંદ નથી, હુંઘ છે.

ત્રણલોકના નાથ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે કે ભાઈ! તારા નિધાનમાં અતીન્દ્રિય આનંદ, અતીન્દ્રિય જ્ઞાન, અતીન્દ્રિય શાંતિ, અતીન્દ્રિય વીર્ય, પ્રભુતા આદિ અનંત ગુણરત્નોના નિધાન ભર્યો છે તેને રૂચિમાં લે અને તેમાં એકાગ્ર થઈને તેને ભોગવ! અતીન્દ્રિય આનંદમાં તૃપુ થા!

લગ્નમાં ગોર કહે છે ને ‘સમય વર્તે સાવધાન’ તેમ અહીં સમય એટલે આત્મામાં સાવધાન થઈને વર્તે તો તેને અતીન્દ્રિય મહા-આનંદનો લાભ પ્રાપ્ત થાય. એમ ભગવાન કહે છે.

આ તો બધાને સમજાય એવી વાત છે. એમ ન સમજવું કે હું બાળક દું કે વૃદ્ધ દું માટે ન સમજાય. બાળક કે વૃદ્ધ આત્મા નથી. આત્મા તો ત્રિકાળ સમજનાર તત્ત્વ છે. તે અત્યારે નહિ

## ઠિષ્ટોપદેશ

સમજે તો આવો મનુષ્યભવનો સમજવાનો અવસર પછી કયાં મળશે ? આ ઉત્તમ ભવમાં સત્ય વાત સમજવામાં ન આવી અને દૃષ્ટિમાં ન આવી તો શું કામનું ? પાંચ-પચાસ લાખ રૂપિયા મળ્યા એ તો પૂર્વના પુષ્યને લીધે આવ્યા અને પુષ્ય ખરી ગયાં, તેમાં તને શું મળ્યું ભાઈ ! તેં તો કમાવાનો ભાવ કરીને પાપ બાંધ્યું ! કદાચ દયા-દાન-ભક્તિ કરીને પુષ્ય બાંધ્યું તોપણ તેમાં તારો ધર્મ કયાં આવ્યો ? પુષ્ય-પાપના વિકલ્પથી પાર નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વનો અનુભવ કરવો તે તારો ધર્મ છે- સંવિતિ છે.

હવે શિષ્યને પ્રશ્ન થાય છે કે જેને દેહ, વાગી, મન અને રાગાદિની રૂચિ છૂટીને પોતાના ચૈતન્યસ્વભાવની રૂચિપૂર્વક અનુભવ થાય એવા યોગીને કેવી રીતે ખબર પડે કે મને અનુભવ થયો છે ? શાંતિ પ્રગટ થઈ છે ? અને હર ક્ષણે તે અનુભવમાં ઉન્નતિ થઈ રહી છે તે પણ કેવી રીતે ખબર પડે ? શુદ્ધાત્માનો અનુભવ થયો છે અને તેમાં વૃદ્ધિ થઈ રહી છે તે જ્ઞાનવા માટે લક્ષ્ણ શું છે ? મને પરમાવનું વેદન છૂટી ગયું અને આત્મસંવિત્તિનું વેદન થાય છે એ જ્ઞાનવાનું લક્ષ્ણ શું છે ?

શિષ્યનો પ્રશ્ન સાંભળી આચાર્ય કહે છે હે બુદ્ધિમાન ! તારો પ્રશ્ન બરાબર છે, સાંભળ ! હું તને એ જ્ઞાનવાનું લક્ષ્ણ કહું છું. જેમ વેપારમાં ધન મળે અને તેની વૃદ્ધિ થાય છે તેની ખબર પડે છે ને ? તેમ આ ધર્મ વ્યાપારમાં પણ આનંદનો અનુભવ થાય છે અને વૃદ્ધિ થાય છે તે તેના લક્ષ્ણ ઉપરથી જણાઈ જાય છે.

યथા યથા સમાયાતિ સંવિતૌ તત્ત્વમુત્તમમ् ।

તથા તથા ન રોચને વિષયા: સુલભા અપિ ॥ ૩૭ ॥

જ્યમ જ્યમ સંવેદન વિષે આવે ઉત્તમ તત્ત્વ,

સુલભ મળે વિષયો છતાં, જરીયે કરે ન મમત્વ. ૩૭

આ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલી ધર્મની રીત છે. અનાદિથી જીવ જ્યાં સુધી ભિથ્યાદિષ્ટ હતો ત્યાં સુધી તો તે પુષ્ય-પાપ, દયા-દાન આદિ રાગનો અનુભવ કરતો હતો પણ જ્યારે તે જીવ નિજ ઉત્તમ તત્ત્વ શુદ્ધ આનંદકંદનો અનુભવ કરવા લાગે છે તો જેમ જેમ અનુભવ વધતો જાય છે તેમ તેમ તે યોગીને સહેલાઈથી પ્રામ થતા વિષયો પણ રૂચતા નથી.

યોગી કોને કહેવાય ? કે જે પરમાત્માએ બતાવેલા નિજ શુદ્ધાત્મામાં એકાકાર થાય છે તે ‘યોગી’ છે, બાકી બધા ભોગી છે. ઘણા અજ્ઞાની બહારથી યોગી દેખાતા હોય પણ અંતરથી ભોગી હોય છે અને સમ્યગદિષ્ટ બહારથી ભોગી દેખાતા હોય તોપણ અંતરમાં આત્મામાં એકાકાર થાય છે માટે તે યોગી છે.

યોગીને પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદની પાસે ભોગની ઈચ્છા રોગ સમાન લાગે છે. તેને અન્યાયથી લાવેલી વસ્તુ કે છળ-કપટથી કે બળાત્કારથી લાવેલી સ્ત્રી આદિનો ભોગ તો હોતો જ નથી પણ પૂર્વ પુષ્યથી સહેલાઈથી મળેલાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધન આદિનો ભોગ પણ રોગ જેવો લાગે છે. અતીન્દ્રિય આનંદના ભોગવટા પાસે તેને બીજુ કાંઈ રૂચતું નથી. જેમ રોગી રોગને ઈચ્છતો નથી અને દવાને પણ ઈચ્છતો નથી તેમ ધર્મ પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોના ભોગનો રાગ આવે છે તેને રોગ માને છે અને તે રોગના ઈલાજરૂપ કિયાને-ભોગને પણ તે હેય માને છે, ઈચ્છતો નથી.

જેણે દૂધપાકનો સ્વાદ ચાખ્યો છે તેને લાલજુવારના ફોટરાંના રોટલા ભાવતા નથી તેમ ધર્મ ચક્કવતી હોય તોપણ અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ કર્યો છે તેથી તેને છ ખંડના રાજનો ભોગવટો પણ રૂચતો નથી.

પ્રવચનસારમાં દાખલો આવે છે કે માછલીને જમીન ઉપર આવવું પણ દુઃખરૂપ લાગે છે તો અભિનમાં જવું કેટલું દુઃખરૂપ લાગે? તેમ જેને હું આનંદમૂર્તિ દ્ધું એવું ભાન અને વેદન છે તેવા ધર્મને શુભભાવમાં આવવું દુઃખરૂપ લાગે છે અને વિષય વાસનામાં આવવું એ તો અભિનના અંગારામાં જવા જેવું દુઃખરૂપ લાગે છે. આ ધર્માનું લક્ષણ છે. બહારથી સ્ત્રી-પુત્રાદિને છોડીને જંગલમાં રહે તે ધર્મ એવું ધર્મ નું લક્ષણ નથી. સ્વભાવના અનુભવ પાસે જેને પરભાવનો અનુભવ દુઃખરૂપ લાગે છે- લૂખો લાગે છે એ ધર્માનું લક્ષણ છે. તેના ઉપરથી ધર્મ ઓળખાય છે.



ભગવાનમાં રાગ નથી, રાગમાં ભગવાન નથી

શ્રી ઇંદ્રોપદેશ શાસ્ત્રની આ ઉત્ત મી ગાથા ચાલે છે.

જેને સર્વ પરપદાર્થથી બિન્ન સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવતા અનંત ગુણસંપન્ન પોતાના આત્માની દાખિયા અને અનુભવ થયો છે તે પોતાનું કાર્ય પોતાના અનંત ગુણોથી થાય છે એમ જાણે છે તેથી કોઈ પર પદાર્થ મારું કાર્ય કરે છે એવું તે માનતો નથી.

અજ્ઞાની એમ માને છે કે મને જે રાગ થાય છે તે પર નિમિત્તથી થાય છે અને મારા નિમિત્તથી પરનું કાર્ય થાય છે એવી જેને પરાશ્રયદાખિયા છે તેને આત્મા સ્વતંત્ર છે અને પોતાના અનંત ગુણોથી તેનું કાર્ય થાય છે એ વાત તેની રૂચિમાં આવતી નથી. પણ જેણે અંતર અનુભવ દ્વારા આત્માની પ્રતીતિ કરી છે તેને દફ શ્રદ્ધા છે કે હું અનંત જ્ઞાન, આનંદ, સુખ, શાંતિ આદિ અનંત ગુણોનો ભંડાર હું અને મારું આનંદ આદિનું કાર્ય મારાથી જ થાય છે- આમ જાણતા હોવાથી જ્ઞાનીને પરમાં કદી સુખબુદ્ધિ થતી નથી અને પર પાસેથી કાર્ય કરાવવાની પરાધીન દાખિયા થતી નથી.

આમ ધર્માને-યોગીને સંપત્તિમાં અર્થાત્ સ્વાનુભવરૂપ સંવેદનમાં શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ જલકે છે. શ્રદ્ધામાં આત્મા જલકે છે, જ્ઞાનમાં આત્મા જલકે છે અને સ્થિરતામાં આત્મા કેવો શાંતિમય છે તેની જલક આવી જાય છે. ધર્મ જ તેને કહેવાય કે જેણે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ ધર્મના ધારક આત્માને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને સ્થિરતામાં અનુભવ્યો છે.

જ્યાં સુધી પોતાની વસ્તુનું સ્વરૂપ પ્રતીતિમાં અને વિશ્વાસમાં ન હતું ત્યાં સુધી તો મારું જ્ઞાન દીન્દ્રિયોથી થાય છે, મારું સુખ અને આનંદ પરમાં છે અને મારા વીર્યની સ્કુરજા પણ પરથી થાય છે એવી પરાશ્રિત દાખિયા હતી. હવે તે દાખિયા પલટાઈ જતાં હું પુણ્ય-પાપ સ્વરૂપ હું અને મારે પરનો આધાર છે, મારો વિકાસ પરને આધીન છે અને પર મારે આધીન છે એવી મિથ્યાબુદ્ધિનો નાશ થયો

અને આત્મા અશુદ્ધરૂપે ભાસતો હતો તે હવે શુદ્ધરૂપે ભાસે છે-જલકે છે. હવે તે જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા થયો છે તેથી તેને મારું કાર્ય પર કરે અને હું પરનું કાર્ય કરું એવી મિથ્યાબુદ્ધિ થતી નથી.

ઘર્મને જેમ જેમ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ પોતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને અનુભવમાં જલકે છે તેમ તેમ વિના પ્રયત્ને-સહજ પ્રામ થયેલા રમણીય ઇન્દ્રિયવિષયો પણ મારા ભોગ્ય છે એવી બુદ્ધિ થતી નથી. શુદ્ધ જ્ઞાયક જેની દૃષ્ટિમાં આવ્યો તેને કોઈ પરપદાર્થ પોતાને ભોગવવા યોગ્ય ભાસતા નથી. શરીર, સ્ત્રી, કુટુંબ, દેવલોક, ઈન્દ્રાણી, મકાન, ધરેણાં, કપડાં આદિ મારે ભોગ્ય છે એવી બુદ્ધિ ઘર્મને થતી નથી. કેમ કે તેને પોતાનો આત્મા ભોગ્ય થઈ ગયો છે.

પરપદાર્થ તો ઘર્મને ભોગ્ય લાગતા નથી પણ પુણ્ય, પુણ્યના ફળ અને વર્તમાન શુભ વિકલ્ય પણ તેને પોતાના ભોગ્ય લાગતાં નથી. તેને ભોગ્ય પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, સ્વચ્છતા, પ્રભુતા આદિ ગુણો જ ભોગ્ય લાગે છે. તેથી બહારમાં પુણ્યયોગે સહજ મળેલા રમણીય ઇન્દ્રિય વિષયોમાં તેને ભોગ્યબુદ્ધિ થતી નથી.

જેને પોતાના અનંત ગુણસ્વરૂપ સ્વભાવમાં ભોગ્યબુદ્ધિ થઈ તેને બહારમાં ભોગ્યબુદ્ધિ કેમ હોય ? ન જ હોય. એક ખ્યાનમાં બે તલવાર કદી હોઈ શકતી નથી, તેમ આત્મામાં ભોગ્યબુદ્ધિ અને પરપદાર્થ માં પણ ભોગ્યબુદ્ધિ એ બંને સાથે ન હોઈ શકે.

સમ્યગ્દર્શિ ભલે ચક્કવર્તીપદમાં હો કે ઈન્દ્રપદમાં હો પણ ખરેખર તે સમ્યગ્દર્શિનું પદ નથી. સમ્યગ્દર્શિ તો નિજપદમાં નિવાસ કરે છે. સમ્યગ્દર્શિ કહે છે કે રાગમાં મારું પદ નથી. ચક્કવર્તીના સિંહાસનમાં મારું પદ નથી, કે ૮૬૦૦૦ રાણીના ભોગમાં પણ મારું પદ નથી. મારું પદ તો મારી પાસે- મારા આત્મામાં છે. આવું અનુભવનારા જ્ઞાનીને જેમ અનુકૂળ ભોગો લલચાવી શકતા નથી તેમ પ્રત્યક્ષુળતાના ગંજ આવી પડે તો તે જ્ઞાનીને દુઃખી કરી શકતા નથી.

શિષ્યના બે પ્રશ્નો આ ઉત્તર ચાલી રહ્યો છે. શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો કે જેને આત્માની સંવિત્ત-વેદન પ્રગટ થાય તેને જ્ઞાનવાનું લક્ષણ શું ? અને તેમાં ઉન્નતિ થઈ રહી છે તે કેમ જાણી શકાય ? તો કહે છે કે જેને નિજ આત્માની સંવિત્ત-વેદન થાય છે તેને બહારના તુચ્છ ભોગો તો લલચાવી શકતા જ નથી પણ પુણ્યથી પ્રામ થયેલા રમણીય ભોગો પણ તેને લલચાવી શકતા નથી. આત્માનો એવો અલૌકિક અનુભવ થાય છે કે તેની પાસે બીજા કોઈ વિષયો તેને રૂચિકર લાગતા નથી, પોતાના ભોગ્ય લાગતા નથી.

શાંતિનાથ ભગવાન ચક્રવર્તી હતા, રાજ માં હતા અને ૮૬૦૦૦ રાણીના ભોગમાં હતા પણ જ્યારે વૈરાગ્ય થયો અને દીક્ષા લેવા નીકળ્યા ત્યારે રાણીઓ જટિયા તાણીને રે છે. શાંતિનાથ ભગવાન તેને કહે છે કે અરે સ્ત્રીઓ ! અમને તમારા ભોગમાં રચિ તો હતી જ નહિ પણ અસ્થિરતાનો રાગ હતો ત્યાં સુધી રોકાયા હતા પણ હવે તે રાગ પણ મરી ગયો છે, તે હવે ફરી જીવતો નહિ થાય.

અહીં કહે છે કે શાનીની આ વાત બરાબર જ છે, કેમ કે દુનિયામાં પણ એવું જોવા મળે છે કે ધર્મા સુખની પ્રાપ્તિ થઈ જતાં અલ્ય સુખ આપવાવાળા કારણો પ્રત્યે કોઈને આદર કે ગ્રાવભાવ રહેતો નથી. ધીમાં તળેલાં ખાજાં મળી જાય તો જુવારના રોટલા કોણ ખાય ? ન જ ખાય. ચક્રવર્તીનું રાજ મળી જાય તો પછી બે ગાઉનું એતર મળતું હોય તેનો ભાવ કોણ પૂછે ? શહેરમાં મોઢું સરસ મકાન મળી જાય તો ગામડાંના નાના ધૂર્ણિયા મકાનમાં કોણ રહે ? તેમ જેને આત્માની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને વેદન થઈ જાય તે બહારના ભોગમાં રચિ શું કામ કરે ? ન જ કરે.

આ વાત શાસ્ત્રમાં બીજી જગ્યાએ પણ આવે છે કે જેનું મન સુખ-શાંતિમાં લીન છે તેને ભોજન આદિમાં પણ રચિ થતી નથી. અરે ! એક શાસ્ત્ર વાંચવામાં પણ જો રસ લાગી જાય તો ખાવું-પીવું આદિ કાંઈ રૂચતું નથી. ૮૨ ની સાલમાં અમને પહેલું જ મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક વાંચવા મળી ગયું તો વાંચવામાં એટલો રસ આવતો કે બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવી ગમતી ન હતી. સાદી હિન્દી ભાષામાં આવું વસ્તુનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે એમ મહિમા આવતો. શાસ્ત્ર વાંચવામાં પણ આટલો રસ આવે તો પછી આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને અનુભવના આનંદની શું વાત કરવી ? તેની પાસે બીજું શું રહે ? બીજા વિષયો તો ઉલટા ડખલરૂપ લાગે છે.

જ્ઞાનીની આવી દશા છે તેથી જ શાસ્ત્રમાં કહું છે કે જ્ઞાનીનો ભોગ નિર્જરાનો હેતુ છે. તેમાં ભોગ કાંઈ નિર્જરાનો હેતુ નથી. જેટલો રાગ આવે છે તે તો બંધનું કારણ છે પણ દ્વારિમાં તે ભોગ પ્રત્યે આદર નથી. દ્વારિમાં ભોગો જેર જેવા લાગે છે. એ દ્વારિના જોરથી ભોગને નિર્જરાનું કારણ કહી દીધું છે.

આત્મા પોતાની સમીપ જ છે, દૂર નથી પણ અજ્ઞાનદશામાં શ્રદ્ધામાં દૂર ભાસતો હતો તે હવે દ્વારિની ગુલાંટ મારતાં, શ્રદ્ધામાં આત્મા સમીપ થઈ ગયો. તેથી પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોથી જ્ઞાની અંતરમાં ઉદાસ થઈ જાય છે. તો પ્રશ્ન થાય કે વિષયોથી જ્ઞાની ઉદાસ છે તો વિષયો ભોગવે છે શું કામ ? તો કહે છે ભાઈ ! વિષયોને જ્ઞાની ભોગવતા જ નથી. જડની કિયા થાય છે તેને માત્ર જાણે છે. અરે જ્ઞાની તો શું પણ અજ્ઞાની પણ જડ-ઇન્દ્રિયના વિષયોને ભોગવી શકતો નથી, માત્ર તેના રાગમાં

એકત્વ કરીને સુખ-દુઃખ માને છે.

જેનો જુવાન દીકરો મરી ગયો હોય તેની માતાને ક્યાંય ચેન પડે બહું? ન ભાવે ખાવું... ન ભાવે પીવું, ન ભાવે સુવું, ક્યાંય સુખ લાગતું નથી કેમ કે તેને અંદરમાં ધા પડી ગયો છે કે અરે! મારો દીકરો ચાલ્યો ગયો. તેમ જ્ઞાનીને રાગ અને જ્ઞાન વચ્ચે ધા પડી ગયો છે- રાગ અને આત્માનું બેદજ્ઞાન થઈ ગયું છે. તેને પરમાં અને રાગમાં રૂચિ રહે એમ કદી બનતું નથી. આ ધર્માનું લક્ષણ છે.

અહો! ધર્મ તો વારંવાર અતીન્દ્રિય આનંદને યાદ કરે છે- સ્મરણ કરે છે અને તેને ભોગવે છે ત્યાં તેને અન્ય વિષયનું સ્મરણ ક્યાંથી હોય?

જ્ઞાનીએ રાગ અને ભગવાન આત્માની વચ્ચે છીણી મારી દીધી છે કે રાગમાં ભગવાન નહિ અને ભગવાનમાં રાગ નહિ. આવી બેદજ્ઞાનની છીણી માર્યા પછી તેને પરપદાર્થનો અને રાગનો રાગ રહેતો નથી. આનો અર્થ એવો નથી કે તેને બહારથી પણ બધું છૂટી જાય. દાણિ યથાર્થ હોવી જોઈએ. એ જેને ન હોય અને બહારથી બધું છોડી દે તેણે ખરેખર કાંઈ છોડ્યું નથી. પર નિમિત્તથી મને લાભ-નુકસાન થાય એવી પરાશ્રિતબુદ્ધિ પડી છે તેણે બધું છોડ્યું હોય તોપણ કાંઈ છોડ્યું નથી, ધર્મ છોડ્યો છે.

કર્મથી વિકાર થાય છે, જ્ઞાન પણ ઈન્દ્રિયો હોય તે થાય, સારો સંગ મળો તો શ્રદ્ધા પલટાય એવી પરાશ્રિતદાણિ જેને પડી છે તેને સ્વાશ્રિતદાણિ ક્યાંથી પ્રગટ થાય?

પૂજ્યપાદસ્વામી કહે છે કે હે વત્સ ! જેમ માછલીના અંગને રેતી જ જ્યાં બાળી નાખે ત્યાં અનિની શું વાત ? તેમ અકષાય શાંત સ્વરૂપમાં રહેતા જ્ઞાનીને શુભભાવ પણ દુઃખરૂપ અને આકૃળતારૂપ લાગે છે તો અશુભભાવની તો વાત જ શું કરવી ? શુભ અને અશુભ બંને આકૃળતાસ્વરૂપ છે, દુઃખરૂપ છે, આચ્ચવ છે-વિકાર છે અને બંધના કારણ છે. તો જેને અબંધસ્વભાવી ભગવાન આત્માનું ભાન થયું-કિંમત થઈ તેને બંધભાવની શું કિંમત હોય !

આમ જેને આત્મસંવિત્તિ-આત્માનુભવ પ્રગટ થયો છે તેનું લક્ષણ એ છે કે તેને વિષયોની રૂચિ હોતી નથી અને જેને આત્મસંવિત્તિ નથી તેને વિષયોની રૂચિ હોય જ છે.

આત્મામાં જ સુખ છે એવો વિશ્વાસ થતાં વિષયોમાં સુખબુદ્ધિ છૂટી જ જાય છે.. તેથી વિષયોની રૂચિ ભસ્મ થઈ જાય છે. જેને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં આત્માની જલક આવી જાય-સમીપતા થઈ જાય તેને વિષયોની રૂચિ કેમ થાય ? વિષયોમાં મીઠાશ કેમ આવે ? ન જ આવે અને જેણે પોતાની મીઠાશ

## ઇષ્ટોપદેશ

અનુભવી નથી અને કહે કે મને વિષયો પ્રત્યે અરુચિ છે તો એ વાત જૂઠી છે. પોતાના સ્વભાવની રૂચિ થયા વિના વિષયની રૂચિ ધૂટ્ટી જ નથી.

જ્ઞાનીને જેમ જેમ વિષયોની આસક્તિ ઘટતી જાય છે તેમ તેમ આત્મસંવિત્તિ વધતી જાય છે, એવો આત્મસંવિત્તિની ઉન્નતિનો કમ છે. જેમ જેમ સ્વભાવમાં એકાગ્રતા વધતી જાય છે તેમ તેમ વિષયોની આસક્તિ ઘટી જાય છે અને શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

આમ મુનિરાજે જ્ઞાનીની સંવિત્તિનું લક્ષણ અને તેની વૃદ્ધિનો કમ બતાવીને શિષ્યના બંને પ્રશ્નનો જવાબ આપી દીધો. અહો !-

ચિન્મૂરત દગ્ધારીકી મોહે રીતી લગત હૈ અટાપટી;

બાહીર નારકીકૃત દુઃખ ભોગત, અંતર સુખરસ ગટાગટી.

જ્ઞાનીની રીત કોઈ અટપટી છે. બહારથી ચક્કવર્તીખદમાં બેદા હોય તોપણ તેમાં સુખબુદ્ધિ નથી અને નરકનું દુઃખ હોય તોપણ તેમાં દુઃખબુદ્ધિ નથી. અસ્થિરતાવશ રાગનું દુઃખ હોય છે પણ અંદરમાં સુખરસની ગટાગટી હોય છે. આ જ્ઞાનીનું લક્ષણ છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૪૩] \*\*\*\*\*

## નિજ નિધાનને ખોલવાની ચાવી

શ્રી ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્રજી ની આ ૩૮ મી ગાથા શરૂ થાય છે.

યથા યથા ન રોચન્તે વિષયા: સુલભા અપિ ।

તથા તથા સમાયાતિ સંવિત્તૌ તત્ત્વમુત્તમમ् ॥ ૩૮ ॥

જેમ જેમ વિષયો સુલભ, પણ નહિ રૂચિમાં આય,

તેમ તેમ આત્મ - તત્ત્વમાં અનુભવ વધતો જાય. ૩૮

ગાથાનો અર્થ એ છે કે ધર્મી જીવને જેમ જેમ સહજ પ્રામ થયેલા ઈન્દ્રિય વિષયભોગો રૂચિકર નથી લાગતા તેમ તેમ સ્વાત્મ-સંવેદનમાં નિજાત્માનુભવનની પરિણાતિ વૃદ્ધિને પ્રામ થતી જાય છે.

ધર્મી જીવને પોતાના આત્મામાં જ પોતાનો ધર્મ ભાસે છે. ધર્મ કહેતાં સમ્યગુર્ધર્ષન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્યારિત્ર, આનંદ આદિ બધી ધર્મની પર્યાય છે. આ ધર્મપર્યાય કોઈ સંયોગોના અવલંબનથી કે રાગના કે એક સમયની પર્યાયના અવલંબનથી પ્રગટ થતો નથી પણ ત્રિકાળ શુદ્ધ નિજ પરમાત્મતત્ત્વના અવલંબનથી જ તે પ્રગટ થાય છે કેમ કે વસ્તુ પોતે અનંત આનંદ આદિ અનંત ધર્મોથી ભરેલી છે.

આત્મામાં જ આનંદ છે એવી શ્રદ્ધા થાય, જ્ઞાન થાય અને આત્મામાં જ આનંદ છે એવી સ્થિરતા થાય તેનું નામ ધર્મ છે, આવી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને સ્થિરતા થયા પછી ધર્મને પૂર્વ પુણ્યને કારણે સહજ પ્રામ થતા ઈન્દ્રિય વિષયોમાં આનંદ ભાસતો નથી. પાંચ પચાસ કરોડની લક્ષ્મી કે મોટા અધિકારમાં ધર્મને આનંદ ભાસતો નથી કેમ કે તેણે અનંત આનંદ ભરેલી નિજ લક્ષ્મી અને અધિકારનું અવલોકન કરી લીધું છે.

અજ્ઞાનીએ અનાદિકાળથી અનંતવાર પરનું અવલોકન કર્યું પણ એક સમય પણ પોતાનું અવલોકન કર્યું નથી પણ જેણે એક સમય પણ પોતાનું અવલોકન કર્યું છે એવા ધર્મને બહારમાં

## ઇષ્ટોપદેશ

ક્યાંય રુચિ થતી નથી. જેમ રમતા બાળકને પિતા ભણવા મોકલે તો ભણવા જાય છે. તેનું મન રમતમાં હોય છે કે ક્યારે ભણવાનું પૂરું થાય અને રમવા ચાલ્યો જાઉં, તેમ ઘર્માને સ્વભાવની રુચિ જાગી છે તેથી બહાર વિકલ્પમાં રસ આવતો નથી. ને એમ થાય છે કે ક્યારે હું મારા સ્વભાવમાં રમણતા કરું ! ઘર્મા અન્યાયથી મળેલી લક્ષ્મી આદિ તો વાપરતા જ નથી પણ પૂર્વ પુરુષોએ સહજ પ્રામ ઈન્દ્રપદ, ઈન્દ્રાણીનો સંયોગ, ચક્રવર્તીપદ અને ૮૫૦૦૦ રાણીનો સહજ યોગ મળે છતાં ઘર્માને તેમાં સુખબુદ્ધિ થતી નથી. સમયસાર નાટકમાં આવે છે કે ઘર્મા પૂર્વ પુરુષથી પ્રામ બાબુ વિષયભોગોને વિષ્ણા સમાન જાણે છે તેથી જેમ વિષ્ણા છોડવા લાયક છે તેમ ઘર્મા વિષયભોગો તરફનું લક્ષ છોડવા જેવું છે એમ જાણે છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પણ હજુ ૧૬ વર્ષની ઉંમરે આમ લખે છે કે-

“લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો ?

શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું એ નય ગ્રહો.

વધવાપણું સંસારનું, નરદેહને હારી જવો,

એનો વિચાર નહિ અહોહો, એક પળ તમને હવો”

લક્ષ્મી વધે, અધિકાર વધે કે કુટુંબ વધે તેમાં તારામાં શું વધ્યું ભાઈ ! તારી ગુણસંપદા અને ગુણસમાજ તો તારી પાસે જ છે. તેનાથી તારી મોટાઈ છે.

અશુભની રુચિ તો ઠીક પણ જેને શુભભાવની રુચિ છે તેને શુભના ફળમાં પ્રામ ભોગોની પણ રુચિ છે. તેથી જ એક જગ્યાએ કહું છે કે જેને પુરુષની રુચિ છે તેને જડની રુચિ છે. પ્રતાદિના પરિણામ પુરુષ છે, વિકાર છે, અચેતન છે, તે તો ચૈતન્ય સ્વભાવથી વિરુદ્ધભાવ છે. તેની જેને રુચિ છે તેને ભોગોની જ રુચિ છે, તેને ખરેખર ચારગતિના ભવભમણની રુચિ છે, આત્માની રુચિ નથી.

ઘર્માને તો પરદ્રવ્યનો અને વિકલ્પનો સંગ થાય છે તેમાં દુઃખ લાગે છે. ક્રોઈ પ્રશંસા કરે તે ગાળ સમાન લાગે છે. પુરુષ-પાપના ભાવ જેર જેવા લાગે છે. મંત્ર તંત્રાદિ દુઃખરૂપ લાગે છે. પોતાની નિધિ પોતામાં જોઈ છે તેથી બહાર કાંઈ સુખરૂપ લાગતું જ નથી. પોતાના નિધાનમાં એકાગ્રતા કરવી તે જ નિધાન ખોલવાની ચાવી છે. તેથી ઘર્મા તેનો જ પ્રયત્ન કરે છે. પુરુષ-પાપની કિયા તે નિધાન ખોલવાની ચાવી નથી. તેથી ઘર્માને તેમાં રસ નથી.

લૌકિક ઉન્નતિથી ધર્મ પોતાની ઉન્નતિ માનતા નથી. શરીરની કંતિને ધર્મ રાખ સમાન જાણે છે. જડની સુંદરતાથી પોતાની સુંદરતા માને છે તે તો મૂઢ છે, તેને પોતાની સુંદરતાનું ભાન નથી. નજર કરતાં જ જ્યાં નિધાન હથમાં આવે તેમ છે એવી પોતાની વસ્તુને તો અજ્ઞાની જોતો નથી, સંભાળતો નથી અને જેમાં કાંઈ નથી. એવા જડ વિષયો તરફ સાવધાનીપૂર્વક નજર રાખીને બેઠો છે.

મારા ચૈતન્યધરમાં અનંત સિદ્ધ પરમાત્મા બિરાજે છે, એવું જાણતા ધર્મને બાબુ ઘર તો બાળની અણી સમાન દુઃખદાયી લાગે છે. કુટુંબના કાર્ય કાળ સમાન લાગે છે. લોકલાજ લાળ સમાન, આબરૂ-કીર્તિ નાકના મેલ સમાન અને ભાગ્યોદય ધર્મને વિષ્ટા સમાન લાગે છે.

ભાગ્યોદયથી મોટા મોટા મકાન આદિ બધી અનુકૂળ સામગ્રી મળે પણ તેનાથી આત્માને શું લાભ ? તે કોઈ ચીજ આત્મામાં આવતી નથી. આત્મામાં તો તેની મમતા આવે છે જે આત્માને દુઃખ દેનારી છે તેથી ચક્કવતીપદ પણ ધર્મને રૂચતું નથી.

ભગવાન આત્માના સત્ત્વમાં-તત્ત્વમાં આનંદ નિધાન બર્યું છે તેની દાસ્તિ-રૂચિ થઈ તેને બહારમાં કાંઈ ચેન પડતું નથી, રસ પડતો નથી, ખુશી લાગતી નથી-રાજ્ઞો થતો નથી. આવા ધર્મને બનારસીદાસ કહે છે કે હું ન મસ્કાર કરું દું.

જ્ઞાનીએ બહારમાં તો બધું જોઈ લીધું પણ કયાંય સુખ ન મળ્યું. શાસ્ત્રો પણ વાંચ્યા પણ શાસ્ત્રના અવલંબનથી પણ આનંદ ન મળ્યો. સ્વાત્મસંવેદનમાં જ સુખ-આનંદ બધું મળ્યું પછી હવે તેને બહારના બધા ભોગો દુઃખદાયક ભાસે છે અને જેમ જેમ એ સહજ મળેલા બાબુ વિષયોમાં અરુચિ વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્માનુભવમાં ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

શ્રોતા :- આપ કહો છો કે ગુરુથી કે શાસ્ત્રથી જ્ઞાન થતું નથી પણ ગુરુની વાણી સાંભળ્યા વગર જ્ઞાન કયાંથી થાય ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- આ વાત આગળ આવી ગઈ છે કે પોતાનો આત્મા જ પોતાના કલ્યાણનો માર્ગ બતાવનારો ગુરુ છે. જેને અંદરથી પાત્રતા જાગી છે- આત્માને ઓળખવાની જિજ્ઞાસાં જાગી છે તેને ગુરુ મળ્યા વગર રહેતા નથી. અરે ! ગુરુ તો શું સાક્ષાત્ ભગવાનનો યોગ પણ બની જાય છે. એવી ઊંડી ભાવના હોય કે મરીને મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ભગવાનના યોગમાં જન્મ લે. પોતાની પાત્રતા હોય અને નિમિત્ત ન મળે એમ બનતું નથી. પણ નિમિત્ત મળે છતાં પાત્રતા ન હોય તો નિમિત્ત શું કરે ? અનંત ભવમાં અનંતવાર જીવ સાક્ષાત્ ભગવાનના સમવસરણમાં જઈ આવ્યો-વાણી સાંભળી

## ઇષ્ટોપદેશ

આવ્યો પણ પોતાના સ્વરૂપના અવલોકનની રૂચિ વિના સાંભળેલું બધું શૂન્ય થઈ ગયું.

ભગવાનની વાણીમાં હેય-ઉપાદેય તત્ત્વની વાત આવે છે, તેને શિષ્ય બરાબર પકડી લે કે આનંદસ્વરૂપ નિજ આત્મા ઉપાદેય છે અને રાગાદિ સર્વ હેય છે. આમ પકડીને ભેદજ્ઞાન કરી લે તો તે પોતે જ પોતાનો ગુરુ બની જાય છે અને ભગવાન તેમાં નિમિત છે.

અહીં પૂજ્યપાદસ્વામીએ અમૃતચંદ્ર આચાર્યનો કળશ આપ્યો છે અને બનારસીદાસે કરેલા તેના હિન્દી અનુવાદનો આધાર આપ્યો છે કે ભાઈ ! તું કહે છે કે મને સમ્યગ્દર્શન કેમ થાય ? પણ ભાઈ ! તું મારો ઉપદેશ માન કે છ મહિના જગતથી ઉદાસ થઈ, સંકલ્પ- વિકલ્પનો વિકાર તજી, એકાંતમાં સ્થિર થઈ આત્માને અનુભવવાનો અભ્યાસ કર તો તને જરૂર સમ્યગ્દર્શન થશે. તારા ઘટરૂપી સરોવરમાં તું જ કમળ બનીને તું જ તેની સુવાસ લેવા લાગીશ.

લોકો મેટ્રિક અને એલએલ. બીના અભ્યાસમાં તો વર્ષો વીતાવે છે તો અહીં તો માત્ર છ મહિનાનો જ અભ્યાસ કર્યો છે કે તું છ મહિના તો એક આત્માની લગની લગાડી જો ! પછી તને અનુભવ ન થાય તો કહેજે.

સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પણ આત્માની એટલી મહિમા-પ્રસિદ્ધિ કરે છે કે તારું સ્વરૂપ એવું છે કે મારી વાણીમાં પૂરું આવી શકતું નથી. ‘જે સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ દીહું જ્ઞાનમાં, કહી શક્યા નહિ તે પણ શ્રી ભગવાન જો, તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે ? અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો !’

આવો ભગવાન આત્મા એક સમયમાં અનંતગુણની ખાગ પડી છે તે કેમ પ્રામ ન થાય ? થાય જ. તું નક્કી કર કે મને મારો ભગવાન આત્મા પ્રામ થશે જ. તેને માટે રઢ લાગવી જોઈએ.

આચાર્ય શિષ્યને ઉપદેશ આપે છે કે ભાઈ ! ઊભો રહે, તીર્થયાત્રા કરવાથી કલ્યાણ થશે કે પ્રત-ભક્તિ, પૂજા કરવાથી કલ્યાણ થશે એવા વર્થ કોલાહલને તું છોડી, નિશ્ચિંત થઈ એક છ માસ સુધી એકાંતમાં તારા આત્માનું અવલોકન તોકર ! આ છ માસ તો વધારેમાં વધારે મુદ્ત આપી છે. અતંમુહૂર્તમાં પણ આત્માના દર્શન થઈ શકે છે. માટે તું જો ! હદ્યરૂપી સરોવરમાં, કર્મ, વાણી, મન શરીરાદિ પુદ્દગલથી લિન્ન ચૈતન્યના તેજથી ભરેલા આત્માની તને ઉપલબ્ધ થશે, જરૂર થશે.

બહારમાં એક ચીજ મળે ત્યાં તો જોવામાં એકાકાર થઈ જાય છે તો આ તો બધાંને જોનાર-જાણનાર મહાન ચૈતન્ય તેજ છે તેને ગુરુગમથી યથાર્થ સમજી તેનો અભ્યાસ કર અને અવલોકન કર તો તેની પ્રાપ્તિ થશે, થશે ને થશે જ.

હવે ઉદ્દીપન માં આત્મસંવિત્તિ વધવાથી શું શું થાય છે અને પરિજ્ઞાતિ કેવા શ્રીવા લાગે છે તે વાત પૂજ્યપાદસ્વામીં સમજાવે છે.

આત્મસંવિત્તિ એટલે આત્માનું વેદન-જ્ઞાન, આનંદ, શાંતિનો અનુભવ થાય તેને આત્મસંવિત્તિ કહેવાય છે.

નિશામયતિ નિ:શેषમિન્દ્રજાલોપમં જગત् ।  
સ્પૃહયત્યાત્મલાભાય ગત્વાન્યત્રાનુત્થયતે ॥ ૩૯ ॥  
ઈદ્રજાલ સમ દેખ જગ, આત્મહિત ચિત્ત લાય,  
અન્યત્ર ચિત્ત જાય જો, મનમાં તે પસ્તાય. ૩૮.

યોગી કહેતાં જેણે આત્માની દાઢિ કરી છે અને તેમાં જોડાણ કર્યું છે એવા જ્ઞાની આખા સંસારને ઈદ્રજાલ સમાન જાણે છે. આત્મસિદ્ધિમાં જ્ઞાનીદશાનું વર્ણન કરતાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે ને ! 'સકળ જગત તે એંઠવતું, અથવા સ્વખન સમાન, તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચા જ્ઞાન.'

ધર્મી આખા જગતને એંઠ સમાન જાણે છે કેમ કે જીવને દરેક વસ્તુનો સંયોગ અનંતવાર થયો છે તે જ સંયોગ ફરી અત્યારે મળ્યો છે, માટે તે એંઠ છે, અથવા સ્વખનમાં ઘણો વૈભવ આદિ જોયો હોય પણ નિંદ્રા ઉડે ત્યારે તે કાંઈ હોતું નથી તેમ આ બધા વૈભવ સ્વખન સમાન છે, એમ જાણતા હોવાથી જ્ઞાનીને તેમાં રૂચિ થતી નથી. અને અજ્ઞાની એ વૈભવ આદિ અનુકૂળ સામગ્રીની હોંશમાં આમ કરશું, તેમ કરશું ને મોટી ઉંમરે ધર્મ કરશું એમ કરતો કરતો મરી જાય છે. તે પછી સારો ભવ પણ પામતો નથી.

ધર્મી તો એક આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિની જ અભિલાષા કરે છે, તથા જો કદાચ અન્ય વિષયમાં રાગ આવે છે, તો પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે અરે ! હું આ કયાં ખોવાઈ ગયો ! આ મારું સ્વરૂપ નથી. મારા સ્વરૂપ-ધરમાંથી બહાર નીકળીને હું અહીં કયાં આવી ગયો ? શાસ્ત્રમાં તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે 'શાસ્ત્રમાં જતી બુદ્ધિ વ્યભિચારિણી છે' એ ભલે શુભજ્ઞાવ છે પણ પોતાના સ્વરૂપથી બહાર છે માટે આદરણીય નથી. તેથી ધર્મને બહારમાં કોઈપણ વિષયમાં રાગ થઈ જાય છે તો પશ્ચાત્તાપ થાય છે, દુઃખ થાય છે તેથી પાછો વળીને ફરી સ્વરૂપમાં જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આમ, તેને અંતરમાં ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે.



\*\*\*\*\* [ પ્રવચન નં. ૪૪ ] \*\*\*\*\*

## જડેશ્વર, વિભાવેશ્વર અને પરમેશ્વર

\*\*\*\*\* [ તા. ૨૨-૫-૬૬ ] \*\*\*\*\*

આ શ્રી ઇંદ્રોપદેશ શાસ્ત્ર છે. ઉદ્ધ મી ગાથાનો ભાવાર્થ ચાલે છે. તેમાં મુનિરાજ કહે છે કે ઘર્મા જીવ એવા હોય છે કે તે સમસ્ત સંસારને ઈન્દ્રજાળ સમાન જાણે છે. પોતાના આત્મા સિવાય બધામાં તેને ઉપેક્ષાબુદ્ધિ થઈ જાય છે.

ઘર્માને સર્વ પદાર્થોથી ઉપેક્ષાબુદ્ધિ થઈ ગઈ છે, કેમ કે તે જાણે છે કે શરીર, મન, વાણી, આબરૂ, સ્ત્રી, મકાન, ગામ, નગર આદિ બધામાં જે કાંઈ ફેરફાર થાય છે તે તેનાથી થાય છે. તેમાં મારો કોઈ અધિકાર નથી. અજ્ઞાની તેનો અધિકારી પોતાને માને છે તેનું અજ્ઞાન છે. કારણ કે જડનો અધિકારી જડ છે, ચેતન નહિ.

જેમ ઈન્દ્રજાળ એ કોઈ વસ્તુ નથી તેમ પોતાને માટે બાધ વસ્તુ અવસ્તુ જ છે. તો તેમાં ગ્રહણ-ત્યાગ, લેવું-મૂકવું-દેવું-લેવું એ અભિપ્રાય મિથ્યા છે. ઈન્દ્રજાળ એટલે કાંઈ હોય નહિ ને ખોટું ઊભું કરી દેવું તે ઈન્દ્રજાળ કહેવાય. તેમ પરપદાર્થમાં ફેરફાર કરવો તે વસ્તુના સ્વરૂપમાં છે જ નહિ, છતાં અજ્ઞાની પોતાની મિથ્યાબુદ્ધિથી એમ માને છે કે પરનું ગ્રહણ-ત્યાગ કરું છું; પરની હિંસા કરું છું, પરની દયા પાળું છું એમ મિથ્યા અભિમાન ઊભું કરે છે.

જ્ઞાનીને પરમાં કર્તાપણાની આવી મિથ્યાબુદ્ધિ નહિ હોવાથી પરથી ઉપેક્ષાબુદ્ધિ કરીને જ્ઞાની તો પોતાના ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્માની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે. કેમ કે અંતરની ચીજ પોતાના પુરુખાર્થથી પ્રામ થાય છે. બહારની ચીજ પુરુખાર્થથી પ્રામ થતી નથી.

પરથી મને કાંઈ લાભ-નુકસાન નથી અને મારાથી પરને કાંઈ લાભ-નુકસાન નથી એવો નિર્ણય થઈ ગયો હોવાથી જ્ઞાનીને પરપદાર્થ પ્રત્યે ઉપેક્ષાબુદ્ધિ વર્ત્ત છે. છતાં અસ્થિરતાના દોષને કારણે પૂર્વના સંસ્કારવશ મન-વચન-કાયાથી કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરી બેસે છે તો ત્યાંથી પાછો વળીને ફરી પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે અરે ! આ મેં આત્માનું અહિત કેમ કર્યું ?

જેને સ્વાત્મ-સંવેદન કરવામાં આનંદ આવ્યા કરે છે એવા ધર્મી જીવ ચરાચર પરાર્થમાં સ્થાવર-જીગમ રૂપ સમસ્ત બાધ્ય પરાર્થમાં ફેરફાર કરવો તે મારી બુદ્ધિનો કે મારા પ્રયત્નનો વિષય જ નથી એમ જાણી તેનાથી ઉપેક્ષાબુદ્ધિ કરે છે.

બંધ અધિકારમાં આ વાત આવે છે કે કોઈને મારવા-જીવાડવા કે સુખી-દુઃખી કરવા તે જીવની બુદ્ધિનો કે પ્રયત્નનો વિષય જ નથી. કેમ કે જીવના પ્રયત્નથી તે કાર્ય થતું નથી. દરેક વસ્તુ પોતાના કારણે પોતે પરિણામી રહી છે તેમાં ફેરફાર કરવો તે જીવના અધિકારની વાત નથી. તો પછી જે પોતાની સ્વરૂપપ્રાપ્તિના ઉઘમમાં તત્પર છે તેવા ધર્મી પરપરાર્થમાં ફેરફાર કરવાની બુદ્ધિ શું કામ કરે? ન જ કરે. જે જાણો છે કે ઈન્દ્રજાળમાં સર્પ કે હાર કાંઈ છે જ નહિ તો હાર ગ્રહણ કરવાની અને સર્પ છોડવાની બુદ્ધિ તે શા માટે કરે? ન જ કરે.

જીઓ! આ કપડાં પહેરવાં, ટોપી કાઢવી-મૂકવી, ખાવું-પીવું, કમાવું એ કોઈ જીવના અધિકારની વાત નથી. પુસ્તકો છપાવું તો જગતમાં ધર્મ ફેલાય એ જીવની બુદ્ધિનો વિષય નથી. મૂઢ અજ્ઞાનથી એવી બુદ્ધિ કરે છે. જો જીવ પરમાં ફેરફાર કરે તો જીવ પોતાની અને પરની એમ બે કિયાનો કર્ત્વ થઈ જાય. પણ એમ તો કદી બને નહિ.

જે સ્વરૂપના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં પરાયણ છે એવા યોગી પરથી તદ્દન ઉદાસ છે કે જે થવાનું હોય તે થાઓ. હું તેને કરતો નથી. જવાનું હોય તે જાવ, હું તેને રોકી શકતો નથી.

કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવું કેમ થઈ શકે? તો અહીં કહે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ સમ્યગટાં આવું માને છે. વસ્તુની સ્થિતિ જ એવી છે. પોતાના આત્મા સિવાય પર આત્મા કે એકપણ રજકણની પર્યાય આત્માના શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, વીર્ય કે રાગથી થઈ શકતી નથી. સ્વભાવપર્યાયથી પણ પરનું કાર્ય થતું નથી અને વિભાગ-પર્યાયથી પણ પરનું કાર્ય થતું નથી. એવા શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ધર્મને બરાબર વર્તે છે તેથી તેને બધા પરપરાર્થથી ઉપેક્ષાબુદ્ધિ હોય છે.

એક આંખની પાંપણ ફેરવવી તે પણ જીવની બુદ્ધિનું કે શ્રદ્ધાનું કે જ્ઞાનનું કુરુખાર્થનું કાર્ય નથી, તે કાર્ય સ્વતંત્ર તે જરૂરી થાય છે.

કોઈ પંડિત એવી દલીલ કરે છે કે શાસ્ત્રમાં એવા હજારો દાખલા આવે છે કે એક જીવે બીજા જીવની દયા પાણી. તો તેને કહીએ કે ભાઈ! એવા દાખલા તો ઘણા મળે પણ તેની અપેક્ષા સમજવી જોઈએ ને! આ જીવના રાગના કાળે સામો જીવ બચી ગયો હોય તો એમ કહેવાય કે આણે આને બચાવ્યો પણ ખરેખર બીજા જીવની પર્યાયમાં બીજો જીવ શું ફેરફાર કરી શકે? બીજાની દયા

## ઈષ્ટોપદેશ

પાળવાના ભાવમાં તો પોતાની હિસા થાય છે. હું પરનું કાર્ય કરી શકું છું એવી મિથ્યાબુદ્ધિથી જીવની પોતાની હિસા થાય છે. પોતાની દયા તેમાં રહેતી નથી.

ત્યાગીઓ પણ મિથ્યાબ્રમમાં પડ્યા છે કે અમે આટલી વસ્તુઓ ત્યાગી છે. અરે ! વસ્તુ ક્યાં તમારી હતી તે તમે ત્યાગી છે ! ખરેખર તો તમે તમારા જ્ઞાતા-ક્રષ્ણ ધર્મને ત્યાગી દીધો અને મિથ્યાબુદ્ધિને ધારી રાખો છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી કહે છે કે આ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. જીવ પરદવ્યની રક્ષા કરી શકે છે કે મારી શકે છે એ ભગવાનનો ઉપદેશ નથી. એ તો જીવને અહિતકારી મિથ્યા ઉપદેશ આત્માના શ્રદ્ધાગુણનો ખૂન કરનારો ઉપદેશ છે.

શ્રોતા :- તો પછી અમારે શરીરનું કાંઈ કરવું કે નહિ ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ:- પરનું કાંઈ કરવું એ જીવનો વિષય જ નથી, પછી કરવા ન કરવાની વાત જ ક્યાં રહી ? મંદજ્ઞાન હો કે કેવળજ્ઞાન હો, મિથ્યાશ્રદ્ધા હો કે જ્ઞાયિક સમ્યકૃત્વ હો એ કોઈનો આ વિષય જ નથી, પછી કરવાની વાત ક્યાં રહી ! કરી શકતો જ નથી.

જે પદાર્થ છે તે જ તેના વિશેષ કાર્ય-વ્યવસ્થિત કાર્યનો કર્તા છે. બીજો કોઈ તેના વિશેષ કાર્યને-વ્યવસ્થિત કાર્યને કરી શકતો નથી. કોણ કોનો ઉપકાર કરે ? કોણ કોનો અપકાર કરે ? કોણ કોની નિંદા કરે અને કોણ કોની પ્રશંસા કરે ? કોઈ કોઈનું કાંઈ કરી શકતું નથી. છતાં એવાં કથનો આવે છે તે બધાં નિમિત્તા નાં કથનો છે.

ભગવાન ગ્રંથોકના નાથ કહે છે કે જગતમાં અનંત જીવ અને અનંત પુદ્ગલ છે. તો જો એક જીવ કે પુદ્ગલ બીજા જીવ-પુદ્ગલનું ગ્રહણ-ત્યાગ કરે તો તેનું અસ્તિત્વ જ ક્યાંથી રહી શકે ? દરેકનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ છે તેમાં બીજાનો હસ્તક્ષેપ બિલકુલ નથી.

તેરાપંથી કહે છે કે છકાયજીવને ન મારવાનો ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો છે અને સ્થાનકવાસી કહે છે કે છકાયજીવની રક્ષા કરવાનો ઉપદેશ ભગવાને આપ્યો છે ત્યારે અહીં કહે છે કે ભગવાને તો એવો ઉપદેશ આપ્યો છે કે જગતમાં અનંત દ્રવ્યો છે તેનું જ્ઞાન કરવું તે તારો વિષય છે. છકાયજીવની રક્ષા કરવી કે મારવા એ તારો વિષય જ નથી. તારો વિષય તો અનંત જ્ઞાન છે, તું તારા સ્વભાવમાં લીન થઈને સ્વભાવ પ્રગટ કરવાનો પુરુષાર્થ કર ! એમ ભગવાને કહ્યું છે. બીજાને દુઃખ ન દેવું, મારવા નહિ, રક્ષા કરવી એવો વ્યવહારનો ઉપદેશ છે પણ તેનો અર્થ એવો છે કે પરને દુઃખ દેવાના ભાવ ન કરવા, બાકી જીવ પરને દુઃખ દઈ શકે છે એ વાત નથી.

અહાણ...! અર્ધલોકના સ્વામી અને ગ્રણજ્ઞાનના ધારી એવા શકેન્દ્ર, ઈશાનઈન્દ્ર આટિ સો ઈન્દ્રોની ઉપસ્થિતિમાં સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકીનાથ તીર્થકરની છૂટેલી હિવ્ય ધ્વનિમાં આ વાત આવી કે તું તારા સ્વભાવમાં પરાયણ થા ! પરનું કાર્ય કરવું તે તારો વિષય નથી માટે તેની ઉપેક્ષા કરી ને તું તારા સ્વભાવની અપેક્ષા કર ! ભગવાનની આ વાણી જ સંત અને મુનિઓ શાસ્ત્ર દ્વારા કહી રહ્યા છે. એક એક ગાથામાં માલ ભર્યો છે.

આ આત્માની અપેક્ષાએ બધાં પરદ્રવ્ય અવસ્તુ છે, અક્ષેત્ર છે, અકાળ છે અને અભાવ છે, આ અપેક્ષાએ અહીં આખા જગતને ઈન્દ્રજાળ સમાન કર્યું છે.

જ્ઞાની-યોગી પરપદાર્થથી ઉપેક્ષા અને સ્વભાવની અપેક્ષા કરે છે છતાં અસ્થિરતાવશ કોઈ પરદ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ આવી જાય છે તો તે રાગથી હઠીને પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે અરે ! મને લાભરૂપ તો એક મારો આત્મસ્વભાવ છે તેને છોડીને હું આ વિકલ્યમાં કયાં આવ્યો ? મારા સિવાય આખું જગત ઈન્દ્રજાળ છે તેમાં હું કોને રાખું, કોને છોકું, કોને કરું ને કોનો નાશ કરું ? આ બધા વિકલ્ય મને દુઃખરૂપ છે એમ કરીને જ્ઞાની પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

ભગવાને આ જીવની પ્રભુતા એવી જોઈ છે કે તેની પ્રભુતાથી પરમાં કાઈ ફેરફાર થતો નથી અને પરદ્રવ્ય તેની પ્રભુતા છોડતા નથી. પરમાણુ પણ ઈશ્વર છે-જીતેશ્વર છે તેથી તે પોતાની શક્તિથી કામ કરે છે તેમાં તેને અન્યદ્રવ્યની અપેક્ષા નથી.

એક જીતેશ્વર છે. એક વિભાવ-ઈશ્વર છે અને એક સ્વભાવ-ઈશ્વર છે. પરમાણુ સ્વતંત્રપણે પોતાનું કાર્ય કરે છે માટે તે જીતેશ્વર છે. મિથ્યાદ્યાદ્યિ સ્વતંત્રપણે વિભાવનો સ્વામી થાય છે. તેને કર્મ વિકાર કરાવતાં નથી. પોતે સ્વતંત્રપણે અજ્ઞાનથી વિકાર કરે, માટે મિથ્યાદ્યાદ્યિ વિભાવેશ્વર છે અને હું વિભાવ અને પરથી મિન્ન જ્ઞાનાનંદસ્વભાવી હું એવું જાણતા જ્ઞાની સહજાત્મસ્વરૂપના સ્વામી સ્વભાવ-ઈશ્વર છે.

પરદ્રવ્યનો અને પુણ્ય-પાપનો સ્વામી થાય છે તે મૂઢ મિથ્યાદ્યાદ્યિ વિભાવ-ઈશ્વર છે. તે વિભાવ પણ પોતે છોડે તો છૂટે. સાક્ષાત્તુ તીર્થકર પણ તેને વિભાવથી છોડાવી ન શકે.

આ ઉદ્દીપની ગાથામાં ધર્માના લક્ષ્ણા બતાવ્યાં કે ધર્માને આખું જગત ઈન્દ્રજાળ સમાન લાગે છે, એક નિજાત્મ અનુભવમાં જ રૂચિ છે તેથી તેના માટે પ્રયત્ન કરે છે, પરથી ઉદાસ છે છતાં કદાચ પરમાં વિકલ્ય જાય છે તો પશ્ચાત્તાપ કરે છે. ધર્માના આ લક્ષ્ણા ઉપરાંત બીજા લક્ષ્ણો હવે ૪૦ મી ગાથામાં મુનિરાજ કહે છે.

## ઈષ્ટોપદેશ

ઇચ્છત્યેકાન્તસંવાસં નિર્જનં જનિતાદરઃ ।  
 નિજકાર્યવશાત્કિંચિતુક્ત્વા વિસ્મરતિ દ્રુતં ॥ ૪૦ ॥  
 ચાહે ગુમ નિવાસને, નિર્જન વનમાં જાય,  
 કાર્યવશ જો કંઈ કહે, તુર્તજ ભૂલી જાય. ૪૦.

આ નાના બાળકોને પણ સમજવા જેવી વાત છે. બાળક પણ ભગવાન છે. બાળકપણું એ તો ૪૩ શરીર માટી છે. બાળક, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, નપુંસક આદિ બધા આત્મા સંચિદાનંદ પરમાત્મા છે. કોઈના આત્મામાં કાંઈ ફેર નથી. આત્માની ઓળખાણ અને શ્રદ્ધા કરી એકાંતમાં તેમાં એકાગ્ર થવાનો અભ્યાસ કરવો એ એક જ આ મનુષ્યભવમાં કરવા યોગ્ય કાર્ય છે.

નિર્જનતાને ચાહવાવાળા યોગી એકાંતવાસની ઈચ્છા કરે છે. નિર્જનતા એટલે જ્યાં મનુષ્ય કે પશુનો અવાજ પણ ન હોય એવા એકાંતસ્થાનમાં ધર્મ અંતર જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેમાં કોઈ કાર્યવશ કાંઈ વિકલ્પ આવે અને બોલે તોપણ તેને તરત જ ભૂલી જાય છે.

સ્ત્રી, પુત્ર, ધન આદિનો લોભી સ્વાર્થવશ મંત્ર-તંત્રાદિ પ્રયોગ કરાવવા દોડ્યા ન આવે એ માટે યોગી એવો એકાંતવાસ પસંદ કરે છે કે જ્યાં કોઈ માણસ આવે નહિ અને પોતાના હિતનું કાર્ય શાંતિપૂર્વક થાય.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૪૫] \*\*\*\*\*

## સંતોની જગતથી નિરાણી ચાલ

\*\*\*\*\* [તા. ૨૩-૫-૬૬] \*\*\*\*\*

આત્માને હિતકારી એવો ઈચ્છ ઉપદેશ ચાલી રહ્યો છે. જેને પોતાનું હિત કરવું છે તેણે પ્રથમ શું કરવું? કે- પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ આત્માને ઓળખવો અને પરદવ્ય તથા પરભાવની ઉપેક્ષા કરવી.

પ્રથમ આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને અનુભવ કરી લીધા પછી ધર્માની દશા કેવી હોય તેની વિશેષ વાત આ ગાથામાં કરે છે.

નિર્જનતાને ચાહવાવાળા યોગી-ધર્મી એકાંતવાસની ઈચ્છા કરે છે અને નિજ કાર્યવશ કાંઈ કહે તો પણ તેને તુરત ભૂલી જાય છે.

જેને એક પોતાના આત્માનુભવની રૂચિ લાગી છે એવા જધન્ય સમ્યગુદ્ધિને પણ એવી ભાવના રહે છે કે હું જેમ બને તેમ પ્રવૃત્તિથી દૂર રહું. ધર્માત્મા પોતાના આત્માનુભવના પ્રયત્ન માટે એવું એકાંતસ્થાન પસંદ કરે છે કે જ્યાં લોકો તેને મંત્ર-તંત્ર આદિ ચમત્કારના પ્રશ્નો પૂછ્યા ન આવે.

લોકો તો પોતાના મતલબથી કોઈ પુત્ર પ્રાપ્ત માટે, કોઈ ધન પ્રાપ્ત માટે, આબરૂ માટે, અલાભથી બચવા માટે અનેક જાતના પ્રશ્નો પૂછ્યા કે મંત્ર-તંત્રાદિ માટે ધર્માત્મા પાસે આવ્યા કરે, તે ન આવે અને પોતે એકાંતમાં પોતાનું ધ્યાન કરી શકે એ માટે ધર્માત્મા-યોગી સ્વભાવથી જ જનશૂન્ય એવા પહાડોની ગુફા, કંદરા આદિમાં એકલા અથવા ગુરુના સંગમાં રહેવા ઈચ્છે છે.

ધ્યાન કરવાથી યોગીને લોકોને ચમત્કાર લાગે તેવા અતિશયો પ્રગટ થઈ જાય છે પણ યોગી તેમાં પોતાનું હિત માનતા નથી. લોકોને ઉપદેશ આપવાથી મારું હિત થશે કે નિર્જરા થશે એવું પણ ધર્મી માનતા નથી કેમ કે ઉપદેશમાં વાળી છે તે તો જર છે અને ઉપદેશ દેવાનો વિકલ્ય છે તે શુભભાવ છે. તેનાથી પોતાનું હિત થતું નથી, માત્ર પુણ્ય બંધાય છે. ઇતાં ઉપદેશ દેવાનો વિકલ્ય

## ઇષ્ટોપદેશ

આવી જાય છે તે જુદી વાત છે, તેમાં લાભ માનીને ધર્મા તેમાં અટકી જતા નથી

ધર્મા એવો ઉપદેશ કરે છે કે હે જીવો ! તમે અતીન્દ્રિય આનંદ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભુ છો તેની સન્મુખતા કરો અને વિભાવથી વિમુખતા કરો ! પોતાને વિકલ્પ આવી જાય છે તો આવો ઉપદેશ આપે છે પણ પોતાને ધ્યાનમાં ત્રાટક લગાવવાથી કોઈ અતિશય ઉત્પન્ન થયા હોય તે કોઈને બતાવતા નથી કે કોઈ પૂછે તોપણ કહેતા નથી.

પોતાના સ્વભાવમાં ત્રાટક લગાવવાથી એટલે કે એકાગ્રતા કરવાથી આત્મામાં જે શાંતિ પ્રગટ થાય છે તેની પાસે ધર્માને ચમત્કાર કે અતિશયોની કોઈ કિંમત નથી.

શ્રોતા :- જ્ઞાની દુનિયામાં પ્રભાવના થાય એ માટે તો ઉપદેશ આપવામાં રોકાય કે નહિ ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- પ્રભાવના કહેવી કોને ? કે પોતાના શુદ્ધ આનંદકંદ ચૈતન્યધામમાં લીનતા કરવી તે જ ખરી પ્રભાવના છે. પ્રભાવનાનું કથન બે પ્રકારે થાય છે. નિશ્ચય પ્રભાવના અને વ્યવહાર પ્રભાવના, પણ તેમાં સત્ય પ્રભાવના તો સ્વરૂપમાં લીનતા કરવી તેજ છે, તેની સાથે બીજા જીવોને ઉપદેશ દેવાના ભાવ તે વ્યવહાર પ્રભાવના છે, તેનાથી તો બંધ પડે છે અને બીજા જીવો આ ઉપદેશના નિમિત્તે સમજે છે તે તો પોતાના ઉપાદાનથી સમજે છે માટે પોતાને તો શુદ્ધ ચિદાનંદમૂર્તિ ભગવાન આત્મામાં જેટલી એકાગ્રતા થાય તેટલો જ લાભ છે તે સિવાય તીર્થકર પ્રકૃતિનો બંધ જે ભાવથી થાય તે ભાવ પણ લાભદાયક નથી. તે ભાવનો કર્તા આત્મા નથી તો ઉપદેશનો-વાણીનો કર્તા આત્મા કેવી રીતે થાય ?

મુનિને પોતાના શરીર માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય જે ભોજનાદિ છે તે વિષે થોડું શ્રાવકો સાથે બોલવું પડે તો મુનિ બોલે છે, પણ તે જ ક્ષણે પાછા ભૂલી જાય છે. મુનિ માટે બનાવેલો આહાર હોય તો મુનિ લે નહિ. અમુક પ્રકારની વિધિ હોય તો જ મુનિ આહાર લે એવું શ્રાવકોને કહેવું પડે તો કહે પણ પછી તરત ભૂલી જાય છે.

ધર્માત્મા સાચા સ્વાર્થી છે કે જેને એક સ્વ-અર્થ એટલે કે પોતાનું પ્રયોજન એક વીતરાગતા છે તે જેમાં સધાય તેમાં જ તે લાભ માને છે અને વીતરાગતા વધે તેવું જ કાર્ય કરે છે. લાભવાતની એક વાત કે મુનિને એક વીતરાગતાનું જ પ્રયોજન છે. તેથી વીતરાગતા સિવાયની બધી વાતો મુનિ તુરત ભૂલી જાય છે.

પંચમહાગ્રતાદિના વિકલ્પ કે ઉપદેશ આપવાનો શુભ વિકલ્પ મુનિને આવી જાય પણ તેમાં

કર્તાબુદ્ધિ કે લાભબુદ્ધિ નથી તેથી વિકલ્પમાં મુનિ અટકતા નથી. જે બંધ ભાવ છે તેને મુનિ રાખવા માગતા નથી તેથી તરત ભૂલી જાય છે.

અહાહ ! આવો મારગ છે ભાઈ ! અન્ય માર્ગ અને આ માર્ગમાં ઉગમણો-આથમણો ફેર છે.

ધર્માત્મા ચક્રવર્તી ૮૬૦૦૦ રાષ્ટ્રીની વચ્ચે ઉભા હોય, ક્ષણિક વાસનાનો વિકલ્પ આવી જાય છે તેને પોતાની નબળાઈ સમજે છે પણ વિકલ્પમાં સમાધાન થતું નથી તેથી વાસનાને પૂરી કરી બીજી ક્ષણે ધ્યાનમાં બેસી જાય છે ને આત્માનો અનુભવ કરે છે.

જુઓ આ દશા ! ક્ષણ પહેલાં વાસના અને ક્ષણ પછી આત્માની સ્પર્શના. દર્શિમાં રાગનો આદર નથી તેથી તેમાં વિશેષ ટકતા નથી.

અહીં તો વીતરાગ ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સમ્યગુદ્ધિનો માર્ગ બતાવે છે કે સમ્યગુદ્ધિએ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન થવું અને વચ્ચે કોઈ વિકલ્પ આવી જાય તો તેને તુરત જ ભૂલી જવાં. સંયમના હેતુથી કોઈ વિકલ્પ આવે કે મમતા ઘટાડવા દાન દેવાના ભાવ આવે કે કોઈ શુભાશુભ વિકલ્પ આવે તેને બંધના કારણ જાણી છોડવા.

દશલક્ષણ ધર્મમાં ત્યાગ ધર્મ આવે છે તો લોકો કોઈને પુસ્તક આપવા, જ્ઞાનદાન દેવું, વસ્ત્રાદિ આપવા તેને ત્યાગધર્મ કહે છે. અરે ભાઈ ! એ ત્યાગધર્મ નથી, તે તો શુભવિકલ્પ છે. ત્યાગધર્મ તો રાગનો અભાવ કરીને સ્વભાવમાં લીન થવું તે છે. વિકલ્પ આવે છે તેને ધર્મ બંધભાવ જાણે છે.

લોકો કહેછે આ એકાંત છે ... એકાંત છે. હા, આ સમ્યકું એકાંત છે. એકાંત વીતરાગતા પ્રગટ કરવાનો આ માર્ગ છે. રાગ પ્રગટ કરવાનો માર્ગ નથી. વસ્તુનું સ્વરૂપ-ધર્મનું સ્વરૂપ શું છે તેની પહેલાં યથાર્થ સમજાણ તો હોવી જોઈએ. ભાઈ ! ચારિત્રની વાત તો પછી છે. પહેલાં શ્રદ્ધા તો યથાર્થ કર.

લોકો તીર્થકરગોત્ર બંધાય તેમાં લાભ માને છે, પણ જે તીર્થકર પ્રકૃતિ કર્મમાં બંધાય છે તે તો ૪૩ રજકણ છે અને તેનો ઉદ્ય તો ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયા પછી આવે છે. તેમાં સમવસરણ આદિની રચના થાય છે તેનાથી ભગવાનને શું લાભ છે ? કાંઈ નહિ. શુભબંધ કે તેના ફળમાં કયાંય ધર્મને લાભ દેખાતો નથી.

હવે પૂજ્યપાદસ્વામી ધર્મનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવતાં ૪૧ મી ગાથા કહે છે.



ब्रुવन्नपि हि न ब्रूते गच्छन्नपि न गच्छति ।

स्थिरीकृतात्मतत्त्वस्तु पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ४१ ॥

દેખે પણ નહીં દેખતા, બોલે છતાં અબોલ,

ચાલે છતાં ન ચાલતા, તત્ત્વસ્થિત અડોલ ४१.

જેણે આત્મસ્વરૂપનાવિષયમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, ભગવાન જ્ઞાયક ચિદાનંદની દ્વારા-જ્ઞાન કરીને અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે એવા યોગી ધર્મત્બા બોલે છે છતાં બોલતા નથી એટલે કે વાળીના કર્તા નથી, જ્ઞાતા છે, ચાલતાં છતાં ચાલતા નથી અને દેખતાં થકાં પણ દેખતા નથી.

“જિનકે હિયેમેં સત્યસૂરજ ઉધોત ભયો,

ફેલી મતી કિરણ, મિથ્યાત્વ તમ નષ્ટ હૈ.

જિનકે કટાક્ષમેં સહજ મોક્ષપંથ સધૈ,

મનકો નિરોધ જાકે તનકો ન કષ્ટ હૈ.

તિનકે કરમકી કલ્લોલે-યહ હૈ સમાધિ,

ડોલે યહ જોગાસન, બોલે યહ મષ્ટ (મૌન) હૈ.

બનારસીદાસજી સમાકિતનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે જેના અંતરમાં સમ્યકૃત્વ સૂરજ ઊંઘો છે તેના સમ્યજ્ઞાનરૂપી કિરણશી મિથ્યાત્વ-અંધકારનો નાશ થયો છે અને મોક્ષપંથ સુગમ બન્યો છે. મન-વચન-કાયાનો નિરોધ થયો છે તેને સ્વભાવની શાંતિરૂપી સમાધિ વર્તે છે એવા સમ્યગ્દાસ્તિ ડોલે છે છતાં યોગાસનમાં છે. કેમ કે ચાલવાની, બોલવાની કિયા તો જરૂર થાય છે તેમાં હું નથી. હું તો મારા જ્ઞાનસ્વરૂપમાં હું એમ ધર્મી જાણો છે.

જુઓ આ વીતરાગમાર્ગ ! જેને ગણધરોએ પંસદ કર્યો, ઈન્દ્રોએ માન્યો, મુનિઓએ અનુભવમાં લીધો અને સમ્યગ્દાસ્તિઓએ જેનો અંતરમાં સ્વીકાર કર્યો એ આ માર્ગ છે.

સમ્યગ્દાસ્તિ ધર્મી બોલે છે છતાં મૌન છે કેમ કે તેની દ્વારા રાગનો પણ સંગ નથી તો વાળીનો સંગ ક્યાંથી હોય ? શુભરાગથી પણ ધર્માનું આસન જુદું છે. ધન અને ધામમાં ધર્મી કદી મળન થતા નથી, બધેથી વૈરાગી થઈને રહે છે.

ધર્મી ગૃહસ્થાશ્રમમાં હો કે વનમાં એકલા હો પણ બધેથી નિરાણા રહે છે. તે સદા પોતાને

સર્વાગ શુદ્ધસ્વરૂપે વિચાર કરે છે . તેને પર સાથે તો કાંઈ સંબંધ નથી. તથા અશુભરાગથી તો બિન્ન છે પણ જે ભાવથી તીર્થકરગોત્ર બંધાય એવા ઊંચામાં ઊંચા શુભરાગથી પણ ઘર્મા બિન્ન-તરતા ને તરતા રહે છે કેમ કે સ્વભાવની અને શુભરાગની જાત જુદી છે, ભાત જુદી છે અને તેનું ફળ પણ જુદું છે એવો ઘર્માને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુભવ વર્તે છે,

અજ્ઞાનીએ શુભરાગ અને શરીરની કિયાથી લાભ માનીને પોતાનું બહુ મોટું નુકસાન કર્યું છે. શ્રદ્ધામાં આત્માને નાસ્તિક રૂપે કરી દીધો છે અને રાગ તથા શરીરની કિયાને અસ્તિત્વપે કરી દીધો છે તેને કરુણાવંત સંતો કહે છે અરે ભગવાન ! તેં તારું અસ્તિત્વ ક્યાં લગાડી દીધું ? જરા વિચાર તો કર !

વનવાસી દિગંબર સંત આચાર્ય પૂજ્યપાદસ્વામી ઘર્માની દશાની મહિમા કરતાં કહે છે કે જેણે રાગથી અને પરથી બિન્ન પોતાના આત્માની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી છે એવા ઘર્મા બોલે છતાં અબોલ, ચાલે છતાં ચાલતા નથી અને દેખે છતાં દેખતા નથી એવી તેની ચાલ જગતથી નિરાણી છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૪૬] \*\*\*\*\*

## ધર્મી બોલે છતાં અભોલ

\*\*\*\*\* [તા. ૨૪-૫-૬૬] \*\*\*\*\*

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત ઇષ્ટોપદેશ શાસ્ત્રની આ ૪૧મી ગાથાનો વિશાદાર્થ ચાલે છે.

જેને પોતાનું હિત કરવું છે તેણે સૌ પ્રથમ દઢ પ્રતીતિ દ્વારા આત્માને પોતાનો વિષય બનાવવો જોઈએ. એટલે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં એવી દઢ પ્રતીતિ થવી જોઈએ કે હું તો શુદ્ધ જ્ઞાન અને આનંદનો પિડ છું. ભગવાન આત્મા એક સમયમાં ચૈતન્યબિંબ જ્ઞાયક સ્વરૂપે પડ્યો છે તેને દઢ પ્રતીતિનો વિષય બનાવવો જોઈએ.

જેને ધર્મ કરવો છે-સમ્યગટદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટ કરવું છે તેણે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનો વિષય આત્માને બનાવવો જોઈએ. આત્માને જે વિષય બનાવે છે તેને પરદ્રવ્ય મારાં છે અને તેમાં હું ફેરફાર કરું તો થાય એવી બુદ્ધિનો નાશ થઈ જાય છે.

જેને પોતાના હિતનું કાર્ય કરવું છે તેણે પોતાના સ્વભાવની અભિમુખતા કદી છોડવી ન જોઈએ. કોઈ સંસ્કારવશ કે કમજોરીવશ કંઈક રાગ આવી જાય તો પણ તેને ભલો ન જાણતાં એક સ્વભાવને જ હિતરૂપ જ્ઞાણે છે. ધર્મને કોઈ ઉપદેશ કરવાનું કહેતો ધર્મલોભી જીવને જોઈને પોતાની નબળાઈને કારણે ઉપદેશ દેવાના ભાવ થાય અને ઉપદેશ આપે તો પણ ધર્મને સ્વભાવની અભિમુખતા છૂટતી નથી અને ઉપદેશના શાઢો કે રાગની અભિમુખતા- સન્મુખતા થતી નથી.

જેમ કોઈ દરિદ્રતાની ઈચ્છા કરતું નથી છતાં આવી પડે તેમ ધર્મને કદાચિત્ રાગ આવી જાય છે પણ તેની ઈચ્છા નથી. તે રાગના સ્વામી થતા નથી. તેથી ધર્મી બોલે છે છતાં બોલતા નથી. બોલવા તરફ તો ધર્મનો ઝુકાવ- સન્મુખતા-અભિમુખતા નથી પણ બોલવાના વિકલ્પ તરફ પણ ધર્મનો ઝુકાવ નથી. ઝુકાવ તો એક પોતાના નિઘાન તરફ જ છે માટે તે બોલે છતાં અભોલ છે.

જેમ કોઈ જંગલમાં ગયો હોય ને પાંચ કરોડનો ચરુ ઘ્યાલમાં આવી જાય તો કોઈ ન જોઈ જાય એમ દાંકીને પાછો આવે પણ તેનું લક્ષ તો ત્યાં જ હોય કે કયારે હું એ ચરુ કાઢીને લઈ આવું. તેમ

ધર્માએ અનંતગુણનું નિધાન પોતાનો સ્વભાવ જોઈ લીધો છે. હું જ અનંત જ્ઞાન-દર્શન, સ્વચ્છતા, પ્રભુતા આદિ અનંતગુણનો રાશિ છું એવી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનદર્શન વર્તે છે તેથી ધર્માનું લક્ષ તો એક જ છે કે હું કયારે મારા સ્વભાવમાં એકાગ્ર થઈને નિધાન ખોલી નાખું ! આમ ધર્મને નિરંતર આત્મસન્મુખતા જ રહે છે.

અહાહ ! જગતને મોહે કેવું લુંટી લીધું છે કે આ કરું ને તે કરું..... પણ અરે ભાઈ ! એક આંખ પાંપણ ઉંચી નીચી કરવી એ પણ તારું કાર્ય નથી. એ જડ રજકણની સ્વતંત્ર અવસ્થા છે અને વિકલ્પ ઉઠે છે તે પણ તે સમયનો ઉપાધિભાવ છે; સ્વભાવ નથી. તેથી જેને સ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ છે તેને વિકલ્પમાં રૂચિ થતી નથી.

પોતાને જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ છે તેવા ધર્મને આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજા કાર્યોમાં ઉપયોગ જાય તોપણ ત્યાં લાંબો સમય ટક્કો નથી. કમજોરીવશ જાત્રા, પૂજા, ભક્તિ આદિના ભાવ આવી જાય છે પણ તેની અભિમુખતા થતી નથી. ભગવાન જેના ભરોસામાં આવી ગયો તેને બીજે ક્યાં રૂચિ લાગે ?

શ્રોતા:- વ્યવહાર પહેલાં હોય કે નિશ્ચય પહેલાં હોય ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ:- પહેલાં નિશ્ચય હોય પછી વ્યવહાર હોય. સ્વાશ્રય તે નિશ્ચય છે તેના વગર પરાશ્રયરૂપ વ્યવહાર ક્યાંથી હોય ! નિશ્ચયનું લક્ષ સ્વસન્મુખ છે અને વ્યવહાર નું લક્ષ પરસન્મુખ છે તો પહેલાં પરસન્મુખતા કરે તો પછી સ્વસન્મુખતા થાય એમ કદી બની શકે ! દાદરા ઉપર ચડવું હોય તો પહેલાં ભોંયતણિયે ઉત્તરે પછી ઉપર ચડાય એવું કદી હોય ?

જીવને ધર્મ તો કરવો છે પણ ધર્મા એવો આત્મા કેવો છે તેની ઓળખાણ વગર ધર્મ કયાંથી થાય ? બહિર્મુખની લાગણી તો જીવને અનાદિથી છે જ. તેનાથી તો કદી પોતાનું હિત થયું નથી- સ્વભાવ ઘ્યાલમાં આવ્યો નથી, તો પછી પહેલાં પરાશ્રિત વ્યવહાર હોય પછી સ્વાશ્રિત નિશ્ચય થાય એ વાત કેમ બને ? વસ્તુની સ્થિતિ એવી છે જ નહિ. પહેલાં તો સ્વાશ્રયે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ નિશ્ચય ધર્મ પ્રગટ કરે ત્યારે જ્યાં સુધી પૂર્ણતા ન થાય ત્યાં સુધી ચારિત્રની વિપરીતતામાં દયા-દાન-પૂજા આદિનો રાગ પરાશ્રિતભાવ આવ્યા વિના રહેતો નથી. તે રાગને વ્યવહાર કહેવાય છે. પરસમય-ઉપાધિભાવ-બંધભાવ પણ તેને જ કહેવાય છે.

. સ્વાશ્રિત દૃષ્ટિ પ્રગટ થયા પછી પૂર્ણતા ન થાય ત્યાં સુધી પરાશ્રિત એવો વ્યવહાર આવ્યા વગર રહેતો નથી પણ તે દોષ રૂપ છે તેનો ધર્મને ઉત્સાહ ન હોય.

## ઇષોપદેશ

શ્રોતાઃ- વ્યવહારને પ્રયોજનવાન કહ્યો છે ને ?

પૂજ્ય ગુરુદેવઃ- વ્યવહારને જાણેલો પ્રયોજનવાન કહ્યો છે. આદરવા માટે પ્રયોજનવાન નથી કહ્યો.

બાપુ ! તારી ઋષિ એવી ભહાન છે કે તેને વાળીમાં કહી શકાય તેમ નથી પણ એવી ઋષિની તને ખબર નથી. તું બહારમાં જાવાં નાખે છે. આમ જાવાં નાખતાં નાંખતાં અનંતકાળ ચાલ્યા ગયો પણ કદી સુખ મળ્યું નહિ. સમયસાર ૪૧૩ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે જીવો અનાદિથી અનાદિરૂઢ, વ્યવહારમૂઢ, નિશ્ચય અનારૂઢ છે.

સ્વાશ્રય તે જ મુક્તિનું કારણ છે, પરાશ્રિત વ્યવહાર તો બંધનું કારણ છે છતાં અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં એમ છે કે કાંઈક મને પર પ્રત્યે ભાવ હોય તો મારું હિત થાય. આવી દૃષ્ટિ હોય ત્યાં સુધી સ્વાશ્રિતતા આવે નહિ અને હિત થાય નહિ. બહુ સીધી અને સરળ વાત છે પણ લોકોએ તેને અધરી માની લીધી છે.

શ્રોતાઃ- સ્વાશ્રિત નિશ્ચય અને પરાશ્રિત વ્યવહાર બન્ને એક સમયમાં જ છે ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- બન્ને એક સમયમાં જ છે. સ્વનો આશ્રય લઈને જેટલાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટ કર્યા તેટલી સંવર-નિર્જરા છે અને જેટલી પરાશ્રિતતા છે તેટલો રાગ છે, તે વ્યવહાર છે. આમ નિશ્ચય-સંવર-નિર્જરા અને વ્યવહાર-રાગ બન્ને એક સમયમાં જ સાધકને હોય છે.

ભગવાન કહે છે કે તું સધળોય વ્યવહાર છોડી દો. બંધ અધિકારમાં આચાર્ય કહે છે કે ભગવાને પરદવ્યને મારી-જીવાડી શરૂ છું એવો મિથ્યા-અધ્યવસાયરૂપ વ્યવહાર છોડાવ્યો છે તેમાં અમે તો કહીએ છીએ કે ભગવાને પરાશ્રિત એવો સધળો વ્યવહાર છોડાવ્યો છે એટલે વ્યવહારની સન્મુખતા જ છોડાવી છે.

એક છૂટવાનો ઉપાય અને એક બંધનું કારણ એવા નિશ્ચય-વ્યવહાર બન્ને એક સાથે જ છે, જ્ઞાનધારા અને કર્મધારા બન્ને સાથે ચાલી રહી છે. પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, વ્યવહાર નથી એમ નથી, વ્યવહાર છે પણ તે છોડવાલાયક છે તેમ જાણો !

ચોથું, પાચમું, છઠું એમ ગુણસ્થાનમાં ભેદ છે તે વ્યવહારનયનો જ વિષય છે. ત્રિકાળ સ્વભાવ નિશ્ચય છે તેમાં સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય પણ ભેદ છે-વ્યવહાર છે. તેને ન માને તો તીર્થ જ રહેતું નથી, માટે વ્યવહાર છે પણ તે આદરવા લાયક નથી.

છોકરાએ કથાનું પુસ્તક વાંચવા માંડ્યું હોય, ખૂબ રસ પડ્યો હોય અને વાંચતાં વાંચતાં ચાર

પાંચ પાનાં બાકી હોય ત્યાં પિતા કાંઈ કામ સોંપે તો વાંચવાનું પડતું મુજીને કામ કરવા જવું પડે પણ તેને લગની એક જ હોય કે કયારે કામ પતે ને હું કથા પૂરી કરું ? એમ ઘર્માંથે શુદ્ધ જ્ઞાયકને ઘેય બનાવ્યો છે તેમાં વચ્ચે રાગાદિ આવી જાય છે પણ તેને લગની એકજ છે કે કયારે હું રાગથી છૂટીને મારા સ્વભાવમાં એકાગ્ર થઈ જાઉં ? અંતરથી પ્રભુનો રંગ લાગ્યો તે હવે કેમ છૂટે !

ઘર્માને રાગ આવે છે પણ તેમાં એકાકાર થતા નથી, સ્વામી થતા નથી, તેનાથી જુદા જ રહે છે અતીન્દ્રિય આનંદના આસ્વાદી ઘર્માને શરીરના નિભાવ માટે ભોજનનો વિકલ્ય ઉઠે છે તો ભોજન લે છે પણ અંતરમાં તે ભોજન પ્રત્યે સન્મુખતા નથી.

અહો ! પરમાત્મપર્યાય મારી પરમાત્મશક્તિમાંથી નીકળે છે. હું પૂર્ણાનંદનો નાથ હું એવી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન સહિત ઘર્મા બોલે છતાં અબોલ છે, પરદ્રવ્યની કોઈપણ કિયા થાય તેના સ્વામી થતા નથી. સિદ્ધપ્રતિમાને દેખતા છતાં દેખતા નથી. કેમ ? કેમ કે ભગવાનના દર્શનના વિકલ્ય પ્રત્યે સન્મુખતા નથી. તેની સન્મુખતા તો એક જ્ઞાયક તરફ છે.

આત્માના આશ્રય વિના ત્રણકાળમાં કદી જન્મ-મરણનો અંત આવતો નથી. ભલે સાક્ષાત્ ભગવાનનો આશ્રય લે તોપણ જન્મ-મરણનો અંત આવતો નથી. પોતાની ભક્તિથી જન્મ-મરણનો અંત આવે છે અને ભગવાનની ભક્તિથી શુભભાવ થાય છે. સમેદશિખરની યાત્રાથી ૪૮ બે મોક્ષ થાય છે કે શત્રુંજ્યમાં સ્નાન કરવાથી ભવનો અભાવ થાય છે એ બધી વાતો જૂઠી છે. આખી જિંદગી વ્રત પાળો, તપ કરો, યાત્રા કરો તોપણ તેનાથી મુક્તિ મળતી નથી. એક સ્વાશ્રય વિના કોઈથી મુક્તિ નથી. મુક્તિ તો શું પણ સંવર નિર્જરા પણ પરાશ્રિતભાવથી થતી નથી.

શ્રોતાઃ- શાસ્ત્રમાં ઘડી જગ્યાએ ભગવાનના આશ્રયે મુક્તિ કહી છે. છઢાળામાં પણ વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ ને નિશ્ચયનું કારણ હેતુ કહ્યો છે. અને આપ કહો છો પરાશ્રિત ભાવ- વ્યવહાર નિશ્ચયનું કારણ નથી.

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- એ તો શાસ્ત્રમાં નિમિત્તથી કથન કર્યું હોય તો એવી વાત આવે. ઉપાદાનથી કાર્ય થાય તેમાં જે અનુકૂળ હોય તેને નિમિત્તકારણ તરીકે આરોપ અપાય છે. ઘડો બને તેમાં કુંભાર અનુકૂળ નિમિત્ત કહેવાય અને ઘડાની પર્યાય તેને અનુરૂપ કહેવાય, પણ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં કુંભાર ઘડો બનાવી શકતો નથી એ નિશ્ચય છે.

અહીં તો કહે છે કે રાગનો ઉત્પાદ થાય તોપણ ઘર્માની દસ્તિ જ્ઞાયક પરથી છૂટીને રાગ તરફ અભિમુખ થતી નથી. રાગ પોતાથી થાય છે, કર્મથી નહિ. ‘કર્મ બિચારે કૌન, ભૂલ મેરી અધિકાઈ, અજિન સહે ઘનધાત લોહકી સંગતિ પાઈ !’ અજિન લોઢાનો સંગ કરે છે તો તેને ઘણાના ઘા પડે છે તેમ

## શિષ્ટોપદેશ

આત્મા કર્મનો સંગ કરે છે માટે દુઃખી થાય છે, તેમ ધર્મને રાગ છે તેટલું દુઃખ છે પણ રાજીની અભિમુખતા નથી.

આ તો ન્યાયમાર્ગ છે ભાઈ ! સંતો પણ ભગવાને કહેલા ન્યાયથી જ વાત કરે છે પણ લોકોએ માર્ગ મરડી નાંખ્યો છે. પાંચ પાંચ લાખના બે-ત્રણ મંદિર બંધાવે તાં લોકો તેને ધર્મનું બિરુદ્ધ આપી દે છે.

વાહ રે વાહ ! જે સમયે જે પર્યાય થવાની છે તેને કોણ ફેરવી શકે ? તેનું કોણ રૂપાંતર કરે કે કોણ કાળાંતર કરે કે કોણ ક્ષેત્રાંતર કરે ! એ તો જે સમયે જે પર્યાય થવા યોગ્ય છે તેને આગળ-પાછળ કરવા ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર કે જિનેન્દ્ર પણ સમર્થ નથી. જે થાય છે તે જ્ઞાતા નું જ્ઞેય છે તેને જાણી લે ! પણ મારાથી થાય છે એમ માનવું રહેવા દે.

દિગંબર સંતોની વાત પૂર્વાપદ અવિરોધી હોય. તેમાં કોઈને ક્યાંય વિરોધ ન આવે. સંતો બધા વીતરાગના વારસદાર છે. સંતો કહે છે કે ભગવાન આમ કહે છે કે સ્વાશ્રયથી જ લાભ છે, પરાશ્રયથી બિલકુલ લાભ નથી. શાસ્ત્ર પણ આમ જ કહે છે, મુનિઓ પણ આમ જ કહે છે, માર્ગ પણ આમ જ છે અને વસ્તુની સ્થિતિ પણ એમ જ છે તેમાં ક્યાંય પરસ્પર વિરોધ નથી.

જેટલી સ્વસન્મુખતા થાય છે તેટલો મોક્ષમાર્ગ છે અને જેટલી પરસન્મુખતા છે તે બંધમાર્ગ છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી ધર્મનું સ્વરૂપ બતાવતાં કેવો સરસ ઈષ્ટ ઉપદેશ આપે છે કે:-

લોકો શક્તિની પૂજા કરવાનું કહે છે ને ! આ ચૈતન્ય શક્તિની પૂજા કરવાની છે. ચૈતન્ય પોતે ઈશ્વર છે તેનો આશ્રય લેવાથી હિત છે.

ધર્મને જ્યાં સુધી પૂર્ણ સ્વાશ્રયભાવ ન થાય તાં સુધી પરાશ્રયભાવ છૂટતો નથી તેથી ભગવાનની પૂજા-ભક્તિનો ભાવ આવ્યા વગર રહેતો નથી પણ તે ભાવથી લાભ છે એમ નથી, તેમ સ્વાશ્રયભાવ છે માટે તે શુભભાવ છે એમ પણ નથી અને તે શુભભાવ છે માટે સંવર-નિર્જરા છે એમ પણ નથી.

આમ, નિશ્ચય-વ્યવહાર બંને છે. નથી એમ નથી પણ વ્યવહાર છે તે ધર્મને હેયબુદ્ધિએ હોય છે. તેનો જો નિષેધ કરે તો તત્ત્વનો જ નિષેધ થાય છે. કેમ કે જ્યાં સુધી પૂર્ણતા ન થાય અને મનનું અવલંબન છે તાં સુધી મનમાં શુભભાવ આવ્યા વગર રહે નહિ. માટે કોઈ એમ કહે કે ધર્મને શુભભાવ હોય જ નહિ તો તે ધર્મને સમજતો જ નથી. તેની દર્શિ જ જૂઠી છે. તે તત્ત્વને સમજતો નથી. વ્યવહાર સમજતો નથી, નિમિત્તને સમજતો નથી. આવી વસ્તુસ્થિતિ છે ભાઈ !

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૪૭] \*\*\*\*\*

“શરીરનું પણ વિસ્મરણ”

\*\*\*\*\* [તા. ૨૫-૫-૬૬] \*\*\*\*\*

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામીએ આપેલો આ હિતકારી ઉપદેશ છે.

ધર્માત્માને આત્મામાં જ આનંદ છે એવી શ્રદ્ધા-રૂચિ થઈ ગઈ છે તેથી પોતાના આત્મા સિવાય બીજા કોઈ પદાર્થમાં કે વિષયોમાં તેને રૂચિ થતી નથી.

પરમાં સુખ નથી અને ધર્મ નથી તેમ પુજ્ય પાપમાં પણ ધર્મ નથી અને સુખ નથી. એક પોતાના જ્ઞાનાનંદ સંચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મામાં જ સુખ છે. તેને પર્યાયમાં પ્રગટ કરવું તે ધર્મ છે.

ધમીને અંતર આનંદની લગની લાગવાથી કેવો અભેદભાવ હોય છે અને ભેદભાવ કેમ છૂટી જાય તે વાત પૂજ્યપાદસ્વામી ૪૨ મી ગાથામાં કહે છે :-

કિમિદं કીદૃષં કસ્ય કસ્માત્કવેત્યવિશેષયન् ।

સ્વદેહમપિ નાવैતિ યોગી યોગપરાયણः ॥ ૪૨ ॥

કોનું, કેવું, ક્યાં, કહીં.- આદિ વિકલ્પ વિહીન,

જાણો નહિ નિજ દેહને, યોગી આતમ-લીન. ૪૨

અહો ! શરીરથી બાળક હો, સ્ત્રી હો, પુરુષ હો કે પશુ હો પણ તેનાથી નિરાજા પોતાના ભગવાન આત્માની જેને લગની લાગી છે તથા શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને તેનો અનુભવ કર્યો છે એવા ધ્યાનમાં પરાયણ જ્ઞાનીની આ વાત ચાલે છે.

ભગવાન આત્માનો અતીન્દ્રિય આનંદ જેણો એકવાર અનુભવી લીધો છે એવા ધર્મ ફરી આત્મધ્યાનમાં તત્ત્વીન થાય છે ત્યારે તેને આ શું છે, આત્મા કેવો છે, કોના જેવો છે એવા કોઈ વિકલ્પ ઊઠતા નથી. પરદ્રવ્યસંબંધી કે પુજ્ય-પાપભાવ સંબંધી વિકલ્પ તો નહિ પણ આત્મા સંબંધી પણ વિકલ્પ ઊઠતા નથી. એ તો સ્વરૂપ સ્થિરતામાં જામી જાય છે.

## ઈષ્ટોપદેશ

જેમ કોઈને પકવાન ખાતાં જુઓ તો તેને ભાવ પૂર્ણી લે, કેવો લાગે છે, ક્યાંથી મળે તે બધું પૂર્ણિને પોતે પૈસા દઈને પકવાન જોખાવીને ઘરે લઈ આવે પછી પકવાન પોતે ખાતી વખતે તેના ભાવનો કે તોલ આદિનો વિચાર કરતો નથી, સ્વાદનો અનુભવ કરે છે તેમ જિજ્ઞાસુ પહેલાં આત્મા કેવો છે, ક્યાં છે, તેનો સ્વામી કોણ છે, તેનું સ્વરૂપ શું છે વગેરે બધો નિર્જય કરી લે છે કે હું આત્મા હું, અનંત ગુણોનો પિડ હું, અનાદિ સત્તા હું, હું મારામાં જ હું-એવો નિર્જય કર્યા પછી જ્યારે આત્માના આનંદનો અનુભવ કરે છે ત્યારે એવા કોઈ વિચાર કરતો નથી ત્યારે તો આત્માના આનંદમાં એકદમ લીન થઈ જાય છે.

ઈષ્ટોપદેશ તો કહે છે કે તેને તારા આત્માની રૂચિ લાગે એ જ પહેલામાં પહેલો ધર્મ છે. આવો ધર્મ આઠ વર્ષનું બાળક હો કે સ્ત્રી હો કે દેડું હો કે બધા ધર્મ પ્રગટ કરી શકે છે.

એક માખી જેવું નાનું પ્રાણી કે જેને મન નથી, કાન નથી છતાં સાકરના સ્વાદમાં એવું તલ્લીન થઈ જાય છે કે તેને છોડતું નથી અને ફટકડીનો સ્વાદ લેવા રોકાતી નથી. તેમ ધર્મ પાંચ ઇન્દ્રિયના સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ કે કાનના વિષયોના સ્વાદને ઝેરના સ્વાદ જાણે છે અને પુણ્યભાવને પણ ફટકડી જેવા તુચ્છ જાણે છે તેથી તેમાં લીન થતાં નથી પણ સાકર જેમ ગળપણનો પિડ છે તેમ આત્મા આનંદનો પિડ છે તેનો સ્વાદ લેવામાં ધર્મ એવા લીન થઈ જાય છે કે ત્યારે બીજો કોઈ વિકલ્પ પણ કરતા નથી.

**શ્રોતા:- આપ કહો છો કે પરમાં સુખ નથી પણ ધનમાં સુખ છે એ તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ?**

**પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી:- ધનમાં ક્યાં સુખ છે બતાવો ? ધન તો જડ ધૂળ છે તેમાં તો સુખ નથી પણ તેના લક્ષે જે વિકલ્પ ઊઠે છે તે પણ આકૃષ્ણતા છે, દુઃખ છે છતાં તેમાં મજા માને છે, સુખ માને છે તે મૂઢ છે. તેને સાચા સુખની ખબર જ નથી. એટલે અજ્ઞાનથી ધનાદિમાં સુખ માને છે. સમ્યગ્દાસ્તિ કોઈ પરપદાર્થમાં સુખ માનતા નથી. ભરત છ ખંડના ધર્ષી હતા છતાં ‘ભરતજ ધરમે હી વૈરાગી’ હતા તેને એ વૈભવમાં ક્યાંય સુખ ભાસતું ન હતું છતાં તેના તરફ વિકલ્પ જાય તેને પણ ધર્મ રોગ માને છે, ઉપસર્ગ માને છે, અનિન માને છે.**

જેમ જેમ આત્મા પોતાના સ્વરૂપની સંભાળમાં આવતો જાય છે તેમ તેમ તેને અતીન્દ્રિય આનંદની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેનું જ નામ નિર્જરા છે. શુદ્ધિ થવી તે સંવર અને શુદ્ધિ માં વૃદ્ધિ થાય તેને નિર્જરા કહેવાય છે.

**ગાથા બહુ ઊંચી છે ભાઈ ! માખળા છે. કરવા જેવું તો આ જ છે. લાખ ભવ થાય કે અનંત ભવ**

થાય પણ આ સમજ્યા વિના મુક્તિ નથી. સમજ્ઞને, વિચારીને આત્માને ઓળખીને તેમાં લીન થવું તે જ એક કરવા જેવું કાર્ય છે. આવું કાર્ય જેણે કર્યું છે એવા યોગીને આત્મધ્યાનમાં કેવી તત્પરતા હોય તેની અહીં વાત ચાલે છે.

આત્મભાન થયા પછી જે સ્વરૂપમાં તત્પર થયા છે એવા વીર્યવાન યોગીને તે વખતે શરીરનું પણ લક્ષ રહેતું નથી. જુઓ ! ગજસુકુમાર મુનિને માથે સગડી બળે છે પણ તેનું લક્ષ પણ નથી. નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં એટલો પણ વિકલ્પ આવતો નથી કે હું અનુભવ કરનારો અને આ મારી અનુભવની પર્યાય છે. એવો નિર્વિકલ્પ અનુભવ થાય તે યથાર્થ ધર્મ છે.

નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ આનંદકંદનો પ્રેમ છોડીને જે શુભરાગમાં પ્રેમ કરે છે તેણે આત્માનું ખૂન કર્યું છે. -આત્માની દશા તેમાં હણાય છે. પરને તો કોઈ મારી પણ શકતું નથી, બચાવી શકતું નથી અને દયા પણ કરી શકતું નથી. પોતાના ચૈતન્ય પ્રાજ્ઞને હણતો બચાવીને પોતે સ્વદયા કરી શકે છે. તે જ કરવાનું છે.

પ્રભુ ! તારા પૂર્ણનંદસ્વરૂપને અનાદર કરીને શુભરાગની ડિયામાં ધર્મ માને છે તેમાં તારું ભિથ્યાત્વ પુષ્ટ થાય છે. અહીં તો કહે છે શુભજોગમાં ધર્મ તો નથી, સુખ નથી પણ દુઃખ છે, એર છે. શુભજોગથી પણ પાર એવા ચૈતન્યનો નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરવો તે ધર્મ છે. ચોથા ગુણસ્થાને આવો ધર્મ પ્રગટ થાય છે.

અરે ! આ હિત કરવાનો કાળ આવ્યો છે. આ ભવ ભવના અભાવ માટે છે તેને બદલે ભવના ભાવ કરે છે તે પોતાનું મહાન અહિત કરી રહ્યો છે. આ તત્ત્વ તો એવું છે કે તેની ચર્ચા કરીને નિર્ણય કરવાની જરૂર છે. આ તો પરમ સત્ય ઉપદેશ છે ભાઈ ! પંચમકાળના મુનિ પંચમકાળના જીવોને આ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે.

અહો ! મુનિ કોને કહે ! કે જેને પ્રચુર સ્વસંવેદન વર્તી રહ્યું છે. જે છઢા-સાતમા ગુણસ્થાનમાં જૂલી રહ્યા છે એવા મુનિ આ ઉપદેશ આપે છે.

આત્મામાં કેટલી તાકાત છે ! કેવળજ્ઞાનની તાકાતની તો વાત જ શ્રી કરવી પણ મતિજ્ઞાનમાં પણ કેટલી તાકાત છે ! જાતિસ્મરણ છે તે મતિજ્ઞાનની ધારણાનો વિષય છે. શ્રેયાંસુકુમારને જાતિસ્મરણ થયું તો આઠ ભવ પહેલાં પોતે ભગવાન ઋષભદેવના જીવના શ્રીમતી રાણી હતા તે બધું એવું જ્ઞાનમાં આવ્યું કે તેમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નહિ. કેવળજ્ઞાનનું જ્ઞાન ન ફરે તેમ આ પરોક્ષ એવા મતિજ્ઞાનની ધારણામાંથી આવેલું જાતિસ્મરણ ફરતું નથી.

ભગવાનને જોતાં શ્રેયાંસકુમારને એટલો ઉલ્લાસ આવી ગયો કે જાતિસ્મરણજ્ઞાન થઈ ગયું. આઠ ભવ પહેલાંનું તો આ શરીર ન હતું છતાં તેને જોતાં ખ્યાલમાં આવી ગયું કે આ જ જીવ આઠ ભવ પહેલાં મારા પતિ તરીકે હતો. પછી તો આહારદાનની વિવિ પણ ખ્યાલમાં આવી અને વિવિસર ભગવાનને આહારદાન આપ્યું તો એ કહેવું છે કે બહારના ભગવાનને જોતાં ભવની જાતિનું જ્ઞાન થઈ ગયું તો આત્મભગવાનને જોતાં આત્મજાતિનો અનુભવ કેમ ન થાય ? થાય જ. એ જ અનુભવમાં શરીરનું પણ લક્ષ છૂટી જાય છે.

દ્વય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ બધું પલટાઈ જવા છતાં, વર્ષોના વર્ષો વીતી જવા છતાં પરોક્ષ એવા ભરતિજ્ઞાનનો પણ કેટલો વિકાસ થાય છે કે પહેલાંની બધી વાત જાણી લે છે- નિઃશંકપણે જાણી લે છે તો અચિંત્ય એવા કેવળજ્ઞાનની મહિમાનું શું કહેવું ? તો એવું કેવળજ્ઞાન જેમાંથી થાય છે એવા આત્માની મહિમા કેટલી ? આવા નિજ આત્માને જોવાનું તને મન થતું નથી ? ધરમાં લાખ રૂપિયાના દાળીના લાવ્યા તેને પણ આપ્યું કુંબ અને પડોશીઓ જોવા આવે છે તો આવા ચૈતન્ય નિધાનને જોવાનો તને ઉલ્લાસ કેમ નથી આવતો ?

આવો અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણસંપન્ન આત્મા કેવો છે ? કે સિદ્ધ જેવો છે. તેને બીજા કોની ઉપમા લાગુ પડી શકે ! તે આત્માનો સ્વામી કોણ છે કે હું જ હું. મારી સ્વસ્વરૂપલક્ષ્મીનો સ્વામી હું હું. સ્વસ્વામીસંબંધ મારો મારામાં જ છે. આવો આત્મા કોનાથી થયો ? કે અનાદિ સત્તાથી હું હું જ. મારી સત્તાથી હું સદાય બિરાજમાન હું. કોઈ બીજાની સત્તાથી હું થયો નથી. આ આત્મા કયાં રહે છે ? કે પોતાના અસંખ્યપ્રદેશમાં રહે છે. આવા બધા પ્રશ્નોનો વિકલ્પાત્મક નિર્જય પહેલાં જેણે કરી લીધો છે તે પછી એ વિકલ્પને પણ છોડી નિર્વિકલ્પ થાય છે ત્યારે આવા કોઈ વિકલ્પ કરતો નથી.

અતીન્દ્રિય જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપની જેને રૂચિ જામી છે તેને નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં વિકલ્પ ઉઠતા નથી અને જો વિકલ્પ ઉઠે તો એકાગ્રતા થાય નહિ અને એકાગ્રતા ન થાય તો નિર્જરા પણ ન થાય વિકલ્પનું ઉત્થાન થાય એ તો બંધનું કારણ છે. ભગવાન આત્મા અબંધ સ્વભાવી છે. રાગ સંસારનું બીજ છે અને ભગવાન આત્મા મોક્ષનું બીજ છે તેમાં એકાગ્ર થતાં મોક્ષ થાય છે.

અક્ષાયસ્વરૂપ વીતરાગબિંબ ભગવાન આત્મામાં એકાગ્રતા કરતાં પરમ સમરસીભાવ-વીતરાગી પર્યાય પ્રગટ થાય છે. આવી સમરસી પર્યાયને પ્રામ એવા યોગી શરીરનું પણ લક્ષ કરતાં નથી, શરીરની ચિંતા કે પરવાહ કરતા નથી, જો કે પહેલાં પણ સમકિતી શરીરની ચિંતા તો કરતા નથી પણ કમજોરીવશ શરીરને ઠીક રાખવાનો વિકલ્પ ઉઠતો હતો તે હવે નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં વિકલ્પ પણ ઉઠતો નથી.

આનંદના અનુભવમાં એકાગ્ર યોગીને શરીરનો પણ વિકલ્પ ઉઠતો નથી, તો શરીરથી બિન્ન હિતકારી- અહિતકારી અન્ય વસ્તુનો વિકલ્પ તો ક્યાંથી ઉઠે? શરીરની જ્યાં દરકાર નથી ત્યાં આ અહીં કંકરી વાગે છે કે પવન નથી આવતો, સિંહ-વાધની ત્રાડ આવે છે, આ સ્થાન સારું નથી એવા કોઈ વિકલ્પ યોગીને ઉઠતા નથી.

આવી જ વાત તત્ત્વાનુશાસનના ૧૭૨ મા શ્લોકમાં મુનિરાજ કહે છે કે ભગવાન આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ લાહુનો જ્યારે અનુભવ કરે છે ત્યારે આત્મામાં આત્માને જોવાવાળા યોગીને બાધ્ય પદાર્થી હોવા છતાં અંતર એકાગ્રતા એટલી છે કે તે પદાર્થોનો તેને ખ્યાલ પણ હોતો નથી. જુઓ! બાધ્ય પદાર્થ નથી એમ નથી. બાધ્યપદાર્થ તો છે પણ તે તેની અસ્તિત્વમાં છે, આત્મામાં તેની નાસ્તિત છે.

અન્યમતીમાં કહે છે કે જીવની મુક્તિ થાય એટલે જ્યોતમાં જ્યોત ભળી જાય છે, તો તેમાં ખરેખર જીવની મુક્તિ થતી નથી પણ જીવની સત્તાનો જ નાશ થાય છે. એમ કદી ન હોઈ શકે. મોક્ષમાં દરેક સિદ્ધની સત્તા જુદી જુદી છે. પોતાના સ્વરૂપથી શૂન્યતા કદી કોઈની થતી નથી. દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવથી અશૂન્ય છે અને પર સ્વભાવથી શૂન્ય છે, એ બંને પદાર્થના સ્વભાવ છે.

આનંદનો પિંડ પ્રભુ અસ્તિ છે તેમાં એકાગ્ર થવાથી વિકલ્પની નાસ્તિ થાય છે અને શુદ્ધતા પ્રગત થાય છે તેનું જ નામ સંવર-નિર્જરા છે.

અહીં તો કહે છે કે બાધ્ય પદાર્થ તો બધા છે પણ આત્મામાં એકાગ્ર હોવાના કારણે યોગીને તે કોઈ પદાર્થનો ખ્યાલ રહેતો નથી. અહીં અદ્વૈત બ્રહ્મ જેવી વાત નથી કે કોઈ પદાર્થ છે જ નહિ, એક બ્રહ્મ જ છે. જો એમ હોય તો તો આત્માનું પણ અસ્તિત્વ ન રહે.

અહો ! આ ધર્મકથા-અમૃતકથા છે.

યોગીઓ પોતાના આત્મામાં વિશ્રામ લઈને સંસારનો થાક ઉતારે છે. આત્મામાં જ ખરેખર અપૂર્વ વિશ્રામ મળે છે માટે આત્મા જ વિશ્રામધામ-મોક્ષધામ છે. યોગી આવા વિશ્રામધામમાં એકાગ્ર થાય છે ત્યારે તેને શરીરનું પણ લક્ષ રહેતું નથી તો બીજી કઈ વસ્તુનું લક્ષ રહે? આત્મા કેવો, ક્યાં રહે છે, કોણ છે, એનો નિર્ણય પહેલાં કર્યો છે, પણ તેનો વિકલ્પ એકાગ્રતામાં આવતો નથી.

પૂજ્યપાદસ્વામીની આ વાત સાંભળીને શિષ્યને આશ્ર્ય થાય છે કે અહો ! યોગીની આવી દશા કેવી રીતે થઈ જાય છે? આવી દશા થવી કેમ સંભવે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આગળની ગાથામાં કહેવાશે.

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૪૮] \*\*\*\*\*

## સ્વ-વિશેષોનું લક્ષ પણ છોડ

\*\*\*\*\* [તા. ૨૬-૫-૬૬] \*\*\*\*\*

શ્રી ઇષ્ટોપદેશ ચાલે છે. ૪૨ ગાથા પૂરી થઈ તેમાં એ સાર આવ્યો કે જે આત્મા સ્વભાવની દર્શિ કરીને તેમાં લીન થાય છે તેને સંવર - નિર્જરા વિશેષ થાય છે.

જે સ્વરૂપમાં લીન છે એવા યોગીને કોઈ જાતના વિકલ્પો આવતા નથી. અરે ! પોતાના શરીરનો પણ ખ્યાલ રહેતો નથી તો બીજી અન્ય શરીરને હિતકારી-અહિતકારી વસ્તુનો ખ્યાલ તો કયાંથી રહે ? આવી નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં યોગીને સંવર-નિર્જરા વિશેષ થાય છે.

આ સાંભળી શિષ્યને આશ્ર્ય થાય છે કે યોગીની આવી વિલક્ષણ વિભિન્ન અવસ્થા કેવી રીતે થઈ જતી હશે ?

શિષ્યનું આશ્ર્ય જોઈ આચાર્યટિવ ૪૩ મી ગાથામાં તેનો ઉત્તર આપે છે કે હે બુદ્ધિમાન ! તું સાંભળ !

યો યત્ર નિવસનાસ્તે સ તત્ત્ર કુરુતે રતિં ।

યો યત્ર રમતે તસ્માદન્યત્ર સ ન ગઢ્છતિ ॥ ૪૩ ॥

જે જ્યાં વાસ કરી રહે, ત્યાં તેની રૂચિ થાય,

જે જ્યાં રમણ કરી રહે, ત્યાંથી બીજે ન જાય. ૪૩

જે જ્યાં નિવાસ કરવા લાગે છે ત્યાં જ તેને ગમી જાય છે. ત્યાં જ તેનું મન લાગી જાય છે, તેથી પછી ત્યાંથી તે હટતો નથી.

લૌકિકમાં પણ એવું આપણે જોઈએ છીએ કે એક જૂંપણું હોય પણ ત્યાં જે વર્ષોથી રહેતો હોય તેને તેમાં એવું ફાવી ગયું હોય અને એવું ગમી ગયું હોય કે જૂંપણું છોડીને બીજે રહેવા જવું ગમતું નથી.

અમારે ઉમરાળામાં એક માણસે પરિસ્થિતિવશ પોતાનું મકાન વેચી દીધું પણ પછી પોતાને

પૈસા થઈ ગયા તો તેની માતા કહે છે, ભાઈ ! આપણું જૂનું મકાન તું પાછું લઈ લે. તો ૧૫૦૦ રૂપિયાનું મકાન દરશ હજારમાં પણ એ માણસ પાછું લઈ લે છે. કેમ કે જે જ્યાં વર્ષો સુધી રહ્યા હોય ત્યાં જ તેને ગમે છે, ત્યાંથી હૃતું તેને ગમતું નથી.

તેમ અહીં એ જ વાત આચાર્ય ઉદાહરણથી સમજાવે છે કે જે મનુષ્ય, જે નગરમાં પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિના હેતુથી બંધુજનોના આગ્રહથી નિવાસી બનીને રહેવા લાગે છે ત્યાં જ તે આનંદ માને છે એટલે કે ત્યાં જ તેને ગમી જાય છે તેથી તે નિવાસ છોડીને તે બીજે ક્યાંય નિવાસ કરતો નથી. આવો અનુભવ તો જગતમાં બધાને હોય છે. તેમ આત્મામાં રહેવાવાળા યોગીને પૂર્વ કદી નહિ અનુભવેલો એવો અપૂર્વ આનંદ પ્રામ થતો હોવાથી યોગી આત્મા સિવાય ક્યાંય લીન થતો નથી.

વિષયસુખમાં તો ધર્મને આકુળતા લાગે છે અને આત્મામાં નિરાકુળતા લાગે છે, વિષયસુખ તો પરાધીન લાગે છે અને આત્મિક આનંદ સ્વાધીન લાગે છે. વળી ઈન્દ્રિયના વિષયોના સુખમાં તો બંધ થાય છે જ્યારે આત્માના અતીન્દ્રિય સુખના અનુભવમાં બંધનો છેદ થાય છે. તેથી ધર્મ પોતાની સ્વાધીન, અનાકુળ આનંદ સ્વરૂપ પેઢી છોડીને બીજા કોઈ વિષયોમાં જવા માગતા નથી.

અજ્ઞાની જીવને એક તુચ્છ વિષયમાં પણ જો પ્રીતિ લાગી જાય તો તેમાંથી હૃતું ગમતું નથી તો જ્ઞાનીને આવા નિરાકુળ સ્વાધીન અતીન્દ્રિય સુખનો પ્રેમ લાગ્યો છે તેને તે કેમ છોડે ? વળી તેમાં તો ધર્મને કર્મોની નિર્જરા પણ વિશેષ થાય છે તો તેને ધર્મ કેમ છોડે ? ન જ છોડે.

ત્રિકાળ એકરૂપ શુદ્ધ ધ્યુવ નિજ આત્મસ્વભાવની દસ્તિ કર્યા વગર સમ્યગ્દર્શન થતું નથી. અભેદસ્વભાવની દસ્તિ થતાં સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય ત્યારે જ ભાવશુતક્ષાન પ્રગટ થાય છે, તે પ્રમાણ જ્ઞાન છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે નય તે પ્રમાણના અવયવ છે અને પ્રમાણ અવયવી છે માટે વ્યવહાર હોય તો નિશ્ચય થાય એ વાત તદ્દન જૂઠી છે. જૈન દર્શનનો ત્રિકાળ મહા સિદ્ધાંત એક જ છે કે ભૂતાર્થ સ્વભાવના આશ્રયે જ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે, નિશ્ચય પ્રથમ હોય પછી જ વ્યવહાર હોય. વ્યવહાર પહેલાં ને પછી નિશ્ચય એ વાત ત્રણકાળમાં કદી ન હોઈ શકે. વસ્તુ નું સ્વરૂપ જ એવું નથી.

દિગંબર ધર્મ તો અનાદિથી એકરૂપે જ ચાલ્યો આવે છે તેમાં બે હજાર વર્ષ પહેલાં ૧૨ વર્ષનો દુકાળ પડ્યો તેમાં કેટલાક દિગંબર મુનિઓ પણ કપડા વિના નભી ન શક્યા અને વસ્ત્ર રાખીને મુનિપણું મનાવવા લાગ્યા તો તેની દસ્તિ પણ પલટી ગઈ. નિશ્ચય પ્રથમ ને બદલે પહેલાં વ્યવહાર હોય તો નિશ્ચય થાય એવી ઊંઘી દસ્તિ થઈ ગઈ અને શ્વેતાંબર મત તેમાંથી શરૂ થયો.

અંતર દસ્તિપૂર્વક મુનિપણું લે તેને વસ્ત્ર-પાત્ર લેવાનો રાગ ઉત્પન્ન થાય જ નહિ એવી વસ્તુ-

## ઈષ્ટોપદેશ

સ્થિતિ છે. મુનિપણાની દશા જ એવી હોય કે વસ્ત્ર-પાત્ર લેવાનો રાગ હોય જ નહિ છતાં દસ્તિ ફરી ગઈ તો તે મુનિઓને રાગ આવ્યો તેમાં ધર્મ પલટાઈ ગયો. વ્યવહાર પ્રથમ કેવી રીતે હોઈ શકે? અવયવી વિના અવયવ ક્યાંથી હોય? શરીર વિના હાથ-પગ ન હોય તેમ પ્રમાણજ્ઞાનરૂપ અવયવી વિના નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ નય-અવયવ ન હોઈ શકે. પ્રમાણજ્ઞાન જ સ્વભાવની દસ્તિપૂર્વક સમ્યગ્દર્શન સાથે પ્રગટ થાય છે.

સમયસારની ૧૧ મી ગાથામાં ત્રણલોકમાં કદી ન ફરે તેવો જૈનદર્શનનો અફર સિદ્ધાંત છે 'ભૂયત્યમસિસદો ખલુ સમાદિઠી હવિ જીવો' નિશ્ચય થી નિમિત્ત, રાગ અને ગુણ-ગુણીના બેદથી પણ રહિત અભેદ ભૂતાર્થ સ્વભાવની દસ્તિથી જ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે. તેની સાથે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, તેના બે ભાગ છે. સામાન્યને જોવાવાળા નયને નિશ્ચય કહે છે અને વિરોધને જોવાવાળા નયને વ્યવહાર કહે છે અને એક સાથે બંનેને જાણો તેને પ્રમાણજ્ઞાન કહેવાય છે.

મુખ્ય તે નિશ્ચય છે અને ગૌણ તે વ્યવહાર છે, સામાન્ય સ્વભાવ તે મુખ્ય છે, તેની દસ્તિ કરવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે, સાથે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે તેમાં આ બે નય હોય છે.

જેને આત્માનો વિશ્વાસ આવી જાય છે તેને આત્મા સિવાય ક્યાંય આનંદ ભાસતો નથી, પોતાના નિરાકૃત સ્વભાવ પાસે વિષયો આકૃતારૂપ લાગે છે, સ્વાધીન સ્વભાવ પાસે બીજું બધું પરાધીન લાગે છે અને સ્વાશ્રયથી નિર્જરા થાય છે અને પરાશ્રયથી બંધ થાય છે એવું જાણતા જ્ઞાની સ્વભાવ છોડીને બહાર કોઈ પણ વિષયોમાં જવા માગતા નથી.

આવા અતીન્દ્રિય આનંદના અનુભવની જેને પુષ્ટિ થઈ ગઈ છે, ક્ષાણો-ક્ષાણો આનંદનો અનુભ્રવ થઈ રહ્યો છે તે આનંદ છોડીને બીજો બહારનો આનંદ લેવા માટે શું કામ જાય? જે એકવાર માંડ અજિનમાંથી નીકળીને પાણીમાં ગયો તે ફરી પાછો અજિનમાં શું કામ જાય? ન જ જાય. તેમ જે અતીન્દ્રિય આનંદમાં મસ્ત થયા તે સંકલ્પ-વિકલ્પમાં શા માટે આવે?

સંસારના વિષયોના લંપટીઓ સ્ત્રી-પુત્રાદિમાં કેવા લીન હોય છે કે તેની પાસે પોતાનું દુઃખ પણ ભૂલી જાય છે. સ્ત્રી-પુત્રાદિને કાંઈક ઠીક ન હોય તો તેની ચિંતા કર્યા કરે અને પોતાને જો એ પૂછે કે તમને કેમ છે? તો એમ કહે કે મારું તો કાંઈ નહિ પણ તમને કેમ છે એ વાત કરો. આવા તો સંયોગોમાં લીન હોય છે. પરની પ્રીતિમાં પોતાનું દુઃખ પણ ભૂલી જાય છે.

શ્રોતા:- એ તો લાગણી કહેવાય.

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- એ તો ધૂળની દુઃખની લાગણી છે. એ તો આત્માને દુઃખરૂપ છે પણ એવી સુખની લાગણી થવી જોઈએ તો તેમાં આત્માનું હિત થાય.

જે જ્યાં રહે ત્યાં તેની રૂચિ થાય... જ્યાં જરૂરિયાત જગાય ત્યાં વીર્ય સુદ્ધા વિના રહે નહિ.

પ્રભુ ! તુમ જાણગરીતિ સહૃ જગ દેખતા હો લાલં,

નિજ સત્તાએ શુદ્ધ સહૃને પેખતા હો લાલ....

હે નાથ ! આપ તો અમારી સત્તા પણ શુદ્ધ જુઓ છો એવી નિજ શુદ્ધ....શુદ્ધ પવિત્ર સત્તાની દૃષ્ટિ અને લીનતા થાય તેને બહારમાં કેમ રૂચે ? અંતરમાં જ એવી રૂચિ જામે કે ત્યાં થી બહાર જ ન નીકળે. આ રીતે આવી દશા થવી સંભવિત છે, અસંભવિત નથી.

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે યોગી આત્મા સિવાય બીજે પ્રવૃત્તિ ન કરે ત્યારે શું થાય છે તે કહો. તેનો ઉત્તર યોગીન્દ્રદેવ ૪૪ મી ગાથામાં આપે છે:-

અગચ્છસ્તદ્વિશોષાણામનભિજશ્ચ જાયતે ।

અજ્ઞાતતદ્વિશોષસ્તુ બદ્ધ્યતે ન વિમુચ્યતે ॥ ૪૪ ॥

વિશેષોથી અજ્ઞાત રહી, નિજ રૂપમાં લીન થાય,

સર્વ વિકલ્પાતીત તે, છૂટે, નહિ બંધાય. ૪૪

જેને નિજ સ્વરૂપમાં બિરાજમાન આનંદપ્રભુની દૃષ્ટિ થઈ છે એવા અધ્યાત્મી જીવને પરમાનંદસ્વરૂપ આત્માની એવી લય લાગી છે કે તેને છોડીને તે બહારમાં શરીરની સુંદરતા-અસુંદરતા કે અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાનો વિચાર પણ કરતા નથી.

ધર્મી ભલે બહાર લડાઈમાં ઊભા હોય પણ દૃષ્ટિ એક ધ્રુવ ઉપરથી ખસતી નથી. દૃષ્ટિ પોતાના વિશેષ સ્વભાવ-પર્યાય ઉપર પણ જતી નથી તો શરીરાદિ બાબ્ય પદાર્થોની વિશેષ અવસ્થા ઉપર તો દૃષ્ટિ ક્યાંથી જાય ? પોતાના વિશેષનો પણ આદર નથી તો પરના વિશેષનો આદર ક્યાંથી હોય ?

ધર્મી પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈને કારણે પોતાના વિશેષને જોતાં થોડા રાગ દ્વેષ થઈ જાય છે, તેમ પરના વિશેષમાં પણ રાગ-દ્વેષ થઈ જાય છે પણ તે રાગ-દ્વેષ પરના વિશેષથી થાય છે એમ નથી પણ પોતાની નબળાઈથી થાય છે. જુઓ ઈષ ઉપદેશમાં પણ કેવી સૂક્ષ્મ વાત કરે છે !

સમ્યગ્દર્શન થતાં શુદ્ધાત્માની દૃષ્ટિના માણેકસંબંધ તો રોપાઈ જાય છે પછી આત્માની વિશેષ લગની લાગે છે તેની વાત ચાલે છે. લગનમાં ફટાણાં કેવાં કેવાં બોલે પણ જાનૈયાને તે વિશેષનું લક્ષ નથી. સામાન્ય, એક કન્યાને લઈ જવાનું લક્ષ છે. તેમ ધર્મીને પોતાના કે પરના વિશેષ ઉપર લક્ષ નથી. ધ્રુવ સામાન્ય આનંદસ્વભાવની લગની આડે ધર્મી બીજા કોઈને જોતા નથી, કોઈની દરકાર કરતા નથી.

## ઇષ્ટોપદેશ

અહો ! દિગંબર ભાવલિંગી સંતોના એક એક શ્લોક અને એક એક ભાવોનું શું કહેવું ? અત્ય શબ્દોમાં મહાન ભાવો ભરી દીધા છે.

એકવાર જેને નિજસ્વરૂપનો અનુભવ થઈ જાય છે તેની દાખિલાં સદાય સામાન્ય સ્વભાવ જ તરવર્યા કરે છે. તેનું પરિણામન અંતર્મુખ થઈ જાય છે, તેને બહારમાં ક્યાંય એકત્વ ભાસતું નથી. એવા ધર્મા-યોગી પોતાના અને બહારના વિશેષો તરફ દાખિ કરતા નથી, તેથી રાગ-દ્રેષ્ટ થતાં નથી તેને કર્માનું બંધન પણ થતું નથી અને કર્માની નિર્જરા થાય છે.

અંતરસ્વભાવની દાખિના જોરથી શુદ્ધિની વૃદ્ધિ જેમ જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ બહારમાં કર્માની નિર્જરા પણ વધતી જાય છે.

અહાહાહા...શ્લોક બનતા હશે ત્યારે મુનિઓના હદ્ય કેવું અલૌકિક કામ કરતાં હશે ? કેવા ઊંચા ભાવો થતા હશે ! આમાંથી તો એ ભાવલિંગી સંત છે એવો ભણકાર ઉઠે છે.

પૂર્વે અજ્ઞાનદશામાં પોતાના અને પરના વિશેષ ઉપર દાખિ હતી, પર્યાયબુદ્ધિ હતી, ત્યારે વિશેષને જોઈને જે રાગ-દ્રેષ્ટ થતા હતા તેને કારણે બંધ થતો હતો તે હવે દાખિ ત્યાંથી ખસીને સામાન્ય સ્વભાવની દાખિ થતાં વિશેષના લક્ષે થતા રાગ-દ્રેષ્ટ બંધ થયા અને સ્વભાવની શુદ્ધિ વધી ગઈ તેથી કર્માની નિર્જરા થાય છે. જુઓ ! પોતાના વિશેષ ઉપરથી દાખિ હટી ગઈ તો વિશેષમાં ઊલટી શુદ્ધિ વધી જાય છે.

વાહ રે વાહ ! મુનિરાજને શ્લોક પાછળ અમૃતના રેલમછેલ ઉછળે છે, તેમાંથી નીકળેલા આ ભાવો છે.

ખરેખર તો પોતાના અને પરના વિશેષનું લક્ષ છોડીને નિજ સામાન્ય સ્વભાવનું લક્ષ કરતાં જે જ્ઞાન થાય તે જ યથાર્થ જ્ઞાન છે. સામાન્ય સ્વભાવની દાખિના જોરમાં વિશેષમાં શુદ્ધિ વધી જાય છે, ધર્મ વધી જાય છે અને કર્માની નિર્જરા થાય છે. પ્રતાદિના વિકલ્પકાળે જે નિર્જરા થાય છે તેના કરતાં નિર્વિકલ્પદશ વખતે નિર્જરા વધી જાય છે. એટલે ખરેખર તો પ્રતાદિના વિકલ્પથી નિર્જરા થતી નથી પણ સામાન્યના આશ્રયે જેમ જેમ શુદ્ધિ વધતી જાય છે તેમ તેમ નિર્જરા પણ વધતી જાય છે.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૪૮] \*\*\*\*\*

## આખા બ્રહ્માંડનું લક્ષ છોડ

\*\*\*\*\* [તા. ૨૮-૫-૬૬] \*\*\*\*\*

પોતાનું હિત કેમ થાય તેનો ઉપદેશ આપનારો આ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે. ૪૪ મી ગાથાનો વિશાદ અર્થ ચાલે છે.

જે પોતાના ત્રિકળી ધ્રુવ સ્વભાવમાં દૃષ્ટિ કરીને તેમાં એકાગ્ર થાય તેને ધર્મ કહેવાય છે. ધર્મ કરવાવાળા આ ધર્મનો ભાવ-રૂપ્યિ સદાય પોતાના સ્વભાવ તરફ જ જૂકે છે.

પ્રથમ જ શબ્દ છે ‘સ્વાત્મતત્ત્વ’ એટલે સ્વ-પોતાનો આત્મભાવ કે જે જ્ઞાયક પરમાનંદ શુદ્ધસ્વભાવ છે તે સ્વાત્મતત્ત્વ છે. જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, આદિ જીવના કાયમી અસલી ધ્રુવ સ્વભાવ છે, તે સ્વાત્મતત્ત્વ છે. શરીર, વાળી મન કે શુભાશુભ વિકારી ભાવ તો સ્વાત્મતત્ત્વ નથી પણ જીવની વિશેષ અવસ્થા તે પણ પૂર્ણ આત્મસ્વભાવ નથી.

આ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે, તેમાં જીવને આનંદની પ્રાપ્તિનું પ્રયોજન છે તે સ્વાત્મતત્ત્વમાં સ્થિર થવાથી સિદ્ધ થાય છે.

પરમપારિણામિક ધ્રુવ સ્વતઃસિદ્ધ સ્વાત્મતત્ત્વમાં સ્થિર થયેલા યોગી અધ્યાત્મથી ભિન્ન શરીરાદિ અન્ય વસ્તુઓમાં પ્રવૃત્તિ નથી કરતા, તેથી તેને આ શરીર સુંદર છે કે અસુંદર, મનોજ્ઞ છે કે અમનોજ્ઞ એવી શરીરની વિશેષ અવસ્થાઓનો જ્યાલ રહેતો નથી.

લોકોએ આવી વાત કોઈ દિવસ સાંભળી ન હોય એટલે બેસવી આકરી પડે. એમ થાય કે શું આવો વીતરાગમાર્ગ હશે ! પ્રતિ, તપ કરીએ, વાસી અથાણા ન ખાઈએ એટલે ધર્મ થઈ જાય એમ માનનારાને આ ક્યાંથી બેસે ! તેને તો મિથ્યા દૃષ્ટિ સહિત શુભ બંધન થાય પણ ધર્મ ન થાય. આત્માની ઝીલવટ-આત્મલાભ ન થાય.

પ્રભુ ! તારી ચીજ તો સત્ત સહજ અને સરળ છે પણ તે શ્રદ્ધામાં મોંઘી માની લીધી છે, તેથી હું મારી ચીજને કેમ પ્રાપ્ત કરી શકું ? એમ કરીને તેં પ્રયત્ન જ કર્યો નથી. દૃષ્ટિમાં સ્વભાવની સમીપતા

કરવાને બદલે શરીર, રાગ, પુરુષ આહિની સમીપતા કરી છે તેથી સરળ વાત અધરી થઈ પડી છે.

ભગવાન આત્મામાં બે અંશ છે-એક સામાન્ય ત્રિકાળી ધૃવ અંશ અને બીજો વિશેષ-પર્યાય અંશ છે, તેમાં વર્તમાન પર્યાય અંશમાં રાગ છે તેને જ જો મુખ્ય કરે તો ત્રિકાળી સામાન્ય અંશ દાખિમાંથી ઓળખ થઈ જાય છે અને જો સામાન્ય ત્રિકાળી પરમાનંદ સ્વભાવ અંશને મુખ્ય કરીને તેની દાખિ-જ્ઞાન અને સ્થિરતા કરે તો પર્યાય અંશ અને પરદ્રવ્ય બધું દાખિમાંથી ઓળખ થઈ જાય છે. ત્યારે શરીરની વિશેષ અવસ્થાનો તો ઘ્યાલ નથી રહેતો પણ પોતાની વિશેષ અવસ્થાનો પણ ઘ્યાલ રહેતો નથી, કેમ કે પર્યાય પોતે જ સ્વભાવ તરફ ઢળેલી છે.

મિથ્યાદાખિને પોતાની પર્યાય અને શરીરાદિ પરદ્રવ્યની પર્યાયમાં એકતાને લીધે રાગ-દ્રેષ અને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ થાય છે અને જ્ઞાનીને જ્યારે સ્વભાવમાં લીનતા હોય ત્યારે પોતાની કે પરની વિશેષ અવસ્થાનું લક્ષ નહિ હોવાથી રાગ-દ્રેષ ઉત્પન્ન થતા જ નથી અને સ્વભાવનો આશ્રય લીધો હોવાથી પર્યાયમાં શાંતિ, વીતરાગતા આદિ નિર્મણતા પ્રગટ થાય છે અને તેની વૃદ્ધિ થાય છે. તેનું નામ સંવર-નિર્જરા છે. આચાર્યોએ ટૂંકામાં આખો સાર કહી દીધો છે.

**શ્રોતાઃ-પણ બહુ સૂક્ષ્મ વાત છે પ્રભુ !**

**પૂર્જ્ય ગુરુદેવ :-** સૂક્ષ્મ પણ યથાર્થ છે ને ! આ એક જ માર્ગ છે. બીજો કોઈ માર્ગ નથી. સૂક્ષ્મ ને સૂક્ષ્મ જ્ઞાનારો છે તેને સૂક્ષ્મ ક્યાં રહ્યું ? તેને તો માર્ગ ખુલ્લો થઈ જાય છે. સૂક્ષ્મ છે પણ અનુભવમાં બરાબર આવે તેવો છે. જેની દાખિ જ પરપદાર્થ અને શુભાશુભ વિકારી ભાવો ઉપર છે તેને તો ભગવાન આત્મા દાખિમાં ઓળખ છે પણ જેણે આત્મસ્વભાવને જ દાખિમાં લીધો તેને પછી શું બાકી રહે ? જ્ઞાનમાં સામાન્યદ્રવ્ય સ્વભાવને શેય બનાવ્યો તેને આખો સ્વભાવ જ જગાઈ જાય છે.

અહીં તો એ કહેવું છે કે સ્વભાવમાં સ્થિર થયેલા યોગીને સાતમા ગુણસ્થાને જે નિર્જરા થાય છે તેટલી નિર્જરા પ્રત, તપના વિકલ્યમાં ઊભેલા છઢા ગુણસ્થાનવાળા મુનિને થતી નથી. સ્વભાવમાં સ્થિત યોગીને સ્વ અને પરની વિશેષ અવસ્થા ઉપર લક્ષ નહિ હોવાથી ઠીક-અઠીક બુદ્ધિ થતી નથી અને તેથી રાગ-દ્રેષ પણ થતા નથી તેથી કર્મો બંધાતા નથી અને નિર્જરા વિશેષ થાય છે. પ્રતના વિકલ્યની ભૂમિકામાં જે નિર્જરા થતી હતી તેનાથી પણ વિશેષ નિર્જરા થાય છે.

**પાંચમા-છઢા ગુણસ્થાને સામાન્યસ્વભાવનો આશ્રય ઓછો છે તેથી શુદ્ધિ પણ ઓછી છે અને નિર્જરા પણ ઓછી થાય છે. અને જ્યારે સામાન્યસ્વભાવનો આશ્રય વધી જાય છે ત્યારે સાતમા ગુણસ્થાને શુદ્ધિ પણ વધી જાય છે તેથી કર્માની નિર્જરા પણ વિશેષ થાય છે.**

જીવોને આ વીતરાગધર્મનો અભ્યાસ નથી, મહિમા નથી તેથી ધર્મ સમજવો અધરો લાગે છે.

વળી પરથી અને રાગથી મને લાભ થાય એવી મિથ્યા માન્યતાઓ પકડી રાખી છે તેથી સત્યધર્મ કેમ પકડાય ? એક સામાન્યદ્રવ્યસ્વભાવના આશ્રયથી જ ધર્મ પ્રગટ થાય છે. વિશેષ અવસ્થાનો કે શુભભાવનો કે પરપદાર્થનો આશ્રય કરવાથી ધર્મ પ્રગટતો નથી. સામાન્યના આશ્રયથી વિશેષમાં ધર્મ પ્રગટ થાય છે. પરદ્રવ્ય કે પરભાવના લક્ષે હિત થતું નથી. સ્વભાવના લક્ષે જ હિત થાય છે. આમ ટૂંકામાં હિતનો માર્ગ બતાવીને પૂજ્યપાદસ્વામીએ કમાલ કરી છે. દિગંબર સંતોની બલિહારી છે. આખા બ્રહ્માંડનું લક્ષ છોડ ! અને સ્વભાવનું લક્ષ કર તો તારું કલ્યાણ થાય. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુના લક્ષે પણ આત્મામાં ધર્મ પ્રગટ થતો નથી.

જે મતિમાન છે-બુદ્ધિમાન છે, તે પરદ્રવ્ય અને પોતાના પણ વિશેષનું લક્ષ નહિ કરતાં સામાન્યનું લક્ષ કરે છે, તેથી જ તેનું હિત થાય છે. સામાન્યનું લક્ષ કરનારાનો ક્ષયોપશમ ભલે થોડો હોય તોપણ તેનું હિત થાય છે. અને ક્ષયોપશમ વિશેષ હોય, દુનિયાને સમજાવી શકતો હોય પણ સામાન્યનો આશ્રય ન હોય તો હિત થતું નથી. દુનિયા સમજે તેનો લાભ દુનિયાને થાય પણ સમજાવનારને તેનાથી લાભ થતો નથી. સમજાવનારને સમજાવવાનો વિકલ્ય છે તેનો શુભબંધ થાય છે છતાં તેમાં લાભ માને તેની દાચી જ મિથ્યા છે.

ભગવાન ! આ તારા ઘ્યાલમાં બેસી જાય તેવી વાત છે. આત્મા કબૂલ કરે એવી વાત છે કે પોતાને સ્વભાવની સમીપતાથી જ લાભ થાય. પર્યાયની સમીપતાથી કે શુભ વિકલ્યથી કે બીજા જીવો સમજે તેનાથી લાભ ન થાય. તો પછી પ્રશ્ન થાય કે મંદિર આદિ બંધાવો છો શું કામ ? અરે ! ભાઈ ! એ તો થવા કાળે બધું થાય છે તેમાં જીવોનો શુભભાવ નિમિત્ત હોય છે. તેનાથી લાભ નથી પણ એવો ભાવ આવ્યા વગર રહેતો નથી. શુભભાવથી કાર્ય થતું નથી છતાં એવા શુભભાવ આવ્યા વગર રહેતા જ નથી. એનું જ નામ વ્યવહાર છે. પૂર્વી વીતરાગ ન થાય ત્યાં સુધી એવો શુભભાવનો વ્યવહાર આવ્યા વગર રહેતો નથી. પણ મુક્તિનો માર્ગ તો એક જ છે-‘સ્વાત્મનિષ્ઠતા’ સ્વરૂપમાં લીનતા થવાથી જ કર્મથી છૂટીને મુક્તિ થાય છે.

હવે ૪૫ મી ગાથામાં મુનિરાજ વિશેષ કહે છે કે પર તે પર જ છે તેનાથી દુઃખ થાય છે અને આત્મા આત્મા જ છે તેનાથી સુખ થાય છે. માટે સર્વ મહાત્માઓએ આત્મા માટે જ ઉદ્યમ કર્યો છે.

પરः પરસ્તતો દુ:ખમાત્મૈવાત્મા તતઃ સુખમ् ।

અત એવ મહાત્માનસ્તનિમિત્ત કૃતોદ્યમા: ॥ ૪૫ ॥

પર તો પર છે દુઃખરૂપ, આત્માથી સુખ થાય,

મહાપુરુષ ઉદ્યમ કરે, આત્માર્થ મન લાય. ૪૫.

## ઈષ્ટોપદેશ

શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાનાનંદ મૂર્તિ આત્મા તે સ્વધે અને શરીર, વાગ્ની, મન. કર્મ, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, ધન, દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આદિ બધાં આત્માથી પર છે. પુણ્ય-પાપ પરિજ્ઞામ પણ પર છે.

શ્રોતાઃ - દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પણ પર છે ?

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી : - જ્યાં પરિજ્ઞામ પણ પર કબ્યાં તો પુણ્યના નિમિત્ત એવા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ તો પર જ હોય ને !

પર તે પર જ છે છતાં તેને પોતાનાં માને છે તેથી જીવને દુઃખ થાય છે. કેમ કે પર છે તે કહી પોતારૂપે થતાં નથી અને પોતે પરરૂપે થતો નથી છતાં પોતાના માને છે તેથી ભિથ્યાત્વની આકૃળતા જ ઉત્પન્ન થાય છે, તે દુઃખ છે. દુઃખ તો જીવને પોતાની ભિથ્યા માન્યતાથી થાય છે પણ તેમાં નિમિત્ત પરદ્રવ્ય-પરભાવ હોય છે.

હું આત્મા જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ હું તેમ દર્શિ કરતાં આત્મામાંથી આનંદ પ્રગટ થાય છે, અને પર તરફ દર્શિ કરવાથી આકૃળતા-દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ તો પ્રભુ ! સમજને સમાઈ જવાની વાત છે. ઠરવાની વાત છે. આત્મામાં ઠરવાથી જ સુખ અને આનંદ પ્રગટ થાય છે-એમ જાણતા હોવાથી મહાત્મા જ્ઞાની પુરુષો આત્માનો જ ઉઘમ કરે છે.

જેટલો પરદ્રવ્યનો આશ્રયભાવ છે તે દુઃખરૂપ છે અને જેટલો સ્વભાવનો આશ્રયભાવ છે તે સુખરૂપ ભાવ છે. સ્વભાવના આશ્રયે શુદ્ધભાવ-સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્યારિત્ર જે શાંતિ રૂપ-સુખરૂપ ભાવ છે તે પ્રગટ થાય છે અને પરના આશ્રયે ભિથ્યાત્વનો ભાવ થાય છે કે જે દુઃખરૂપ ભાવ છે.

જેને સ્વ-આત્માનું હિત કરવું છે તેણે સ્વ-આત્મસ્વભાવ સિવાય વિકલ્પથી માંડીને બધા પરપ્રદાર્થનું લક્ષ છોડવું પડશે. કેમ કે તેના લક્ષથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વભાવના લક્ષથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે જેનું તેને પ્રયોજન છે.

શ્રીમદ્ કહે છે ને - ભગવાન આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યધન છે.

“શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યધન, સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ,

બીજું કહીએ કેટલું, કર વિચાર તો પામ,”

અહીં તો ભાઈ ! વીતરાગની વાત છે. કોઈ વાડા કે સંપ્રદાયની વાત નથી. વ્યક્તિપૂજા નથી, સત્ય જેમ છે તેમ કહેવાય છે.

કેટલાક એમ માને છે કે કાશીમાં કરવત મુકાવે તે એકાવતારી થાય તેમ કોઈ એમ માને કે સિદ્ધગિરિમાં જેનું મરણ થાય તેનો મોક્ષ થાય. અરે મૂઢ ! એમ કદી મોક્ષ થતો હશે ! અહીં તો કહે છે કે જેમાંથી સિદ્ધપર્યાય પ્રગટ થાય છે તેવો ભગવાન આત્મા સિદ્ધિગિરિ-સિદ્ધાલય છે. તેની સમીપમાં જાય તેની સિદ્ધિ થાય. બાકી ૮૮ વાર શત્રુજયની જાત્રાથી મોક્ષ થાય એ માન્યતા બધી મૂઢતા છે. જાત્રા કરી કરીને મરી જાય તો પણ મોક્ષ ન થાય અને ભગવાન આત્માનો એકવાર પણ આશ્રય લે તેના જન્મ-મરણ ઉભા ન રહે-તેનો મોક્ષ થાય જ.

દેહ, વાણી, મન, પુણ્ય-પાપ આદિ પર છે તે પર જ છે, તેને કોઈ પણ હિસાબે પોતાના બનાવી શકાય નહિ. આચાર્યોએ પોકારી પોકારીને આગમનું-સત્યના રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કર્યું છે. એમાં સમાજ સમતોલ રહેશે કે નહિ તેની પરવા કરી નથી. વ્યવહાર તરીકે વ્યવહાર છે તેનો નિષેધ કર્યો નથી પણ આદરવાનો નિષેધ કર્યો છે.

દેહાદિ પરપદાર્થોને પોતાનો આત્મા બનાવી શકાતો નથી કે આત્માની જેવા પણ બનાવી શકતાં નથી. એવી જ વસ્તુસ્થિતિ છે. છતાં પરને મારા માને છે તેથી અજ્ઞાની જીવને દુઃખ જ થાય તે સ્વાભાવિક છે. પરને અપનાવવાથી કદી સુખ થઈ ન શકે. સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞને પણ અપનાવવાથી રાગ જ થાય. સુખ ન થાય, પણ સર્વજ્ઞ જેવા જ પોતાના સ્વભાવને અપનાવવાથી સુખ અને ધર્મ પ્રગટ થાય છે.



## પરાશ્રયથી સંસાર, સ્વાશ્રયથી મુક્તિ

[તા. ૨૭-૫-૬૬]

શ્રી ઈંગ્રેઝી શાસ્ત્રની આ ૪૫ મી ગાથાનો વિશાદ અર્થ ચાલે છે.

શરીર આદિ દરેક પદાર્થ પર તે પર જ છે. કોઈ પણ રીતે આત્મા બનાવી શકતાં નથી કે આત્મા સમાન પણ બનાવી શકતાં નથી. છતાં અજ્ઞાની જીવ પરને પોતાના માને છે તેથી દુઃખી થાય છે. આત્માનો આશ્રય કરવાથી જ સુખ છે અને પરનો આશ્રય કરવાથી જ દુઃખ છે.

શુદ્ધ ચૈતન્ય નિજ સામાન્ય દ્રવ્યસ્વભાવ ઉપર લક્ષ કરવાથી વિશેષમાં શુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે, તે સુખરૂપ છે અને પરપદાર્થમાં જેટલું લક્ષ જાય છે તેટલાં શુભાશુભ થાય છે તે દુઃખરૂપ છે, કારણ કે દુઃખના કારણોની પ્રવૃત્તિ તેના કારણે થયા જ કરે છે.

ભગવાન આત્મા એક સમયમાં શુદ્ધ દ્યુવ પરમાત્મસ્વરૂપ બિરાજે છે, તેના આશ્રયે પર્યાયમાં સંવર-નિર્જરા પ્રગટ થાય છે તે સુખરૂપ છે અને સ્વાત્માનું લક્ષ ચૂકીને જેટલું પરલક્ષ થાય છે, તેમાં દયા-દાન આદિના શુભભાવ કે ઉપદેશ દેવાનો રાગ એ બધી દુઃખની પ્રવૃત્તિ છે.

સ્વભાવનો આશ્રય લેવો તે એક જ શુદ્ધિનો ઉપાય છે. તેને બદલે વ્રત, તપ, જ્યોતિ, દયા, દાન, કે ઉપદેશ દેવાના શુભભાવને કોઈ શુદ્ધિનો ઉપાય માની લે તો તે મિથ્યાદિષ્ટ છે. પરદ્રવ્યના લક્ષે જે રાગ થાય છે તે દુઃખનું જ કારણ છે. બીજાને ઉપદેશ દેવાથી બીજાને તો લાભ થશે અને મારે પણ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થશે આવી માન્યતા તે મિથ્યાદિષ્ટનો વ્યામોહ છે. પરદ્રવ્યના લક્ષે થતા તીર્થકરપ્રકૃતિને યોગ્ય ભાવો પણ દુઃખરૂપ છે-દુઃખનું કારણ છે.

બે જ વાત છે. જેટલી અંતર સ્વભાવના આશ્રયે એકાગ્રતા કરે તેટલો લાભ છે અને પરલક્ષે વિકલ્ય ઉઠે તેટલું અહિત છે, પછી તે વિકલ્ય ભલે ઊંચામાં ઊંચા શુભભાવના હોય તોપણ તે દુઃખરૂપ છે -સંયોગી ચીજ મેળવવાનું કારણ છે પણ સ્વભાવ મેળવવાનું તે કારણ નથી.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાયક શુદ્ધ ચૈતન્યપિંડ છે. તે કદી તીર્થકરગોત્રને યોગ્ય શુભભાવરૂપે પણ

થતો નથી. આત્મા ત્રિકાળ આત્મારૂપે જ રહે છે, શુભાશુભભાવરૂપે તે થતો જ નથી. તો દેહાદિસ્વરૂપે તો ક્યાંથી થાય ?

લોકોને એવી માન્યતા થઈ ગઈ છે કે આપણે શાસ્ત્ર લઈએ અને પછી બીજાને શીખવાડીએ તો આપણને લાભ થાય. પણ એમાં તો પરાવંલભી જ્ઞાનથી તેં લાભ માન્યો ભાઈ ! તારી દાઢિ જ મિથ્યા થઈ ગઈ. શુભવિકલ્પની કિમત આવે તેને નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની કિમત ક્યાંથી આવે ! ઈષ્ટોપદેશમાં આ બધી સ્પષ્ટતા કરે છે. વાત જીણી પડે પણ મૂળ વાત છે.

પૂજ્યપાદસ્વામી ફડાક દઈને બે કટકા કરે છે. સ્વભાવના લક્ષે સુખ છે અને પરદ્રવ્યના લક્ષે દુઃખ છે. પોતાનો આત્મા દુઃખનું કારણ નથી, દુઃખનો વિષય નથી. પણ સુખનું કારણ છે અને સુખનો વિષય છે અને થોડું પણ પરલક્ષ છે તે દુઃખ છે, દુઃખનું કારણ છે. અરે ! પ્રભાવનાના શુભભાવના લક્ષે પણ ઘણીવાર જીવ વ્યામોહમાં-ભમમાં પડી જાય છે કારણ કે પાંચ-પચાસ હજાર માણસો પ્રવચન સાંભળવા આવે અને વાહ, વાહ, કરે ત્યાં પોતાને એમ થઈ જાય કે મારામાં કાંઈક લાગે છે ત્યારે આટલા માણસો વખાજા કરે ને ! તેને કહીએ છીએ કે અરે મૂઢ છો ! ભમમાં પડ્યો છો !

આ તો વીતરાગનો મારગ છે ભાઈ ! આત્મા વીતરાગસ્વરૂપે બિરાજમાન છે. તેનો અંતર આશ્રય કરવાથી જેટલી શુદ્ધિ પ્રગટ થાય એટલો લાભ છે, બાકી જેટલા શુભવિકલ્પ છે તે આત્માને લાભરૂપ તો નથી પણ લાભમાં મદદરૂપ પણ નથી.

શ્રોતા :- આપના જેવા ગુરુ જ આવી વાત કરી શકે.

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- આ જુઓને ! પૂજ્યપાદસ્વામી શું કહે છે ? એક શ્લોકમાં બધું આવી જાય છે. પર છે તે સધારુંય દુઃખરૂપ છે અને સ્વ છે તે સુખરૂપ છે. આ તો પૂજ્યપાદસ્વામી દ્વારા ભગવાન પાસેથી આવેલી વાતો છે.

શરીર, વાળી, મનથી રહિત શુદ્ધ આત્મા જ સુખરૂપ છે. તેના આશ્રયે પર્યાયમાં જેટલી શુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે તેટલો આનંદનો લાભ થાય છે અને પરના લક્ષે જેટલા વિકલ્પ ઉઠે છે તે બધું દુઃખનું કારણ થાય છે.

કુંદુંદાચાયાર્થિવે મોક્ષઅધિકારમાં કહ્યું છે ‘પરદ્રવ્યાઓ દુરગાઈ અને સહદ્વાઓ સુગઈ’ સ્વદ્રવ્યના આશ્રયે સુગતિ થાય છે એટલે સ્વદ્રવ્યના આશ્રયે શુદ્ધ પરિણમન થાય છે અને પરદ્રવ્યના આશ્રયે દુર્ગતિ-અશુદ્ધ પરિણમન થાય છે. પરદ્રવ્યમાં ભલે સામે સાક્ષાત્ ત્રિલોકનાથ બિરાજતા હોય પણ તેની સામે લક્ષ જતાં વિકલ્પ જ થાય છે અને વિકલ્પ માત્ર દુઃખરૂપ જ છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

ભગવાન આત્મા વિકલ્પ રહિત-નિર્વિકલ્પ ચિદાનંદમૂર્તિ છે, તેમાં રાગાદિ થાય છે તે તો અનાત્મા છે. તે અનાત્માથી આત્માને લાભ માને તે મિથ્યાઈષ્ટિ છે. આ તો ન્યાયથી સમજવાની વાતો છે ભાઈ ! આમાં કોઈ કહે કે આવી વાતથી લોકોનો ઉત્સાહભંગ થઈ જશે. અરે ! બહારનો ઉત્સાહભંગ થઈને અંદરમાં સમારો તો આત્માને લાભ થશે.

ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચિદ્ઘનપ્રભુનો આશ્રય કરવો તે એક જ લાભનું કારણ છે, તેનાથી જ સુખરૂપ દશા પ્રગટ થાય છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પોતાના આત્માના આશ્રયથી જ પ્રગટ થાય છે. કષાયની મંદિરાથી સમ્યગ્દર્શન આદિ પ્રગટતાં નથી. લોકો એમ કહે કે આ જીવને તીર્થકરગોત્ર બંધાળું છે માટે કેવળજ્ઞાન થશે. અરે મૂઢ છો ! તીર્થકરગોત્ર કર્મનાં પરમાણુ પડ્યાં છે તેથી કેવળજ્ઞાન થાય ? અરે ! એ શુભભાવ છે તે બંધભાવ છે. એ બંધભાવ જ્યાં સુધી હશે ત્યાં સુધી અબંધભાવ નહિ થાય. બંધભાવ દુઃખરૂપ છે, તેનો છેદ કરશે ત્યારે અબંધસ્વભાવ પ્રગટ થશે. તીર્થકર થવાવાળા જીવ પણ એમ માને છે કે આ શુભભાવ છે તે મને દુઃખરૂપ છે.

શુભ કર્મનો બંધ તો દુઃખરૂપ છે પણ શુભભાવ પણ દુઃખરૂપ છે કેમ કે તે સુખનો ઘાતક છે. આવી વાત માનવી લોકોને કઠણ પડે પણ શું થાય ? વસ્તુનું સ્વરૂપ જ આવું છે.

તીર્થકરગોત્રને યોગ્ય કે આહારક શરીરને યોગ્ય એવા કોઈ શુભભાવરૂપે આત્મા થતો જ નથી તો એનાથી આત્માને લાભ શી રીતે થાય ?

આત્મા કદી પરરૂપ કે રાગરૂપ થતો નથી અને પરદ્રવ્ય કે રાગાદિ કદી આત્મારૂપ થતાં નથી. તીર્થકરગોત્ર આદિના શુભભાવને આત્મારૂપ બનાવી હે એવી આત્મામાં તાકાત જ નથી. તેમ આત્મા પોતે તે ભાવોરૂપે થઈ જાય એવું પણ આત્મામાં કદી બનતું નથી. તો એ ભાવોથી આત્માને લાભ શી રીતે થાય ?

ઉપદેશકોને પણ બમ પડી જાય એવું છે. કેમ કે શાસ્ત્રમાં પણ એવું વર્ણિન આવે કે બીજાને જ્ઞાનદાન આપવાથી કેવળજ્ઞાન થાય. આવી વાત આવે ત્યાં ગલગલિયાં થઈ જાય પણ ભાઈ ! જ્ઞાનસ્વરૂપ પોતાના ચિદાનંદસ્વભાવમાં એકાગ્ર થવું તે જ્ઞાનદાન છે, એનાથી કેવળજ્ઞાન થાય છે, પરને સમજાવવાના શુભ વિકલ્પથી કેવળજ્ઞાન થતું નથી.

પરદ્રવ્ય તરફ જેટલું લક્ષ જાય છે તે દુઃખરૂપ છે ભાઈ ! પર જીવોને સમજાવીને લાભ લેવાની બુદ્ધિ છે એટલે તું પરને સમજાવવામાંથી નવરો નહિ થા ! તને અંતરમાં સમાવાનો સમય નહિ મળે ભાઈ !

શુદ્ધ ચૈતન્યઘન આત્મામાં એવી તાકાત નથી કે તે પરને પોતાના સમાન બનાવી દે અથવા પોતે પર સમાન બની જાય એવી પણ તાકાત નથી તો પરથી લાભ શી રીતે થાય ? રાગરૂપે પણ આત્મા થતો નથી તો પરરૂપે ક્યાંથી થાય ? આત્મા તો સદાય વીતરાગસ્વરૂપે રહેલો છે. તેનો આશ્રય કરવાથી પર્યાયમાં સુખ થાય છે.

આહાહ ! ભગવાન આત્મા દુઃખનો વિષય જ નથી. તેને જે વિષય બનાવે તેને સુખ જ થાય અને આત્માને છોડી બીજાને વિષય બનાવે તેને દુઃખ જ થાય. શુભાશુભભાવ દુઃખરૂપ છે કેમ કે તેનો વિષય પરદ્રવ્ય છે.

ભગવાન આત્મા પોતાનો શુદ્ધસ્વભાવ છોડીને ત્રણકાળમાં કદી પણ રાગરૂપે કે દુઃખરૂપે થતો જ નથી, દુઃખનો વિષય પણ બનતો નથી, પરને એકરૂપ કરતો નથી. આવો આત્મસ્વભાવ હોવાથી મોટા મોટા મહાપુરુષોએ પણ અંતરદિશિ કરીને સ્વરૂપમાં સમાવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

જેની દિશિમાં જ વિપરીતતા છે કે મારું ભલે ગમે તેમ થાઓ પણ સમાજને લાભ થાય તેવું મારે કરવું છે. આવી દિશિથી પોતાને કે સમાજને કોઈને લાભ થતો નથી, પોતાને તો લાભ ન થાય પણ આવી મિથ્યાદિશિ હોવાથી સમાજના લાભમાં તે નિભિત પણ થતો નથી. શુભ વિકલ્ય છે તે અનાત્મા છે. અનાત્માથી આત્માને લાભ કદી થઈ શકતો નથી.

ઘોડશકારણ ભાવના ભાવવાથી તીર્થકર ગોત્ર બંધાય છે તે ? અહીં કહે છે કે એ ઘોડશ કારણ ભાવનારૂપે આત્મા થતો નથી અને ઘોડશકારણભાવના આત્મારૂપે થતી નથી. ભગવાન આત્મા શાંતિનું દળ છે, તે શાંતિનું દળ વિકલ્યરૂપે કેમ થાય ? ન જ થાય.

આ તો સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવનો કહેલો સત્ય માર્ગ છે. અંતરનો કોઈ અલૌકિક માર્ગ છે. પરદ્રવ્યનો આશ્રય તો નહિ, પરદ્રવ્યના વિશેષનો આશ્રય તો નહિ પણ પોતાના વિશેષનો પણ આશ્રય છોડીને સામાન્ય નિજદ્રવ્યસ્વભાવનો આશ્રય કરે ત્યારે સંવરનિર્જરારૂપ મોક્ષમાર્ગની વિશેષતા પ્રગટ થાય છે. આ માર્ગ ચાલીને સંતોષે સ્વરૂપમાં એકાગ્રતાનું સાધન પ્રગટ કરી લીધું છે.

વ્યવહાર રત્નત્રયના શુભવિકલ્યરૂપે આત્મા થતો નથી અને વ્યવહારરત્નત્રય આત્મારૂપે થતા નથી. માટે વ્યવહારરત્નત્રયથી પણ આત્માને લાભ નથી. એકમાત્ર સામાન્ય સ્વરૂપના આશ્રયે સ્થિરતા પ્રગટ કરવાથી જ લાભ છે. આથી જ તીર્થકર આદિ મોટા મોટા પુરુષોએ આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવા માટે અનેક પ્રકારનો તપ આદિનો ઉધમ કર્યો છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા છે તે દુઃખરૂપ છે એમ જાણી આત્માના આશ્રયે ઈચ્છાનો નિરોધ કરી મહાપુરુષો આત્મસ્થિરતારૂપ તપ કરે છે. તેનાથી મહાપુરુષોને સંવર-નિર્જરારૂપ શુદ્ધિનો મહાન લાભ થાય છે.

મહાપુરુષો તપ આદિ અનુષ્ઠાનોનો ઉધમ કેવી રીતે કરે છે? કે નિદ્રા, આળસ આદિથી રહિત થઈ અપ્રમત્તપણે તેનો ઉધમ કરે છે ત્યારે આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વાશ્રયની જાગૃતિમાં નિદ્રા, આળસ આદિ આવતાં જ નથી. આવી જાગૃતિથી પુરુષાર્થ કરીને મહાપુરુષો પોતાના આત્માને કેવળજ્ઞાનથી શોભાયમાન બનાવે છે.

ટૂકામાં, રૂપ મી ગાથામાં એ કહ્યું છે કે પરલક્ષ જાય છે તે સધયાંય દુઃખરૂપ છે અને રાગરહિત શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રભુની દાસ્તિ અને સ્થિરતા પ્રગટ કરવી તે સુખરૂપ છે. આવું જાણી એકમાત્ર પોતાનું હિત ચાહવાવાળા મહાપુરુષો આત્મામાં એકાગ્રતાનો પુરુષાર્થ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લે છે.

ચૈતન્યસ્વભાવી આત્માનો અંતર આશ્રય લેવાનો પરમ હિતોપદેશદાતાર, આત્મ જીવન શિલ્પી શ્રી સદ્ગુરુદેવનો જય હો.



\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૫૧] \*\*\*\*\*

## પરિભ્રમણનું મૂળ પરનો સત્કાર

[તા. ૩૦-૫-૬૬]

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામીએ રચેલું આ ઈષ્ટોપદેશશાસ્ત્ર છે. ૪૫ મી ગાથામાં વાત આવી કે એક નિજ આત્મા જ સુખરૂપ છે, આત્મા સિવાય બીજું બધું દુઃખરૂપ છે.

એક નિજ શુદ્ધાત્મા સિવાય શુભાશુભ રાગ, કર્મ, શરીર, વાણી, મન આદિ પરપદાર્થનું લક્ષ કરવાથી-આશ્રય કરવાથી-સત્કાર કરવાથી દુઃખ થાય છે અને નિજ જ્ઞાયકસ્વભાવનો આશ્રય કરવાથી સુખ થાય છે. પોતાનો આત્મા જ સુખરૂપ અને આનંદ રૂપ છે, આમ જાણી, મહાપુરુષોએ એક નિજહિત લક્ષમાં રાખીને આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાનો ઉદ્ઘમ કર્યો છે.

હવે ૪૬ મી ગાથામાં પરદ્રવ્યનો રાગ કરવાથી થતા દોષ બતાવે છે :-

અવિદ્વાન્યુદ્ગલદ્રવ્યं યોગભિનન્દતિ તસ્ય તત્ ।

ન જાતુ જન્તો: સામીષ્યં ચતુર્ગતિષુ મુચ્છતિ ॥ ૪૬ ॥

અભિનંદે અજ્ઞાની જે, પુદ્ગલને નિજ જાણ,

યૌગતિમાં નિજ સંગને, તજે ન પુદ્ગલ, માન. ૪૬.

મારો એક શુદ્ધાત્મા જ મારે ઉપાદેય છે તે સિવાય પુરુષ-પાપ, શરીર, કર્મ આદિ સર્વ પરદ્રવ્ય મારા માટે હેય છે. એવો જેને હેય-ઉપાદેયનો વિવેક નથી તેને અહીં અવિદ્વાન કહ્યો છે. વિદ્વાન એટલે બહુ જાણકાર હોય તે અને અવિદ્વાન એટલે ઓઠું જાણતો હોય તે એવો અર્થ અહીં નથી. અહીં તો હેય-ઉપાદેય તત્ત્વના સ્વરૂપને જે સમજતો નથી તેને અવિદ્વાન કહ્યો છે. તે અવિવેકી-અજાસમજુ અજ્ઞાની છે.

જે આત્મા શરીર, કર્મ આદિ પુદ્ગલનું કાર્ય મારું છે એમ માનીને પુદ્ગલનો સત્કાર કરે છે અને પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવમાં ‘હું પણું’ કરીને તેનો સત્કાર નથી કરતો તેને પુદ્ગલની સમીપતા, પુદ્ગલનો સંબંધ છૂટતો નથી. જેનો જે સત્કાર કરે તેને તેની સમીપતા છૂટતી નથી.

## ઈષ્ટોપદેશ

હું તો શુદ્ધ ચૈતન્ય હું અને ચૈતન્ય પરિણતિ તે મારું કાર્ય છે એમ સ્વીકાર નહિ કરતાં, શરીરાદિ તે હું અને શરીરાદિનું કાર્ય તે મારું કાર્ય એમ જે માને છે તેને શરીરાદિનો સંબંધ છૂટતો નથી.

શુભાશુભભાવનો સત્કાર પણ છોડવા લાયક છે-હેય છે. ભલે તીર્થકાર્યકૃતિને યોગ્ય શુભભાવ હોય, જગતને ઉપદેશ દેવાના ભાવ હોય પણ તે હેય છે, ઉપાદેય નથી. ઉપાદેય તો એક શુદ્ધ આત્મા જ છે, ઇતાં જે જીવ શુદ્ધાત્માનો સહવાસ છોડીને પુદ્ગલ અને પુદ્ગલભાવનો સહવાસ પોતે કરે છે તેને પુદ્ગલ છોડશે નહિ એટલે તે જીવને ચારગતિનું ભવભ્રમણ છૂટશે નહિ.

ભાઈ ! પ્રભુ !! તું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાયક આનંદમૂર્તિ આત્મા છો ને ! તેનો સત્કાર છોડીને તું અસંખ્ય પ્રકારના શુભભાવ કે અસંખ્ય પ્રકારના અશુભભાવ કે ૧૪૮ કર્મપ્રકૃતિ કે શરીરાદિ પરપદાર્થમાંથી કોઈને પણ લાભરૂપ માનીને સત્કાર કરે છે તે તારી મિથ્યા દાઢિ છે, તેનાથી તને એ પરપદાર્થ અને પરભાવોનો સંબંધ નહિ છૂટે, ભવભ્રમણ નહિ જાય.

જેને બંધ અને બંધભાવના સમીપપણાનો સત્કાર છે તે તો મિથ્યાદાઢિ છે. તેને સત્કારસહિત કર્મ બંધાય છે પણ જેણો શુદ્ધ સ્વભાવના સત્કારપૂર્વક બંધ કે બંધભાવનો સત્કાર છોડ્યો છે તેને સત્કાર વગર કર્મ બંધાય છે. જેને તેનો આદર નથી એવા જ્ઞાનીને જ તીર્થકાર્યકૃતિને યોગ્ય ભાવ થાય છે અને તીર્થકાર્યકૃતિ બંધાય છે પણ તેને તેનો સત્કાર-આદર નથી. જેને રાગ અને બંધનો આદર છે, એવા મિથ્યાદાઢિને તીર્થકરગોત્ર બંધાતું જ નથી, ઊલટું ચારગતિમાં ભ્રમણ થાય એવા કર્મોની સમીપતા છૂટતી નથી એટલે ચારગતિમાં ભ્રમણ થયા જ કરે છે.

જે જીવ રાગને, શરીરને, કર્મને અને બાધ સંયોગને પોતારૂપે માને છે તે અજ્ઞાની છે. જે રાગ, શરીર આદિ પરદ્રવ્યથી લાભ માને છે તેણો ખરેખર તેને પોતાનું અસ્તિત્વ માન્યું છે. રાગાદિને પોતારૂપ માને છે અને પોતાને રાગાદિરૂપ માને છે.

આ તો ઈષ્ટ ઉપદેશ-જૈનનું ઉપનિષદ્ધ છે. અલૌકિક છે. આ સત્ય કરોડો ઉપાયે પણ સમજવું યોગ્ય છે. છદ્ગણામાં દૌલતરામજીએ લઘ્યું છે કે-

ઘન, સમાજ, ગજ, બાજ, રાજ તો કાજ ન આવે,

જ્ઞાન આપકો રૂપ ભયે, ફિર અચલ રહાવે;

તાસ જ્ઞાનકો કારન ‘સ્વ-પર વિવેક’ બખાનો.

કોટિ ઉપાય બનાય ભવ્ય તાકો ઉર આનો,

લાભ બાતકી બાત યહી, નિશ્ચય ઉર લાઓ,

તોરિ સકલ જગ દંદ-ફંદ નિત આતમ ધ્યાવો.

ઈછ ઉપદેશ એમ કહે છે કે ઉપદેશ દેવાનો ભાવ પણ ઈછ નથી. ગાળધરોએ શાસ્ત્રો રચ્યાં, શાસ્ત્ર રચવાનો શુભવિકલ્પ આવ્યો પણ ઉપદેશ એમ આપે છે કે એ વિકલ્પ હિતરૂપ નથી. જો શાસ્ત્ર રચવાનો ભાવ હિતરૂપ હોય તો તો વિકલ્પ અને પોતે બંને એકરૂપ થઈ ગયા. પણ એમ કદી બંને નહિ.

વ્યવહારરત્નત્રયને હિતકર માનનારો મિથ્યાદિષ્ટ પુદ્ગલની સમીપમાં જ પડ્યો છે અને પોતાના શુદ્ધસ્વભાવથી દૂર ખસી ગયો છે.

શ્રોતા :- જ્ઞાનીને વ્યવહારરત્નત્રયના ભાવ તો હોય છે.

પૂજ્ય શુલુદેવ :- જેણે સ્વભાવની સમીપતા કરી છે એવા જ્ઞાનીને પોતાની કમજોરીવશ વ્યવહારરત્નત્રયના શુભભાવ આવે છે. નિશ્ચય પ્રગટ થયો છે તેને જ એવો વ્યવહાર-શુભભાવ આવે છે, તેને તે ટાળી શકતા નથી. જેમ પરદ્રવ્યનો અભાવ કરી શકતો નથી તેમ તે સમયે થનારા વિભાવનો પણ કમજોરીવશ અભાવ થઈ શકતો નથી.

ભગવાન આત્માને પોતાના ચૈતન્ય જ્ઞાયકસ્વરૂપનું સમીપપણું અને વિકાર, કર્મ, શરીરાદિથી અસમીપપણું થવું તેનું નામ ‘વિવેક’ છે. પોતાના સ્વભાવની અપેક્ષાએ પરવસ્તુ બધી અવસ્તુ છે. તેમ વ્યવહારરત્નત્રયના શુભભાવ પણ અવસ્તુ છે, સ્વભાવમાં તે નથી.

પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવની સમીપતાથી સ્વભાવના આશ્રયે શુદ્ધપર્યાય પ્રગટ થાય છે તે હિતકર છે અને સામાન્યસ્વભાવની અસમીપતા તથા વિશેષ-પર્યાયની સમીપતાથી પર્યાયના લક્ષથી રાગાદિનો લાભ થાય તે અહિતકર છે, કેમ કે તેમાં સ્વભાવની સમીપતા છૂટી ગઈ છે.

વીતરાગસ્વભાવનો પિંડ-અકષાયસ્વરૂપ સર્વજસ્વભાવ તેની સમીપતા નહિ કરતાં પુણ્ય-પાપરૂપ વિશેષની સમીપતામાં પડ્યો છે, તેને પુદ્ગલની સમીપતા છે, તેને ચારગતિનો સહવાસ છૂટશે નહિ. જે પુદ્ગલ અથવા સ્વભાવથી વિરુદ્ધ વિભાવની સમીપતા કરે છે, આદર-સત્કાર કરે છે-અભિનંદ છે તેને તે પુદ્ગલ અને વિભાવ દુઃખનું કારણ બન્યા વિના રહે જ નહિ. તેને ચારગતિમાં બમજાનું-દુઃખનું ફળ મળશે.

છોકરા પરીક્ષામાં સારા નંબરે પાસ થાય ત્યાં સગાંવહાલાં તેને અભિનંદવા ઘરે આવે છે. અરે ! પણ આ શાના અભિનંદન !

લોકેને હેય શું છે અને ઉપાદેય શું છે તેનું ભાન જ નથી. હેય-ઉપાદેયના સ્વરૂપને નહિ સમજવાવાળાને અહીં અવિદ્બાન, મૂર્ખ કહ્યો છે. આવા જીવોને પરપદાર્થ અને વિભાવમાંથી જ મને

## દીક્ષાપદેશ

સુખ મળશે એવી બુદ્ધિ હોવાથી પરદવ્ય અને પરભાવની જ સમીપતા થઈ રહી છે અને સ્વભાવની સમીપતા છૂટી ગઈ છે. શુદ્ધિ પ્રગટ થતી નથી એટલે સમીપતા છૂટી ગઈ છે એમ કહેવાય છે.

ભગવાન આત્મા પ્રત્યે અરોચકભાવ અને રાગ, કર્મ, શરીર, સંયોગ આદિ પ્રત્યે રોચકભાવ કરે છે તેને ભગવાન આત્મા પ્રત્યે દ્વેષ છે-કોધ છે.

આવું સાંભળી લોકોને રાડ પડી જાય છે પણ આ તો રાડ છૂટી જવાની વાત છે.

ભાઈ ! તું તો શાનસ્વરૂપ છો ને ! તારા ઘરમાં જ્ઞાનનો ભંડાર ભર્યો છે ને ! તેનું સમીપપણું છોડીને ભાઈ ! તારે ક્યાં જવું છે ? -પુદ્ધગલમાં ? ચારગતિમાં ? ત્યાં તો તું અનાદિથી રખડી રહ્યો છે.

સામાન્ય સ્વભાવ-ધ્રુવ જ્ઞાયક સિવાય બીજું બધું હેય છે. એક સામાન્ય શુદ્ધ સ્વભાવ જ ઉપાદેય છે. એવી જેને ખબર નથી એવો અવિદ્ધાન અજ્ઞાની પરના સત્કારમાં જ રોકાયો છે.

શ્રોતા :-શરીર, કુઠુંબ, પૈસા આદિના સત્કારમાં તરત સુખ મળે છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવ :-અરે ! તને ભાન નથી, પરના સત્કારમાં તરત દુઃખ મળે છે. ભગવાન આત્માનો મારગ જુદો છે ભાઈ ! સામાન્યસ્વભાવના આશ્રયે વીતરાગતા ઉત્પત્તન થાય એ તારો મારગ છે, તેમાં જ સાચું સુખ છે.

સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રાગનો પણ સત્કાર કરવો તે દુઃખરૂપ છે. સ્વભાવને ભૂલીને રાગ અને પરની સમીપતા-સત્કાર કરવાવાળાને ચારગતિના સહવાસ નહિ છૂટે. કેમ કે સ્વભાવથી અન્ય ભાવમાં ઢીકબુદ્ધિ થાય-સુખબુદ્ધિ થાય એટલે કર્મ બંધાયા વગર ન રહે અને એ કર્મના ફળમાં ચારગતિનું ફળ મળ્યા વગર ન રહે.

તર વર્ષ પહેલાં એક પ્રશ્ન થયો હતો કે પાંચ-દશહજાર માણસોને ધર્મનો ઉપદેશ આપીને સમજાવે તે મોટો કે પોતાના આત્માને સમજે તે મોટો ? -પોતાના આત્માને ઓળખીને અનુભવ કરે તે જ મોટો છે. બીજા જીવને સમજાવવાના ભાવ છે તે તો શુભભાવ છે અને તેમાં જો એ હિત માનતો હોય તો તો તેની માન્યતા જ વિપરીત છે. એવો ઉપદેશદાતા તો સામા જીવને ધર્મ પામવામાં નિમિત્ત પણ ન થાય.

આ તો ભાઈ ! વીતરાગના માણોકચોકમાં વીતરાગતા વેચાય છે. તેને સૌ જીલી લ્યો. એ જ હિતકર છે.

આત્મા તરફ ગુલાંટ ખાધી નથી, સ્વભાવનો સત્કાર કર્યો નથી અને ઉપદેશ આદિ શુભભાવના

સત્કારમાં રોકાયો છે, તેને પુદ્ગલ નહિ છોડે, પાંચપરાવર્તનનો કમ તૂટશે નહિ. બાધજાનને અને બાધજાનના માહાત્મ્યને જે કરે છે તે બધાં પુદ્ગલની સમીપમાં વર્તે છે.

**પ્રશ્ન :- પ્રભુ ! પણ તમે આ શાસ્ત્ર લખો છો ને !**

**જવાબ :-** શાસ્ત્ર અમે નથી લખતા. એંતો પુદ્ગલની રચના પુદ્ગલ કરે છે. શાસ્ત્ર લખવાનો શુભમાવ છે તેને પણ અમે હિતરૂપ નથી જાણતા. શુભરાગમાં હિતબુદ્ધિ કરવા અમારો આત્મા તૈયાર નથી.

ભગવાન શાયકમૂર્તિ આત્માના આશ્રયમાં જે પડ્યો છે તેને સિદ્ધગતિ છોડશે નહિ, સિદ્ધગતિ મળ્યે જ છૂટકો અને આત્મા સિવાય શુભરાગના પરલક્ષીજ્ઞાનના આશ્રયમાં પડ્યો છે તેને નિગોદગતિ છોડશે નહિ. નિગોદગતિ મળ્યે છૂટકો થશે. અહીં તો એક ધા ને બે કટકાની વાત છે. નાનામાં નાના રાગમાં પણ જેને હિતબુદ્ધિ છે તેને ખરેખર નિગોદના શરીરની ચાહના છે.

આત્મા સિવાય બીજે ક્યાંય હરબ આવે, અનુમોદન આવે, ઉપાદેયબુદ્ધિ થાય-આદર-સત્કાર કરે તેને નિશ્ચિતપણે પુદ્ગલ બંધાશે, તેમાંથી કદી છૂટકારો નહિ મળે.

**શ્રોતા :- આ તો ભૂલ નાની અને ફળ મોટું ન કહેવાય ?**

**પૂજ્ય ગુરુદેવ :-** ના. એમ નથી. આ કાંઈ ચીજાના ચોરને ફાંસી નથી. ભગવાન શાયક પ્રભુ અનંત ગુણનો પિંડ સર્વજાહેવ છે, તેનો એણે અનાદર કર્યો છે. એક એક ગુણરૂપી મહારાજા-બાદશાહનો અનાદર થાય છે, બેસતાવર્ધના હિવસે રાજ રાજસભામાં બેઠો હોય અને કોઈ આવીને તેના ગળામાં ચામડાના જોડાનો હાર પહેરાવી જાય તો ? એ નાની ભૂલ છે ? એ તો મહાન અપરાધ છે. તેમ ભગવાન શાયક ચૈતન્યબાદશાહને રાગથી અને વિકલ્યથી લાભ માનવો તે તેને જોડાનો હાર પહેરાવ્યા જેવો મોટો અપરાધ છે. તેના ફળમાં આ ચતુર્ગતિનો સહવાસ છૂટતો નથી.

પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવ સિવાય રાગના કણની કે કર્મના ફળની કે પરાવલંબીજ્ઞાનની જેને મહિમા છે, તેને પુદ્ગલ છોડશે નહિ. એટલે તેને કર્મ બંધાશે અને ચારગતિમાં બ્રમજા થશે.

ફં ફં ફં

## અલૌકિક આત્મ-દરખાર

શ્રી ઈષોપદેશશાસ્ત્રની આ ૪૬ મી ગાથા ચાલે છે.

ભગવાન આત્મા પોતાને ભૂલીને રાગમાં જ એકત્વ માનીને તેમાં લીન થઈ જાય તેનું નામ જ સંસાર છે. તે જ મિથ્યાત્વ છે. ગાથામાં પુદ્ગલ શબ્દ છે તેનો અર્થ રાગ છે. કેમ કે પુદ્ગલ પરમાણુમાં આત્મા કેવી રીતે રહે ? અજ્ઞાની જીવ રાગમાં રહે છે-તત્ત્વીન થાય છે, તે જ તેનું મિથ્યાત્વ છે.

પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, આનંદરૂપ કાયમી સ્વભાવમાં નહિ રમતાં, પુદ્ગલના રાગમાં રહે છે તે જીવને પુદ્ગલ સંગ છોડતું નથી. પોતે પુદ્ગલનો સંગ છોડતો નથી, માટે પુદ્ગલ પણ તે જીવનો સંગ છોડતું નથી.

અજ્ઞાની જીવ પોતાની વર્તમાન ઉપયોગભૂમિમાં-વર્તમાન જ્ઞાનના વ્યાપારમાં રાગ સાથે એકત્વ કરે છે એટલે પુદ્ગલ પ્રત્યે રાગ, દ્રેષ, મોહ, કોઘ, માન, માયા, લોભાદિ કરીને તેમાં રહે છે. તેથી પુદ્ગલ ચારગતિમાં કયાંય તેનો સંગ છોડતું નથી.

આ શ્લોકો તો બહુ ટૂંકમાં સાર અને અસાર બંને તત્ત્વ બતાવે છે.

વસ્તુનો સ્વભાવ કોઈ અલૌકિક છે. તેનો દ્રવ્યસ્વભાવ, ક્ષેત્રસ્વભાવ, કાળસ્વભાવ અને ભાવસ્વભાવ બધું અલૌકિક છે. એક પરમાણુ એક સમયમાં ચૌદ રાજલોક ગતિ કરીને જાય છે એ તેની પર્યાયની તાકાત કેટલી ? એક સમયમાં અનંત કાળા રંગે પરિણમેલો પરમાણુ બીજા સમયે અનંત સર્ફેટ રંગરૂપે પરિણમી જાય. ક્ષેત્રાંતરની જેવી અચિંત્ય શક્તિ છે, એવી જ પર્યાયમાં ભાવાંતરની શક્તિ પૈંડા અચિંત્ય છે.

આકાશનો એક પ્રદેશ અવગાહનની એવી શક્તિ ધરાવે છે કે જો આખા ચૌદ બ્રહ્માંડનાં પરમાણુ સૂક્ષ્મરૂપ ધારણ કરે તો તે બધાં એક પ્રદેશમાં સમાઈ જાય. આકાશ પણ અચિંત્ય શક્તિવાન છે. ચારે

દિશામાં ચાલ્યા જાવ... ચાલ્યા જાવ... ચાલ્યા જ જાવ પણ આકાશના ક્ષેત્રનો ક્યાંય અંત આવશે ખરો? આકાશને અંત જ નથી.

તેમ આત્માની એક સમયની પર્યાયમાં આખા લોકાલોકને ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્યની પર્યાય સહિત જાગ્રવાની શક્તિ છે.

આહાહ...! સ્વભાવની મહિમાની મહિમા શું કહેવી? ભગવાન આત્મા એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોકને જાણો છતાં તે કંઈ તેની વિશેષતા નથી, સ્વભાવ છે. આવો અચિંત્ય સ્વભાવી આત્મા અજ્ઞાનદશામાં વિપરીત પરિણામીને એક સમયની પર્યાયમાં, રાગમાં એકત્વ કરીને અનંત સંસારને ઉભો કરે છે.

અડો! અનંત અચિંત્ય માહાત્મ્યવંત પ્રભુ કે જેના દરબારમાં અનંતા તો પરમાત્મા બિરાજમાન છે. દિવાનખાનામાં ૨૫-૫૦ રાજા આવતા હોય, ચક્રવર્તીના દરબારમાં ૩૨૦૦૦ રાજાઓ હોય અને ઈન્દ્રના દરબારમાં ભલે અસંખ્ય ટેવો હોય પણ આ ચૈતન્ય દરબારમાં તો અનંતા પરમાત્મા બિરાજમાન છે. તેની તને મહિમા કેમ નથી આવતી?

શ્રોતા :- બહારમાં તો થોડું કહે ત્યાં ધર્ઘું સમજાઈ જાય છે, પણ અહીં ધર્ઘું કહો છતાં થોડું પણ સમજાતું નથી.

પૂજ્ય શુલુદેવ :- ભાઈ! રુચિ અનુયાયી વીર્ય હોય ને! જેની જરૂરિયાત જગ્યાય ત્યાં વીર્ય વળ્યા વિના રહે નહિ.

ભગવાનનો દરબાર પણ કેવડો મોટો છે! સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિની સર્વ નિર્મળ પર્યાય પણ ભગવાન આત્મામાં બિરાજમાન છે. એટલે અસંખ્ય સાધુઓ અંદર બિરાજે છે. જ્ઞાન દર્શન, આનંદ, અનંત વીર્ય, પ્રભુતા, સ્વશ્રીતા આદિ બધા ગુણની અનંતી નિર્મળ પર્યાય અંદર આત્મામાં પડી છે. આવા આત્મદરબારને ભૂલીને અજ્ઞાની જીવ પોતાની વર્તમાન ઉપયોગભૂમિમાં એક રાગના કણને અભિનંદે છે-પોતાનો માને છે, તેનો સંગ પુદ્ગલ નહિ છોડે. અજ્ઞાની પોતે પુદ્ગલનો સંગ છોડતો નથી તો પુદ્ગલ તેનો સંગ કેમ છોડે?

એક તુચ્છ રાગના કણને અભિનંદે છે, તેમાં એકત્વ કરે છે, તેમાં લાભ માનીને પ્રશંસા કરે છે, એવો અજ્ઞાની જીવ ચારગતિમાં પુદ્ગલના સંગથી છૂટી શકતો નથી. વિકારનો સ્વામી થાય તેનાથી વિકાર કેમ છૂટે? એ વિકારના પ્રેમથી તેને ચારગતિનું ભ્રમણ છૂટતું નથી. ચારગતિમાં પુદ્ગલનો સંગ મળ્યા જ કરે છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

સંયોગીભાવમાં એકત્વ કરનારને સંયોગ મળ્યા વિના રહેતો નથી. રાગમાં ઉપાદેયબુદ્ધિથી બંધ થાય અને બંધથી ચારગતિમાં પુદ્ધગલનો સંગ થાય.

જીવની રાગની તત્પરતાનું આ ફળ બતાવ્યું. હવે આચાર્યદ્વારા આત્માની તત્પરતાનું ફળ આ ૪૭મી ગાથામાં બતાવે છે : -

આત્માનુષ્ઠાનનિષ્ઠસ્ય વ્યવહારબહિઃસ્થિતેः ।

જાયતે પરમાનન્દઃ કશ્ચિદ્યોગેન યોગિનઃ ॥ ૪૭ ॥

વિરભી પર વ્યવહારથી, જે આત્મરસ લીન,

પામે યોગીશ્રી અહો ! પરમાનંદ નવીન. ૪૭.

જે જીવ શરીર, કર્મ આદિ બાધ્ય પદાર્�ોનું લક્ષ છોડી, પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ લક્ષણવાળા વ્યવહારથી પણ દૂર થઈ આત્મધ્યાનમાં લીન થાય છે, તેને વચ્ચન-અગોચર એવો કોઈ પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહીં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ-લક્ષણ વ્યવહાર એટલે શુભ-અશુભ ભાવરૂપ વ્યવહારની વાત છે. વિષય-ભોગાદિ અશુભથી નિવૃત્તિ અને દયા, દાન, પૂજાદિ શુભની પ્રવૃત્તિ તેનાથી પણ દૂર થઈ જે આત્મામાં લીન થાય છે એવા યોગી પરમાનંદને પામે છે.

શુભભાવના ગ્રહણ અને અશુભભાવના ત્યાગરૂપ ભાવથી પણ રહિત થઈને આત્મસ્વભાવમાં લીન થવાય છે.

ભગવાન આત્મા બહિર રાગમાં સ્થિત થાય તો તેને સંસાર છોડતો નથી એટલે ચારગતિરૂપ સંસારભ્રમણ તેને છૂટતું નથી, અને એ જ ભગવાન આત્મા જે વ્યવહારથી છૂટી સ્વભાવમાં લીન થાય તો તેનો મોક્ષ થયા વગર રહેતો નથી.

પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો શુભ-અશુભભાવ એ જ વ્યવહાર છે, તે જ બંધનું કારણ છે અને એ જ સંસાર છે. અશુભથી નિવૃત્તિ અને શુભમાં પ્રવૃત્તિ તે ભાવબંધ છે. તે ભગવાન આત્માને દુઃખની જેલમાં નાખનારો બંધ છે. ધર્માત્મા તે બંધથી છૂટીને સ્વભાવમાં આવે છે તેથી દુઃખની જેલમાં નહિ પડતાં તેને આનંદની લહેર મળે છે. પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના શુભ-અશુભભાવ બંને ઝેર છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ૧૬ વર્ષની ઉભરે કહે છે કે :-

નિર્દોષ-સુખ, નિર્દોષ આનંદ, લ્યો ગમે ત્યાંથી ભલે,  
એ દિવ્ય શક્તિમાન જેથી, જંજરેથી નીકળે.

ગમે ત્યાંથી સુખ લ્યો એટલે જ્યાં સુખ હોય ત્યાંથી જ મળે ને ! તું ગમે તે ક્ષેત્રમાં કે ગમે તે કાળમાં હો પણ અંતરમાં એકાગ્ર થઈને આનંદ પ્રગટ કર ! પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો વિકલ્પ એ તો જેલના સણિયા છે, તેને તોડીને છૂટી જા પ્રબુ !

નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ બંનેના વિકલ્પ વ્યવહારનું લક્ષણ છે. નિવૃત્તિ નિશ્ચયનું લક્ષણ છે અને પ્રવૃત્તિ-વ્યવહારનું લક્ષણ છે એમ નથી.

જુઓ ને ! આશાધરજીએ પણ કાંઈ ટીકા બનાવી છે ! એમને જંગલમાં મુનિ મળી ગયા હતા. તેના શબ્દો ઉપરથી આ ટીકા વધુ સ્પષ્ટ થઈ. આશાધરજી તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા પંડિત હતા.

પરપદાર્થથી હું-દૂર થાઉં એવો વિકલ્પ હોય કે દયા-દાન-ભક્તિનો શુભ વિકલ્પ હોય તે બધો વ્યવહાર છે. એ વ્યવહાર કરતાં કરતાં મને નિશ્ચય થશે એ વાત રહેવા દેજે ભાઈ ! દેહાદિ પર પદાર્થ અને તે સંબંધી વિકલ્પ, તે બધાંથી દૂર થઈ જે આત્માની સમીપ આવે છે-અંતરમુખ દ્વારા કરીને આત્મામાં લીન થાય છે, તે ધ્યાની-યોગી-મુનિ છે. આવા યોગીને વચનથી અગોચર એવો પર આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

અનાહિથી અજ્ઞાની જીવ રાગમાં એકત્વ કરતો આવ્યો છે. એ રાગનું એકત્વ પણ એક પ્રકારનું ધ્યાન છે, તે આર્તધ્યાન છે-હુઃખરૂપ છે. તેને હુઃખરૂપ જાળીને તેનાથી દૂર હઠી જે પોતાની ઉપયોગભૂમિમાં જ્ઞાયકના અસ્તિત્વમાં એકત્વ કરે છે તે આત્મધ્યાન છે. એવું ધ્યાન કરનાર ભલે આઠ વર્ષની બાળકી હો કે દેડકું હો પણ આત્માના આનંદનો તેને અનુભવ થાય છે.

ઓં આનંદનો સ્વાદ કેવો છે ?-કે એ વચનથી અગોચર કોઈ પરમાનંદ છે. અરે સંસારની સાધારણ ચીજ લાડવા, ધી કે કેરી આદિનો પણ મોઢામાં જેવો સ્વાદ આવે છે તેવો વાણીમાં કહી શકતો નથી. જેવો સ્વાદ જ્યાલમાં આવે તેવો વાણીમાં આવી શકતો નથી. તો આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ તો કોઈ અચિત્ય છે, તે વાણીમાં શી રીતે કહી શકાય ? માટે કહું કે એ વચનથી અગોચર છે.

પહેલાં વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણો પછી તેનો અનુભવ થાય. માટે પ્રથમ તો આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે તે નક્કી કરી પછી તેમાં એકાગ્ર થાય તો અનુભવ થયા વગર ન રહે. ભલે તે બાળક હોય કે સ્ત્રી હોય

## ઇષ્ટોપદેશ

કે તિર્યચ હોય પણ જે આત્મામાં એકાગ્ર થાય તેને વચનથી અગોચર એવો અતીન્દ્રિય આનંદ પ્રાપ્ત થયા વગર રહેતો નથી.

શરીરનું લક્ષ છોડી, અંદરમાં વિકલ્ય ઉઠે છે તેનું પણ લક્ષ છોડી, એક સમયની પર્યાપ્તનું લક્ષ છોડી અખંડાનંદ અભેદ નિજ આત્માનું લક્ષ કરે, અંતર એકાગ્રતા કરે તેને આવો વચન-અગોચર પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભગવાન આત્મા અનંતગુણની ગાંઠડી છે. તેમાં ગુણો જુદા જુદા રહેલા નથી. લાડવામાં કે રુની ગાંસડીમાં તો ગમે તેટલાં ભીસ દઈને વાળ્યાં હોય તોપણ વચ્ચે પોલાણ રહી જાય, ખાલી આકાશ પ્રદેશ રહી જાય પણ આ ભગવાન આત્મા એવો નિવડ પરમાત્મા છે કે તેમાં કોઈ આત્મપ્રદેશ અનંતગુણ વગરનો ખાલી રહી જતો નથી. ગુણો ઢાંસોઢાંસ ભરેલા છે.

આવા નિવડ પરમાત્મામાં જે લીન થાય છે તેને વચનથી અગોચર અને બીજા કોઈને પ્રાપ્ત ન થાય તેવો પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજાને કોઈને ન પ્રાપ્ત થાય એટલે જે આત્મામાં લીન ન થાય તે કોઈને આવો આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી.

પોતાના ભગવાન આત્માને છોડી તેનાથી વિરુદ્ધ એવા વિભાવભાવને અપનાવવાથી ચારગતિનું અમણ ધૂટતું નથી. હવે એ વિભાવભાવની સમીપતા છોડી તેનાથી દૂર થઈ સ્વભાવની સમીપતા કરે તેને કોઈ વચનાતીત પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

અન્યમતમાં એક શંકરાચાર્ય થઈ ગયા. એક વખત પેશવા નામનો મોટો રાજા શંકરાચાર્યના દૂધથી પગ ધોતો હતો ત્યારે રાજાને થાય છે કે અહા ! મારા જેવો મોટો રાજા પગ ધુએ છે તેથી શંકરાચાર્યને કેટલો આનંદ થતો હશે ! તેને શંકરાચાર્ય કહે છે અમને તો શાસ્ત્રની અંટીધૂંટી આવી હોય અને તેનો ઉકેલ આવી જાય ત્યારે જે આનંદ થાય છે તે જ અમારો આનંદ છે. આ તું ચરણ ધુએ છે, તેનાથી અમને આનંદ નથી. ત્યારે અહીં તો કહે છે કે શાસ્ત્રના ઉકેલનો વિકલ્યાત્મક આનંદ પણ દુઃખરૂપ છે. તેનું લક્ષ છોડી સ્વભાવની સમીપતા થાય અને તેમાં લીનતા થાય ત્યારે જે આનંદ પ્રગત થાય એવો બીજો કોઈ આનંદ જગતમાં ક્યાંય નથી.

આ પરમાનંદ જે પ્રાપ્ત કરે છે તેને જગતના મોટા શેઠીયાઓ, રાજાઓ, ચક્રવર્તી કે ઈન્દ્રના વૈભવોનો આનંદ પણ તુચ્છ લાગે છે. અહા ! અમારા અમૃત આનંદ આગળ ઈન્દ્રપદના ભોગ પણ ઝેરના નિમિત્તો લાગે છે.

નિજ પરમસ્વભાવની દર્શિ અને પરમ આનંદના અનુભવ વગર કોઈ બહારથી ત્યાગી થઈને બેસે તેથી શું? અંતર આનંદની લગની લાગ્યા વગર બહારની લગની શી રીતે છૂટે! ત્યાગીઓ કહે કે અમને બહારની લગની છૂટી ગઈ છે એ જૂઠી વાત છે. સ્વરૂપના ભાન વગરની બહારની બધી કિયા જૂઠી છે.

હું દયા પાણું, પાપ ન કરું, ઉપદેશ આપું એવા શુભ વિકલ્યનું ગ્રહણ અને અશુભ વિકલ્યનો ત્યાગ તે બનેથી શૂન્ય થઈ એટલે નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિના વિકલ્ય છોડી જો નિજ આત્મામાં લવલીન થાય છે એવા ત્યાગી-યોગીને આત્મ-એકાગ્રતાથી આત્મધ્યાનથી અનંતકાળમાં ન મળ્યો હોય એવો પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે જન્મ-મરણનો નાશ કરવાનો એક માત્ર ઉપાય છે.



## સુખનો અક્ષય ભંડાર

[તા. ૧-૬-૬૬]

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત આ ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્ર છે. તેની ૪૭ ગાથા તો પૂરી થઈ ગઈ, હવે છેલ્લી ગાથાઓ છે. તેમાં સારમાં સાર તત્ત્વ કહ્યું છે.

૪૭ મી ગાથામાં ગ્રહણ-ત્યાગથી શૂન્ય નિજ આત્મરસમાં લવલીન થતા યોગીને કોઈ અલૌકિક પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહ્યું. હવે ૪૮ મી ગાથામાં તે આનંદના કાર્યને બતાવે છે.

આત્મા અંતરમાં અનંત આનંદથી બિરાજમાન છે. અતીન્દ્રિય આનંદ એ આત્માનો નિત્ય સ્વભાવ છે. આનંદ અને જ્ઞાન ઉપરાંત સૂક્ષ્મતા, સ્વચ્છતા, વિભુતા, પ્રભુતા, શાંતિ આદિ અનંત ગુણો આત્મામાં છે. આનંદને તો આપું જગત ચાહે છે. એ આનંદ અને સુખ પોતાના આત્મામાં જ છે. બહારમાં સ્ત્રી, પુત્ર, આભરૂ, મકાન આદિમાં કયાંય આનંદ કે સુખ નથી.

જ્યાં સુખ હોય ત્યાંથી સુખ આવે ને ! શરીર આદિ પરપદાર્થોમાં સુખ નથી તો એ આત્માને સુખ કેવી રીતે આપે ? માટે શરીરમાં સુખ નથી અને શરીરથી પણ આત્માને સુખ નથી. પૂજ્ય-પાપ ભાવમાં સુખ નથી અને તેનાથી આત્માને સુખ નથી. એકમાત્ર આત્મામાં જ સુખ છે અને આત્માથી જ સુખ છે. માટે જેને સુખી થવું હોય, આનંદ પ્રાપ્ત કરવો હોય તેણે પ્રથમ આત્માને જાગ્રવો પડશે.

શ્રોતા :- કોઈને આત્માથી સુખ થાય, કોઈને પૈસાથી સુખ થાય, કોઈને આભરૂથી સુખ થાય એમ અનેકાંત હોય ને ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- આત્માથી જ સુખ થાય, પરથી નહિ એ સાચું અનેકાંત છે. પરથી પણ સુખ માનવું તે અનેકાંત નહીં પણ ફૂદડીવાદ છે.

આત્મામાં આનંદ...આનંદ...આનંદ ભર્યો છે. પરના લક્ષે સુખની વૃત્તિ ઉઠે છે તે તો કૃત્રિમ સુખ છે. પરમાં પોતાનું સુખ પણ નથી અને દુઃખ પણ નથી. પરમાં દુઃખ નથી, પરથી દુઃખ નથી પણ આ પર મને ઠીક છે અને આ અઠીક છે એવી કલ્પના કરવાથી જીવની પોતાની પર્યાયમાં દુઃખ

ઉત્પન્ન થાય છે. જીવ પોતાની કલ્યનામાં સુખ-દુઃખની જાળ ઊભી કરે છે તે જ દુઃખ છે.

દરેક પ્રાણીને સુખની અભિલાષા છે ને ! સુખ શોધે છે ને ! તો સુખ ક્યાંક હોવું તો જોઈએ ને ! સુખ માટે જુદા જુદા વિષયો તરફ જાંબે છે તેથી એ ‘સુખ છે’ અને ‘સુખનો ઉપાય છે’ એ બે વાત સ્વીકારે છે એમ તો નક્કી છે પણ સુખ ક્યાં છે અને કેમ પ્રાપ્ત થાય તેની જીવને ખબર નથી.

નાના બાળકથી માંડીને દરેક જીવ સુખ શોધે છે. રમીને સુખી થાઉં પછી જીવાનીમાં પરણીને અને કમાઈને સુખી થાઉં એમ સુખને શોધે છે માટે સુખ છે અને તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે એ બે વાત તો સિદ્ધ થાય છે પણ ખરેખર સુખ ક્યાં છે અને કેમ પ્રાપ્ત થાય તેની ખબર નથી.

પરપદાર્થ, શરીર, પાપ કે પુણ્યમાં ક્યાંય આત્માનું સુખ નથી. શુભરાગ પણ સુખનું કારણ નથી. જેમ, ‘સંધિવા’ થયો હોય તો કેવું આખું શરીર દુઃખે છે ? તે રાગ આત્માના એક એક અંગને ત્રાસ આપે છે; શુભાશુભરાગથી આત્માને આધાત પહોંચે છે. સમ્યગ્વિજિને શુભાશુભરાગથી કંપારી દૂટે છે અરે ! ક્યાં મારો નિજ આનંદ અને ક્યાં આ દુઃખ !

મુમુક્ષુને પણ સુખ જોઈએ છે. મુમુક્ષુની વ્યાખ્યા જ એ છે કે જે સાચાં સુખને શોધે છે તે મુમુક્ષુ છે. તો સુખ ક્યાં છે ? આત્મામાં જ છે એમ બોલવાથી કાંઈ સુખ ન મળે. બાળકો પણ બોલે છે ને ! ‘હું સુખનો ભંડાર દું, આનંદનો હું સાગર દું’ આ વાત ભાષામાં નહિ પણ ભાવમાં આવી જાય, આત્મામાં એવો વિશ્વાસ અને રૂચિ થઈ જાય કે મારો આનંદ, મારું સુખ મારામાં જ છે, મારા સિવાય બીજે ક્યાંય મારો આનંદ કે સુખ હોઈ શકે જ નહિ. હું પોતે જ સુખસ્વરૂપ દું-આનંદસ્વરૂપ દું એવી દૃષ્ટિ થઈ જાય તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે.

સત્ય દૃષ્ટિવંત અર્થાત્ મુમુક્ષુને મારો આનંદ મારામાં જ છે, પુણ્ય-પાપભાવ કે સંયોગોમાં મારો આનંદ નથી એવી દૃષ્ટિ જામી ગઈ છે તેથી તે અંતર આનંદને પ્રાપ્ત કરવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરે છે. જ્યાં આનંદ જાણે ત્યાં વિશેષ પ્રયત્ન થયા વગર કેમ રહે ? જેની જરૂરિયાત જણાય ત્યાં આત્માનું વીર્ય સ્કુર્યા વિના રહે નહિ. બહારમાં જોઈએ છે ને કે જીવને જ્યાં આનંદ લાગે ત્યાં કેવો પ્રયત્ન કરે છે ! કુટુંબને સુખી કરવા પોતાના શરીરને કષ્ટ પડે તો પણ કેવો પ્રયત્ન કરે છે ! કેમ કે જ્યાં જરૂર લાગે ત્યાં વીર્ય સ્કુર્યા વિના રહેતું નથી.

ધર્મી તો પુણ્યની પ્રવૃત્તિ અને પાપની નિવૃત્તિરૂપ વિકલ્પોથી શૂન્ય નિજ આત્મામાં જ આનંદ દેખે છે. આત્મા જ ઠરવાનું સ્થાન-વિશ્રામ સ્થાન છે, આત્મા જ શાંતિનો સાગર છે એમ જાણી ધર્મી આત્મામાં લવલીન થાય છે તેથી પરમાનંદને પ્રાપ્ત કરે છે.

આહાદા... ! અનંતકાળે માંડ આ અવસર મળ્યો છે. આ ભવ ભવનો અભાવ કરવા માટે

## ઈષ્ટોપદેશ

મળ્યો છે તો મુમુક્ષુઓએ સર્વ પરદ્રવ્ય અને પરભાવનું લક્ષ છોડી આત્માનું લક્ષ કરવા જેવું છે.

સરદાર શહેરવાળા શેઠિયા ગાય છે ને, ‘ગુડીજન ! અંતઃતત્ત્વ ધ્યાય, ચૈતન્ય સૂર્ય ઉગિયોજ,  
મારાં શાન... મારાં શાન.’

ધર્મજીવને એવી લગની લાગે છે કે હું આનંદ અને ચૈતન્ય મૂર્તિ હું. આવી રુચિથી ધર્મિ,  
પોતાના શુદ્ધસ્વભાવમાં એકાગ્ર થાય છે તો તેને કોઈ નવીન પરમ આનંદ પ્રગટ થાય છે.

પ્રભુ ! તું ક્યાં સુખની શોધ કરે છે ! જ્યાં સુખ છે ત્યાં શોધતો નથી અને જ્યાં સુખ નથી ત્યાં  
શોધે છે ! સુખની ખાણ તો તું પોતે છો. સુખની સત્તા આત્મામાં છે અને તું સુખ બહાર શોધે તો  
ક્યાંથી મળે ? જેમ કસુરી મૃગના પેટમાં હોય છે અને તે શોધે છે બહાર તેમ સુખ આત્મામાં છે અને  
શોધે છે બહારમાં. તેથી જ સુખ મળતું નથી.

સંતો તને પોકાર કરે છે ભાઈ ! સુખ આત્મામાં છે, બહારમાં ક્યાંય નથી. ત્યાં જાવાં ન નાખ  
ભાઈ ! પણ સંતોનો પોકાર સાંભળવા છતાં અજ્ઞાની જીવ તેમાં શંકા કરે છે કે આત્મામાં આનંદ હશે  
કે નહિ, શુભાશુભમાં દુઃખ હશે કે આનંદ હશે એમ શંકા કરીને અટકી જાય છે. પણ જે આ પોકાર  
સાંભળી આત્મામાં જ સુખ છે એવી શ્રદ્ધા કરી પર સંયોગ કે પુરુષ-પાપમાં સુખ નથી એવી દસ્તિ કરી  
આત્મામાં લીન થાય છે તે ધર્મનું પ્રથમ સોપાન-સમ્યગ્રદ્ધન પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી તો તેને  
કષે-કષે આનંદની વૃદ્ધિ થાય છે. તે આનંદમાં કેટલા પ્રકારનું કાર્ય થાય છે તે હવે ૪૮મી ગાથામાં  
કહે છે :-

આનદો નિર્દહતુદ્ધં કર્મસ્થનમનારતમ् ।  
ન ચાસૌ ખિદ્યતે યોગી બહિર્દુઃખેષ્વચેતન : ॥ ૪૮ ॥  
કરતો અતિ આનંદથી, કર્મ-કાષ પ્રક્ષીણ,  
બાધ્ય દુઃખોમાં જડ સમો, યોગી ખેદ વિહીન. ૪૮.

જેમ અહિન ઈધનને જલાવે છે, અનાજને પકાવે છે અને અંધકારનો નાશ કરી પ્રકાશ આપે  
છે, તેમ ભગવાન આત્મામાં પોતાની સત્તામાં જ સુખ છે એવી શ્રદ્ધા કરી આત્માના ધ્યાનમાં લીન  
થતાં જે પરમાનંદ પ્રગટ થાય છે તે પરમાનંદરૂપી અહિન અનાદિથી ચાલી આવતી કર્મ સંતતિને  
બાળે છે. નિરંતર કર્મના ઢગલાને બાળીને ભસ્મ કરે છે.

જુઓ ! આનું નામ નિર્જરા છે, બે-ચાર ઉપવાસ કરી નાખવાથી નિર્જરા થતી નથી, પણ  
આત્મામાં જ આનંદ છે એવી ચોંટ લાગી જતાં આત્મામાં લીનતા થાય છે ત્યાં પર્યાયમાં આનંદનો

પ્રવાહ ચાલ્યો આવે છે અને અનાદિથી જે કર્મોનો પ્રવાહ ચાલ્યો આવતો હતો તેનો નાશ થવા લાગે છે.

આ તો નિમિત્તથી કથન છે. મૂળ તો સ્વરૂપમાં લીનતા થતાં પર્યાયમાં વિભાવનો નાશ થાય છે તેથી બહારમાં કર્મોનો પણ નાશ થાય છે. વળી અગ્નિ જેમ અનાજને પકાવીને સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે તેમ આત્મામાં એકાગ્ર થતાં સ્વાદિષ્ટ આનંદનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. બહારમાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે અને અંદરમાં આનંદની પુષ્ટિ થાય છે.

‘વસ્તુસહાવો ધર્મો’ વસ્તુનો સ્વભાવ જ ધર્મ છે. અતીન્દ્રિય આનંદ આત્માનો સ્વભાવ છે. ધ્યાનાદિનથી અતીન્દ્રિય આનંદનો વિશેષ-વિશેષ સ્વાદ આવે છે. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમાં તો એકલું દુઃખ છે અને આત્મધ્યાનમાં એકલું સુખ છે. બહારમાં તો માત્ર જીવ સુખની કલ્પના કરે છે, વાસ્તવિક આનંદ-સુખ તો અંતરમાં છે કે જે ધ્યાનાદિન વડે પ્રાપ્ત થાય છે, બહારનું કાલ્યનિક સુખ તો પુરુષાધીન છે અને આત્માનું સુખ તો પોતાને આધીન છે.

દૃષ્ટિમાં ગુલાંટ ખા પ્રભુ ! એક મારા આત્મા સિવાય બહારમાં ક્યાંય પરપદાર્થ કે શુભ-અશુભ વિકલ્યમાં ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં સુખ નથી-એમ પરથી દૃષ્ટિની ગુલાંટ મારી ચૈતન્યમાં દૃષ્ટિ લગાવતાં પોતાનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી કર્મોનો નાશ થાય છે. આનંદનો સ્વાદ આવે છે અને જેટલું અજ્ઞાન કે અલ્યુઝાન છે તેના અંધકારનો નાશ થઈ જ્ઞાનનો સૂર્ય પ્રકાશ પામે છે.

આ તો મુક્તિનગરીની વાતો છે. જ્યાં અનંતગુણનો સમાજ વસે છે. લોકો કેટકેટલા પેસા ખર્ચને, હાઉમારીને વેઠિને, ગાડી, ઘોડા-મોટર લઈને ગમે તેમ કરીને પણ કોઈ મોટી નગરી કે સરોવર આદિ જોવાના સ્થાનમાં જોવા જાય છે ને ! તેમ આ મુક્તિનગરી જોવાનું એકવાર કુતૂહલ તો કર ! આ તો આનંદનગરી છે.

આનંદનગરીમાં એકાગ્ર થતાં પુરુષ-પાપ ભાવના કલેશનો નાશ થાય છે, આનંદની પ્રાપ્તિ અને પુષ્ટિ થાય છે તથા કર્મો બળી જાય છે. અંતર અતીન્દ્રિય આનંદમાં લીન યોગીને બાધ્ય પરિષહાદિ દુઃખનું લક્ષ પણ રહેતું નથી. બાધ્યદુઃખો સામે જાણે અચેતન જેવા બની જાય છે એટલે બહારમાં શું થાય છે તેનું તેને લક્ષ જ હોતું નથી. તેથી દુઃખ પણ થતું નથી.

હું આનંદસ્વરૂપી આત્મા હું એવી દૃષ્ટિ અને જ્ઞાનસહિત આત્મામાં એકાગ્રતા-લીનતા થાય તેનું નામ ધર્મ છે. આવા ધર્મના ધારક ધર્મને શરીરમાં ગુમડાં થયાં હોય, છ-છ ડીંગ્રી તાવ આવતો હોય, વીંધી કરાયો હોય પણ આ બધી પ્રતિકૂળતાનું તેને લક્ષ જ નથી. જુઓ ને ! સુક્માલ મુનિને. મુનિ ધ્યાનમાં છે અને તેની જ માતા મરીને વાધણ થઈને મુનિના શરીરને ફાડી ખાય છે, પણ

## ઈષ્ટોપદેશ

મુનિરાજ તો ધ્યાનમાં મશગૂલ છે. દુઃખનો તેને ઘ્યાલ જ નથી. દુઃખમાં અચેતન છે એટલે કે તેને દુઃખનું વેદન જ થતું નથી.

આત્મા અતીન્દ્રિય ચૈતન્યલક્ષ્મીનો ભંડાર છે. એ ભંડાર જ્યાં ખૂલે ત્યાં બાબ્યદુઃખોનું લક્ષ પણ રહેતું નથી. અહીં તો અજ્ઞાનીને એક સામાન્ય પ્રતિકૂળતા કે રોગાદિ આવે ત્યાં તો હાય... ઓય થઈ જાય છે. બે-ત્રાણ લાખની નુકસાની જાય ત્યાં જીવ આખો તેમાં રોકાઈ જાય છે. બહારમાં જ લક્ષ જોડી રાખ્યું છે, તેથી દુઃખ છે, હવે તેને અંતરમાં લઈ જવાનું છે.

અંતર ચૈતન્ય-ભંડારમાંથી માલ કાઢવા માંડ, અનંત કેવળજ્ઞાન કાઢીશ તોપણ ભંડાર ખૂટવાનો નથી. આવા સ્વરૂપનો પ્રથમ વિશ્વાસ તો કર કે હું આનંદ આદિ ગુણોનો અખૂટ ખજાનો હું.

ધર્માત્મા જ્યારે જ્ઞાન-આનંદમાં લીન હોય ત્યારે બાબ્ય દુઃખોના સંવેદનમાં તે અચેતન છે એટલે દુઃખને વેદતા નથી. આનંદનું વેદન થઈ રહ્યું છે ત્યાં દુઃખનો પ્રવેશ નથી. એક મ્યાનમાં બે તલવાર રહી શકતી નથી.

પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક પણ જ્યારે ધ્યાનમાં એકાગ્ર થાય છે ત્યારે તેને આનંદની પ્રાપ્તિ, કર્મોનો નાશ, ધ્યાનની પુષ્ટિ અને બાબ્ય પ્રતિકૂળતા પ્રત્યે અચેતના હોય છે તેથી તે બાબ્યદુઃખને ભોગવતો નથી. આત્માની દાસ્તિ, જ્ઞાન અને રમણતા થતાં આવી દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

ગજસુકુમાર મુનિને માથે સગડી સળગે છે, સુકોશલ મુનિને શિયાળ શરીર ખાઈ રહ્યાં છે પણ મુનિરાજ પોતે આત્માના ધ્યાનમાં લીન છે તેથી બાબ્યદુઃખના સંવેદનથી રહિત છે-અજાગૃત છે, અચેતન છે તેથી મુનિરાજ બેદને-સંકલેશને પ્રાપ્ત થતા નથી.

બહારમાં પણ કોઈ વાતોના રસમાં અજ્ઞાની જીવ લીન થઈ જાય કે લગ્ન આદિના કાર્યમાં મશગૂલ હોય ત્યારે શરીરમાં રોગાદિનું દુઃખ હોય તેનું તેને લક્ષ રહેતું નથી. તો આત્માના ધ્યાનમાં લીન યોગીને બહારની પ્રતિકૂળતાનું વેદન કર્યાંથી થાય? પોતાના આનંદના રસમાં ચેતને બાબ્યદુઃખોનું લક્ષ ન રહે. શરીરમાં વેદના હોય તેને પણ ભૂલી જાય છે.

પોતાનો આત્મા આનંદનો સત્ય સૂર્ય છે. તે આનંદની દાસ્તિપૂર્વક જે તેમાં લીન થાય છે તેને કર્મોનું દહન થાય છે અર્થાત્ કર્મરૂપી ઈધન બળી જાય છે-નિર્જરી જાય છે, અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન થાય છે, અને બાબ્યદુઃખોનું વેદન જ થતું નથી.

અવિદ્યાભિદુર્ગ જ્યોતિઃ પરં જ્ઞાનમયં મહત् ।  
 તત્પ્રષ્ટવ્યં તદેષ્ટવ્યં તદ્દ્રષ્ટવ્યં મુમુક્ષુભિઃ ॥ ૪૯ ॥  
 જ્ઞાનમયી જ્યોતિર્મહા, વિભ્રમ નાશક જેહ,  
 પૂછે, ચાહે, અનુભવે, આત્માર્થી જન તેહ. ૪૮.

અહીં ‘મોક્ષાભિલાષી’ શબ્દ ઉપર વજન છે. ભવથી છૂટવાનો જે કામી છે તે મુમુક્ષુ છે. જેને ભવની, પુષ્યની, તેના ફળરૂપ સ્વર્ગાદિની ઈચ્છા છે તે મુમુક્ષુ નથી. જેને પોતાના પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિની અભિલાષા છે તે મુમુક્ષુ છે. આત્મા તો આનંદનો મધ્યપૂર્ણ છે. તેમાં જેટલી એકાગ્રતા થાય તેટલો આનંદ જરે છે. આવા આનંદની પ્રાપ્તિ પ્રયત્ન કરે છે તે મુમુક્ષુ છે.

ચૈતન્યજ્યોતિ જ એક એવી છે કે જે અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરે છે. અનાદિની અવિદ્યાને દૂર કરનાર ચૈતન્યસૂર્ય સિવાય બીજું કોઈ નથી. માટે ચૈતન્યજ્યોતિનો સ્વીકાર કરવો. ચૈતન્યજ્યોતિનો સ્વીકાર થતાં અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે.



## દેહ-દેવાલયમાં બિરાજમાન ચમકતો ચૈતન્ય-સૂર્ય

શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી રચિત ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્રની ૪૮ મી ગાથા ચાલે છે.

ભગવાન આત્મા ચૈતન્યજ્યોત છે. અજિન અચૈતન જ્યોત છે તેમ આત્મા જ્ઞાનજ્યોત છે. આ જ્ઞાનજ્યોત અવિદ્યારૂપ અંધકારને નષ્ટ કરે છે, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને નષ્ટ કરી સમ્યગ્રદ્ધન અને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી ચૈતન્યપ્રકાશને ફેલાવ્નારી છે.

અજ્ઞાની શરીર, વાકી, કર્મ આદિ બાધસંયોગોનો સ્વીકાર કરે છે પણ હું પોતે ચૈતન્યજ્યોતિ હું એમ સ્વીકારતો નથી. તેથી અજ્ઞાન અંધકાર છે. હવે જો એ ચૈતન્યજ્યોતિનો સ્વીકાર કરે તો જ્ઞાન પ્રકાશ પ્રગટ થાય. ચૈતન્યજ્યોતિના સ્વીકાર વગર જ્ઞાન પ્રકાશ પ્રગટ થતો નથી.

ભગવાન આત્મા પ્રકાશનો પણ પ્રકાશક છે. ૪૩ અજિનના પ્રકાશને ખબર નથી કે હું પ્રકાશ હું. તે પ્રકાશનો પ્રકાશક તો આ જ્ઞાન છે. આવા જ્ઞાનપ્રકાશ સ્વભાવનો પ્રથમ સ્વીકાર આવવો જોઈએ કે આ ચૈતન્ય તે જ હું, બાકી કાંઈ હું નહિ. આમ સ્વીકાર આવે તો જ્ઞાનજ્યોતિ વડે અજ્ઞાનનો નાશ થાય. જે સ્વભાવ છે એ તો છે જ, પણ તે સ્વભાવના સ્વીકાર વગર પર્યાયમાં કાંઈ સિદ્ધિ નથી. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ કરવાથી કે યાત્રા કરવાથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય એ વાત તો ત્રાણકાળમાં બની શકતી નથી.

જેને કર્મબંધનથી છૂટવું છે અને અબંધદશા-મુક્તિપ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા છે, તેણે આત્માના વિષયમાં જ પ્રશ્ન કરવા જોઈએ. આત્મા શું ચીજ છે? તેમાં શું ભર્યું છે? તે કેમ પ્રાપ્ત થાય? એમ આત્મા સંબંધી પ્રશ્ન પૂછવા જોઈએ. કોણે? કે જેને એક માત્ર મોક્ષની અભિલાષા છે એવા જીવોએ; જે માત્ર બધા ધર્મોના મંદિરોમાં દર્શન કરીને ચોખા ચડાવી આવે છે, જેને આત્મા પ્રાપ્ત કરવાની કાંઈ જિજ્ઞાસા નથી તેને માટે આ વાત નથી.

ઘરા લોકો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, અંબા, સંતોષીમાતા એમ બધા દેવી-દેવલાંને માને એટલે

એમાંથી એક ભગવાન તો આપણાને તારશે ને ! એમ કરીને બધાંને માને તેને અહીં કહીએ છીએ કે ભાઈ ! કોઈ એક ભગવાનનાર હોય તો તો એ બધાંને તારી દે પછી કાંઈ ચિંતા નહિ. પણ એમ નથી. કોઈ એક દ્રુત બીજા દ્રવ્યને તારી શકતું નથી. પોતાનો આત્મા જ પોતાને તારનાર છે. માટે આત્માની જિજ્ઞાસાપૂર્વક પ્રશ્ન પૂછી આત્માનું સ્વરૂપ નક્કી કરવું.

મને પુણ્ય કેમ થાય, સ્વર્ગ કેમ મળે ? સ્વર્ગમાં જઈને સીધાં ભગવાનના દર્શન કેવી રીતે થાય, અહીંથી સીધું મહાવિદેહમાં જવાય કે નહિ ? એવા કોઈ પણ પ્રશ્ન પૂછવાની અહીં ના કહે છે. આત્માના ભાન વગર ભગવાન પાસે જઈને પણ શું કરવાનો છે ? એવી રીતે અજ્ઞાનસહિત તો આ જીવ અનંતવાર ભગવાનના સમોસરણમાં જઈ આવ્યો છે. પણ આત્માની ઓળખાજા ક્યારેય કરી નથી. માટે કહે છે કે તું એક આત્માના વિષયમાં જ જિજ્ઞાસા સહિત પ્રશ્ન કર-આત્માની ઓળખાજા કરવાનો ઉપાય કર !

મારો જ્ઞાનસૂર્ય આત્મા કેવો છે, ક્યાં છે, કેમ પ્રાપ્ત થાય, અજ્ઞાન કેમ જાય એવા પ્રશ્ન કર અને એક આત્માની જ વાંદ્ઘા કર, આત્માની જ પ્રીતિ કર. આત્મા આનંદમૂર્તિ પ્રભુ છે તેની વાંદ્ઘા, પ્રીતિ અને અભિલાષા કર, એ સિવાય બીજે ક્યાંય પ્રીતિ કરવા જેવું નથી.

આ દેહરૂપી દેવાલયમાં ચમકતો ચૈતન્ય-સૂર્ય પ્રભુ ભગવાન આત્મા બિરાજમાન છે. તેને ઓળખીને તેનો અનુભવ કરવા લાયક છે. અહીં તું ભગવાનની પૂજા-ભક્તિ કર કે દ્યા-દાનાદિ કર એવો તો ઉપદેશ જ નથી. પૂછવું હોય તો આત્માની વાત પૂછ, અભિલાષા તો એક આત્માની કર અને અનુભવ પણ આત્માનો જ કર એમ અહીં ઉપદેશ છે.

સમાવિશતકમાં કહ્યું છે કે જ્ઞાની ધર્માત્મા પાસે પ્રશ્ન કર કે મને મારો આત્મા કેમ મળે ? આત્મપ્રાપ્તિની જ અભિલાષા કર, આત્માના અનુભવને ઈષ્ટ બનાવ, અને આત્મસ્વરૂપની ભાવનામાં સાવધાન થઈને આદર વધાર-આમ કરવાથી તારું-અનાત્મપણું-અજ્ઞાન છૂટી જશે અને તું જ્ઞાનમય ભગવાન આત્માને અંગીકાર કરીશ-પ્રાપ્ત કરીશ.

શ્રી યોગસાર શાસ્ત્રમાં અમિતગતિ આચાર્યે પણ એક શ્લોકમાં કહ્યું છે કે જે પુરુષ ધર્મ છે, વિદ્વાન છે તેણે નિશ્ચલ મનથી ભગવાન આનંદકંદ શુદ્ધાત્મા ભજવા લાયક છે, ધ્યાન કરવા લાયક પણ તે જ છે, આરાધવા લાયક પણ એ જ છે. ચિદાનંદ ભગવાન આત્મામાં એકાગ્ર થઈને સેવા કરવા યોગ્ય પણ તે જ છે.

પૂછવા યોગ્ય એક આત્મા છે, સાંભળવા લાયક પણ એ જ છે, આત્માની વાત જ સાંભળવી.

## ઈષ્ટોપદેશ

બીજુ વાતો સાંભળવા લાયક નથી. અભ્યાસ કરવા યોગ્ય પણ એક આત્મા જ છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત આદિ ભણવા લાયક નથી-આત્મા ભણવા લાયક છે.

સ્પર્શ કરવા યોગ્ય આત્મા છે. ઉપાર્જન કરવા યોગ્ય પણ આત્મા જ છે. ધન આદિ કે પુણ્ય આદિ ઉપાર્જન કરવા લાયક નથી. જાગ્ઞવા યોગ્ય અને કહેવા યોગ્ય પણ આત્મા છે. પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય પણ આત્મા છે. પોતાનો આત્મા જ પોતાને પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય છે. શિખામણ પણ એક આત્માની દેવા જેવી છે. દેખવા લાયક પણ એક આત્મા જ છે.

કોઈપણ રીતે આત્મા આત્મામાં સ્થિર થાય એવો ઉપાય કરવા જેવો છે. તેને માટે જ આ ઉપરના બધા બોલ કર્યા છે.

આત્મા જ્ઞાનજ્યોતિ છે તે કેવી છે ? - કે આનંદસ્વભાવવાળી છે, મહાન ઉત્કૃષ્ટ છે, જગતમાં તેનાથી મહાન ઉત્કૃષ્ટ બીજું કાંઈ નથી. ત્રણકાળ ત્રણલોકને એક સમયમાં જાગ્ઞનારી ચૈતન્યજ્યોતિ જગતમાં મહાન ઉત્કૃષ્ટ છે. આ ચૈતન્યજ્યોતિ અનાદિના વિભ્રમને નષ્ટ કરવાવાળી છે.

હું આનંદસ્વભાવવાળી મહાન ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ હું એમ જ્યાં સ્વીકાર થાય છે ત્યાં વિભ્રમનો નાશ થઈ જાય છે અને સ્વાર્થપ્રગટ થાય છે એટલે પોતાનો પદાર્થ નિજાત્માપ્રગટ થાય છે, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રણ જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે. પોતાના ચિદાનંદ ભગવાનને પ્રકાશવાવાળી આત્મજ્યોતિ જ છે. જગતની કોઈ જ્યોતિ ભગવાન આત્માને પ્રકાશી શકતી નથી.

બંધભાવનો નાશ કરનારી અને મોક્ષમાર્ગને પ્રગટ કરનારી પણ આ આત્મજ્યોતિ જ છે. ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર અને ગણધરદેવ પણ આ ચૈતન્ય જ્યોતિને પૂજનીય તરીકે સ્વીકારે છે. પુણ્યભાવ કે વ્યવહારભાવને પૂજનીય ગણતા નથી.

ત્રણ જ્ઞાનના ધારી, અર્ધલોકના સ્વામી ઈન્દ્ર, શકેન્દ્ર, ઈશાન ઈન્દ્ર આદિ દેવોને પણ આ ચૈતન્યજ્યોતિ પૂજ્ય છે. તેને તેનો અપાર જડવૈભવ પૂજ્ય નથી-આદરણીય નથી.

ઈન્દ્રો તો તીર્થકરના કલ્યાણકોમાં પહોંચે છે, ઉત્સવ કરે છે, જન્મેલા નાના બાળભગવાનને પણ તે પૂજે છે, પણ અહીં તો કહે છે કે એ ભગવાન પણ વ્યવહારથી પૂજ્ય છે. નિશ્ચયથી તો આ ચૈતન્યજ્યોતિ પૂજ્ય છે. આવી પૂજનીય પરમ ચૈતન્યજ્યોતિના કેટલાં વખાણ કરવાં ? એના ગુણનો કોઈ પાર નથી.

અહીં તો જેને મોક્ષની અભિલાષા છે તેને માટે આ વાત છે. કેટલાક એમ કહે છે કે પહેલાં પુણ્ય કરી સ્વર્ગ આદિના ભોગ ભોગવી લઈએ પછી ભગવાન પાસે જઈને મોક્ષનો ઉપાય કરીશું. આવા

જીવોને ખરેખર મોક્ષની અભિલાષા નથી. જેને મોક્ષની જ અભિલાષા છે તેણે ગુરુ આઈ પાસે આત્માના વિષયમાં પૂછતાછ કરવી.

બૈરાઓ બેગાં થાય તો વધારાની વાતું કરવા બેસી જાય. મુંબઈવાળાઓ પણ અમારે આમ હતું ને ત્યાં આમ હતું એમ નકામી વાતોમાં ટાઈમ ગુમાવે. અરે ભાઈ ! આત્માની વાત કર ને ! પારકી કુથલી છોડીને તારા નિજ ધરની વાત માંડ ને ! કેવળજ્ઞાની ભગવાન પણ વાણીમાં તારું સ્વરૂપ પૂરું કહી શકતા નથી. એ સ્વરૂપ કેવું છે તેની વાત ગુરુને પૂછ ને !

એક આત્મા આનંદમૂર્તિની પ્રીતિ કર, પુણ્ય-પાપની અને નિમિત્તની પ્રીતિ છોડી સ્વભાવની પ્રીતિ કર, તેની જ અભિલાષા કર. ભાઈ ! એકવાર તારી આનંદની ખાણનો સ્વામી થઈ જા અને અંદરથી આનંદ કાઢ...આનંદ કાઢ. અનંતકાળ આનંદ કાઢ્યા જ કર પણ તે કદી ખૂટશે નહિ. આવી ખાણનો સ્વામી થઈને તારી દરિદ્રતાનો નાશ કર.

આત્માના ભાન અને ભાવના વગરના બધા બધ્યાં-જધ્યાં છે-દુઃખી જ છે. ભલે તે પૈસાવાળા હોય, આબરૂવાળા હોય, કુટુંબવાળા હોય પણ એ બધા બધ્યાં-જધ્યાં જ છે, પોતાની આત્મશાંતિને બાળી રહ્યાં છે.

શરીરમાં વાત, પિત અને કફની માત્રા એકદમ વધી જાય એટલે સનેપાત થઈ જાય છે. સનેપાતનો રોગી ખૂબ હસે છે પણ શું એ ખરેખર સુખી છે ? એ તો મહાદુઃખી છે. તેમ આ અજ્ઞાની જીવને મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અવત-રાગદ્વેષ ત્રાણોય મળતાં સનેપાતનો રોગ લાગુ પડ્યો છે તેથી પોતે મહા દુઃખી હોવા છતાં પોતાને સુખી માની રહ્યો છે.

ભાઈ ! સારમાં સાર વાત આ છે કે ભગવાન સર્વજ્ઞદેવના જ્ઞાનમાં એક સમયમાં આત્મા જેવો દેખાયો, જણાયો એવો જ કહ્યો છે તેનો તું અનુભવ કર ! તેના વિષે જ પ્રશ્ન કર ! તેની જ પ્રીતિ કર, આત્માની જ ચાહના કર, મનન કર, આવો ગુરુનો ઉપદેશ હોય. તેનું નામ ઈષ્ટ ઉપદેશ છે.

ચૈતન્યજ્યોતિ જ પૂજ્ય છે, સાર છે અને અવિદ્યાનો નાશ કરનારી છે અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનારી છે. ચૈતન્યજ્યોતિ પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશી અજ્ઞાનનો નાશ કરવાવાળી છે. માટે હે મોક્ષાર્થી ! તેની વાત પૂછો...ચાહો અને અનુભવ કરો.

આ રીતે ૪૮ ગાથા સુધી શિષ્યને વિસ્તારથી સમજાવીને હવે આચાર્યિબ પરમ કરુણાર્થી તે જ આત્મસ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહીને શિષ્યના હદ્યમાં બેસાડવાની ઈશ્વરપૂર્વક ગાથા કહે છે. વિસ્તારથી કહ્યું તેનો જ ટૂંકમાં સાર કહીને શિષ્યના હદ્યમાં આત્માની વાત સ્થાપવા માગે છે.

## દીક્ષાપદેશ

જે આત્માનો અર્થી, મોક્ષનો અર્થી થઈને આવ્યો છે એવા શિષ્યને ગુરુ કહે છે હે સુમતે ! બહુ કહેવાથી શું ? હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોને સંક્ષેપથી પણ બુદ્ધિમાનોના હૃદયમાં ધારણ કરી શકાય છે. આગળ વિસ્તારથી કહેવાઈ ગયું છે તેથી હવે સંક્ષેપથી પણ જેની પ્રક્ષા ભીલેલી છે એવા બુદ્ધિમાનને સાર કહી શકાય છે. સંસ્કૃતમાં પ્રાજ્ઞ શંખ છે એટલે જે સમજ શકવાને લાયક છે તેને સંક્ષેપમાં આત્માની વાત હૃદયમાં ઉતારી શકાય છે.

સામો શિષ્ય સમજવાને લાયક છે તેથી કદ્યું કે તેના હૃદયમાં સંક્ષેપમાં આ વાત ઉતારી શકાય તેમ છે, સારરૂપે કહી શકાય છે. મૂળ તો લાખ વાતની એક જ વાત છે. તે બુદ્ધિમાનના હૃદયમાં ઉતારી જાય છે.

જીવોऽન્યः પુદ્ગલશ્વાન્ય ઇત્યસौ તત્ત્વસંગ્રહः ।

યદન્યદુચ્યતે કિંचિત્તોઽસ્તુ તસ્યૈવ વિસ્તરः ॥ ૫૦ ॥

જીવ-પુદ્ગલ બેભિન્ન છે, એ જ તત્ત્વનો સાર,

અન્ય કાંઈ વ્યાખ્યાન જે, તે તેનો વિસ્તાર. ૫૦

આ જીવ જુદો છે અને પુદ્ગલ જુદું છે, બસ ! આટલો જ તત્ત્વકથનનો સાર છે. એકલો જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા જુદો છે અને પુદ્ગલ તથા પુદ્ગલના નિભિતે થયેલાં રાગાદિ જુદાં છે. એક તરફ રામ છે અને એક તરફ શામ છે.

ચૌદ પૂર્વ અને બાર અંગોનો સાર આ છે કે અનાકુળ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા અને શરીર, વાળી, મન, સુખદુઃખની કલ્પના આદિ બધું જુદું છે.

જેને આત્મા કહેવાય છે એ તો અનાકુળ આનંદ અને જ્ઞાનમય છે, તેમાં જે રાગ ઊઠે છે તે તો પુદ્ગલ છે. પુદ્ગલના લક્ષે થયો છે માટે તેને પણ પુદ્ગલ કહ્યો છે અને શરીર, કર્મ આદિ તો પુદ્ગલ છે જ. આત્મા અને પુદ્ગલ જુદાં છે એમાં બધું આવી જાય છે. આ સિવાય બીજું જે કાંઈ કહેવાય છે તે આ બેનો જ વિસ્તાર છે.

ॐ ॐ ॐ

[પ્રવચન નં. ૫૫]

## જિનાગમનો સાર

[તા. ૩-૬-૬૬]

ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ આચાર્ય સંવત ૪૮માં થયાં એટલે ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં થયા, તેના પછી આ પૂજ્યપાદસ્વામી થયા, તેમણે આ ઈષ્ટોપદેશ રચ્યું છે. ઈષ્ટ એટલે આત્માનું મોક્ષસ્વરૂપ અને તેનો ઉપાય આત્મધ્યાન. તેનો આ ઉપદેશ છે. માર્ગ અને માર્ગફળની વિસ્તારથી ઘડી વાત થઈ. હવે ૫૦ મી ગાથામાં તેનો સાર કહે છે.

ભગવાન આત્મા શરીરરાદિથી જુદો છે. શરીર આદિ એટલે શરીર, મન, વાણી, કર્મ, પુણ્ય અને પાપ બધાં પુદ્ગલજન્ય-પુદ્ગલ છે. તેનાથી આત્મા જુદો છે અને શરીરરાદિ સર્વ આત્માથી જુદો છે બસ ! આટલું કહેવામાં બધો સાર આવી જાય છે.

આ ભૂતાર્થ, સત્યાર્થ અખંડાનંદ એક પ્રભુ ભગવાન આત્માને શરીર અને રાગાદિથી જુદો અને શરીરરાદિ તેનાથી જુદાં છે, એમ કહેતાં ગ્રહણ શું થાય છે ?-કે સત્યાર્થ આત્મતત્ત્વનો સંપૂર્ણરૂપે નિર્જય થઈ જાય છે.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાન, આનંદ અનંત ગુણ સંપન્ન સત્ય વસ્તુ છે. તે રાગાદિ પુદ્ગલથી ભિન્ન છે અને રાગાદિ પુદ્ગલ આત્માથી ભિન્ન છે. એટલું કહેવામાં સત્યાર્થ આત્માનું ગ્રહણ, જ્ઞાન, નિર્જય અને અનુભવ થઈ જાય છે. કેમ કે શરીર, રાગાદિ અને ભૂતાર્થ ભગવાન આત્માનો બેદ ભાસતાં જ્ઞાનમાં આત્મા જ્ઞેય થઈ જાય છે. અનંત ગુણોમાં એક પ્રમેયત્વગુણ છે તે પ્રમેયત્વગુણના કારણે અનંત ગુણસ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાનમાં પ્રમેય થઈ જાય છે.

પૂજ્યપાદસ્વામીએ બહુ ટૂંકામાં પણ આખો સાર કહી દીધો છે. ભગવાન ભૂતાર્થ, સત્યાર્થ આત્મા પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ, શરીરરાદિથી જુદો છે અને વિકલ્પ, શરીરરાદિ આત્માથી જુદાં છે એમ જ્યાં જ્ઞાનમાં લ્યે ત્યાં ભગવાન ભૂતાર્થ, સત્યાર્થ આત્મા નિર્જયમાં આવી જાય છે.

આત્મામાં પરમેશ્વર થવાનો ગુણ છે. એક પ્રભુત્વગુણના કારણે અનંતગુણોમાં પરમેશ્વરતા

## ઇષ્ટોપદેશ

વ્યાપેલી છે. ભેદજ્ઞાન થતાં આત્મા પરમેશ્વરરૂપ છે એમ દાચિમાં ભાન થઈ જાય છે. અનંતકાળથી જેને જાણતો ન હતો તેને જ્ઞાનમાં જ્ઞેય બનાવી-પ્રમાણજ્ઞાનમાં પ્રમેય બનાવી જ્ઞાનમાં તેનો નિર્જય અને ગ્રહણ કરી લે છે.

બહુ જીણી પણ બહુ ટૂંકી અને ઘણી સરસ વાત આવી છે. અનંતકાળમાં જીવે કદી સ્વને પ્રમેય બનાવ્યો નથી તેને પ્રમેય બનાવવાની આ વાત છે.

અજ્ઞાની જગતના પદાર્થ જોવા મથે છે, રાગ જોવા મથે છે, શરીરને જોવા મથે છે પણ એ બધા પદાર્થો તો આત્માથી જુદા છે. એ બધાંથી જુદા એવા આત્માને જોવા માટે કદી મંથન કર્યું છે ? વકીલાતનું જ્ઞાન, ડૉક્ટરનું જ્ઞાન, મશીનોનું જ્ઞાન એવું બધું જ્ઞાન કર્યું-બધાંને પ્રમેય બનાવ્યાં પણ પોતાને પ્રમેય ન બનાવ્યો. હવે, હજી પણ આટલું સાંભળીને ભેદજ્ઞાન કરે તો થાય તેવું છે.

. વર્તમાન જ્ઞાન પોતાના પૂર્ણ જ્ઞેય તરફ ઠળતાં-અનંત ગુણરૂપ એક આત્મા તેનાં જ્ઞાનનું પ્રમેય થતાં સાચું પ્રમાણ જ્ઞાન થાય છે. રાગાદિ આત્માથી જુદાં છે અને આત્મા રાગાદિથી જુદો છે એવું સાંભળી ભૂતાર્થ સત્યાર્થ ભગવાન આત્મા તરફ લક્ષ કરતાં જ્ઞાનમાં આખો આત્મા ગ્રહણ થઈ જાય છે-નિર્જયમાં આવી જાય છે.

સર્વને જોનાર, જાણનાર એવા આત્માને જાણ્યા વગર બીજા કોઈને વ્યવહારથી પણ જીવ જાણી શકતો નથી. માટે પ્રથમ આત્માને જાણવાનો છે. રાગાદિથી આત્મા જુદો છે એમ જાણીને નિયોડ શું કાઢવો ? ગ્રહણ શું કરવું ? તારવવું શું ?-કે વર્તમાન જ્ઞાનમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને જ્ઞેય બનાવવો. જેથી આખા જ્ઞાયકનો નિર્જય થઈ જશે. આત્મા દાચિમાં આવી જશે પછી તેમાં જ દરવા લાયક છે, રમવા લાયક છે એમ લાગશે. રાગાદિમાં રમવા જેવું નહિ લાગે.

આ તારું ઘર નથી ભાઈ ! તારું ઘર બધાંથી જુદું છે અને બધાનું ઘર તારાથી જુદું છે. આટલો ભેદ તને પડી જાય પછી તારે માત્ર તારું ઘર જોવાનું રહેશે. આ તો તારા ઘરમાં વાસ્તુ લેવાની વાત છે ભાઈ !

ભાઈ ! તું ક્યાં છો ? તું કેવડો છો ? કેવો છો ? એ બધા પ્રશ્નોનો જવાબ જ્ઞાયક ઉપર દાચિ મૂક્તા જ તને મળી જશે.

કોઈ એમ કહે કે અમને આત્મા જણાતો નથી તેણે આત્માનો જ નિષેધ કર્યો છે. ન જણાય એવા કોઈ ગુણ જ આત્મામાં નથી. દરેક ગુણ જણાય એવો પ્રમેયત્વગુણ તેનામાં પડ્યો છે. જેણે તેનો નિષેધ કર્યો તેણે આત્મા જ નથી એમ આત્માનો નિષેધ કર્યો છે. કેમ કે પ્રમેયત્વગુણ આખા આત્મામાં

વ્યાપેલો છે. માટે પ્રમેયત્વ ગુણનો નિષેધ કરતાં આત્માનો નિષેધ થઈ જાય છે.

કાચના કટકાની વચ્ચે હીરો પડ્યો હોય પણ તે હીરો અને કાચના કટક જુદા છે તેમ પરદવ્ય અને વિભાવની વચ્ચે રહેલો આત્મા તેનાથી જુદો છે. તે ચૈતન્યહીરો જાણવાલાયક-જોવાલાયક છે. નિશ્ચયથી આત્માને જાણો ત્યારે પુદ્ગળ, વિભાવ આદિને જાણવા તે વ્યવહાર છે. આત્માને જાણ્યા વગર પરને જાણવું તે વ્યવહાર પણ નથી. અહા ! વસ્તુનું સ્વરૂપ જ કોઈ એવું છે કે ચારે બાજુથી સત્ય ઊભું થાય છે.

પ્રભુ ! તું પ્રભુતારૂપે પરિણમી જ એવી તારામાં તાકાત છે. તું પામરતારૂપે પરિણમ એવી તારામાં તાકાત નથી. આત્મા શરીરપણે છે કે વિકારપણે છે એમ જ્ઞાનમાં પ્રમેય થાય એમ તો બનતું જ નથી પણ આત્મા અલ્યજ્ઞપણે છે એમ પણ જ્ઞાનમાં પ્રમેય થતું નથી. આત્મા તો જ્ઞાનમૂર્તિ, આનંદમૂર્તિ, અનંતબળસ્વરૂપ, સ્વચ્છસ્વરૂપ-એવા સ્વભાવરૂપ સ્વસંવેદનમાં પ્રત્યક્ષ થાય એવો આત્મા છે.

આત્માને જાણ્યો ક્યારે કહેવાય ?-કે જ્યારે તેના ગુણોનું અભેદસ્વરૂપ ટચ્છિમાં આવી જાય ત્યારે આત્માને જાણ્યો કહેવાય. અનંતગુણનો લાભ શું છે તે જ્ઞાનમાં આવી જાય છે.

અનાદિથી અજ્ઞાની બહાર ટચ્છિ કરી કરીને મરી ગયો છે. પોતાનાથી જુદાં એવા બધાંને જોવા જતાં પોતે આખો જોવાનો રહી જાય છે તેની તેને ખબર પણ નથી. અનંતકળમાં કદી એણે સ્વરૂપનું મંથન કર્યું જ નથી. ખરેખર પોતાને જાણ્યા વગર પરને પણ જીવ જાણી શકતો નથી. નિશ્ચય વગર વ્યવહાર હોતો નથી.

આ બધી વાતો જીવને અગમ-નિગમ જેવી લાગે છે પણ બાપા ! તું અગમ-નિગમનો નાથ છો.

ભગવાન આત્મા પુણ્ય-પાપ રાગાદિથી જુદો છે અને પુણ્ય-પાપ રાગાદિ આત્માથી જુદાં છે-એમ ભાન થતાં પોતાના અનંતગુણનો હું ધણી હું એમ ભાન થઈ જાય છે. તેથી હું રાગનો, શરીરનો કે મકાનનો માલિક હું એ વાત એની ટચ્છિમાં રહેતી નથી. પોતાના અનંતગુણનો સ્વામી થવાનો આત્મામાં ગુણ છે પણ લક્ષ્મી, શરીર, રાગાદિનો સ્વામી થવાનો આત્મામાં ગુણ નથી.

જ્ઞાપક ઉપર ટચ્છિ ટેતાં આત્મામાં જેટલા ગુણો છે તેનો સંપૂર્ણપણે જ્ઞાનમાં નિર્ણય આવી જાય છે. આત્મા દ્રવ્ય એક છે પણ તેના ગુણો અનંતાનંત છે. આકાશના જેટલા પ્રદેશ છે તેનાથી અનંતગુણા ગુણો એક એક જીવમાં રહેલા છે. આવો અનંતગુણમય ભગવાન આત્મા છે પણ એણે કદી એની દરકાર કરી નથી.

## ઇષ્ટોપદેશ

તુ કેવા અને કેટલા ગુણવાળો છો, તે ગુણના કાર્ય શું છે, ગુણનું સામર્થ્ય શું છે, તે જોવાની તે કદી દરકાર કરી નથી. પુદ્ગલ, રાગાદિ મારા નહિ અને હું તેનો નહિ એવી દાખિ થતાં જ પોતાના સર્વગુણોની મહિમા જ્ઞાનમાં આવી જાય એવી આત્માની શક્તિ છે. જ્ઞાનનું કાર્ય જાણવું, શ્રદ્ધાનું કાર્ય શ્રદ્ધાવું, આનંદનું કાર્ય પ્રગટ આનંદ આવવો, પ્રકાશગુણનું કાર્ય આત્માનું પ્રત્યક્ષ થવું-આવા અનંતગુણનું કાર્ય જ્ઞાનમાં જગ્ઝાય છે.

આત્માને 'વસ્તુ' કેમ કહી છે ? કે જેમાં અનંત ગુણ વસે તેને વસ્તુ કહેવાય. રાગાદિ સર્વથી ભિન્ન અંતર વસ્તુની નજર કરતાં આત્માના સર્વગુણોનો નિર્ણય અને જ્ઞાન તેની પર્યાયમાં આવી જાય છે અથવા બીજી ભાષાથી કહીએ તો ભૂતાર્થને જાણતાં તેના બધા ગુણોનું નિર્મળ કાર્ય વ્યક્ત - પ્રગટ થઈ જાય છે.

આશ્રયની વાત છે ને ? આવડો મોટો મહાન આત્મા છે અને એક બીરીમાં ખોવાઈ જાય છે, લાભ-બે લાભ રૂપિયા મળે ત્યાં તેમાં ખોવાઈ જાય છે. હું પૈસાવાળો, સ્ત્રી, કુટુંબવાળો, રાજ-પાટવાળો એમ પરમાં પોતાપણું માનીને બેસી ગયો છે.

અહીં કહે છે કે પરદવ્ય તરફ જોવાનું તારે શું કામ છે ? પરદવ્ય પાસેથી તું કાંઈ કામ લઈ શકે તેમ નથી. રાગ પાસેથી કે શરીર પાસેથી તું કાંઈ કામ લઈ શકતો નથી. આત્માના ગુણનું કાર્ય દ્યાદાનાદિના રાગ વડે પડ્યા થઈ શકતું નથી.

હું ભગવાન આત્મા પરથી જુદો હું એમ જાણતાં ભૂતાર્થ સત્યાર્થ નિજ આત્મામાં વસેલા અનંતગુણો જ્ઞાનમાં-નિર્ણયમાં આવી જાય છે એટલે પ્રમાણજ્ઞાનની પ્રમાણતામાં આપું દ્રવ્ય આવી જાય છે.

પરપદાર્થ આત્માથી જુદા છે પડ્યા દ્યા-દાન-પ્રત-ભક્તિનાં પરિણામ પડ્યા આત્માથી જુદાં છે, તેથી તેના વડે આત્માનું કાર્ય થઈ શકતું નથી. તો પરદવ્ય-સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ બધાં મને અનુકૂળ હોય તો હું આત્માનું ધ્યાન કરી શકું એ વાત ક્યાં રહી ? પરની વ્યવસ્થા પરને કારણો પરમાં થયા કરે છે, તેનાથી તને કાંઈ લાભ-નુકસાન નથી.

ભાઈ ભગવાન આત્મા ! ધીરો થઈને તારી ધીરતાને નિહાળ. ધીર એટલે શાંત સ્વભાવી તું છો તેને ધીર બુદ્ધિ વડે પ્રાપ્ત કર. પોતાની ધી નામ બુદ્ધિને અંતરમાં પ્રેરે તેનું નામ ધીર છે, તે જ ધીમંત છે ને તે જ શ્રીમંત છે.

અનંતગુણની વસ્તીમાં વસનાર આત્માને જે પરથી ભિન્ન જાણે તેના જ્ઞાનમાં અનંત ગુણોનો

નિર્ણય આવી જાય છે. તેને એમ શંકા ન હોય કે આત્મા મને જગ્ઞાય છે કે નહિ ! પ્રત્યક્ષ થશે કે નહિ ! મારે ભવ હશે કે નહિ ! એવા ભાવ તેને ન હોય. ભવ વિનાના ભાવને ભાવતાં જ્ઞાનીને ભવની શંકા હોય જ નહિ. મારા સ્વભાવમાં ભવનું કોઈ કારણ જ નથી તો કારણ વગર કાર્ય થાય ક્યાંથી ? હું તો ત્રિકાળ મુક્તસ્વભાવી હું.

હું મને ન જગ્ઞાઉ એમ ત્રિકાળમાં કદી ન બને. મને મારી શ્રદ્ધા ન થાય એમ કદી બને નહિ. આત્માને જાણો તે ભગવાને જ્ઞાનમાં મારા ભવ જોયા હશે તો, એવી શંકા જ્ઞાનીને થાય નહિ. અલ્યકાળમાં મુક્તિ આપે એવો મારામાં ગુણ છે તેની મેં પ્રતીતિ કરી છે માટે હું અલ્યકાળમાં જ પર્યાયમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરીશ-એમ જ્ઞાની નિઃશંક હોય છે.

બાળકો ! તમે પણ બધા ભગવાન છો. શરીર નાનાં-મોટાં હોય તેથી આત્માં કાંઈ નાનો-મોટો થઈ જતો નથી. ભગવાન કહે છે કે શરીર દ્વારા આત્માને તું ન જો. દરેકનો આત્મા અખંડાનંદ પ્રભુ છે એમ જુઓ. આ જીવને આવું શરીર છે ને આવા કર્મ છે અને આવો રાગ છે એમ ન જુઓ. કેમ કે આત્મા શરીર, કર્મ અને રાગથી જુદો છે. બધાંથી જુદા આવા પોતાના આત્માને જાણો છે તે દરેકના આત્માને પણ બધાથી રહિત અખંડાનંદ પ્રભુ તરીકે જુએ છે. સામો જીવ પોતાને શરીર, રાગાદિથી જુદો જાણતો ન હોય તોપણ તેનામાં આવી શક્તિ છે એમ તું જાણ !

આત્માને જે જાણો તેને આ સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્મા સર્વજ્ઞ થયે જ છૂટકો છે એમ એના જ્ઞાનમાં-નિર્ણયમાં આવી જાય છે.

શ્રોતા :- પ્રભુ ! આમાં સંસારના વલખાં ક્યાં રહ્યાં ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- સંસારના વલખાં રહ્યાં એના ઘરે-પુદ્ગલમાં, ભગવાન આત્મામાં તેનો અભાવ છે. ભગવાન આત્મા એક સમયમાં પુદ્ગલથી જુદો છે એમ કહેતાં તેના અનંતગુણ સહિતનું આખુંરૂપ જ્ઞાનના નિર્ણયમાં આવી જાય છે. તેને અલ્યકાળમાં મારું સર્વજ્ઞપણું પ્રગટ થશે એમ દફ થઈ જાય છે. તેને હું પરીશ અને પછી રખીશ એ વાત રહેતી જ નથી. શ્રદ્ધામાં આત્મા બેઠો એ શું હવે આત્માનો અભાવ કરશે ? નહિ...નહિ.

મારા કેવળજ્ઞાનનો આધાર મારો આત્મા છે, એમ આધારગુણ સહિત આત્માની પ્રતીતિ થાય છે. મારું પરમેશ્વરપણું સ્વતંત્રપણે પરના આધાર વિના પ્રગટ થાય એવી શક્તિવાળું છે. મારા કોઈ પણ ગુણના કાર્ય માટે મારે પરના આધારની જરૂર નથી.

આ ૫૦ મી ગાથા પણ ગજબ આવી ગઈ છે.

## ઇષ્ટોપદેશ

ગુજરી આત્માને શ્રદ્ધામાં લેતાં અનંતગુજરો ધારાવહી તેના કાર્યરૂપે પરિણમશે અને પૂર્ણતાને પામશે એવો નિર્જય આવી જાય છે.

જીવ અને પુદ્ધગલ ભિન્ન છે એ જ તત્ત્વનો સાર છે પણ જે ટૂંકામાં સમજ શક્તા નથી અને વિસ્તારથી સમજવાની રૂચિ છે એવા શિષ્યો માટે આચાર્યોએ વિસ્તારથી શાસ્ત્રો લખ્યાં છે, તે બધો આ ટૂંક સિદ્ધાંતનો જ વિસ્તાર છે. એક ધારે બે કટક થાય એવી આ ભેદજ્ઞાનની ટૂંકી વાત છે. વિસ્તારથી કહ્યું છે તે પણ આ જીવ-પુદ્ધગલની ભિન્નતા સમજાવવા માટે કહ્યું છે.

પરથી આત્માને લાભ થાય એમ કહે એ ઈષ્ટ ઉપદેશ નથી, જેનાથી સંસારનો લાભ થાય તે ઈષ્ટ ઉપદેશ નથી. ટૂંકમાં કહ્યું હોય કે વિસ્તારથી કહ્યું હોય પણ જ્યાં પુદ્ધગલથી ભિન્ન આત્માની સ્વાધીનતા બતાવી હોય-મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ બંને આત્મામાં જ બતાવ્યા હોય તે ઈષ્ટ-ઉપદેશ છે.

તું એક જ્ઞાનનાર-જોનાર ભગવાન આત્મા છો માટે જે થાય તેને વ્યવહારે જાણ્યા કર અને તારામાં જે થાય તેને તત્ત્વથી થઈને એટલે નિશ્ચયથી જાગ. આ બધી વાત જીવ-પુદ્ધગલની ભિન્નતાની ટૂંકી છતાં બધો સાર આવી જાય છે.

આચાર્ય કહે છે કે શિષ્યના હિત-હેતુ જ્યાં વિસ્તારથી કહ્યું છે તેની પણ અમને શ્રદ્ધા છે, તેને અમે અભિનંદન આપીએ છે, તે પણ હિત માટે છે. આમ ટૂંકામાં હો કે વિસ્તારથી હો બંને વાતને અમે અનુમોદીએ છીએ.

ॐ ॐ ॐ

\*\*\*\*\* [પ્રવચન નં. ૫૬]

## શાસ્ત્ર ભણતરનો સાર

[તા. ૫-૬-૬૬]

શ્રી ઈષ્ટોપદેશ શાસ્ત્રની આ ૫૦ ગાથા પૂરી થઈ, હવે ૫૧ મી ગાથા શરૂ થાય છે. તેમાં શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામી આ શાસ્ત્રના અધ્યયનથી થતાં સાક્ષાત્ ફળ અને પરંપરા ફળને બતાવે છે :-

ઇષ્ટોપદેશમિતિ સમ્યગધીત્ય ધીમાન्,  
માનાપમાનસમતાં સ્વમતાદ् વિતત્ય ।  
મુક્તાગ્રહો વિનિવસન્સજને વને વા,  
મુક્તિશ્રિયં નિરૂપમામુપયાતિ ભવ્યઃ ॥ ૫૧ ॥  
ઇષ્ટોપદેશ મતિમાન ભણી સુરીતે,  
માનાપમાન તું સહે નિજ સામ્યભાવે,  
છોડી મતાગ્રહ વસે સ્વજને વને વા,  
મુક્તિવધૂનિરૂપમાજ સુભવ્ય પામે. ૫૧

આ ઈષ્ટોપદેશ વાંચી, તેમાં કહેલા ભાવોને બરાબર સમજુ, જે ભવ્ય જીવ હિત-અહિતની પરીક્ષામાં દક્ષ-નિપુણ થયો છે તે આત્મજ્ઞાનના બળથી માન-અપમાનમાં સમતાનો વિસ્તાર કરે છે.

પોતાનો શુદ્ધ જ્ઞાન, આનંદસ્વરૂપ આત્મા જ આદરણીય છે તે સિવાય દરેક વિકલ્પ આદિ બધું અહિતકર છે.

શ્રોતા :- ક્યારે ?

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- ક્યારે શું ? અત્યારે. જ્યાં સાચી સમજણ થાય છે ત્યાં એ જ વખતે હેય-ઉપાહેયનો વિવેક આવી જાય છે. ૫૦ મી ગાથામાં આ બધી વાત સમાઈ ગઈ છે.

આ ઈષ્ટોપદેશ ભણીને શું કરવું ? કે પોતાનું ઈષ્ટ પ્રાપ્ત કરવું. પોતાનું ઈષ્ટ શું છે ? - કે સહજાનંદ

## ઈષ્ટોપદેશ

સ્વરૂપ અતીન્દ્રિય આનંદની-મૂર્તિ પર્યાયમાં થાય તે મોક્ષ છે. તે ઈષ્ટ છે, આત્માનું સુખ ઈષ્ટ છે અને આત્મામાં એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન તે પણ ઈષ્ટ છે.

શુદ્ધ ચિદાનંદરૂપ નિજ આત્માનો આશ્રય કરીને જેણે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, પવિત્રતાનો અનુભવ કર્યો છે એવા ધર્મી જીવો માન-અપમાન આદિનો આગ્રહ છોડી દે છે.

જેણે સત્ત ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્માના આશ્રયે પર્યાયમાં ધર્મ પ્રગટ કર્યો છે-આત્મજ્ઞાન કર્યું છે એવા ધર્મી જીવને અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન હોવાથી બહારમાં પોતાની મહત્ત્વા થવાથી માન થતું નથી કે મહત્ત્વાનું ખંડન થવાથી અપમાન લાગતું નથી.

બહારમાં કોઈ અજ્ઞાનીને પણ મહત્ત્વાથી માન ન થાય અને માન ન મળે તો અપમાન ન લાગે, તે એક પ્રકારનો મંદક્ષાય છે, તે સ્થૂળ છે. પણ આ તો આત્મજ્ઞાનના કારણે ધર્મને બહારનું બધું ફીકું લાગે છે. કેમ કે ત્રાણલોકના નાથ ભગવાન સર્વજ્ઞ તીર્થકર પરમદેવે જેવો અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ આત્મા જોયો છે તેવો જ ધર્માં પોતાની દાખિયાં દશ્ય કર્યો છે, જ્ઞાનમાં જ્ઞેય બનાવ્યો છે, તેથી તેને આત્મામાં ઈષ્ટપણું, ધ્યાનપણું, આનંદપણું અને શાંતિ પ્રગટ થયાં છે. તેની પાસે ધર્મને બહારમાં કાંઈ સારભૂત લાગતું નથી. તેથી ધર્મી માન-અપમાનમાં સમતાનો વિસ્તાર કરે છે.

શાસ્ત્ર ભણીને કરવું શું ? શું શાસ્ત્ર લખવાં ? શું બીજાને સમજાવવાં ? -ના. શાસ્ત્ર ભણતરનો સાર એ છે કે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુભવ કરવો અને બહારમાં કોઈ માન-અપમાન આદિના પ્રસંગો બને તો સ્વભાવ સન્મુખ દાખિપૂર્વક સમતાનો વિસ્તાર કરવો તે આ ઈષ્ટોપદેશ ભણવાનું ફળ છે-સાર છે, વીતરાગતાનો વિસ્તાર તે સાર છે.

ઉપરથી ઈન્દ્રો આવીને ખૂબ માન-સન્માન કરે કે કોઈ નિર્ધન માણસ અપમાન કરી જાય તે બંને વખતે ધર્મી પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ ચાખ્યો હોવાથી બંનેમાં સમતા-વીતરાગતાનો વિસ્તાર કરે છે. વિકલ્પનો વિસ્તાર છોડે છે.

‘લહી ભવ્યતા મોટું માન, કોણ અભવ્ય ત્રિભુવન અપમાન’ જ્યાં સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થયું અને સર્વજ્ઞે તેનો સ્વીકાર કર્યો કે ‘આ બરાબર સમ્યગ્જ્ઞાની છે’ તો કહે છે કે હવે એથી વિશેષ બીજા કોનું માન તારે જોઈએ છે ? અને જો સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞા બહાર પોતાના આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુભવ ન કર્યો અને પોતાને ધર્મી માની લીધો અને લોકો માન આપવા લાગ્યા પણ ભગવાનની આજ્ઞામાં તારું અપમાન થયું છે તો એથી મોટું અપમાન બીજું કયું હોય ?

ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર તું શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુભવ કરી સમ્યગ્જ્ઞાની થયો અને ભગવાને તને સ્વીકાર્યો તો એનાથી મોટું બીજું માન નથી અને જો તે ભગવાનની આજ્ઞા પાળી નહિ અને સમ્યક્ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન કર્યા નહિ છતાં આખી દુનિયા તને માન આપતી હોય પણ ભગવાનની આજ્ઞાથી તું બહાર છો, ભગવાનના જ્ઞાનમાં તારો સ્વીકાર નથી તો એનાથી મોટું બીજું અપમાન કોઈ નથી. દુનિયા માન આપે કે ન આપે તેનાથી તારી કિંમત નથી.

આ મને અનુઝૂળ છે, આ મને પ્રતિઝૂળ છે. શરીર ઠીક રહેતો મને ઠીક, જંગલમાં રહું તો ઠીક અને ગામમાં રહું તો અઠીક એવો આગ્રહ જેણે સમતાના વિસ્તારપૂર્વક છોડ્યો છે એવા ઘર્મી જીવ સર્વ આગ્રહ છોડી એક માત્ર વીતરાગતાના આગ્રહ સહિત નગર અથવા વનમાં વિવિપૂર્વક રહેતા થકા ઉપમા રહિત મુક્તિલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે.

પોતાના સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા અને વીતરાગતાનો વિસ્તાર થવો એ જ ઈષ્ટ છે. તેનાથી પૂર્ણનંદરૂપ મુક્તિલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સિવાય બીજું કોઈ સાધન મુક્તિનું કારણ થતું નથી.

વિવિપૂર્વક રહેવું એમ કહ્યું છે તો વિવિ એટલે શું ? વિવિ એટલે સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થઈને અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ કરવો તે. આ વિવિથી જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્રોતા :- અજ્ઞાન્યા હોય તેણે શું કરવું ?

પૂર્ખ શુલુદેવ :- અજ્ઞાન્યા હોય તેણે પણ આત્માનું જ્ઞાપણું કરવું. બધા જીવો ચિદાનંદ સ્વભાવે બિરાજમાન છે. ચૈતન્યજ્યોતિથી ભરેલા છે, તેની દાઢિ, જ્ઞાન અને એકાગ્રતા કરવી. દરેકને માટે કરવા જેવું કાર્ય હોય તો આ એક જ છે. એનાથી જ મુક્તિલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. આમાં માર્ગ અને માર્ગફળ બંને આવી ગયાં.

મોક્ષ કહો કે સુખ કહો બંને એક જ છે. ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનું ધામ છે, તેનો આશ્રય કરીને પર્યાયમાં પૂર્ણ અતીન્દ્રિય આનંદની પ્રાપ્તિ કરવી તેનું નામ મુક્તિ છે. તેમાં જ ખરું સુખ છે. માટે મોક્ષ-સુખ જીવનું ઈષ્ટ છે અને તેના કારણભૂત આત્માનું ધ્યાન પણ જીવનું ઈષ્ટ છે. અંતર આત્મામાં એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન તે ઈષ્ટ છે. વચ્ચે વિકલ્પ ઉઠે તે જીવનું ઈષ્ટ નથી.

જુઓ ! મંદિર બંધાવવા કે બીજાને ઉપદેશ આપવો કે દયા, દાન, તપશ્ચરણ આદિના વિકલ્પને ઈષ્ટ ન કર્યાં પણ એક મુક્તિ અને મુક્તિનું કારણ ધ્યાન એ બેને જ ઈષ્ટ કર્યાં છે.

વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગને મોક્ષનું કારણ કહેવું તે ઉપચારમાત્ર છે. ખરેખર એ મોક્ષનું કારણ નથી. એક સ્વાત્માના ધ્યાનરૂપ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ જ સાચો મોક્ષમાર્ગ છે.

## ઈષ્ટોપદેશ

ભગવાન આત્મા પૂર્ણાનંદસ્વરૂપે બિરાજમાન છે. તેમાં તીર્થકરગોત્રને યોગ્ય વિકલ્પ ઉઠે છે તે પણ અનિષ્ટ છે-ઝેર છે, હુઃખ છે, અહિતકર છે. એક જ ઈષ્ટ છે. શું? કે પુણ્ય-પાપના વિકલ્પથી પાર પૂર્ણાનંદસ્વરૂપમાં દાઢિ કરી, જ્ઞાન કરી, તેમાં એકાકાર થવું તે-રૂપ જે ધ્યાન તે જ એક ઈષ્ટ છે.

વ્યવહારરત્નત્રયના ભાવ તો ઈષ્ટ નથી પણ બંધનું કારણ છે. નિશ્ચયથી પતિત થાય ત્યારે જ વ્યવહારરત્નત્રયના ભાવ આવે છે. આ તો વીતરાગનો માર્ગ છે ભાઈ! વીતરાગદેવે સ્વશુદ્ધાત્માના ધ્યાનને મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે. સાક્ષાત્ ભગવાનનું ધ્યાન પણ મોક્ષનું કારણ કહ્યું નથી.

શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય, શાસ્ત્રનો ઉપદેશ એ બધા વિકલ્પ છે, બંધનું કારણ છે. તેમાં અને સંવર, નિર્જરામાં તડકા-છાયા જેટલો ફેર છે. આત્માનો સ્વાધ્યાય કરવો એ ખરો સ્વાધ્યાય છે. વીતરાગ સ્વરૂપનો આશ્રય લઈ નિર્વિકલ્પ શાંતિમાં લીન થવું તેને જૈનશાસન સ્વાધ્યાય કહે છે. શાસ્ત્રના સ્વાધ્યાયથી નિર્જરા થતી નથી પણ આત્માના સ્વાધ્યાયથી નિર્જરા થાય છે. તે જ પરમાર્થ સ્વાધ્યાય છે.

ભગવાનની ભક્તિ કરવી કે સમવસરણની જાત્રા કરવી તે પણ ઈષ્ટ નથી. કુંદુંદાચાર્ય સમવસરણની યાત્રા કરવા ગયા હતા ને! પણ ઈષ્ટ તો એક સ્વાશ્રય છે.

વ્યવહારનયથી કથન આવે કે ગુરુથી જ્ઞાન થાય છે, શાસ્ત્રથી જ્ઞાન થાય છે એવા કોઈપણ કથન આવે તેને વ્યવહારનયથી સત્ય જાણવા. પણ પરમાર્થ એમ જ છે-એમ ન માનવું. કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય તો આત્માની ઓળખાણ થાય એમ ગોમ્મટસાર આદિ શાસ્ત્રમાં આવે ત્યાં એમ જાણવું કોતે આત્માને ઓળખવાનો પુરુષાર્થ કરે ત્યારે નિમિત્તરૂપે કર્મનો ક્ષયોપશમ હોય. આત્માની દાઢિ, જ્ઞાન અને રમણતા બધાંથી નિરપેક્ષ છે. તેને વ્યવહારરત્નત્રયની પણ અપેક્ષા નથી.

કર્મ બળિયો હોય ત્યારે આત્માનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી એમ આવે ત્યાં એમ સમજવું કે પોતાનો પુરુષાર્થ ઊલટો છે માટે પોતે કર્મ ઉપર ઝેર આપે છે. પુરુષાર્થ સવળો કરે તો કર્મનું બળ ચાલતું નથી. આવા પરાશ્રયના કથનો આવે તેને જાણવા પણ આદરવા નહિ. સ્વાશ્રયના કથન આવે તે યથાર્થ છે, તેને આદરવાલાયક જાણવા.

ગુરુના ચરણ-કમળની સેવાથી સમ્બ્રદ્ધજ્ઞાન થાય એમ શાસ્ત્રમાં આવે ત્યાં એમ સમજવું કે સમ્બ્રદ્ધજ્ઞાન થયું ત્યારે ગુરુની સેવાનું નિમિત્ત હતું. ગુરુની સેવા કે સાક્ષાત્ ભગવાનની દિવ્યધવનિથી સમ્બ્રદ્ધજ્ઞાન થાય એમ કદી સમજવું નહિ. આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપના આશ્રયે જ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને સ્થિરતાપ્રગટ કરે છે તેમાં તેને નિમિત્તની તો અપેક્ષા નથી પણ નિમિત્તના લક્ષે ઊઠેલા વિકલ્પોની પણ અપેક્ષા નથી, આવું નિશ્ચયનું સ્વરૂપ છે તેને નિશ્ચયથી જાણવું.

નિજ આત્માના લક્ષે નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરવો તે જ હિતરૂપ છે. તેના સિવાય વિકલ્પથી માંડીને બધું અહિતરૂપ છે એમ યથાર્થ ભાન કરવું જોઈએ. ઉપદેશ આદિનો વિકલ્પ પણ અહિતકર છે. ‘તારે તે તરે’ એ વાત તો જૂઠી જ છે પણ ‘તરે તે તારે’ એ પણ નિમિત્તનું કથન છે. ‘પોતાને ઓળખે તે પોતે તરે’ એ નિશ્ચય છે.

મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું ન સમજે ત્યાં સુધી અંતરમાં મિથ્યાત્વનું શલ્ય રહી જાય છે તે માર્ગ પામવામાં વિઘનરૂપ થઈ પડે છે.

ભવ્ય કોને કહેવાય ? કે જેનામાં અનંત જ્ઞાનાદિ પ્રગટ કરવાની યોગ્યતા છે તે ભવ્ય છે. આ ઈષ્ટોપદેશનું સ્વાધ્યાય, મનન કરીને જે ભવ્ય હિત-અહિતની પરીક્ષા કરવામાં નિપુણ થયો છે અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત કર્યું છે તેને ઈષ્ટોપદેશમાં જે કહેવાનો આશય છે કે હે જીવ ! તું અંતર આત્માના ધ્યાન વડે આત્મામાં એકાગ્રતા કર. આ આશયને ભવ્ય જીવે બરાબર ગ્રહણ કર્યો છે તે હવે, માન અપમાનના વિષયોમાં રાગ-દ્વેષનો પ્રસાર ન કરતાં સમતાનો પ્રસાર કરે છે.

મુનિરાજ માન-અપમાનમાં રાગ-દ્વેષનો પ્રસાર ન કરતાં વીતરાગી સમતાના પ્રસારપૂર્વક નગર-ગ્રામાદિક અથવા નિર્જન વનમાં શાંતિથી રહે છે. ચાહે નગરમાં રહે કે ચાહે વનમાં રહે પણ પોતાની વીતરાગી શાંતિમાં રહેવાની વિધિ છોડતા નથી, અને કોઈ પણ સંયોગોમાં આ ટીક છે અને આ અઠીક છે એવો મિથ્યા આગ્રહ કરતા નથી.

મુનિરાજ વનમાં રહે છે પણ કોઈ ક્ષેત્રનો તેને આગ્રહ હોતો નથી. જ્યાં પોતાના ભાવમાં સ્વાશ્રયની વૃદ્ધિ થાય ત્યાં બહારના દ્વય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, નગરના હો કે વનના હો, કોઈપણ હો તેનો તેને આગ્રહ નથી. તેને તો પોતાની વીતરાગતાની વૃદ્ધિ થાય એ જ પ્રયોજન છે. તેથી તેને યોગ્ય જ વિધિ કરે છે.

પોતાની વીતરાગતાનું જેને પ્રયોજન છે તેણે બહારની-શરીરાદિની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાનો આગ્રહ છોડી દેવો. પર્યુખણમાં બે-પાંચ હજાર માણસો સાંભળવા આવતાં હોય અને પોતાનો કંદ રૂંધાઈ ગયો હોય તો તો અઠીક લાગે કે નહિ ? તો કહે છે ભાઈ ! ઉપદેશ આપેવાના ભાવને જ ભગવાન બંધનું કારણ કહે છે. માટે પુરુષ-પાપના વિકલ્પ કે ઉપદેશના વિકલ્પ રહિત વીતરાગ સ્વરૂપ ભગવાન આત્માના ધ્યાનમાં સમતાનો વિસ્તાર કરવો. બહારના સંયોગોનો હઠાગ્રહ છોડવો.

બહારના દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અનુકૂળતા આત્મધ્યાનમાં મદદ કરતી નથી અને તેની પ્રતિકૂળતા આત્મધ્યાનને રોકતી નથી. ભગવાન ચિદાનંદ મૂર્તિ, નિર્દોષ, નિર્લોપ, રાગરહિત

## ઈષ્ટોપદેશ

ચૈતન્યગોળો બિરાજમાન છે તેના આશ્રયે તેમાં એકાગ્રતા કરવી તે પોતાને હિતકર છે. બાકી બધા ભાવ અહિતકર છે. બહારના કોઈ પદાર્થ હિતરૂપ કે અહિતરૂપ નથી. સર્વ પરપદાર્થ જોય છે. માટે તેમાં ઠીક-અઠીકપણાનો દુરાગ્રહ છોડી દે.

૬૦ ની સાલમાં એક માણસે પ્રશ્ન કર્યો હતો કે મહારાજ ! તમે આ બધો ધર્મનો ઉપદેશ તો આપો છો પણ પેટમાં અનાજ પડ્યા વિના ધર્મ શી રીતે થાય ? તેને કીધું, અરે ! પેટમાં અનાજ પડે પછી કહેશો પચી જાય પછી ધર્મ થાય, પછી જંગલ જવાય પછી ધર્મ થાય પણ ત્યાં તો પાછું પેટ ખાલી થઈ જશે તો ધર્મ કરવાનો વખત તો આવશે જ નહિ ! ભાઈ ! આત્માના ધર્મને પેટમાં અનાજ હોય કે ન હોય તેની સાથે કાંઈ સંબંધ જ નથી. ધર્મને કોઈની અપેક્ષા નથી. દેવ-ગુરુ-ધર્મનું શ્રવણ થતું હોય અને કેવા ઊંચા શુભભાવ હોય તેની પણ આત્માની એકાગ્રતામાં અપેક્ષા નથી.

સર્વ અપેક્ષાથી રહિત વર્તતા વીતરાગ થયા થકા મુનિરાજ-અનુપમ તથા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણો અને સંપત્તિરૂપ મુક્તિ-લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આવી જ વાત સમાવિતંત્રમાં પણ કહી છે કે જે સમયે તપસ્વી મુનિને મોહના ઉદ્યથી-મોહભાવને કારણે રાગ-દ્રેષ્ટ પેદા થવા લાગે કે તરત જ જો મુનિરાજ પોતામાં સ્થિત આત્માની સમતાથી ભાવના કરે અથવા સ્વસ્થ આત્માની ભાવના ભાવે તો ક્ષણમાત્રમાં રાગ-દ્રેષ્ટ શાંત થઈ જાય છે. આનંદ અને જ્ઞાનની મૂર્તિ નિજ આત્મામાં દિલ્લિ લગાવતાંની સાથે જ વિકલ્પો શાંત થઈ જાય છે.

સ્વ-સ્થ એટલે પોતામાં રહેલાં અનંત ચતુભ્યની ભાવના અર્થાત્ એકાગ્રતા કરતાં ક્ષણભરમાં રાગ-દ્રેષ્ટ ચાલ્યા જાય છે.

‘ઉપમા રહિત સ્વમોક્ષશ્રી, નિજકર સહજહિ લેય’ અંતિમ પંક્તિમાં કહે છે કે જે પોતાના જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપમાં એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન કરે છે તેણે પોતાના હાથમાં મોક્ષ લઈ લીધો છે એટલે તેણે અભેદદશા પ્રગટ કરી લીધી છે.

હવે આ ગ્રંથના સંસ્કૃત ટીકાકાર પંડિત આશાધરજ કહે છે કે વિનયચંદ્ર નામના મુનિના વાક્યોનો સહારો લઈને, ભવ્ય પ્રાણીઓના ઉપકાર માટે મેં આ ઈષ્ટોપદેશ ગ્રંથની ટીકા કરી છે.

સાગરચંદ્ર નામના કોઈ દિગંબર મુનિ હતા તેના શિષ્ય વિનયચંદ્ર નામના મુનિ થયા કે જે જાણે, દરી ગયેલા-શીતળ બરફની શિલા જેવા ઉપશમમૂર્તિ હતા તથા સજ્જન પુરુષરૂપી ચકોર માટે ચંદ્રમા સમાન હતા, પવિત્રચારિત્રવાળા હતા અને જેના અમૃતમય વચ્ચનોમાં શાસ્ત્રોનો સાર હતો અને જે વચ્ચનો જગતના જીવોને તૃપ્તિ અને પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરવાવાળા હતા.

આશાધરજીએ મુનિની કેવી મહિમા કરી છે. મુનિની શી વાત ! જે ઉપરસ્કરણના ટાળામાં ટળી ગયા હોય, શાંત...શાંત...શાંત થઈ ગયા હોય, જેને પુરુષ-પાપના વિકલ્યનો કોલાહલ પણ છૂટી ગયો હોય, પવિત્ર ચારિત્રવાળા હોય, જેના એક એક વાક્યમાં અનંત આગમ ભર્યા હોય, જે જીવોને તૃપ્તિ અને શાંતિ પમાડનારા હોય એવા મુનિના વાક્યોના આધારે પંડિત આશાધરજીએ આ શાસ્ત્રની ટીકા લખી છે.

આજે આ શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન પૂરું થાય છે. અંતમાં આશાધરજી ભાવના ભાવે છે કે જગવંદ્ય શ્રીમાન્ નેમિનાથ જિનભગવાનના ચરણ-કમળ જયવંત રહે. પરમાત્માની પર્યાપ્ત જયવંત રહે. પરમાત્માના ચરણ-કમળના આશ્રયે રહેવાવાળી ધૂળ પણ રાજાઓના મસ્તક ઉપર ચે છે.

શ્રોતા :- આવો બધો વ્યવહાર હોય ખરો ને !

પૂજ્ય ગુરુદેવ :- બધો વ્યવહાર હોય તેને જાણવો પણ આદરણીય ન માનવો. ‘‘જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહીં સમજવું તેહ’’ અહીં એ બતાવવું છે કે ભગવાનની પવિત્રતા તો શું પણ પુરુષ એવું હોય કે તેના ચરણ-કમળની ધૂળ ઈન્દ્રો અને નરેન્દ્રોના મસ્તકે ચે છે, અને અંતે ભગવાન એ શરીરને છોડી લોકના અગ્રભાગમાં સ્થિત થઈ જાય છે.



હ

દો

પ

દ

શ

-

પ

ર

થ

જ

અનુભૂતિ તીર્થ મણાન, સ્વરૂપુરી સોહે  
યહ કણાનગુરુ વરદાન, મંગલ મુક્તિ મિલે.

